

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI**

**ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞ UYGARLIKLARINDA BOĞA
TASVİRLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Kübra Elif COŞKUN

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Kübra Elif COŞKUN tarafından, **Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ** danışmanlığında hazırlanan “**ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞ UYGARLIKLARINDA BOĞA TASVİRLERİ**” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 6.4.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Rafet ÇAVUŞOĞLU Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Akın TEMÜR Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ (Danışman) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Ana Bilim Dalı	☒ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi ?

Evet

Hayır ☒

05 /01 / 2023

Kübra Elif COŞKUN

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞ UYGARLIKLARINDA BOĞA TASVİRLERİ

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 04/01/2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 6

Tek kaynak oranı : % 5 çıkmıştır.

05 /01 /2023

Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ

ÖZET

ANADOLU ORTA DEMİR ÇAĞ UYGARLIKLARINDA BOĞA TASVİRLERİ

Kübra Elif COŞKUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans, Şubat/2023
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ

Ortaya koymuş olduğumuz “*Anadolu Orta Demir Çağ Uygarlıklarında Boğa Tasvirleri*” başlıklı tez çalışmasının konusunu, Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları sanatında yer alan ve MÖ 900-600 tarihleri arasında betimlenen, boğa tasvirli sanat eserleri oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışma; Urartu, Geç Hitit, Frig, Lidya ve Likya uygarlıklarına ait sanat eserleri üzerinde bulunan boğa betimlerinin ikonografik ve tipolojik analizlerini yapmayı, yapılan bu analizler sonucunda, uygarlıklar arasındaki kültürel ve sanatsal etkileşimin boyutlarını ortaya koymayı ve söz konusu boğa betimli eserleri, boğanın sosyo-kültürel konumuyla bir bütün halinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sonucunda ortaya konulması planlanan hedeflerden bir diğeri de, boğa figürünün sanatsal ve kültürel kimliğine ilişkin tüm verileri tek bir araştırma başlığı altında toplamaktır. Bu bağlamda, literatür taramaları sonucu elde edilen 277 eser üzerinde, uygarlıkların boğa figürüne yüklemiş oldukları kültürel anlamlar da dikkate alınarak incelemeler yapılmıştır. Yapılan bu incelemeler sonucunda boğa figürünün kültürel açıdan dini, krali, ekonomik ve astrolojik nitelikli birçok farklı kavramla ilişkisi bulunduğu anlaşılmıştır. Boğa figürleri sanat eserlerinde; tek başına bir figür olarak tasvir edilebildiği gibi boğa uzuvlarının çeşitli şekillerde kombine edildiği mitolojik yaratıklar şeklinde de resmedilmiştir. Boğaların, üzerlerine resmedildiği sanat eserlerine ağırlıklı olarak tanrısal düşüncelerle işlendiği tespit edilmiştir. Buna ek olarak, Tanrısal nitelikli düşüncelerin yanı sıra boğanın bir krali veya Boğa (Taurus) takımyıldızını temsil etmek amacıyla tasvir edildiği eserler de mevcuttur. Boğa figürünün Demir Çağ uygarlıklarındaki sanatsal ve kültürel konumunun, Anadolu’da Neolitik Dönem’den beri süregelen köklü bir sanatsal ve kültürel geleneği yansıttığı görülmektedir. Boğa betimli eserler, Demir Çağ öncesi ve sonrasına tarihlendirilen toplumlarına ait birçok yerli ve yabancı sanat ögesini üzerlerinde barındırmaktadır. Bu durum Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıklarının, farklı kültürlerle etkileşim halinde olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Anadolu, Orta Demir Çağ, Boğa Tasvirleri, Din, Sanat, Kültür.

ABSTRACT

BULL DEPICTIONS IN ANATOLIAN MIDDLE IRON AGE CIVILIZATIONS

Kübra Elif COŞKUN
Ondokuz Mayıs University
Institute of Graduate Studies
Department of Archaeology
Master Programme
Master, February/2023
Supervisor: Assist. Prof. Dr. Ayla BAŞ

The subject of our thesis work titled “*Bull Depictions In Anatolian Middle Iron Age Civilizations*” is the works of art with bull depictions in the art of Anatolian Middle Iron Age civilizations and depicted between 900-600 BC. This study; to make iconographic and typhological analyzes of the bull depictions on the Works of art belonging to the Urartian, Neo-Hittite, Phrygian, Lydian and Lycian civilizations, to reveal the dimensions of cultural and artistic interaction between civilizations as a result of these analyzes, and to reveal the bull-depicted works with the socio-cultural position of the bull aims to be evaluated as a whole. Another goal that is planned to be revealed as a result of the study is to collect all the data related to the artistic and cultural identity of the bull figure under a single research title. In this context, examinations were made on 277 works obtained as a result of literature searches, taking into account the cultural meanings that civilizations ascribe to the bull figure. As a result of these examinations, it has been understood that the figure of the bull is culturally related to many different concepts of religious, royal, economic and astrological nature. Bull figures in works of art; It can be depicted as a stand-alone figure as well as as mythological creatures with bull limbs combined in various ways. It has been determined that the bulls are mostly engraved with divine thoughts on the works of art on which they are depicted. In addition, there are also works in which the bull is depicted to represent a king or (Taurus) constellation, as well as godly thoughts. It is seen that the artistic and cultural position of the bull figure in the Iron Age civilizations reflects a deep-rooted artistic and cultural tradition in Anatolia since the Neolithic Period. Artifacts depicting bulls contain many local and foreign art elements belonging to societies dated before and after the Iron Age. This situation is important in terms of showing that Anatolian Iron Middle Age civilizations were in interaction with different cultures.

Keywords: Anatolia, Middle Iron Age, Bull Depictions, Religion, Art, Culture.

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

“Anadolu Orta Demir Çağ Uygarlıklarında Boğa Tasvirleri” başlıklı tezim, boğa figürünün Urartu, Geç Hitit, Frig, Lidya ve Likya sanatlarındaki kültürel ve sanatsal konumunu anlamamız açısından oldukça önemlidir. Ortaya koyduğum bu çalışmanın Arkeoloji bilimine katkı sunacağını umuyorum.

Bu zorlu süreçte ilk olarak sosyal ve akademik anlamda benden destek ve tecrübelerine esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Ayla BAŞ’a en samimi dileklerimle teşekkür ederim. Tez konumun belirlenmesinde önemli rol oynayan Doç. Dr. Akın TEMÜR hocama, içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak, bu süreçte maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen; aileme sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

Kübra Elif COŞKUN

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLOLAR DİZİNİ	xiii
GRAFİKLER DİZİNİ	xiv
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	3
1.2. Kapsam	4
1.3. Yöntem	4
2. URARTU KRALLIĞI	6
2.1. Urartu Kültüründe Boğa Figürü	7
2.1.1. Urartu Sosyo-Ekonomik Yaşamında Boğa Figürü	7
2.1.2. Urartu Dininde Boğa Figürü	9
2.1.2.1. Kurban Faaliyetleri	10
2.1.3. Urartu Kralları Özelinde Boğa Figürü	13
2.2. Boğa Tasvirleri	15
2.2.1. Metal Eserler	15
2.2.1.1. Kemerler	15
2.2.1.2. At Koşum Takımları ve Araba Aksamları	22
2.2.1.3. Adak Levhaları	27
2.2.1.4. Kalkanlar	28
2.2.1.5. İğneler	29
2.2.1.6. Pektoral	30
2.2.1.7. Metal Kaplar	30
2.2.2. Çanak-Çömlek Eserler	31
2.2.3. Mühürler	31
2.2.4. Duvar Resimleri ve Kabartmalar	32
2.2.5. Mobilya Eserler	34
2.3. Karışık Yaratıklar	34
2.3.1. Kanatlı Boğa	34
2.3.2. Boğa-Adam	37
2.3.3. Boğa Ayaklı Karışık Yaratıklar	37
2.4. Boğa Başlı Eklentili Eserler	38
2.4.1. Aplikler	38
2.4.2. Tutamaklar	40
2.4.3. Bilezik ve Pazıbentler	41
2.5. Boğa Şeklindeki Eserler	42
2.6. Boğa Toynağı Şeklindeki Eserler	43
3. GEÇ HİTİT UYGARLIĞI	45
3.1. Geç Hitit Dininde Boğa Figürü	45
3.1.1. Kurban Faaliyetleri	46
3.2. Boğa Tasvirleri	48
3.2.1. Orthostat Kabartmalar ve Steller	48

3.2.1.1. Melid.....	50
3.2.1.2. Karkamış.....	51
3.2.1.3. Zincirli/Sam'al.....	54
3.2.1.4. Gurgum.....	54
3.2.1.5. Kummuh/Kummuhu.....	55
3.2.1.6. Tell Halaf/Guzana.....	56
3.2.1.7. Tell Ahmar/Til Barsip.....	57
3.2.1.8. Şanlıurfa.....	57
3.2.1.9. Hatay.....	60
3.2.1.10. Adana.....	60
3.2.1.11. Karatepe.....	61
3.2.1.12. Halep.....	63
3.2.2. Mühürler.....	64
3.2.3. Pyxis.....	64
3.3. Karışık Yaratıklar.....	65
3.3.1. Kanatlı Boğa.....	65
3.3.2. Boğa-Adam.....	66
3.4. Boğa Toynaklı Masalar.....	69
4. FRİG UYGARLIĞI.....	71
4.1. Frig Dininde Boğa Figürü.....	71
4.1.1. Kurban Faaliyetleri.....	73
4.1.1.1. Taurobolium Töreni.....	74
4.2. Boğa Kanı ve Ölüm İlişkisi.....	75
4.3. Frig Ekonomisinde Boğanın Rolü.....	78
4.4. Boğa Tasvirleri.....	78
4.4.1. Kabartma Eserler.....	79
4.4.2. Ahşap ve Mobilya Eserler.....	81
4.4.3. Çanak-Çömlek ve Seramik Eserler.....	82
4.4.4. Metal Eserler.....	84
4.4.4.1. Aplikler.....	84
4.4.5. Mimari Eserler.....	85
4.4.6. Kemik Eserler.....	86
5. LİDYA UYGARLIĞI.....	87
5.1. Lidya Kültüründe Boğa Figürü.....	87
5.2. Boğa Tasvirleri.....	89
5.2.1. Metal Eserler.....	90
5.2.1.1. Pandantif.....	90
5.2.2. Seramik Eserler.....	90
6. LİKYA UYGARLIĞI.....	92
6.1. Likya Kültüründe Boğa Figürü.....	92
6.2. Boğa Tasvirleri.....	94
6.2.1. Kabartma Eserler.....	94
7. DEĞERLENDİRME.....	96
8. SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA.....	120
EKLER.....	144
Ek 1. Katalog.....	144
Ek 2. Şekiller.....	260
Ek 3. Tablolar.....	290

Ek 4. Grafikler.....	298
ÖZGEÇMİŞ	302

SİMGELER VE KISALTMALAR

AFO	: Archiv Für Orientforschung
AJA	: American Journal Of Archaeology
BASOR	: Bulletin Of The American Schools Of Oriental Research
CDA	: A Concise Dictionary Of Akkadian
eCUT	: Electronic Corpus Of Urartian Texts
ETCSL	: Electronic Text Corpus Of Sumerian Literature
JNAA	: Journal Of The Numismatic Association Of Australia
JNES	: Journal Of Near Eastern Studies
Kat. No	: Katalog No
MDOG	: Mitteilungen Der Deutschen Orient Gesellschaft
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi
TOBİDER	: Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi
ZA	: Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı kemer (Çavuşoğlu, 2010: Çizim 68)	260
Şekil 2.2. MÖ 8. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 96)	260
Şekil 2.3. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 76)	260
Şekil 2.4. MÖ 8. -7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 77)	261
Şekil 2.5. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 81)	261
Şekil 2.6. MÖ 8-7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 112)	261
Şekil 2.7. MÖ 8-7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 129)	262
Şekil 2.8. Aydın Müzesi'nden kemer parçası - II. Argiştı Dönemi (Özgünel, 1986: Lev. 1a)	262
Şekil 2. 9. MÖ 7. yüzyılın son çeyreği kemer (Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250)	263
Şekil 2.10. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 66)	263
Şekil 2.11. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 80)	262
Şekil 2.12. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 97)	262
Şekil 2.13. British Museum- Urartu Kemerini	264
(https://www.worldhistory.org/uploads/images/9541.jpg?v=1618741809 02.02.2023)	
Şekil 2.14. Yukarı Anzaf Kalkanı	265
(https://www.urartular.com.tr/alticerik/68/kalkan.html 02.02.2023)	
Şekil 2.15. Karmir Blur II. Sarduri (MÖ 764-735) Kalkanı (Baş, 2008: Resim 8)	265
Şekil 2.16. Toprakkale III. Rusa kalkanı (MÖ 629-615)	265
(http://www.britishmuseum.com 02.02.2023)	
Şekil 2.17. Ayanis II. Rusa (MÖ 670-650) Kalkanı (Baş, 2008: Resim 10)	266
Şekil 2.18. Adilcevaz Kef Kalesi Kabartması	266
(https://izlerveyansimalar.blogspot.com/2021/11/anadolunun-ilk-kubbeli-camisi-tugrul.html 02.02.2023)	
Şekil 2.19. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 91)	267
Şekil 2.20. Toprakkale Kazan Eklentisi MÖ 8.-7. Yüzyıl	267
(https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1880-1216-60 02.02.2023)	
Şekil 2.21. Guşçi boğa başı	268
(https://harvardartmuseums.org/collections/object/304006?position=1 02.02.2023)	
Şekil 2.22. Guşçi boğa başı (https://www.clevelandart.org/art/1942.204 02.02.2023)	268
Şekil 2.23. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu boğa başları (Kuvanç, 2018: Çizim 8)	269
Şekil 2.24. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları (Kuvanç, 2018: Fotoğraf 8)	270
Şekil 2.25. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları (Kuvanç, 2018: Fotoğraf 9)	271
Şekil 2.26. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları (Kuvanç, 2018: Fotoğraf 10)	272

Şekil 2.27. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.24)	273
Şekil 2.28. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.17)	273
Şekil 2.29. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.21)	274
Şekil 2.30. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.22)	274
Şekil 2.31. Çavuştepe Kalesi-Boğa başı eklentili seramik parçaları (Çavuşoğlu ve Biber, 2021: Figür 3).....	275
Şekil 2.32. Çavuştepe Kalesi-Boğa başı eklentili seramik parçaları (Çavuşoğlu ve Biber, 2021: Figür 5).....	275
Şekil 2.33. Tunç ayna (https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1957-0716-106.01.2023)	276
Şekil 2.34. Van Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 4)	276
Şekil 2.35. Van Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 5)	277
Şekil 2.36. Erzurum Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 6).....	277
Şekil 2.37. Erzurum Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 7).....	278
Şekil 3.1. Arslantepe orthostat kabartması.....	278
(https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe15a.jpg 09.01.2023)	
Şekil 3.2. Pazarcık/Karaçay Steli (Çiftçi, 2021: Figür 2)	279
Şekil 3.3. Kabahaydar kaidesi (https://www.hittitemonuments.com/kabahaydar/ 09.01.2023).....	279
Şekil 3.4. Mehmedihan heykel kaidesi (https://www.hittitemonuments.com/sefali/ 09.01.2023).....	280
Şekil 3.5. Yeşilçat/Haçgöz Heykel Kaidesi	280
(https://www.hittitemonuments.com/hacgoz/index.htm 09.01.2023)	
Şekil 3.6. Erzin Steli (Ensert, Görmüş, Kara, 2008: 35-46, figür 1-2).....	281
Şekil 3.7. Arsuz Steli (Dinçol vd., 2015: 72-73).....	282
Şekil 3.8. Çineköy heykel kaidesi.....	283
(https://www.hittitemonuments.com/cinekoy/cinekoy03.jpg 09.01.2023)	
Şekil 3.9. Domuztepe heykel kaidesi	283
(https://www.hittitemonuments.com/domuztepe/ 09.01.2023)	
Şekil 3.10. Karatepe heykel kaidesi	284
(https://www.hittitemonuments.com/karatepe/ 09.01.2023)	
Şekil 3.11. Cekke steli (Orthmann, 1971: Levha 5d).....	284
Şekil 3.12. Tell Tainat (Kunula) - pyxis (Coşkun, 2018: 72)	284
Şekil 3.13. Boğa ayaklı masa (Orthmann, 1971: levha 45a).....	285
Şekil 3.14. Boğa ayaklı masa (Orthmann, 1971: levha 43i)	285
Şekil 4.1. P Tümülüsü boyunduruklu boğa (Young, 1981: Levha 23D-G)	286
Şekil 4.2. P Tümülüsü boyunduruklu geyik ya da boğa (Young, 1981: Levha 24E)	286
Şekil 4.3. MM Tümülüsü-aslan ve boğa mücadelesinin işlendiği mobilya parçası (Simpson, 2010: 111-112, Levha 104A)	287
Şekil 4.4. Gordion P Tümülüsü-Çanak-çömlek (Young, 1981: Levha 17A-C).....	287

Şekil 4.5. Gordion P Tümülüsü-Çanak-çömlek (Young, 1981: Levha 17F)	287
Şekil 4.6. Seyitömer'den Çanak-Çömlek (Çakalgöz, 2011: Levha 75).....	288
Şekil 4.7. MM Tümülüsü boğa başı eklentili kazan (Young, 1981: Levha 59A-B)	288
Şekil 4.8. W Tümülüsü boğa başı eklentisi (Young, 1981: Levha 88A)	289
Şekil 5.1. Tralleis altın pendentif/kolye ucu (Erdoğan, 2021: Fig.3,5).....	289

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Urartu at koşum takımlarında ve araba aksamalarında betimlenen boğaların tipolojileri	290
Tablo 2.2. MÖ 8. yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri	290
Tablo 2.3. MÖ 8.-7. yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri	291
Tablo 2.4. MÖ 7. yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri	291
Tablo 2.5. Urartu adak levhalarında betimlenen boğaların tipolojileri	292
Tablo 2.6. Urartu kalkanlarında betimlenen boğaların tipolojileri	292
Tablo 2.7. Urartu duvar resimleri ve kabartma eserlerinde betimlenen boğaların tipolojileri	293
Tablo 2.8. Urartu kanatlı boğaları	293
Tablo 2.9. Urartu boğa başı eklentiler	294
Tablo 3.1. Geç Hitit II stil evresine tarihlendirilen boğa betimlerinin tipolojileri	294
Tablo 3.2. Geç Hitit boğa kaidelerinin tipolojileri	295
Tablo 3.3. Geç Hitit kanatlı boğalarının tipolojileri	296
Tablo 3.4. Geç Hitit boğa-adamlarının tipolojileri	296
Tablo 4.1. Frig boğa başı eklentileri	297

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 2.1. Urartu sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı.....	298
Grafik 2.2. Urartu sanatında boğa betimli metal eserlerin dağılımı.....	298
Grafik 2.3. Urartu sanatında boğa uzuvlu karışık yaratıkların dağılımı.....	299
Grafik 2.4. Urartu Sanatında kanatlı boğaların eserler üzerinde dağılımı	299
Grafik 3.1. Geç Hitit sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı	300
Grafik 3.2. Geç Hitit sanatında boğa uzuvlu karışık yaratıkların dağılımı	300
Grafik 4.1. Frig sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı	301
Grafik 7.1. Orta Demir Çağı Uygarlıklarında eserlerin genel dağılımı	301

1. GİRİŞ

Boğa, eski çağlar boyunca eril güç ve erkeklik kavramlarının bir sembolü olmuştur (Akurgal, 1995: 150; Ersoy, 2000: 418). Boynuzlarının sahip olduğu hilal şekli boğayı kadınsal hormonlarla da ilgili konuma getirmiştir (Ersoy, 2000: 419). Bunların yanı sıra boğa; doğurganlık, yaşam gücü, canlılık, üreme, bolluk ve bereket gibi kavramların da simgelerinden biri olarak nitelendirilmiştir (Hall, 1996: 12-13; Ersoy, 2000: 404, 418-419; Twiss and Russel, 2009: 20). Boğanın insan ruhunun karanlık yönünü temsil ettiği düşüncesi de boğaya atfedilen nitelikler arasındadır (Balter, 2016: 177).

Boğa figürleri, ilk kez Üst Paleolitik Dönem (MÖ 40.000-20.000/10.000) mağaralarının duvar resimlerinde tasvir sanatına konu edilmiştir. Avrupa’da yer alan Altamira, Chauvet ve Lascaux gibi mağaralarının duvarları boğa figürleri ile bezelidir (Lauber, 1998: 31; Clottes and Arnold, 2001: 80, 100, 106, 110-111, 116, 187; Lasheras, 2009: 18-29; Mauriac, 2011: 6-9; Uysal, 2011: 37-39). Anadolu’da, Epi-Paleolitik Dönem’e (MÖ20.000-10.000) tarihlenen Öküzini Mağarası’nın duvarında bir boğa figürü bulunmaktadır. Aynı noktada bulunan bir çakıl taşı üzerine de boğa figürü işlenmiştir (Kartal, 2009: 111-112). Bu mağarada tasvir edilmiş boğaların bir ritüele hizmet ettiği düşünülmektedir. Bu ritüel kapsamında, boğaların üzerlerine işlenen mızrak ya da yara gibi detaylarla soyut olarak öldürüldüğü düşünülmektedir (Otte vd, 1995: 943; Kartal, 2009: 112).

Neolitik Çağ’a (MÖ10.000-6.000) gelindiğinde tarımsal faaliyetlerle birlikte boğaya verilen önemin de arttığı görülmektedir (Schmidt, 2010: 245; Dietrich vd., 2012: 675; Şimşek, 2017: 596; Bengisu, 2020:5). Çatalhöyük’te insan başlarının üst kısmına yerleştirilmiş boğa başlarının olması (Aktan, 2018: 1222) ve aynı noktada dev bir boğa resmi açığa çıkarılması (Sevin, 2003b: 53), boğaya verilen önemin somut göstergelerindendir. Çatalhöyük ve Göbeklitepe (Schmidt, 2000: 49; Peters and Schmidt, 2004: 200-201; Kılıç ve Turgut, 2016:779) gibi Neolitik yerleşimlerinde bulunan boynuzlu boğa başlarının “*bucranium kültü*” olarak tanımlanan bir dinsel inanışa hizmet ettiği de düşünülmektedir. Bucranium Kültü’nde tarımsal verimliliği artırmak ya da tanrısal bir koruma sağlamak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda kurban edilen hayvanın kafatasının asıldığı odanın kutsanacağı düşüncesi ağır basmaktadır. Çatalhöyük’te bazı kadın cinsel organlarının bulunduğu alana işlenen boğa başları, bucranim kültürünün tanrı ve tanrıçalarla da

ilişkilendirilebileceğini düşündürmektedir (Kılıç ve Turgut, 2011: 777). Ele geçirilen bu kalıntılar, Çatalhöyük toplumunda, insan ve boğa arasındaki derin bağları da gözler önüne sermektedir (Hodder, 2013: 589-560). İlgili yerleşimde görülen, boğaların duvarlara asılması, insanın kendini evcilleştirmeye çalışmasının bir sonucu olduğunu düşündürmektedir. Neolitik Çağ'da, “ev” kavramı, insanları vahşi ve tehlikeli dış dünyadan koruyan bir yapı görevi görmekteydi. Bazı araştırmacılar evin, insanın kendini evcilleştirdiği yer olduğunu ifade etmektedir. Hayvanların en akıllısı ve en güçlüsü olan insan, hayvanların aksine kendi kendini evcilleştirmek zorundadır. Bunun sonucu olarak insan, ölüleri evlerin tabanları altına gömerek ve boğa başlarını evlerin duvarlarına asarak, bir başka deyişle vahşiyi eve getirerek kendi kendini evcilleştirmeye çalışmıştır (Balter, 2016: 182-183).

Kalkolitik Dönem’de (MÖ 5500-3000) Köşk Höyük (Öztan, 2002: 38-39. Res.10,14), Kuruçay (Duru, 1982: 31) ve Hassek Höyük (Sevin, 2003a: 94) gibi yerleşimlerde boğa tasvirli sanat eserleri tespit edilmiştir. Erken Tunç Çağı’nda (MÖ3200/3000-2000) Alacahöyük kral mezarlarında ölü yemeği faaliyetlerinde tüketilen boğa kemiklerinin mezar çevrelerine dizildiği bilinmektedir (Çınaroğlu, 2017: 7). Alacahöyük (Baltacıoğlu, 2002: 93,Tablo III) ve Horoztepe (Uyanık, 2014: 103) mezarlarından açığa çıkarılan ölü hediyelerinin arasında boğa heykelcikleri de mevcuttur. Horoztepe ölü hediyesi, diğer ölü eşyaları gibi kullanılamaz hale getirildikten sonra mezara bırakılmıştır (Özgüç, 1958: 53; Uyanık, 2014: 103-104).

Orta Tunç Çağı’nda (MÖ 2000-1750) Hitit Devleti boğa tasvirli sanat eserleri açısından oldukça zengin örnekler sunmaktadır. “*BİBRU*” olarak adlandırılan boğa biçimli kaplar (Coşkun, 1969: 34-45; Akarsu, 2007: 4) ve kanatlı güneş kursları, öne çıkan örneklerdir. Güneş kurslarında bulunan boğa boynuzlarının “*dünyayı üzerinde taşıyan öküzün boynuzlarını*” ifade ettiği düşünülmektedir. Bazı güneş kurslarında boğa boynuzları ile birlikte boğaların kendisinin de kullanıldığı görülmektedir (Akurgal, 1995: 150). Hitit kültüründe boğanın, tasvir sanatı dışında tedavi amaçlı gerçekleştirilen ritüellere de dâhil edildiği bilinmektedir. Bu ritüellerden bir tanesinin başkahramanı Hitit kralı II. Murşili’dir (MÖ 1345-1315). Kral, bir fırtına sırasında şiddetle kopan gök gürültüsünden o kadar korkmuştur ki korkudan dili tutulmuştur. Bu gök gürültüsünün Fırtına Tanrısı’nın krala kızgınlığından dolayı gerçekleştiği yorumlanmıştır. Tedavi kapsamında özenle seçilerek süslenen, kral ile özdeş kabul

edilen bir öküz, Kummanni'de (Kizzuwatna/Antik Komana) (Yiğit, ¹bulunan krallığa gönderilmiştir. Tedavi için boğanın tapınakta tanrıya sunularak kurban edilmesi ve bazı kuşlarla birlikte yakılması gerekmektedir. Boğanın yolculuk sırasında başına bir iş gelmesi halinde yerine başka bir boğa tayin edilmekte ve ritüelin devamlılığı sağlanmaktadır (Gurney, 1977: 55; Savaş, 2002: 105).

Boğa, Anadolu dışında Mezopotamya kültürlerinde de geniş bir tapınım alanına sahiptir. Boğa, tanrılar ve krallar ile sıklıkla ilişkilendirilen bir canlıdır. Örneğin; “*Enki ve Dünya Düzeni*” adlı mitte Enki, vahşi bir boğanın doğurduğu olarak anılır (Kramer and Maier, 1989: 39). Tanrı Enlil ve Dumuzi, Sümer metinlerinde büyük bir boğaya ya da vahşi bir boğaya benzetilmektedir (Kramer, 1998: 365, 368). Güneş Tanrısı Utu, böğüren ya da cesaretle ve heybetle duran bir boğa olarak nitelendirilmiştir (van Dijk-Coombes, 2018: 9). Vahşi boğa, Tanrı Nanna/Sin'in dünya üzerindeki silüetidir (Veldhuis, 1991: 35). “*Apkallu*” ve “*Kusarikku*” gibi karışık yaratıklar, metinlerde “*Güneş'in boğa oğlu*”² olarak adlandırılır (Wiggermann, 1992: xi; Soltysiak, 2001: 4). Sümer Kralı Şulgi kendisinden “*olağanüstü canlılığın vahşi boğası*” olarak bahsetmektedir (Castellino, 1972: 249). Assur hiyerogliflerinde boğa figürünün kralı temsil ettiği düşünülmektedir (Watanabe, 2002: 64). Assur Kralı I. Erisum (MÖ1939-1900) inşa ettirdiği bir tapınağa “*vahşi boğa*” adını vermiştir (Grayson, 1987: 20; Veenhof and Eidem, 2008: 39). Son olarak, boğanın Antik Yunan ve Roma mitolojilerinde de kendine önemli bir yer edindiğinden bahsetmek gerekmektedir. Fırtına Tanrısı Zeus, âşık olduğu Europa'yı boğa kılığına girerek elde etmiştir (Erhat, 1996: 345-346). Roma Mitolojisi'ne Jüpiter sıfatıyla yansıyan tanrıya, kazanılan zaferlerin ardından beyaz boğalar kurban edilmektedir (Erhat, 1996: 523).

1.1. Amaç

Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıklarında boğa tasvirleri ayna tutamaklarından mühürlere, kalkan, miğfer gibi savaş aletlerinden adak levhalarına, şamdanlardan duvar resimlerine, çanak çömlek ve kazanlardan bileziklere kadar birçok eser grubu

¹ Kizzuwatna içerisinde yer aldığı ve hatta ona başkentlik yaptığı düşünülen Kummanni'nin Antik Komana/Comana Cataoniae (Şar) ile eş olduğu ileri sürülmektedir (Yiğit, 1997: 8 - 10, 13; Ünal, 2006: 21-22; Beckman, 2013: 140; Akdoğan, 2017: 8, 17-18). Araştırmacılar Kummanni'nin için farklı lokalizasyon önerileri sunmuşlardır. Kummanni'nin konumu için Seyhan-Göksu (Saros) vadisi içerisine ya da Kilikya doğu kesiminde Amanosların batısı önerilmektedir (Yiğit, 1997: 13; Beckman, 2013: 140). Buna ek olarak Kummanni'yi Sirkeli'ye yerleştiren fikirler de mevcuttur (Akdoğan, 2017: 3).

² GUD. DUMU.^dUTU (Wiggermann, 1992: xi).

üzerinde kendine yer bulmuştur. Ortaya koymayı planladığımız çalışmanın ana gayesi Geç Hitit, Urartu, Frig, Lidya ve Likya sanatlarında bulunan boğa figürlerinin sahip olduğu ikonografik özellikleri, ilgili tasvirlerin benzer ve farklı yönlerini analiz ederek bir tipoloji oluşturmak ve uygarlıklar arası kültürel ve sanatsal etkileşimin boyutlarını ortaya koymaktır. Söz konusu uygarlıkların sanatlarında boğa figürünü sosyal, ekonomik, dini ve kültürel konumuyla bir bütün halinde değerlendirilmesi; boğa figürüne atfedilen önem ve özelliklerin yeni çalışmalarla birlikte ele alınması ve tüm bunların tek bir araştırma altında toplanması hedeflenmiştir.

1.2. Kapsam

Şüphesiz boğa figürü eski çağ uygarlıkları tarafından sanat eserleri üzerine en fazla konu edilen hayvanlardan bir tanesidir. “Anadolu Orta Demir Çağ Uygarlıklarında Boğa Tasvirleri” başlıklı bu çalışmada Geç Hitit, Urartu, Frig, Lidya ve Likya uygarlıklarının boğa tasvirli sanat eserleri incelenmiştir. Tezin kronolojik sınırlarını MÖ 900-600 tarihleri oluşturmaktadır. Tasvirli eserler kapsamında; tezin kronolojik sınırları dâhiline giren her türlü materyal grubu çalışma içerisinde ele alınmıştır. Tez içerisinde, ikonografik analizlere ek olarak boğa figürünün sosyal, ekonomik, kültürel ve dini niteliklerine ait verilere de yer verilmiştir.

1.3. Yöntem

Tez kapsamında elde edilen verilere ve sanat eserlerine Trabzon, Gümüşhane ve Samsun’da yer alan kütüphanelerden, Jstor, Library Genesis, Academia.edu, Yök Tez gibi elektronik sistemlerden literatür taraması yapılarak ulaşım sağlanmıştır. Yukarıda adı geçen kütüphaneler ve dijital veri tabanları ile ilk olarak asıl kaynaklara ulaşılmış buradan da yardımcı kaynaklar elde edilmiştir. Tezin akışında ilk olarak “Giriş” kısmında boğanın sembolik değeri aktarılmıştır. Ardından Paleolitik, Neolitik, Kalkolitik ve Tunç çağlarında boğa figürünün Anadolu ve çevresindeki kültürel ve sanatsal durumuna yer verilmiştir. Tez içerisinde yer alan uygarlıklar; “Urartu Uygarlığı”, “Geç Hitit Uygarlığı”, “Frig Uygarlığı”, “Lidya Uygarlığı” ve “Likya Uygarlığı” şeklinde başlıklar altında incelenmiştir. Uygarlıkların bu dizilimi sahip oldukları eser sayısı dikkate alınarak oluşturulmuştur. Araştırmada ilk olarak boğa figürünün uygarlıklar temelindeki sosyo-ekonomik ve dini konumu alt başlıklar yardımıyla aktarılmıştır. Bunun ardından “Boğa Tasvirleri” başlıkları altında sanat eserlerinin tipolojik ve ikonografik değerlendirmeleri yapılmıştır. “Değerlendirme”, “Sonuç” kısımlarıyla boğanın sembolik, kültürel ve dini yönü ile ilgili tespitler ve

Çıkarımlar sunulmuştur. Daha sonra boğa figürlerinin eserler üzerinde hangi şekillerde işlendiğinden ve boğanın dâhil edildiğı bazı temalar özelinde yapılan çıkarımlardan bahsedilmiştir. Hemen ardından boğa tasvirleri ilk olarak uygarlıklar bazında değerdendirilmiş ve sonrasında genel bir değerdendirme yapılarak tasvirler üzerinde görülen etkileşim unsurları aktarılmıştır. Tez içerisinde; literatür taraması sonucunda elde edilen eserlerden bir katalog bölümü oluşturulmuştur. Katalog bölümünün verilmesinde aşağıda belirtilen şablon kullanılmıştır:

Katalog No :

Adı :

Malzemesi :

Buluntu yeri :

Bugün Bulunduğı

Yer :

Şekil No :

Yayınlar :

Tanımı :

Dönemi :

2. URARTU KRALLIĞI

Urartu Krallığı; MÖ 9.-7. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş, Doğu Anadolu merkezli bir Demir Çağ uygarlığıdır (Salvini, 2006: 7, 9). Krallığın yerleşim sınırları, Van Gölü'nün doğu kıyısını, Kars Platosu ile Sevan Gölü çevresini, Fırat ve Toros dağlarının yer aldığı bölgeyi kapsamaktadır (Salvini, 2006: 25; Köroğlu, 2019: 1). Krallığın sahip olduğu bu coğrafya maden yatakları açısından oldukça zengindir (Baş, 2008: 17-18; Ceylan, 2017). Urartu öncesinde bölgede yaşayan beylikler; güneyden gelen Assur saldırıları sebebiyle güç birliği yapmış ve bu sayede Urartu Krallığı kurulmuştur (Tarhan, 1982; Çavuşoğlu, 2016: 106). Urartu halkı; Assurlular tarafından “Urartu”, Babilliler tarafından “Uraştu” olarak tanımlanmıştır. Tevrat'ta ise “rtt” olarak kendine yer bulmuştur (Sevin, 2005: 64). Urartular ise kendi ülkelerini “*Biainili*” olarak tanımlamıştır (Salvini, 2006: 28; Çavuşoğlu, 2016: 106). Assur yazılı belgeleri, Urartu'nun devlet yapısı hakkında bilgiler vermektedir. I. Salmanassar yazılı belgelerinde “Uruadri Ülkesi” adını verdiği bu ülkenin 8 ülke 51 kentten oluştuğunu ifade etmektedir. Tukulti-Ninurta, yazılı belgelerinde Urartu topraklarını “Nairi Ülkesi” şeklinde tanımlamış ve içerisinde 43 krallığın bulunduğunu bildirmiştir. I. Tiglath-Pileser yazılı belgelerinde bu sayı 60'a ulaşmaktadır (Grayson, 1976: 81, 111; Çilingiroğlu, 1994: 5-9; Çilingiroğlu, 1997: 16-19; Sevin, 2005: 68-70; Salvini, 2006: 28-33; Pınarcık, 2012: 460; Çavuşoğlu, 2016: 105-106). Urartu Uygarlığı'nın bilinen ilk kralının Arame olduğu düşünülmektedir (Çilingiroğlu, 1994; Sevin, 2005: 73; Pınarcık, 2014: 36). Kral Arame Dönemi'nde, Sugunia³ krali kent yapılmıştır (Çilingiroğlu, 1994; Pınarcık, 2014: 36). Urartu Krallığı'na, Arame ile Arzaşkun⁴, Lutipri oğlu Sarduri ile Tuşpa (Van Kalesi) ve II. Rusa ile birlikte Rusahinili (Toprakkale) başkentlik etmiştir (Sevin, 2005: 73-75; Salvini, 2006: 43-119; Pınarcık, 2014: 39-50). Urartu Krallığı'nın yıkılışının nasıl gerçekleştiği konusu belirsizliğini korumaktadır. MÖ 612'de Assur'un varlığına son veren Med ve İskit topluluklarının aynı şekilde Urartu'nun da yıkımına neden olduğu düşünülmektedir (Sevin, 2005: 88-91; Çavuşoğlu, 2016: 113).

³ Assur Kralı III. Salmanassar yazılı belgelerinde “*Hubuşkia'dan Urartulu Arame'nin krali kenti Sugunia'ya hareket ettim*” cümlelerine yer vermiştir (Luckenbill, 1968: 589; Çilingiroğlu, 1994: 29; Sevin, 2005: 73). III. Salmanassar'ın askeri seferlerinin tasvir edildiği Balavat Kabartmasında Sugunia Kenti ateşe verilmiş bir biçimde resmedilmiştir (Çilingiroğlu, 1994: 29). Sugunia Kenti 'nin Van Gölü'nün güneybatısına ya da Siirt civarına yerleştirilebileceği düşünülmektedir (Çilingiroğlu, 1994: 29). Sugunia ya da Sagunia; korunaklı kent anlamına gelmektedir (Salvini, 2006: 36).

⁴ āl-šarrūtī-šu; Krallığının kenti (Salvini, 2006: 36).

2.1. Urartu Kültüründe Boğa Figürü

2.1.1. Urartu Sosyo-Ekonomik Yaşamında Boğa Figürü

Bir ülke içerisinde bulunan insanların huzur içinde yaşayabilmeleri için gerekli olan ilk etken geçim şartlarının kolay olmasıdır. Gerek olumsuz iklim şartları gerekse engebeli arazi yapısı Urartu coğrafyasında tarım faaliyetlerin sınırlı olarak sürdürülebilmesine neden olmuştur (Belli, 1979: 61-63; Çilingiroğlu, 1997: 4-7; Sağlamtimur, 2017: 2). Coğrafyanın sahip olduğu bu çetin şartlar, uygarlık içerisinde bulunan nüfusun geçim kaynağının ağırlıklı olarak hayvancılığa bağlanmasına sebebiyet vermiştir (Çilingiroğlu, 1997: 7; Çiftçi, 2015: 220; Çiftçi, 2018: 23). Urartu Ülkesi için hayvancılık o kadar önemli bir düzeydeydi ki I. Arğişti (MÖ 780-760) ve II. Sarduri (MÖ 760-730), ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda 2 kere yağma seferlerine çıkarak ülkeye hayvan sürüleri getirmekteydi (Belli, 1979: 67; Çiftçi, 2017: 92; Sağlamtimur, 2017: 7; Gökçe, 2020: 36-37). Ülkeye getirilen hayvanların büyük bir bölümünü boğalar oluşturmaktadır. I. Arğişti (MÖ 780-760) tarafından kaleme alınan eCUT A 08-03 tanımlı belgede bu durum şöyle anlatılmaktadır:

Zabağae Ülkesi'ne doğru yola çıktım. Zabağae Ülkesi'nin şili'sini fethettim. Uzinabitarna Şehri'ne ve Sirimutara Diyarı'na, dağlık diyara geldim. Sağ tarafta (?), Maqaltuni Şehri'ni ve Igani Ülkesi'ni boyunduruk altına aldım. Eriaşi Ülkesi'ne gittim, Apuni Ülkesi'ne doğru yola çıktım, Uiteruşi Ülkesi'nin kraliyet şehri olan Urieu Şehri'ni fethettim.

19.255 erkek, 10.140 sağ asker, 23.280 kadın, toplam 52.675 kişi (bir) yılda, bazılarını öldürdüm, bazılarını canlı sürgün ettim. 1.104 at, 35.015 öküz⁵, 10.000 (+binlerce), (ve) 1.829 koyun götürdüm...

Kral I. Arğişti (MÖ 780-760), Van'da açığa çıkarılan bir kraliyet yazıtında ise bir sefer dizisinden bahsetmektedir. Kral, yazıtın aşağıda da aktarılan satırlarında sefer yapılan ülkeden öküzler aldığını bildirmektedir.

...Minua oğlu Arğişti [diyor ki]: tanrı Haldi'nin arkasında(?), tanrı Haldi'nin silahının arkasında(?), Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, Mana [ülkesine] doğru savaşa gittim. Irkiu[ni] ülkesini fethettim, Assur ülkesinin dağ geçidine(?)/sınırına(?)/ovalarına (?) geldim. Bir yılda 6481 kişi(?), kimini öldürdüm, kimini canlı canlı götürdüm. 286 at, 2251 öküz, 8205 koyun... (eCUT: A08-02).

Yazıtın devamında "...Ayrıca (?) 3 ülkeyi kuşattım(?) ve onları (onların) sakinleriyle birlikte toprağıma ekledim: Qada ülkesinin bölgesi, Aşqalaşi ülkesi ve

⁵ eCUT 08-03: 30 LIM 5 LIM 15 GU₄, pa-ği-ni 10 a-ti-bi [x LIM] (pa-ği-ni: öküz).

Šašilu⁶ ülkesinin toprakları. 15181 genç erkek(?), [2]734 [erkek], [1]6004 kadın, 4426 at, [10]478 öküz, 73770 koyun...” cümleleri kullanılmaktadır. Kral bu yazıtta Diauehi Ülkesi⁷ kralının Urartu’ya 300 öküz haraç vereceğini aşağıdaki satırlar ile bildirmektedir:

...Diauhi kralına boyun eğdirdim ve onu haraç altına aldım. Diauhi’nin Arğişti’ye verdiği haraç şuydu: 41 mina saf altın(?), 37 mina gümüş, x on binlerce mina bakır, 1000 binici at, 300 öküz, x on binlerce koyun. Diauhi tarafından her yıl verilmek üzere ayarladığım haraç (şuydu): x mina saf altın(?), 10000 mina bakır, x yüzlerce besili öküz, 100 besili inek, 500 koyun, 3 binici at... (eCUT A 08-02; Çiğdem, 2006: 96; Günaşdı, 2016: 115).

Arğişti’ye benzer şekilde oğlu II. Sarduri (MÖ 760-730) de CUT A 09-03 tanımlı belgede şu ifadeleri aktarmaktadır:

Halıdi silahıyla yola çıktı, Mana Ülkesi’ni yendi, ülkeyi Arğişti oğlu Sarduri’ye boyun eğdirdi. Tanrı Halıdi’nin(?) arkasında, Tanrı Halıdi’nin silahının arkasında(?) Arğişti oğlu Sarduri yola çıktı...Oradan erkek ve kadınları sürdüm, 8.135 genç adamı(?), 25.000 kadın ve 6.000 savaş adamını, 25.00 atı, 12.300 öküzü, 32.100 koyunu yanımda taşıdım (eCUT A 09-03).

Assur yazılı belgelerinde Assur kralları, Urartu seferleri sonrasında elde ettikleri vergiler arasında boğaların⁸ da yer aldığını belirtmektedir (Batmaz, 2011: 36). II. Aurnasirpal (MÖ 883-859) tarafından sarf edilen şu sözcüklerde: “... Nairi ülkelerinin krallarından arabaları, atları, katırları, gümüşü, altını, bronz kapları, öküzleri, koyunları (ve) şarabı vergi olarak kabul ettim...” (Grayson, 1991: 202; Batmaz, 2011: 36) durum net bir şekilde belirtilmektedir.

Kralların seferler düzenledikleri ülkelerden ganimet ya da haraç olarak ciddi miktarlarda boğa alıyor olmaları, boğanın Urartu ekonomisindeki yerinin güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Assur krallarının yazılı belgelerinde benzer ifadelerle yer vermeleri bu durumun Assur gibi çağdaş kültürlerde de benzer olduğunu gösteriyor olabilir.

⁶ Šašilu, Diauehi Ülkesi’nin kralı kentidir. Kent Erzurum Süngütaş/Zivin’e lokalize edilmektedir (Işıklı, 2000: 55).

⁷ Diauehi Krallığı’nın lokalizasyonu ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Ancak araştırmacılar tarafından yapılan lokalizasyon yorumları ağırlıklı olarak Erzurum ve çevresini kapsamaktadır (Köroğlu, 2000: 720; Işıklı, 2000: 49; Çiğdem, 2006: 96-97).

⁸ Assur kralları Urartu’dan boğalara ek olarak boğa figürlü eserleri de ganimet olarak almıştır. II. Sargon (MÖ 722-705) MÖ 714 yılında, Musaşir Tapınağı’na gerçekleştirdiği seferinde ele geçirdiği ganimetler arasında bir tunç boğa, 2 tane gümüş boğa boynuzu ve 12 adet üzerinde aslan, boğa ve ejderha gibi hayvanların tasvir edilmiş olduğu gümüş kemer bulunduğunu ifade etmektedir (Luckenbill, 1968: 97; Çilingiroğlu, 1997: 114; Erdan, 2015: 119-120).

2.1.2. Urartu Dininde Boğa Figürü

Urartu inanç sistemi üzerine yaptığımız araştırmalar sonucunda elde ettiğimiz verilere göre, boğa ile ilişkili Urartu tanrıları; Fırtına Tanrısı Teişeba, Tanrı Haldi, Güneş Tanrısı Şivini, Ay Tanrısı Şelardi, Kavga Tanrısı Hutuini'dir.

Devletin baş Tanrısı olduğu düşünülen Haldi, Urartu Krallığı ile birlikte Önasya mitolojisinde yer aldığı düşünülen bir tanrıdır (Baştürk, 2006: 39). Bir tanrı olarak Haldi ismiyle ilk kez Urartu yazılı belgelerinde karşılaşılmıştır (Baştürk, 2006: 39). Daha çok savaşçı nitelikler taşıyan Haldi, tarım ve verimlilik tanrısı olarak da tapınım görmüştür (Baştürk, 2006: 42). Haldi'nin aslan ve boğanın hayvani özelliklerini barındırdığına inanılmıştır (Çiftçi, 2014: 118). Hurri kökenli bir Tanrı olan Teişeba Urartu panteonunda ikinci sıradadır (Baştürk, 2006: 47; Salvini, 2006: 198). Teişeba Hitit tanrısı Teşup'un Urartu kültürüne olan yansımasıdır. Teşup'un eşi Tanrıça Hapat iken Teişeba'nın eşi Tanrıça Huba'dır (Baştürk, 2006: 47). Teişeba'nın kutsal hayvanı boğadır (Piotrovsky, 1965: 43; Hall, 1971: 12; Savaş, 2002: 97-170; Baştürk, 2006: 48; Şahin, 2019: 11-12). Güneş Tanrısı Şivini; panteonun üçüncü sırasında yer almaktadır (Salvini, 2006: 198). Tıpkı Teişeba gibi Şivini de Hurri kökenli bir tanrıdır. Tanrının Hurri dinindeki isminin "Şimigi" olduğu ifade edilmektedir. Urartu yazılı belgelerinde Şivini isminin yazımında Assur Güneş tanrısı Şamaş'ın ideogramı kullanılmıştır. Tanrı Şivini Urartu sanat eserlerinde boğa ile birlikte en çok tasvir edilen tanrılardan biridir. Bir boğa betimi üzerinde ayakta duran tanrı, kanatlı güneş kursunun içerisinde çıkar vaziyettedir. Kanatlı güneş kursu Assur Güneş Tanrısı Şamaş'ın da sembolüdür. Kanatlı bir güneş kursu içinden çıkan tanrı betiminin Urartu'ya İşpuini Dönemi'nde Assur'dan getirildiği bilinmektedir (Baştürk, 2006: 49-51). Ay Tanrısı Şelardi'nin kutsal hayvanı boynuzlu, yüksek başlıklı, insan başlı kanatlı bir boğadır. Tanrı Şebuti'nin hayvanı da kanatlı bir boğadır. "Kavga Tanrısı" olarak nitelendirilen Tanrı Hutuini de kutsal hayvanı kanatlı boğa olan bir Urartu tanrısıdır (Yücel, 2010: 52-53; Jakubiak, 2011: 72; Çiftçi, 2014: 86). Söz konusu iki tanrı Anzaf kalkanı üzerinde boğa uzuvlu karışık yaratıklar üzerindedir (Belli, 1998: çizim 21, 29).

Gök gürültüsü, şimşek ve fırtına seslerinin boğa bağirtisine benzemesi fırtına tanrılarının boğa ile ilişkilendirilmesinin nedeni olarak ileri sürülmektedir (Savaş, 2002: 104-105; Şimşek, 2017: 598). Boğanın Ay ile olan ilişkisi boynuzlarının hilal şekline sahip olmasından ileri gelmektedir (Black, Cunningham, Robson and

Zólyomi, 2006: 145; Ersoy, 2005: 419). Öyle ki Babil’de Ay Tanrısı Sin hilal ayı ile özdeşleştirilmiştir (Black and Green, 1992: 54). Ay Tanrıçası Artemis adına düzenlenen şenliklerde boğa güreşleri yapılmıştır. Mısır’da Ay Tanrısı, yıldızların boğası sıfatıyla tanımlanmıştır (Ersoy, 2005: 419).

2.1.2.1. Kurban Faaliyetleri

Urartu toplumunda imar işlemleri, askeri seferler, tarım ve sulama faaliyetleri kapsamında tanrılara hayvan kurbanı yapılmıştır (Batmaz, 2013: 810-814; Çiftçi, 2021: 206, 210-212). Bu amaçlar doğrultusunda tanrı ve tanrıçalara kurban edilen hayvanlardan biri de boğalardır. Başkent Tuşpa’da “Menua Salonu” olarak adlandırılan bir noktadan açığa çıkan yazıt içerisindeki şu cümleler Urartu’da boğanın bir kurban hayvanı olarak ne kadar değerli olduğunun açık bir göstergesidir: “İşpuini’nin oğlu Menua, burayı inşa etti sirsini... Menua konuşuyor: Kim oradan (kurbanlık) boğaları götürürse, (onları) bir yere götürürse, kim oradan sığır çalarsa (?), kim bu yazıtı incitirse, kim başkasını bu (eylemleri) yapmaya zorlarsa, tanrılar Haldi, Teişeba, Şivini onu güneşin altında yok etsin...” (Tarhan, 1994: 35; Payne, 2006: 5.4.1).

Kral İşpuini (MÖ 830-810) ve oğlu Minua (MÖ 810-780) dönemlerinde ortaya koyulan Meher Kapısı Kaya Yazıtı’nda tanrı ve tanrıça listesi ile birlikte, hangi tanrıya hangi hayvanın ne kadar sayıda kurban edileceği de belirtilmiştir. Burada kurban hayvanlarından bir tanesinin de boğa olduğu görülmektedir (Piotrovski, 1965: 38-40; Sayce, 1882: 669; Çilingiroğlu, 1998: 231; eCUT A 03-01). Yazıtta en fazla Tanrı Haldi’ye boğa kurbanının yapılmış olduğu anlaşılmaktadır (Payne, 2006: 3.2.1). Meher Kapısı’ndaki kurban listesi incelendiğinde boğanın yalnızca tanrılara kurban edildiği görülmektedir (Batmaz, 2013: 806-807). Urartu Devleti’nde tanrılar ile birlikte tanrıların çeşitli eşyalarına da kurban sunusu yapılmakta idi. Silahlara, yaşlılığa, gençlik gibi kavramlara yapılan sunularda da koyun ile birlikte boğalar tercih edilmiştir. Tanrıların, özellikle de Urartu toplumu için savaşta ordunun lideri olan Haldi’nin, silahlarına yapılan kurbanlar olasılıkla devletin savaş arenasında başarılı olması amacını taşımaktaydı⁹ (Çilingiroğlu, 2004: 258). Bu doğrultuda

⁹ II. Sargon (MÖ 722-705) Haldi’ye adanmış Musaşır Tapınağı’ndan 25.212 tunç kalkan, miğfer, silah 305.412 tunç hançer, sadak ve ok gibi askeri teçhizat almıştır (Luckenbill, 1968: 97; Biber, 2011: 234). Musaşır Tapınağı’nda açığa çıkarılan ok uçlarının Haldi’nin sembolü olarak kabul edilmesi de (Biber, 2011: 238) tanrı ve silahlar arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır.

Urartu kralları sefere çıkacakları zaman tanrılara boğa kurbanı yapmaktaydı (Salvini, 1977: 125-136).

İmar faaliyetleri kapsamında yapılan boğa kurbanları Urartu yazılı belgelerinde kendine yer bulmuştur. Patnos civarında yer alan, İşpuini ve Minua'ya ait bir yazıtta "... Yeni bir yapı (?) olduğu zaman, Tanrı Haldi'ye bir boğa, Tanrı Ua'y bir boğa..." ifadeleri bulunmaktadır (Payne, 2006: 4.1.2). Yeşilaliç Kutsal Nişi üzerinde, "Sarduri oğlu İşpuini ve İşpuini oğlu Minua Tanrı haldi'nin susi'sini Efendi Tanrı Haldi'ye yaptırdılar... Tanrı Haldi için oğlak kesilsin ve Tanrı Haldi'ye boğa kurban edilsin..." cümlelerine yer verilmiştir (Payne, 2006: 3.2.2).

II. Rusa'ya (MÖ 685-645) ait Karmir-Blur yazıtında kral, aşağıda yer alan satırlar ile inşa faaliyetleri sonrasında yapılması gereken boğa kurbanı ile ilgili emirlerini sıralamaktadır (Payne, 2006: 12.2.4; 12.2.6).

... Rusa der ki: Haldi kapısı konusunda, ferman çıkardım, gerçekten: Yeni tapınakta Tanrı Haldi'ye bir oğlak kesilsin ve Tanrı Haldi'ye bir boğa, Tanrı Teişeba'ya bir koyun ve Tanrı Şivini'ye bir koyun kurban edilsin...Rusa der ki: Tanrı Haldi...onun kapısı...Haldi kapısı tarafından...burada kursunlar,... toprakta adak (?) olarak yaptıklarını (say)madan... inşa etsinler. (Törenler) yapıldığı zaman Tanrı Haldi'ye bir oğlak kesilsin ve Tanrı Haldi'ye bir boğa...

Kral, Armavir-Blur'da, "...Haldi kapısı tarafından... burada kursunlar... toprakta adak (?) olarak yaptıklarını (say)madan... tapınak yapılmış olduğu zaman Tanrı Haldi'ye bir boğa... Tanrıça Arubani'ye bir inek kurban edilsin..." (Payne, 2006: 12.2.9) ve Ayanis'de "...Yeni yapılar olduğu zaman "Tanrı Haldi'ye bir oğlak kesilsin ve Tanrı Haldi'ye bir boğa ve iki koyun..." (Payne, 2006: 12.2.19) ifadeleriyle boğa kurbanı ile ilgili buyruklar vermiştir. II. Rusa'nın, Karmir-Blur'dan bir yazıtta, "... (Kurbanlık boğa) küçük olmasın..." (Payne, 2006: 12.2.7) ifadelerine yer vermesi, kurbanlık boğaların nitelikleri hakkında fikir edinmemize yardımcı olabilir. Kral, aynı yazıtın devamında;

...Haldi kapısındaki her bir sununun karaciğeri ve kalbi Rusa'ya verilsin. Kral, Teişeba Şehri'nde bulunduğu zaman sunulan et ve parçalardan karaciğer krala verilsin... Arta kalanlardan... sunulan kurbanlardan kan, karaciğer ile birlikte Tanrı Haldi evine verilsin. Ondan sonra oradan uzaklaştırılsın...

şeklindeki cümleleriyle kurban etlerinin nasıl değerlendirilmesi gerektiğini bildirmektedir (Payne, 2006: 12.2.7; Çiftçi, 2021: 206; eCUT: A12-02).

I. Argiştı'ye (MÖ 780-760) ait bir yazıt Dainalitini/Deliçay'da açılacak bir kanal ile ilgilidir. Yazıtta şu ibareler bulunmaktadır;

Minua'nın oğlu Argiști bu steli efendisi Haldi için dikmiştir. Haldi'nin koruması sayesinde Argiști şöyle diyor: “Dainalitini Nehri'nden hiçbir kralın kazmadığı bir sulama kanalı kazdım. Argiști kazdı (kanal).” Argiști şöyle diyor: “Haldi dölledi (?), (o) tahıl tarlaları işledi (ve) toprağı bereketlendirdi (?), (ve) Argiști'nin topraklarını (ve) krallığını (ve) sevindirdi. (Ben) güçlü kral, büyük kral, Biainili kralı, Tuşpa şehrinin efendisi Argiști'yim. Argiști şöyle diyor: “Üstelik (şunu) emrettim: Kral kanalı (su?) açtığında, [Haldi] için bir boğa (ve) iki koyun (kurban edilecek), Fırtına için bir koyun Tanrım, ib-[x x x] Dağı için bir boğa. Dainalitini Çayı'na doğru bir boğa yere serilir (kurban edilir)...

Görüldüğü üzere yazıtta, boğanın Dainalitini Çayı'na doğru bir yere yerleştirilerek kurban edileceği ifade edilmektedir. Işık; bu durumu kurban edilecek hayvanın kanının dere suyuna karıştırılması ile gerçekleştirilen bir ritüelden kaynaklanabileceğini bildirmektedir (Işık, 2019: 206, 208).

Tarım ve sulama faaliyetlerinde yapılan boğa ve koyun kurbanlarında tanrıları hoşnut ederek tarım alanlarının daha verimli hale gelmesi amaçlanmaktadır (Batmaz, 2013: 813). Çalışmamızın sanat bölümünde daha ayrıntılı olarak işleyeceğimiz Armavir Mührü üzerinde, boğa takımyıldızı vaktinde tanrılara kurban sunuları yapılarak zengin bir hasat beklentisi işlenmiştir (Ayvazıyan and Phil, 2004: 127-128). Köşk Steli'nde Kral Minua (MÖ 810-780), aşağıda yer alan satırlarıyla, bağlar olduğu zaman Tanrı Haldi'ye boğa kurbanı yapılması gerektiğini aktarmıştır:

İşpuini oğlu Minua bu yazıtı efendi Tanrı Haldi'ye diktirdi. Haldi Kapısı yaptırdığı zaman (ayrıca) kusursuz bir şekilde bir kale yaptırdı (ve ona) “haldi Şehri” adını verdi. Bu bağı kurdu ve bahçeler kurdu, adı “Minua Bağı”dır... Minua der ki: Bağ... olduğu zaman Haldi'ye 1 boğa ve 3 koyun kurban olarak sunulsun... (Payne, 2006: 5.3.10)

Urartu kültüründe kurban hayvanına da kurban sunusu yapıldığını bilmekteyiz. Bu sayede elde edilmek istenen kazanç olasılıkla kurban edilen hayvan türünün bolluğunu artırmaktır (Batmaz, 2013: 807). Cenaze törenlerinde ölü yemeği için kesilecek kurbanlık hayvanlar arasında da boğalar ve keçiler bulunmaktadır (Çilingiroğlu, 1997: 99-102).

Kral II. Sarduri'ye (MÖ 760-730) ait Van Kalesi-Analıkız yazıtında¹⁰ kral, ilk olarak “...Tanrı Haldi bana krallığı verdiği ve atalarımın ait krallık tahtına çıktığım zaman...” ardından da “...Bu kurbanı (?) ordular için; 121 kişi; 10.408 at; 132 katır; 12.321 inek ve 9.036 boğa ... sunup yok ettim...”(Payne, 2006: 9.1.1) ifadelerini kullanmaktadır. II. Sarduri tarafından sarf edilen bu cümlelerden bir orduyu ya da bir ülkeyi ele geçirmek için de boğa kurbanlarının yapılmış olabileceği fikrine

¹⁰ Yazıtın tamamı için bkz. Payne, 2006: 9.1.1

ulaşılabilir. I. Rusa'ya (MÖ 730-713) ait Mahmut Abad Tepesi yazıtında kral; "Sarduri oğlu Rusa der ki: Burada kurban kurallarını buyurdum: Krallar sefere çıkacakları zaman Tanrı şebitu'ya bir boğa ve bir koyun, Tanrı Artu'arasau'ya bir koyun ve şebitu kapısına bir koyun kurban edilsin..." ifadeleriyle, belirlediği kurban kurallarını aktarmaktadır (Payne, 2006: 10.2.1)¹¹.

Urartu askerlerine yollanılan erzaklar içerisinde boğaların da yer aldığını III. Sarduri (MÖ 645-625) Karmir-Blur'da bulunan kil tablette geçen, "Askerler için 1 at, (1 ölçü) emmer arpası ve bağda olan 6 boğayı yolladım, fakat şehre götürülmedi..." (Payne, 2006: 13.3.2) ifadeler ile anlamaktayız.

Toprakkale'de açığa çıkarılan kil tablet üzerinde bir kurban listesi bulunmaktadır. Bazı noktalarında kırıklar olan liste şu şekildedir:

Önyüz: Tanrı...

7 boğa	2 büyük koyun, ...	
3 boğa	3 inek	5 büyük koyun
Toplam	3 inek	5 büyük koyun 1 inek(?) için.
1(?) boğa...		
3 boğa	3 inek	6 büyük koyun.
Toplam		
3 boğa	3 inek	6 büyük koyun... için.
	...inek...	

Arka Yüz: ...

3 boğa canlı fillerin 5...	5 büyük koyun.	
Toplam		
3 boğa	5 inek	5 büyük koyun bir bağ için.
3 boğa	1 inek	1 gün...
2 boğa	2 inek	5 büyük koyun.
Toplam		
29 boğa	13 inek	20 büyük koyun...
şupa şehri...	şupa şehri'nde 10 inek, 6.000 ev (?)	
... şupa şehri'nde 1.000 ev	(Payne, 2006: 14.2.1).	

2.1.3. Urartu Kralları Özelinde Boğa Figürü

Boğaların fiziksel ve sezgisel açıdan insanlardan daha üstün olduğu Urartu kralları tarafından kabul edilen bir gerçek olmuştur. Urartu kralları boğaların bu üstün yeteneklerinden faydalanmak amacıyla onlarla koordine hareket etmeyi ve onlarla ittifakta bulunmayı amaçlamışlardır (Belli, 1980: 32-33). Kalkan gibi askeri

¹¹ Hangi döneme ait olduğu anlaşılamayan ve tam olarak kurban yazıtı diyemeyeceğimiz Toprakkale'den bir yazıt üzerinde (Payne, 2006: 14.1.7) boğa ve ağaç ibareleri yer almaktadır.

ekipmanlar üzerine boğaların işlenmesi altında yatan sebep tam da bu düşünceden doğan, kralların boğanın gücü ve yetenekleriyle özdeşleştikleri düşüncesidir. Krallar söz konusu eserler üzerine kendi atribütleri olarak (Ghadim, 2007: 3-4) aslan ve boğaları tasvir ettirerek aslında kendi gücünü yansıtmaktadır (Belli, 1980: 31-33). Sanat eserleri üzerindeki boğa figürleri Urartu krallarının savaşçı niteliğinin güçlü kalması, kralların diğer insanlardan daha güçlü olduğunu ve toplum üzerindeki egemenliğini (Belli, 1979: 70) kanıtlamak için de kullanılmıştır (Belli, 1980: 34). Bu bağlamda eserler üzerinde kendinden emin, dik duruşlu aslan ve boğaların (Batmaz, 2011: 114-115) kralların yansımaları olduğunu düşünmek yanlış sayılmayacaktır. Urartu'nun çevre kültürlerine baktığımızda kralların boğa gibi hayvanlar ile kendilerini eş görmeleri konusunda bir inanç birliği olduğunu görmekteyiz (Belli, 1980: 31-33). Yıkıcı bir gücü (Brodrick, 1972: 64) sembolize eden boğanın özelliklerine sahip olmak, onunla özdeşleşmek demek kralların ülkelerine karşı saygınlık, düşmanlarına karşı ise gözdağı vermek demektir. Boğa başı şeklindeki piktogramların bazı yazıtlarda kral ismiyle birlikte kullanılması da boğa ve kral arasındaki ilişkinin göstergelerinden olabilir (Seidl, 2004: 48-53).

Birçok Yakınoğu kralının ne kadar güçlü olduğunu belirtmek için kendisini boğaya benzettiği, yazılı belgeler aracılığı ile bilinen bir gerçektir. Sümer Kralı Şulgi kendisi için; “Büyük vahşi bir boğa olmak için doğmuş¹²” (Watanabe, 2002: 62-63) ibarelerini kullanmıştır. Akkad ve Assur krallarının boğanın vahşi ve güçlü yönünün vurgulandığı lakapları kullanmaları da bu durumun göstergelerindendir (Watanabe, 2002: 63-64). Yeni Assur kralı Asarhaddon (MÖ 680-669) yıllıklarında kendisini “vahşi boğa” olarak tanımlamaktadır (Toptaş, 2021: 20). Urartu üzerine seferler düzenleyen III. Shalmanassar (MÖ 859-824) da yıllıklarında Urartu krallığının ilk hükümdarı olarak kabul edilen Arame'yi (MÖ860-840) “vahşi ve kudretli bir boğa” olarak yakaladığından bahseder (Luckenbill, 1926: 219; Piotrovsky, 1967: 2; Tarhan, 1982: 85; Chahin, 1987: 55).

Urartular 'da av faaliyetleri bir savaş arabasının içinde yer alan birden fazla kişi ile gerçekleştirilmekteydi (Gökçe, 2014: 314). Savaş arabası içerisinde yer alan kişilerden bir tanesinin kral ya da soylu bir kişi olabileceği düşünülmektedir (Gökçe, 2014: 315).

¹² ETCSL: Şulgi D - C.2. 4.2.04

Urartu'nun çağdaşı olan Yeni Assur'da krallarının aslan ve vahşi boğa avları gerçekleştirmiş olduklarını bilmekteyiz. Krali aslan ve boğa avları, Yeni Assur saray kabartmalarına da konu edilmiştir. Assur krallarının bu avları “*çoban kral*” sıfatıyla gerçekleştirdiği ifade edilmektedir (Dick, 2006: 244-248). Assur kralları gibi Urartu kralları de “çoban” sıfatını kullanmıştır. I. Sarduri (MÖ840-830) bir belgede kendisine “*muhteşem çoban*” demektedir (eCUT A 01-01). Aynı kral Van Kalesi'nde bulunan bir yazıtta ise kendini “*hayret verici çoban*” olarak nitelemektedir (Payne, 2006: 1.1.3, 19). II. Arğişti (MÖ 713-685) yazılı belgelerinin birinde kendisi için “Tanrı Haldi'nin koruyuculuğu ile, Arğişti, Rusa'nın oğlu, Bia Ülkesi'nin kralı, Tanrı Haldi'nin hizmetkarı, halkın sadık çobanı, Tanrı Haldi'nin emriyle savaştan korkmadı” ifadelerini kullanmaktadır (eCUT A 11-02). Assur krali aslan ve boğa avlarındaki amaç kralların “*çoban kral*”¹³ olarak boğa ve aslanlar üzerinde bir hâkimiyet kurmak olmalıdır (Dick, 2006: 244-248). Bu bilgiyle eşdeğer olarak Urartu krallarının da aslan ve boğalarla bir olmak istediklerinden ve bu sebeple kalkanlar onları üzere kendi yansımaları olarak resmettirdiklerini aktarmıştık. Tüm bu veriler ışığında, Urartu krallarının da tıpkı Assur kralları gibi krali aslan ve boğa avları düzenlemiş olabilecekleri yorumunu yapmaktayız.

2.2. Boğa Tasvirleri

Boğa figürü, Urartu sanatında birden fazla farklı materyal grubu üzerine tasvir edilmiştir. Üzerinde boğa betimi bulunan eser grupları şunlardır; duvar resimleri, kabartmalar, at koşum takımları ve araba aksamaları, kemerler, kalkanlar, miğferler, göğüs plakaları, adak levhaları, mühürler, mobilya parçaları, kazanlar ve çeşitli kaplardır. Bu eser grupları üzerinde tasvir edilen boğalar tek başına, bir tanrı ya da insan figürü ile birlikte ve karışık yaratıklar şeklinde betimlenmiştir. Karışık yaratıklara ek olarak boğanın baş ya da toynak gibi uzuvları, eklenti, tutamak ya da masa ayağı gibi eserler üzerinde kullanılmıştır.

2.2.1. Metal Eserler

2.2.1.1. Kemerler

Urartu kemerleri, üzerinde en fazla boğa tasviri barındıran eser grubudur. Boğa tasvirli Urartu kemerlerinin (Barnett, 1963: 194-198, fig.41, 46, 47; Van Loon, 1966: 122; Taşyürek, 1973: 198-201; Salvatori, 1976: 78-90; Muscarella, 1988: 435;

¹³ Çoban; rē'ú/LÚ. SIPA, güvenilir çoban; rē'ú taklu (CDA, 2000: 303; Toptaş, 2021: 14).

Çilingiroğlu, 1991: 15-21; Karaosmanoğlu, 1991: 597-599; Curtis, 1996: fig.7; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 7-9, 14,15-18 27, 31, 42, 43, 45, 50-52, 54, 71; Levha 1-4, 20-29, 45-48, 78-79, 98-103, 111-124, 129-130, 141-146, 163-168, 191-196, 203-210, 211-214, 235-240; Ergürer, 2009: Kat. No.62, 68, 70, 72; Çavuşoğlu, 2010: 66, 67, 68, 74, 76, 77, 79-83, 89, 97, 111, 129; Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250) ikonografik analiz yapmaya olanak tanıyanları aşağıda, kronolojik sırayla incelenecektir.

MÖ 8. yüzyılın ikinci çeyreğine yerleştirilen 3 kemerden ancak ikisi üzerindeki boğanın ikonografisi net olarak anlaşılmaktadır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 14, 15; Levha 20-29) (Kat.No. 1-2). Kemerlerin ilkinde aslan ve boğa mücadelesi işlenmiştir (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 14) (Kat. No 1). Kemerdeki sahnelerden birinde arka arkaya duran 2 boğa figürü vardır. Boğaların biri boyun bölgesine saldıran aslan ile mücadele etmektedir. Diğer boğa ise başını yere eğmiş, olasılıkla saldırı pozisyonu almıştır. Kemerdeki ikinci sahnede yürür vaziyette bir aslan ve bir boğa betimi bulunmaktadır. Bu kemer örneğindeki tüm boğaların sırt kısmı ucu halkalı küçük çizgiler ile süslüdür. Küçük halkalar kalçadan aşağı doğru sıralanmaktadır. Eklem kısımlarında da halka detayları vardır. Arka bacaklar güçlü kas detaylarına sahiptir. Toynak ayrımları belirgindir. Çember şeklinde kuyruklar uç kısma doğru genişlemektedir ve kuyruk uçları taralıdır. İkinci kemer örneğinde alt alta sıralanmış 5 boğa vardır, boğalar bu kemerde de yürür pozisyonundadır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 15) (Kat. No 2). Boğalar kendinden emin bir duruşa sahiptir. Boğaların vücutlarında oldukça fazla detay bulunmaktadır. Hayvanların boynuzları yukarı doğru uzanmaktadır. Gözler badem şeklinde ve iridir. Ağız küçük, yatay bir açıklık şeklindedir. Boğaların bazılarının kulakları yanak ile bütünleşmiştir. Sırt kısımlarında uzun, yatay çizgiler; karnın alt bölümü ve göğüste ise küçük daire motifleri mevcuttur. Omuzlarda ters lale biçimindeki kas detayı bulunmaktadır. Çember şeklinde olan kuyrukların uç kısmı bir, boğa haricinde, taralıdır.

MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen kemer üzerinde (Çavuşoğlu, 2010: 68) (Kat. No 3, Şekil 2.1) alt alta gelecek şekilde sıralanmış aslan, boğa ve avcı figürleri vardır. Kemerdeki boğalar farklı şekillerde işlenmiştir. Soldan üçüncü sırada, toplamda 4 adet boğa betimi mevcuttur. Hayvanlar koşar durumdadır. Detaylar net olarak anlaşılmamaktadır. Boynuzlar hilal şeklindedir. Gözler olasılıkla yuvarlaktır. Sırtta alışıktığımız çizgi detayları bulunmaktadır. Kuyruklar çember şeklindedir. Soldan altıncı sırada yer alan boğalar saldırı pozisyonundadır.

Boynuzlarını karşılarında bulunan av arabasına doğru eğmişlerdir. Sahnenin sağ köşesine de alt alta 4 boğa tasviri işlenmiştir.

MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen bir kemer üzerinde, alt alta 4 boğa figürü sıralanmıştır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 18) (Kat. No 4). Burada yer alan boğalar yürür vaziyettedir. Boynuzları hilal şeklinde yukarı kıvrılmaktadır. Kulak, boynuzun hemen altındadır. Boğaların göz yapıları yuvarlaktır. Yanak kısmında bir çizgi detayı bulunmaktadır. Enseden başlayan, ucu halka detaylı kısa çizgiler kuyruğa kadar yayılmaktadır. Kalça üzerinde ve karnın alt kısmında küçük halka detayları sıralanmıştır. Omuz kısmına yuvarlak şekilli kas detayı yerleştirilmiştir. Ön bacakların cılız arka bacakların ise dolgun yapılması orantısız bir görünüme neden olmaktadır. Çember şeklinde olan kuyrukların uç kısımları yatay çizgilerle taranmıştır.

MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine ait boğa tasvirli beş kemerden ikisi üzerindeki ikonografik detaylar net olarak anlaşılmaktadır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 7, 8, 9; Levha 45-48, 98-103) (Kat. No 5-7). Bu kemerlere bir av sahnesi konu edilmiştir. Boğalar koşar pozisyonundadır. Kemerlerde koşar durumdaki boğalara ek olarak saldırı pozisyonunda olan boğalar da vardır. At üzerindeki avcılarının fırlattığı ok, boğaların boyunlarına saplanmıştır. Boyunlarından ok yemiş olmalarına rağmen boğaların yüz ifadeleri durgundur. Hayvanlar, cılız bir görünüme sahiptir. Sırt ve karnın alt bölümü küçük kısa çizgiler ile belirtilmiştir. Bacaklar uzun yapılıdır. Omuzda ters lale detayı vardır. Kuyruk çember şeklindedir ve uç kısımları taralıdır.

MÖ 8.-7.yüzyıl arasına tarihlenebileceği düşünülen boğa tasvirli kemer örnekleri toplam 11 adettir (Özgünel, 1986; Fig 1, Levha 1a; Ergürer, 2009: 59-60, 62-63, 97, 105-111, 132, Kat. No.62, 68, 70, 72; Çavuşoğlu, 2010: 76, 77, 81, 96, 112, 129). Kemerlerin beşinde, boğaların üzerinde insan figürleri bulunmaktadır (Ergürer, 2009: Kat. No.62, 68, 70, 72; Çavuşoğlu, 2010: 96) (Kat. No 8-12, Şekil 2.2). İnsan figürü ile birlikte betimlenmiş tüm boğalar yürür ve koşar vaziyettedir. Tek bir tane olan boynuz hilal şeklindedir. Vücudunda detay barındırmayan bir boğa dışında (Ergürer, 2009: Kat. No.68) (Kat. No 9) boğaların vücutlarında kas detayları vardır. Tüm boğa örneklerinin kuyrukları bacaklardan aşağı doğru sarkmaktadır. Boğalardan bir tanesinin vücudu doğal görünüme yakındır (Ergürer, 2009: Kat. No.72) (Kat. No 11). Yukarıdaki boğa figürlerinde görülen sırt ve karnın alt bölümünde yer alan kısa çizgi detaylarını (Ergürer, 2009: Kat. No.62, 70, 72) (Kat.

No 9, 10-11) bu boğalarda da görmek mümkündür. Boğalardan bir tanesi üzerinde görülen omuz detayının Assur ve Geç Hitit etkili olduğu ifade edilmiştir (Akurgal, 1988: 185, Şek. 213-218 Ergüner, 2009: Kat. No.72) (Kat. No 11). Boğa örneklerinden birinin vücudu adeta çizgiler ile kaplıdır. Hayvanın sırt bölgesindeki dikdörtgen açıklığın iç kısmına kalın, dikey çizgiler sıralanmıştır. Kaburgaların işleniş tarzı da bu şekildedir. Kalçadaki sağrı detayı dalgalı çizgilerle oluşturulmuştur. Arka ve ön bacaklar birbirine yapışık şekildedir (Çavuşoğlu, 2010: 96) (Kat. No 12, Şekil 2.2).

Boğalar, MÖ 8.-7. yüzyıla tarihlenen 6 kemer üzerinde ise tek başınadır (Çavuşoğlu, 2010: 76, 77, 81, 112, 129) (Kat. No 13-17, Şekil 2.3-7). İlk kemerde (Çavuşoğlu, 2010: 77) (Kat. No 13, Şekil 2.4) koşar durumda boğaların olduğu görülmektedir. Boğaların sırtında olasılıkla kısa çizgiler bulunmaktadır. Boğaların kuyrukları bacaklardan aşağı sarkmaktadır. İkinci kemerde (Çavuşoğlu, 2010: 81) (Kat. No 15, Şekil 2.5) boğaların ve aslanların yer aldığı bir av sahnesi işlenmiştir. Hayvanlar koşar pozisyonundadır. Eserde boğa, boyun ve göğüs kısmından ok yemiştir. Yüz detayları yalın çizgiler ile betimlenmiştir. Önceki örneklerde gördüğümüz sırt bölümünde bulunan ucu halkası kısa çizgiler bu örnekte de bulunmaktadır. Toynak ayrımları yoktur. Üçüncü kemer (Çavuşoğlu, 2010: 112) (Kat. No 6, Şekil 2.6) alt alta işlenmiş 3 boğa tasvirini içermektedir. Boğalar doğal olmaktan uzaktır. Vücutlarında herhangi bir kas detayı görülmemektedir. Kuyruklar çember şeklindedir. En altta bulunan boğa, ön bacaklarından bir tanesini yukarı kaldırmıştır. Bu boğanın boynuzu olasılıkla hilal şeklindedir. Orta kısımda bulunan boğanın boynuzu ise alnına doğru kıvrılmıştır. Dördüncü kemerde (Çavuşoğlu, 2010: 129) (Kat. No 17, Şekil 2.7) aslan ve boğa figürleri alt alta sıralanmıştır. Boğalar koşar pozisyonundadır. Boğalar; hilal biçimindeki boynuz yapısı, enseden sırtta uzanan çizgiler, uç kısımları taralı çember şeklinde kuyruklarla önceki örneklerle benzerdir. Beşinci kemerde (Özgünel, 1986; Fig.1, Levha 1a) (Kat. No 18, Şekil 2.8) koşar durumda betimlenmiş boğalar vardır. Bu boğalar bizlere ilgi çekici bir ikonografi sunmaktadır. Boğanın vücudu doğal görünümünden uzaktır. Baş kısmında iki adet boynuz bulunmaktadır. Boynuzlardan biri kısa biri uzundur. Yüz kısmında sadece göz detayı bulunmaktadır. Göz yüzün ortasına, büyük bir daire şeklinde işlenmiştir. Boğanın gövde çevresi kısa çizgi şeritleriyle bezenmiştir. Gövdenin orta bölümüne küçük halka detayları yerleştirilmiştir. Ön bacağın eklem kısmı, bant

şeklinde belirtilmiştir. Bacaklardan aşağı sarkan kuyruk, uç kısmına doğru genişlemektedir. Kuyruk ucunun yüzeyinde üçgen şeklinin andıran çizgi detayları bulunmaktadır. Kuyruğun en alt kısmıysa püskül şeklinde yapılmıştır.

MÖ 7. yüzyıl içerisinde tarihlenen kemerlere baktığımızda; MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen iki kemer (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 42, 43) (Kat. No 19-20) bulunmaktadır. İki kemerde de boğalar koşar vaziyettedir. Vücut görünüşleri doğallıktan uzaktır. Boynuzlar hilal şeklindedir. Boğalardan birinin sırt ve kaburga bölümünde çizgiler vardır. Diğer boğanın yalnızca sırt kısmı çizgiler ile taranmıştır. Bacaklar ince ve uzundur. Toynak konturları belirgindir. Kuyruklar bacaklardan aşağı uzanmaktadır.

MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreği yerleştirilen boğa tasvirli yedi kemerden dördü ikonografik çözümlemeye olanak tanımaktadır (Karaosmanoğlu, 1991: 597-599; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 45, 47, 48, 55, Levha 111-124, 141-146, 191-196). Dört kemer de benzer ikonografilere sahip boğa figürlerine sahiptir (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 45, 47, 55) (Kat. No 21-23). Koşar durumdaki boğaların vücut hatları gerçeklikten uzaktır. Sırt ve karın altında çizgi detayları vardır. Bacaklar cılızdır. Uç kısmı geniş ve taralı olan kuyruklar çember şeklindedir.

MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen kemer üzerinde bir ziyafet sahnesi işlenmiştir (Çilingiroğlu, 1991: 15-21; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 52) (Kat. No 24). Sahnede, taht üzerinde oturan bir figüre görevliler tarafından yiyecek, içecek takdim edilmektedir. Boğa, sahnenin üst kısmında bulunmaktadır. Boğanın gövdesinde hiçbir kas detayı yoktur. Boyun kısmı belirtilmemiş, boynuz detayına yer verilmemiştir. Boğanın baş kısmına saça benzer bezemeler yapılmıştır.

MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirilen boğa tasvirli kemerler, Nor-Aresh mezarlarından ele geçmiştir (Barnett, 1963: 194-198, fig.41, 46, 47; Salvatori, 1976: 78-90) (Kat. No 25-27). Kemerler, kremasyon nitelikli üç mezarda tespit edilmiştir. Kemerlerde, av sahnelerine yer verilmiştir. Mezar II ve III'te açığa çıkarılan kemerlerde av arabalarının tamamı görülmektedir. Mezar I'de ise atların bir kısmı görülmektedir. Mezar II ve III'te bulunan kemer parçaları üzerindeki boğalara avcılar tarafından atılan oklar isabet etmiştir. İki kemerde de boğalar boyunlarından isabet almışlardır. Mezar I'de yer alan kemer parçası üzerindeki boğanın yalnızca belden yukarısı korunmuştur. Burada da, net olarak anlaşılamamakla birlikte, boğanın boynunda olasılıkla bir ok vardır. Boğalar, genel olarak şematik işlenmiştir.

Boğaların kuyrukları çember şeklindedir. Badem şeklinde göz, yukarı kıvrık hilal şeklindeki boynuz ile önceki boğa tasvirleri ile benzerdir. Av arabalarının boğa figürleri ile olan yakınlığı ile Nor-Aresh kemerleri, II. Assurnasirpal'e (MÖ 883-859) ait Kuzeybatı Sarayı'nın taht odasının güneyinde bulunan bir kabartma ile oldukça benzerdir (Sevin, 2014: res.32-33, 45).

MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğine ait olduğu düşünülen beş kemerde boğa tasvirleri bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 27, 29, 31, Levha 129-130, 203-210) (Kat. No 28-30). Boğa ikonografilerinin anlaşılır olduğu üç kemerde boğalar koşar vaziyettedir (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 27, 29, 31). Kemerlerden ilki üzerindeki boğalar tıknaz bir yapıdadır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 27) (Kat. No 28). Boğaların vücutlarında bulunan detaylar net olarak anlaşılamamaktadır. Hilal şeklinde boynuz, ucu taralı kuyruk yapısı ile önceki örneklerle benzer olduğu söylenebilir. İkinci kemerde, alt alta sıralanmış boğa üzerinde duran tanrı kompozisyonu işlenmiştir. Boğalar koşar durumdadır. Boynuzlar kavisli ve uzun yapılıdır. Enseden başlayan kısa çizgilerden oluşan sırt detayı kuyruk başlangıcına kadar uzamaktadır. Bacaklar ince yapılıdır. Bacaklardan aşağı sarkan kuyruk uç kısmına doğru genişlemektedir. Üçüncü kemerde (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 31) (Kat. No 30) boğalar boyunlarından ok ile vurulmuştur. Hayvanların enseden kuyruk başlangıcına ulaşan çizgi sıraları bulunmaktadır. Boğaların gövdeleri kas detayı barındırmaz.

MÖ 7. yüzyılın son çeyreğine ait 9 kemerde boğa tasviri betimlenmiştir (Kat. No 31-36, Şekil 2.9) (Taşyürek, 1973: 198-201; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 50, 51, 54, 71, Levha 163-168, 211-214, 235-240; Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250). Bu kemerlerden yalnızca yedi tanesinde ikonografik çözümleme yapılabilmektedir (Kat. No 31-36, Şekil 2.9) (Taşyürek, 1973: 198-201; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 50, 51, 54, 71, Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250). Kemerlerin hepsi üzerindeki boğaların şematik biçime sahip olduğu anlaşılmaktadır. İlk kemerde (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 50) (Kat. No 32) giyoş motifleriyle birbirinden ayrılmış sahneler yer verilmiştir. Bu sahnelere yerleştirilen 3 boğa figürü de aynı şekilde işlenmiştir. Boğalar ön bacaklarını yukarı kaldırmıştır. Hayvanların baş kısmında; hilal şeklinde boynuz, yuvarlak göz ve küçük boyutlu kulak detayları vardır. Sırt bölümü kısa çizgiler, karnın alt kısmıysa noktalar yardımıyla belirtilmiştir. Kuyruklar bacaklardan aşağı sarkar ve uç kısımları taralıdır. İkinci kemer (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 51) (Kat. No 33), boynuz ve yüz detayları ilk kemer ile aynıdır. Bu kemer üzerindeki boğanın gövdesi estetik

görünümünden uzaktır. Çizgi detayları; sırt, karın altı, omuz ve kalça kısmında görülmektedir. Üçüncü kemerde (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 54) (Kat. No 34), ilk iki kemer örneğine göre daha yalın çizgiler kullanılmıştır. Boğanın sırt, karnın alt bölümü, göğüs ve kalçalarında çizgi detayları kullanılmıştır. Bacaklardan aşağı sarkan kuyruk kısa boyutludur. Kuyruğun üst ve alt bölümünde orantısızlık mevcuttur. Kuyruk üste kısmı dar tasarlanmışken, kuyruk altı geniştir. Urartu'nun yıkılış dönemini yansıttı düşünülen dördüncü kemerde (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 71) (Kat. No 35) yan yana sıralanmış 3 pano içerisine hayvan tasvirleri yerleştirilmiştir. Ortadaki panoda dağ keçisi vardır. Sağ ve sol uçlardaki panoların içerisinde ise boğaların olduğu belirtilmiştir. Hayvanların vücut görünüşleri boğadan çok bir ata benzemektedir. Sol uçta bulunan boğanın boynuzları hilal şeklindeyken, sağ uçtaki boynuzu alna doğru kıvrılmıştır. Gözler yuvarlaktır. Ağız düz bir şekilde işlenmiştir. Boyun kısımlarında anlaşılabilen ayrıntılar mevcuttur. Boğaların bel kısmında gerçeğe uygun olmayan kavis detayı vardır. Kaburgalar, alt alta dizilmiş geniş, yatay çizgiler şeklindedir. İki boğanın bacakları da ince ve uzundur. Kuyruklar, doğal olmayan şekilde kalçadan sarmaktadır. Sağdaki boğanın kuyruğu bacaklardan daha uzundur. Boğaların toynakları zemin üzerinde değildir. Beşinci kemer üzerine (Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250) (Kat. No 36, Şekil 2.9) mitolojik yaratıklar, boğa figürleri ve geometrik şekiller işlenmiştir. Boğaların gözleri yuvarlak, kaşları ise kalındır. Uzun boynuzlar kavisli bir yapıdadır. Hayvanların boyun kısmı oldukça uzun yapılmıştır. Boynun bu şekilde uzun yapılması bel çukurunun keskin görünmesine neden olmuştur. Gövde üzerinde tam olarak anlaşılabilen çizgisel detaylar bulunmaktadır. Boğalar, ön bacaklarını yukarı doğru kaldırmıştır.

MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen kemerlerden 11 tanesi boğa tasvirlidir (Van Loon, 1966: 122; Çavuşoğlu, 2010: 66, 67, 79, 80, 82, 83, 89, 97) (Kat. No 37-41, Şekil 2.10-12). Kemerlerin üzerinde aslan, mitolojik yaratıklar ve koşar durumda boğalar bulunmaktadır. Üzerinde ikonografik analiz yapabileceğimiz kemerlerden ilki üzerine aslan ve boğa avı konu edilmiştir (Çavuşoğlu, 2010: 66) (Kat. No 36, Şekil 2.10), Koşar vaziyetteki boğanın vücut detayları net çizgiler ile belirtilmiştir. Boğanın boynuna bir ok saplanmış. Yuvarlak gözlerin üzerinde kalın kaşlar bulunmaktadır. Çenenin alt kısmında bir çıkıntı vardır. Enseden sırtta uzanan ucu halkalı çizgileri bu boğa üzerinde de görmekteyiz. Göğüs ve gövde yalın çizgiler ile

bezenmiştir. Boğanın bacakları geniş yapılıdır. Bacakların eklem kısımları, dikey şeritler ile belirtilmiştir. İkinci kemerde “S” şeklinde dizayn edilmiş panoların içerisine dağ keçisi, boğa, aslan, mitolojik yaratık ve geometrik şekiller işlenmiştir (Çavuşoğlu, 2010: 97) (Kat. No 44, Şekil 2.12). Boğa tasvirli üçüncü kemer Karmir-Blur’da açığa çıkarılmıştır (Van Loon, 1966: 122) (Kat. No 37). Kemer üzerindeki sahne, geometrik şekiller ile panolara ayrılmıştır. Panolardan birine boğa üzerinde duran Tanrı betimi işlenmiştir. Boğa doğal görünümünden uzak vücudu üzerine, kas detayına yer verilmemiştir.

Bunlar dışında kalan, üzerinde boğa betimi bulunan kemer parçalar British Museum’da yer almaktadır (Muscarella, 1988: 435; Curtis, 1996: 128-129, Figür 6-7) (Kat. No 42-43, Şekil 2.13). Kemer parçalarının ilki MÖ 700-600 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Kat. No. 42, Şekil 2.13) (Curtis, 1996: Figür 6). Bu eserde Tanrı Teişeba boğa üzerinde durmaktadır. Boğa, yukarı kıvrık boynuza sahiptir. Badem şeklinde işlenen göz neredeyse bütün yüzü kaplamıştır. Burun belirsizken ağız bir çizgi ile işlenmiştir. Boğanın vücudu ile yüzünün birleşimi orantısızdır. Gövde, iç içe geçmiş farklı şekildeki çizgiler ile kaplanmıştır. Bacaklar vücuda oranla daha şişkin ve kabadır. Arka bacakların eklem kısımları çıkıntı şeklinde belirtilmiştir. Kuyruk bacaklardan aşağı sarmaktadır. İkinci kemer parçasında (Curtis, 1996: Figür 7) (Kat. No 43) koşar vaziyette boğalar vardır. Hilal şeklinde boynuz, enseden sırtta uzanan çizgiler, bacaklardan aşağı sarkan uç kısmı taralı kuyruk ile önceki örneklerin benzeridir.

Üzerinde boğa tasvirlerinin bulunduğu son kemerde, boğalar gelin çeyizlerini taşıyan arabayı çekmektedir (Çevik, 2012: 72-73) (Kat. No 44). Boğalar, dik bir duruşa sahiptir. Bacakları uzun yapılıdır. Gözleri yuvarlaktır. Uzun boynuz kavislidir. Sırt kısmı sık kısa çizgiler ile taranmıştır. Kaburga kısmı enine bir açıklık ile belirtilmiştir. Kalça bölümünde kare bir detay vardır. Kuyruk bacaklardan aşağı sarkar ve uç kısmı taralıdır.

2.2.1.2. At Koşum Takımları ve Araba Aksamları

Boğa tasvirli Urartu at koşum takımları ve araba aksamları, genel olarak MÖ 9. yüzyıl sonu ile MÖ 7. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. MÖ 9. yüzyıl – 8. yüzyıl başına tarihlenen erken örneklerde yaptığımız incelemeler sonucunda boğanın 6 farklı tipolojide tasvir edildiği görülmektedir. İlk tipe giren boğa figürü, koşum takımları ve araba aksamları üzerinde en çok tasvir edilen boğa biçimidir (Merhav,

1991a: 56, 73, Çizim 4, Levha 26; Seidl, 2004: 96, 110-111; Çizim 64-65, 83; Gökçe, 2011: Çizim 39-42, 45, 74-75, 81, 135-138; 324-325) (Kat. No 45-70). Bu tipte ele aldığımız boğalar, yürür vaziyettedir. Şematik görünüme sahiptir ve acemi bir sanat anlayışının ürünü olduğu söylenebilir. Boğaların bir kısmı dolgun görünüme sahipken bazı boğalar daha cılız resmedilmiştir (Gökçe, 2011: Çizim 42, 45, 81) (Kat. No 48, 59, 52). Tek bir tane olan boynuzlar hilal şeklinde yukarı doğru kıvrılmaktadır. Küçük boyutlu ve oval şekline sahip kulaklar boynuzun hemen altındadır. Göğüs kısmında alt alta sıralanmış yatay çizgiler bulunmaktadır. Kalça kısmında içi çizgisel motifler ile kaplı kare bir detay mevcuttur. Kaburga detayları üçgen şeklindedir. Kuyruk kalçadan aşağı doğru sarkmaktadır. Kuyruk uçları örneklerin bazılarında taralıyken bazılarında değildir. Kral İşpuini Dönemi'ne (MÖ 830-810) ait bir disk üzerinde farklı olarak (Merhav, 1991a: 74-75, Levha 74-75; Gökçe, 2011: Çizim 52-53) (Kat. No 55-56) boğaların bacaklarında anlaşılmayan bazı detaylar mevcuttur.

At koşum takımları ve araba aksamaları üzerinde gördüğümüz ikinci tip boğa tasviri, düzgün hatlara, doğal kıvrımlara ve güçlü bir görünüme sahiptir (Merhav, 1991b: 112-113, Levha 79-80; Gökçe, 2011: Çizim 54) (Kat. No 57). Hayvanın boyun kısmı vücudun geri kalanından daha yüksek tasarlanmıştır. Boyun kısmının yüksekliği, boğaya heybetli bir görünüm kazandırmıştır. Yukarıdaki örnekten farklı olarak daha büyük boyutlarda yapılmış kulağın orta kısmı dikey bir çizgi ile ayrılmıştır. Küçük boyutlu ve yuvarlak yapılı gözün alt kısmında bir çizgi detayı bulunmaktadır. Kaş ise belirgin bir kavise sahiptir. Eseri işleyen sanatçı yüz detaylarını bu şekilde belirterek hayvana tehditkâr bir görünüm de kazandırmıştır. Hilal şeklinde yukarı doğru uzanan boynuz dolgundur ve tıpkı kulakta olduğu gibi çizgi detayına sahiptir. Hayvanın gövde kısmında içinde dikine çizgilerin bulunmuş olduğu uzun, dikdörtgen bir kas detayı vardır. Göğüs kısmı ise enine çizgiler ile bezenmiştir. Ön omuzda ters “U” şeklinde, ön bacaklarında ise iki çizgiden oluşan adale çizgileri vardır. Boğanın arka bacaklarında da çizgisel tasarlanmış kas detaylarına yer verilmiştir. Kalça kısmında bulunan sağrılar alt alta 3 çizgiden meydana getirilmiştir. Bacaklardan aşağı sarkan kuyrukta uç kısımlara doğru genişleyen enine çizgiler vardır.

Üçüncü tip boğa tasviri oturur pozisyonda işlenmiştir (Gökçe, 2011: Çizim 96) (Kat. No 58). Bu eserdeki boğa tasviri, yukarıdaki tüm örneklerden daha kübik ve

şematiktir. Kuyruk kısmı kısa bırakılmış ve kalçadan doğal olmayan bir şekilde aşağı doğru uzatılmıştır. Genellikle kuyrukların uç kısımlarında görmeye alışık olduğumuz çizgisel detaylar, bu örnekte kuyruğun tamamına yayılmıştır. Kuyruğun tamamen taranmış olması, önceki örneklerle göre daha kısa boyutlu olmasının bir rolü olmalıdır. Boğa oturur vaziyette olmasına rağmen arka bacaklarından bir tanesi, bulunduğu pozisyona uygun olmayan şekilde durmaktadır. Boğanın sahip olduğu boynuzun alt kısmında 2 adet bant detayı vardır. Boğanın kulak detayı yukarıdaki örneklerden farklı olarak vücuttan belirgin şekilde ayrılmaz. Bunun yerine boyun ile birlikte gelen bir çıkıntı biçimindedir.

Kral İşpuini'ye (MÖ 830-810) ait disk üzerindeki boğa figürü (Belli, 1984: 329, Levha 1; Merhav; 1991a, 77, Levha 39; Merhav; 1991b, 98, Çizim 13/3; Gökçe, 2011: Çizim 90) (Kat. No 89) kas detayları sebebi ile farklı bir görünüme sahiptir ve bu durum ilgili eserde yer alan boğayı dördüncü tip olarak sınıflandırmamıza neden olmaktadır. Boğanın omzunda görülen kas detayı, Akurgal'a göre daha sonraları Geç Hitit, Assur ve Urartu sanatından yapılan bir sentez ile Hellen sanatına geçmiştir (Akurgal, 1988:186-187). Hayvanın göğüs kısmında bulunan kas detayı, önceki örnekler ile benzerken; sırt bölümünde görülen sık çizgiler ile işlenmiş kas detayı farklılık göstermektedir. Boğanın kaburgaları Yukarı Anzaf Kalkanı üzerindeki boğanın kaburgalarının kötü bir kopyası gibidir. Boğanın arka bacaklarından bir tanesi geri kalan bacaklardan belirgin derecede geniş ve kaslıdır.

Kral İşpuni (MÖ 830-810) ve Minua (MÖ 810-780) dönemlerine ait iki alınlık üzerinde at koşum takımları ve araba aksamaları üzerindeki beşinci tip boğa figürünü görmekteyiz (Seidl, 1991a, 90, Resim 48; Gökçe, 2011: Çizim 307, 312) (Kat. No 60-61). İki eser üzerindeki boğalar, birbirinin aynıdır. Boğaların kaburga kısmında bulunan kas detayları, ilk tip boğa figürleri ile benzerdir. Boyun bölgesi küçük kısa çizgiler ile taranmıştır. Küçük, yuvarlak boyutlu göz, yüzdeki tek detaydır. Kuyruk önceki örneklerle nazaran daha uzundur. Boğa tasvirlerinin birinin kuyruk ucu, çizgiler ile belirtilmişken; diğerinde böyle bir durum söz konusu değildir.

Altıncı tip boğa figürünü MÖ 9. yüzyıl sonuna tarihlendirilen bir disk üzerinde görmekteyiz (Gökçe, 2011: Çizim 94) (Kat. No 62). Bu diskde bir tanrıyı sırtında taşıyan boğa betimi vardır. Koşar vaziyette olan boğanın vücut detayları yalın çizgiler ile verilmiştir. Boynuz hilal şeklinde yukarı doğru uzanmaktadır. Göz badem şeklindedir. Hayvanın boyun kısmında enine iki çizgi ayrıntısı bulunmaktadır.

Kaburgaları üçgen şeklinde işlenmiştir. Ön omuzda kontur çizgileriyle belirtilmiş bir kas detayı görülmektedir. Bacaklar incedir ve toynak ayrımı belirsizdir. Çember şeklinde olan kuyruk uzun ve ince bir görünümündedir. Kuyruğun uç kısmı kısa çizgiler ile taranmıştır.

İncelemelerimiz sonucunda MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen at koşum takımları ve araba aksamaları üzerinde de 5 farklı tip boğa tasviri tespit edilmiştir (Seidl, 1991a: 80, 85, 90-91, Resim 39, 47-49; Seidl, 199b, 116-119, Resim 6; Gökçe, 2011: Çizim 95, 154, 282-283, 296, 308) (Kat. No 63-68). Üzerinde birinci tipe dâhil edilen boğa tasvirinin yer aldığı eser gümüş bir yakalıktır (Seidl, 1991a: 80, Resim 47; Gökçe, 2011: Çizim 154) (Kat. No 64). Boğanın üzerinde ok atar şekilde betimlenmiş bir figür bulunmaktadır. Boğa koşar vaziyette resmedilmiştir. Tek bir tane olan boynuzu yukarı doğru kıvrılmaktadır. Gözleri yuvarlak işlenmiştir. Göğüs bölümünde anlaşılamayan çizgiler vardır. Kaburga detayının iç kısmında dikey şeritler mevcuttur.

İkinci tipoloji içerisinde ele alınacak boğa tasvirleri iki adet göz siperliği üzerinde yer almaktadır (Seidl, 1991a: 90-91, Resim 49; Gökçe, 2011: Çizim 282-283) (Kat. No 65-66). Boğalar vücutlarında oldukça fazla detay barındırmaktadır. Arkalarında bulunan aslanın saldırısına uğrayan 2 boğadan biri başını geriye çevirerek aslana bakmaktadır. Boğalardan birinin boyun kısmında alt alta 6 küçük daire varken diğer boğada 3 banttan oluşan çizgiler bulunmaktadır. Boğaların bir tanesinin yanak kısmındaki çizgi detayı elmacık kemiklerini belirtmek için kullanılmış olabilir. Enseden başlayan yatay çizgiler, ön omuz hizasına kadar uzanmaktadır. Karnın üstünde küçük bir üçgen detayı varken; karnın alt kısmında geniş aralıklarla işlenmiş çizgiler görülmektedir. Kalça kısmında bulunan kare adale detayının uç kısımlarında püsküller mevcuttur. Boğalardan birinin kuyruğu çember şeklinde iken diğerinin kuyruğu bacaklardan aşağı sarmaktadır. Toynakların üst kısımları bant şeklinde belirginleştirilmiştir. Kuyruklar baştan sona kadar taralıdır.

Üçüncü tipolojik grubundan incelenecek olan boğa bronz bir at alınlığında bulunmaktadır (Seidl 1991a, 90: Resim 48; Gökçe, 2011: 308) (Kat. No 67). Boğa önceki örneklerle nazaran dana uzun bacaklara sahiptir, ancak ön ve arka bacaklar arasında boyut orantısızlığı vardır. Yüzünde fazla detay barındırır. Genelde kuyrukların uç kısımlarında görmeye alışık olduğumuz çizgi detayları bu örnekte kuyruğun üst kısmındadır.

Bir disk üzerinde gördüğümüz boğa (Gökçe, 2011: Çizim 95) (Kat. No 63) dördüncü tipolojiyi oluşturmaktadır. Hayvan yürür şekildedir. Boynuzu yukarı doğru kıvrılmaktadır. Yuvarlak boyutlu gözünün etrafında oval bir çerçeve bulunmaktadır. Boğanın kulaklarında, alnın orta kısmından kulak içine kadar uzanan kavisli bir çizgi vardır. Burun küçük bir daire şeklinde verilmiştir. Boğanın bacaklarında uzun, dikey bir çizgi görülmektedir. Önceki örneklerin kalça kısımlarına işlenen kare detay bu boğa üzerinde de mevcuttur.

Üzerinde beşinci tip boğa betiminin yer aldığı, MÖ 8. yüzyılın ortalarına tarihlenen göz siperliğinde, hayvanlar hâkimi kompozisyonu betimlenmiştir. Hayvanlar hâkimine iki boğa eşlik etmektedir (Seidl 1991b, 116-119, Resim 6; Gökçe, 2011: Çizim 296) (Kat. No 68). Hâkimin boynuzlarından tuttuğu iki boğa, başlarını geriye çevirmiştir. Kas detaylarını boğaların göğüs ve kaburga kısımlarında görmekteyiz. Göğüs kısımlarında neredeyse karına kadar uzanan kısa çizgiler varken karında kaburga detayları, yatay bir açıklığın içerisine çizgilerle verilmeye çalışılmıştır. Boğaların ön bacaklarını hayvanlar hâkimine doğru kaldırıyor olmaları ilgi çekicidir.

Bunların dışında kalan 2 örnek üzerinde de farklı ikonografileri yansıtan 2 boğa figürü bulunmaktadır (Tüfekçi, 1988: Levha LXII; Kuvanç, 2018: 184) (Kat. No 69-70). Örneklerden birinde, boğa üzerinde kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan bir figür vardır. Boğa yürür vaziyettedir. Boynuzu hilal biçiminde yukarı doğru uzamaktadır. Uzun yapılı kulak, boynuzun biraz aşağısında bulunmaktadır. Gözler yuvarlak şekildedir. Gözün alt kısımlarında yay şeklinde iki küçük çizgi vardır. Kaşlar kalındır. Burun kısmı 2 yatay çizgi ile belirtilmiştir. Boğanın çenesinde bir çıkıntı mevcuttur. Kulak dibinden başlayan uçları halkalı kısa çizgiler kuyruk bitimine kadar uzamaktadır. Boyun kısmı yatay bir bant ile gövdeden ayrılmıştır. Boğanın boyun altı ve göğüs kısımları yatay çizgiler ile bezenmiştir. Hayvanın ön omzu yuvarlak şekilde verilmiştir. Arka ve ön bacakların eklem noktaları spiral şeklindedir. Ön bacakların alt kısmında kısa boyutlu çift çizgi detayı bulunmaktadır. Aşağı doğru, doğal olmayan şekilde sarkan kuyruk uç kısmına doğru genişlemektedir. Kuyruğun uç kısmı dikey çizgiler ile taranmıştır. Hayvanın ensesinde yer alan ucu halkalı küçük çizgiler ve eklem kısımlarına işlenen spiraller

Urartu Halka Stili'ni¹⁴ yansıtmaktadır. Örneklerden diğerinde yer alan boğa (Kuvanç, 2018: 184) (Kat. No 70) yukarıdaki örnekle genel açıdan benzerdir. Ancak bu eserdeki hayvanın vücudu daha tıknazdır. Bu boğanın eklem kısımlarında halka detayları bulunmaktadır.

2.2.1.3. Adak Levhaları

Adak levhaları, üzerinde boğa betimi yer alan bir diğer metal eser grubudur. MÖ 600 civarına tarihlenen ve Giyimli'den¹⁵ açığa çıkarılan altı adak levhası¹⁶ üzerine boğalar tasvir edilmiştir (Taşyürek, 1978a, 209; Taşyürek, 1978b, Fig.5, 6).

Eserlerden ikisi üzerinde yer alan boğalar benzer özelliklere sahiptir. (Taşyürek, 1978a, 209; Taşyürek, 1978b, Fig.5, 6) (Kat. No 71-72). Örneklerden biri üzerindeki boğaların kuyruk uçlarının bir ok ucunu anımsatacak şekilde keskin ve sivri görünümlü kenarları ayırt edici bir unsurdur. İlk örnekte (Taşyürek, 1978b: figür 5) (Kat. No 71) sahnenin alt alta üç frize bölüldüğü görülmektedir. Sahnenin sol köşesinde at üzerinde okçular vardır. Boğa figürleri, sahnenin sol köşesine işlenmiştir. Hayvanlar koşar vaziyettedir. İki adet olarak işlenmiş boynuz keskin bir kavise sahiptir. Gözler yuvarlaktır. Ağız kısmı küçük bir açıklık şeklindedir. Boğaların vücutları ince yapılıdır. Gövdenin etrafı küçük kısa çizgiler ile çevrelenmiştir. Kalçadan doğal olmayan şekilde sarkan kuyruğun uç kısmı taralıdır ve bir ok ucunu anımsatacak şekilde keskin kenarlara sahiptir. İkinci adak levhasında (Taşyürek, 1978b: figür 6) (Kat. No 72) sahne aynı şekilde frizlere bölünmüştür ve boğalar koşar vaziyettedir. Kavisli boynuzlar iki tanedir. Küçük boyutlu gözler yuvarlaktır. Ensede sırta kadar uzanan küçük kısa çizgiler mevcuttur. Gövde kısmında yalın çizgiler ile verilmiş kas detayları vardır. Bacaklar ince ve kaslıdır.

¹⁴ Urartu sanatında boğaların sırt kısmında bulunan ucunda küçük halkaların olduğu kısa çizgiler, eklem noktalarındaki ve başın üst kısmındaki küçük daireler, kuyrukların çember şeklinde yapılması gibi detaylar Urartu Halka Stili'ni yansıtmaktadır (Akurgal, 1988: 177).

¹⁵ Urartu sanatı, stilistik açıdan halk ve saray sanatı olarak ikiye ayrılmaktadır (Sevin, 2003: 233). Giyimli'den açığa çıkarılan levhaların daha çok halkın dini düşüncelerini ifade ettiği düşünülmektedir (Salvini, 2006: 204). Hatta Salvini'ye göre adak levhalarında stilize ve barbar etkili betimler işlenmiştir (2006: 204). Halk sanatını yansıtan Giyimli adak levhalarında Urartu sanatçıları yavaş yavaş saray baskısından sıyrılarak kendi özgün yorumlarını eserler üzerine yansıtmaya başlamıştır (Belli, 1979: 87-88).

¹⁶ Urartu adak levhaları stil açısından Taşyürek'e göre karakteristik Urartu Stilini Yansıtan, Bozulmuş Urartu sanatı özelliği taşıyan ve iki gruba da dâhil edilemeyen diğer adak levhaları olacak şekilde 3 gruba ayrılmıştır (Taşyürek, 1978a, 203; Biber ve Çavuşoğlu, 2009: 68). Burada sözü edilen adak levhaları; Taşyürek'e göre bozulmuş Urartu stilini yansıtmaktadır (Taşyürek, 1978a: 203). Araştırmamıza konu ettiğimiz ilgili adak levhalarının aynı zamanda hem kemer hem de adak levhası olarak kullanıldığı bilinmektedir (Taşyürek, 1978a: 209).

Çember şeklinde olan kuyrukların uçlarına çıkıntılar eklenmiştir. Kuyrukların uç bölümü taralıdır.

Bunlar dışında kalan Giyimli'den çıkan diğer 4 bronz adak levhası üzerinde ise oturur vaziyette tasvir edilmiş boğaları görmekteyiz. Eserler üzerindeki boğalar farklı detaylara sahiptir (Tüfekçi, 1988: Lev. XCa, b, CXIIa; Seidl, 2005: Figür 8) (Kat. No 73-75). İlk adak levhasında karşılıklı olarak (Tüfekçi, 1988: Lev. XCa) (Kat. No 73) biri aslan biri boğa üzerinde duran iki tanrı bulunmaktadır. Burada yer alan boğanın gözleri badem şeklindedir. Hayvanın çenesinin altında bir çıkıntı vardır. Baş ile gövde bir kontur çizgisi ile birbirinden ayrılmıştır. Kafa kısmından başlayan küçük kısa çizgiler kalçaya kadar uzanmaktadır. Hayvanın göğüs ve kalça kısmında dikey çizgiler vardır. Boğanın bacak yapısı cılızdır. Toynaklar yalın çizgiler ile belirtilmiştir. Çember şeklindeki kuyruğun uç kısmı bezemelidir. İkinci adak levhası üzerinde de aynı tema mevcuttur (Kat. No 74) (Tüfekçi, 1988: Lev. XCb). Burada boğanın yüz detayları yalın çizgiler ile işlenmiştir. Boğanın göğüs kısmında farklı boyutlarda yatay çizgiler bulunmaktadır. Hayvanın toynakları belirtilmemiştir. Üçüncü adak levhası bir takdim sahnesini içermektedir (Tüfekçi, 1988: Lev. CXIIa) (Kat. No 75). Bu eserde, boğanın sırtında, taht üzerinde oturan bir tanrı vardır. Boğa bu eserde de oturur vaziyettedir. Hilal şeklinde olan boynuzun hemen altında küçük kulaklar vardır. Boğanın göğüs, karın altı, sırt ve kalça kısmı küçük kısa çizgiler ile çevrelenmiştir. Hayvanın kaburgaları ters üçgene benzer şekiller ile oluşturulmuştur. Ön omuz kısmında ters lale biçiminde adale detayı bulunmaktadır. Geniş yapılı kuyruk ucu sık, yatay çizgilerle belirginleştirilmiştir. Bu adak levhalarının Urartu'nun çöküş sanatını yansıttığı düşünülmektedir (Tüfekçi, 1988: 262).

2.2.1.4. Kalkanlar

Urartu kalkanlarından dört tanesi üzerinde boğa betimi barındırmaktadır. Boğa tasvirli bu kalkanlar; Yukarı Anzaf (Kat. No 76, Şekil 2.14) (Belli, 1996: 389-391; Baş, 2008: 14), Karmir-Blur (Kat. No 77, Şekil 2.15) (Barnett, 1959: 12, Lev. IIIb; Hamilton, 1965: 48; Piotrovskii, 1967: 17; Ghadim, 2007: 181-182), Toprakkale (Kat. No 78, Şekil 2.16) (Erzen, 1961: 61-62; Ghadim, 2007: 183-184) ve Ayanis'ten (Kat. No 79, Şekil 2.17) (Çilingiroğlu ve Sağlamtimur, 1998: 528; Derin ve Çilingiroğlu, 2001: 162-163; Baş, 2008: 45,47) açığa çıkarılmıştır. Urartu kalkanlarında genellikle iç içe geçmiş halkalar üzerinde aslan ve boğa figürleri tasvir edilir. MÖ9.yüzyıl'a tarihlenen Yukarı Anzaf Kalkanı ve II. Sarduri'ye (MÖ 760-

730) ait Karmir-Blur kalkanı üzerindeki boğa tasvirleri farklı stilleri yansıtırlar. Yukarı Anzaf Kalkan'ında (Kat. No 76, Şekil 2.14) kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrı figürü ile birlikte tasvir edilmiş bir boğa yer almaktadır (Belli, 1996: 389-391; Baş, 2008: 14). Boğanın üzerinde duran tanrı, Güneş Tanrısı Şivini¹⁷ olarak belirtilmiştir (Belli, 1996: 391; Belli, 1998: 48-50; Biber, 2011: 241; Badalyan, 2019: 51; Dara, 2021: 40-41). Bu eserdeki boğa, oldukça düzgün hatlara sahiptir ve görünümü doğaldır. Boğanın yüz detayları gerçekçi bir şekilde işlenmiştir. Karın, boyun, göğüs kısmında ve kuyruk ucunda geniş aralıklı çizgiler bulunmaktadır. Kaburgalar üçgeni andıracak şekilde işlenmiştir. Kaburgaların bu şekilde gösterilmesi MÖ 9. yüzyıl Urartu sanatına özgü bir niteliktir (Belli, 1998: 50).

Karmir-Blur kalkanı üzerindeki boğalar da (Akurgal, 1988: şek.204) (Kat. No 77, Şekil 2.15) oldukça düzgün yapılmıştır. Boğanın sahip olduğu her kas detayı net bir şekilde belirtilmiştir. Gözler yuvarlak şekildedir, kaşlar ise kalındır. Ağız, açık ve gergin bir şekilde tasarlanmıştır. Bu durum boğaya öfkeli bir görünüm kazandırmıştır. Boğanın karnında uçları kıvrık şekilde, alt alta yapılmış toplam 16 tane çizgi vardır. Ön bacakta ters lale biçiminde adale detayı bulunmaktadır. Geç Hitit etkili çift çizgiler de ön bacak kısmında bulunan kas şekillerindendir. Hayvanın arka bacak Urartu sanatına uygun şekilde işlenmiştir (Akurgal, 1988: 143, Şek.236-239). Kalça kısmında uçları halkalı şeklinde tasarlanmış Assur etkili sağrı detayları mevcuttur (Akurgal, 1988: Şek. 222-227). Boğanın ayaklarında ve kuyruğun her iki yanında spiraller görülmektedir (Akurgal, 1988: 185).

2.2.1.5. İğneler

Urartu takıları arasında yer alan iğnelerden üçü, üzerinde boğa betimi taşımaktadır. İncelemiş olduğumuz bu iğne örneklerinden ilkinde, aslan ve boğa figürleri yer almaktadır (Yıldırım, 1989: 22-39; Zahlhaas, 1991: Levha 22-24, 41; Merhav, 1994: 133-136, fig.3.5a-b; Merhav, 1996: 312-315, lev.5) (Kat. No 80-81). Aslan, iki boğanın üzerinde durmaktadır. Boğaların sahip oldukları stil özellikleri net bir şekilde anlaşılamamaktadır. Figürlerin ağız ve göz gibi detayları geniş yapılıdır. Ağız kısımlarının yüzün geri kalanından farklı renkte tasarlanması Geç Hitit boğaları

¹⁷ Mezopotamya'da Güneş Tanrısı olarak tapınım gören Şamaş da Şivini gibi sanat eserlerinde kanatlı güneş kursunun içinden çıkar şekilde betimlenmektedir (Black and Green, 1912: 170). Güneş kursunun menşei olarak kabul edilen Mısır'da kanatlı güneş kursu Güneş Tanrısı'na atfedilmiş bir semboldür (Dara, 2020: 48). Araştırmacılar bu verilere dayanarak tanrının kimliğini Şivini olarak belirtmenin doğru olacağını düşünmektedir.

üzerinde de görülen bir detaydır. Van Müzesi'nde bulunan üzerinde boğa figürünün yer aldığı bir iğne örneği bulunmaktadır (Yıldırım, 1989: 44, 47, Şekil 61). Boğanın baş kısmı ince yapılıdır. İki tane olan boynuzlarından biri kırıktır. Bacak ve kuyruk kısımları belirgin şekilde tasarlanmıştır. Bacak arasında açıklık olduğu görülmektedir.

2.2.1.6. Pektoral

Urartu pektorallerinden (göğüs zırhı) ikisi üzerinde boğa betimleri yer almaktadır. Bu örneklerden biri Toprakkale yerleşiminden ele geçmiştir diğeri ise Van Müzesi'nde yer almaktadır (Kellner, 1977: 483, Lev.3; Ghadim, 2007: 211-212; Belli, 2010: 305-306). Toprakkale'de açığa çıkarılan gümüş kaplama bir pektoral üzerine karşılıklı olarak işlenen boğalar, kendinden emin bir duruşa sahiptir. Sırt, boynun alt kısmı ve kalça, kısa çizgiler ile belirginleştirilmiştir. Boğaların kuyrukları çember şeklindedir (Kat. No 82) (Kellner, 1977: 483, Lev.3; Ghadim, 2007: 211-212). Bu eser üzerindeki figürler, Kellner'e göre boğaların kuyruklarının duruş farklılığı haricinde Karmir-Blur'dan II. Sarduri'ye ait kalkan (MÖ 760-730) (Kat. No 77, Şekil 2.15) ile neredeyse aynıdır (Kellner, 1977: 484).

Boğa tasvirli bir başka pektoral örneği Van Müzesi'nde bulunmaktadır (Kat. No 83) (Belli, 2010: 305-306). MÖ 8. yüzyıla tarihlenebileceği düşünülen eserde, Kral Minua'ya ait bir satırlık yazıt yer almaktadır. Pektoral üzerinde diz çökmüş şekilde betimlenmiş bir boğa tasviri vardır. Boğanın tek bir tane olan boynuzu yukarı doğru kıvrılmaktadır. Kulak, boynuzun hemen alt kısmında bulunmaktadır. Yuvarlak gözlerin etrafında derin kontur çizgisi vardır. Çene kısmında bir çizgi detayı mevcuttur. Tam anlaşılamamakla birlikte, omuz kısmında ters lale biçiminde kas detayının olabileceği düşünülmektedir. Toynak ayrımı belirgindir.

2.2.1.7. Metal Kaplar

Ağrı'da Liç'te (Yalçinkaya) bulunan, bronz ve gümüş eşyalardan oluşan definede üzerinde boğa figürü yer alan 2 kap açığa çıkarılmıştır (Belli vd., 2017, Foto 8-9; Yaşlı, 2017: 22, 42, Fotoğraf 5-6, 64-66). Kaplardan bir tanesinin üzerinde bacağına katlamış vaziyette duran bir boğa vardır (Kat. No 84) (Belli vd., 2017: 25, Foto 8). Dilimli gümüş kabın çevresine işlenmiş olan boğa ise uzun bacak yapısı ile dikkat çekicidir (Kat. No 85) (Belli vd., 2017: 25, Foto 9). Bu örnekte ağzın açık yapılması ile yüzde oluşturulması hedeflenen gergin ifade başarısızlıkla

sonuçlanmıştır. Nitekim hayvanın yüz ifadesi öfkeli olmaktan uzaktır. Araştırmacılar bu eserin Türkiye müzelerinde görülen tek örnek olduğunu belirtmektedir (Belli vd., 2017: 25).

2.2.2. Çanak-Çömlek Eserler

Toprakkale’ de yapılan kazılar sonucunda açığa çıkarılan çanak-çömlek MÖ 800-600 civarına tarihlendirilmektedir. Eser, boğaya tırmanan bir aslan ile süslenmiştir. Sahnede bir aslanın boğaya doğru yaklaşmakta olduğu görülür. Aslan, pençeleriyle boğanın gövdesine tutunmuş gibidir. Boğa, iki ayağını aşağı sarkıtmış vaziyette yatmaktadır. Boğanın kafası yan tarafa doğru bakmaktadır. Boğanın burun delikleri ve burnunun üst kısmında bulunan kıvrımlar oldukça muntazam işlenmiştir. Hayvanın başının her iki yanına yerleştirilmiş boynuzlar kısa tasarlanmıştır (Kat. No 86) (Van Loon, 1966: 32-35).

2.2.3. Mühürler

Urartu mühürleri arasında, şimdilik üçü damga ikisi silindir mühür olmak üzere beş mühürde boğa tasviri ile karşılaşmıştır. İlk damga mühürde boğa, özellikle burun yapısı ile dikkat çekmektedir. Boğanın burnu ileri doğru bir çıkıntı şeklinde uzanmaktadır. Burnun sahip olduğu bu şekil yüze üçgen benzeri bir görünüm kazandırmıştır. Boynuzlar hilal şeklindedir. Kalça ve bacak kısmının zayıf, göğüs ve boyun kısmının ise şişkin yapılması vücudun orantısız görünmesine sebebiyet vermiştir (Kat. No 87) (Lehmann-Haupt, 1910: 241; Van Loon, 1966: 160, G2).

İkinci damga mühür örneği taştan yapılmıştır ve beş yüzlüdür (Kat. No 88) (Zengin, 2000: 46-47, Kat. No 59, Levha XVI). Mührün ikinci ve beşinci yüzünde boğa betimleri bulunmaktadır. İkinci yüzde bulunan boğa betimi profilden tasvir edilmiştir. Hayvan, şahlanmış şekilde durmaktadır. Boğanın boynuzu hilal şekline sahiptir. Hayvanın yüzü üçgen şeklindedir. Ağız kısmı hafif bir açıklık kullanılarak belirtilmiştir. Boğanın vücudu doğal görünümünden uzaktır. Arka bacaklar ön bacaklardan daha uzundur. Bacaklardan aşağı sarkan kuyruk bacak hizasında durmaktadır. Boğanın alt kısmına palmet üst kısmına ise başka bir obje işlenmiştir. Mührün beşinci yüzüne işlenmiş olan boğa oturur durumdadır. Baş, vücudundan daha küçük tasarlanmıştır. Bu durum boğanın vücudunda bir orantısızlık yaratmıştır. Gövde geniş yapılıdır. Kuyruğu kısa boyutludur. Hayvanın kısa tasarlanmış ön bacakları ileri doğru uzanmaktadır. Arka bacakları ise katlanmış şekilde durmaktadır.

Son damga mühür örneği Van Müzesi'nde yer almaktadır (Kat. No 89) (Biber, 2004: Çizim 1; Gökçe, 2017: 3-4, Şekil 1). Eserde bir hayvanlar hâkimi kompozisyonu anlatılmaktadır. Hayvanlar hâkiminin sağ elinde bir boğa sol elindeyse bir aslan tuttuğu düşünülmektedir. İki hayvan da gerçeklikten oldukça uzaktır. Boğa olduğu düşünülen figür; dik şekilde uzanan tek bir boynuzu sahiptir. Yüz ve vücut detayları işlenmemiştir. Vücudu kısa yapılıdır. Kuyruğu kavisli bir şekilde yukarı doğru uzanmaktadır.

Karmir-Blur'dan ele geçen silindir mühürde bir av sahnesi betimlenmiştir. Sahnede uzun bacaklı bir boğa ve bir okçu yer almaktadır. Boğanın boynuzu yukarı doğru kıvrıktır. Boğanın burnu bir nokta şeklinde belirtilmiştir. Boğanın vücudu, kısa çizgiler ile taranmış vaziyettedir. Kuyruk çember şeklindedir. Mühür üzerinde aynı zamanda ay ve hilal işaretleri de bulunmaktadır (Van Loon, 1966: 141, A4).

Taştan yapılmış bir silindir mühür üzerinde üç hayvan tasviri bulunmaktadır (Kat. No 90) (Zengin, 2000: 57, Kat. No 69, Levha XIX). Bu hayvan tasvirlerinden bir tanesi bir boğaya aittir. Boğa, sahnenin orta kısmına işlenmiştir. Boğa, profilden verilmiştir ve koşar durumdadır. Boğanın, iki adet olan boynuzları kavislidir. Vücudu oldukça ince yapılıdır ve doğal görünümünden uzaktır. Boyun ve gövde kısmı uzun tasarlanmıştır. Kalça şişkin bacaklar ise cılızdır. Çıkıntılardan oluşturulmuş kuyruk kısadır.

2.2.4. Duvar Resimleri ve Kabartmalar

Boğa tasvirleri, duvar resimleri ve kabartma sanatında da kullanılan öğelerden birini oluşturmaktadır. Duvar resimleri; Altın-tepe (Kat. No 91) (Özgüç, 1963: 52; Akurgal 1988: 179; Silistreli 2011: 38), Arin-Berd (Kat. No 92-93) (Van Loon, 1966: 66; Hovhannisyan, 1973: 46; Silistreli 2011: 37; Nunn 2012: 327; Durukan, 2014: 42; Dan vd. 2019: 178-179) ve Anzavur-tepe'de (Silistreli, 2011: 35; Dan vd., 2019: 188) yapılan çalışmalarda gün ışığına çıkarılmıştır.

Anzavur-tepe'de yer alan duvar resmi, Kral Minua Dönemi'ne (MÖ 810-780) tarihlendirilen Haldi tapınağının (Balkan, 1960: 142-143) cellasında bulunmaktadır. Burada, mavi renkli kerpiç duvar üzerine, kırmızı renkli, diz çökmüş vaziyette duran bir boğa figürü işlenmiştir (Mellink, 1963: 183; Silistreli, 2011: 35; Dan vd., 2019: 188). Söz konusu figür Silistreli tarafından "*Patnos boğası*" olarak tanımlanmıştır (Silistreli, 2011: 35).

I. Arğıştı (MÖ 780-760) dönemine tarihlenen Arin-Berd ve II. Arğıştı (MÖ713-685) dönemine tarihlenen Altıntepe (Kat. No 91) benzer ikonografik detaylara sahiptir. Eserler üzerindeki boğalar, dizlerinin üzerine çökmüş vaziyettedir (Özgüç, 1963: 52; Akurgal 1988: 179; Silistreli 2011: 37-38; Nunn 2012: 325, 327; Durukan, 2014: 42; Dan vd. 2019: 178-179). Arin-Berd duvar resimlerindeki boğalar tek dizleri üzerinde durmaktadır. Altıntepe duvar resminde yer alan boğa, farklı olarak iki bacağını altına katlamıştır. Hayvanların kuyrukları, bacak arasında yer almaktadır. Altıntepe duvar resimlerindeki boğaların vücut çevreleri çeşitli detaylar ile belirginleştirilmiştir (Kat. No 91). Arin-Berd boğaları, dikey kaburga çizgilerine sahiptir. Arin-berd'deki boğa figürü, Assur-Urartu etkileşimini yansıtan eserlerden bir tanesidir. Zira söz konusu duvar resmi Yeni Assur Dönemi krallarından III. Adad-Nirari Sarayı'ndan ele geçen duvar resmi (Hovhannisyan, 1973: 39-40; Albenda, 2005: 126; Sevin, 2014: 75-76) ile neredeyse aynıdır.

Arin-Berd'den açığa çıkarılan bir başka duvar resminde bir av sahnesi işlenmiştir¹⁸ (Hovhannisyan, 1973: 46; Nunn 2012: 327; Durukan 2014: 45; Bingöl, 2015: 202-203). Bu figürün başının üzerinde bulunan güneşten dolayı kral olarak yorumlanabileceği düşünülmektedir (Bingöl, 2015: 202). Sahnenin sağ köşesinde üzerinde güneş motifi bulunan bir figür av arabası içerisinde. Hayvanlardan bir tanesi otlar vaziyette tasvir edilmiş bir boğadır. Yürür vaziyette işlenmiş boğa yüzünü yere doğru yaklaştırmıştır. Hayvanın vücut görünümü doğala yakındır. Boynuz kısa ve kavislidir. Gözler yuvarlaktır. Enseden başlayarak kuyruk ucuna kadar devam eden kontur hattı ve dikey şekilli kaburga boğanın vücudunda bulunan diğer detaylardır.

Kabartma sanatında boğanın tasvir edildiği örnekler Toprakkale (Kat. No 94) (Van Loon, 1966: 66, Levh XXa) ve Adilcevaz Kef Kalesi'nde (II. Rusa MÖ 685-645) bulunmuştur (Kat. No 95, Şekil 2.18) (Burney and Lawson, 1958: 211-218; Van Loon, 1966: 71-75; Salvini, 2006: çiz.10). Toprakkale kabartması yukarıda bahsedilen Arin-Berd ve Altıntepe örnekleriyle aynı ikonografide işlenmiştir. Burada

¹⁸ Duvar resminin sağ üst köşesinde bulunan güneş tasvirinin işleniş biçimi Mısır sanatı ile benzerlik göstermektedir. Nitekim Antik Mısır'da 18. Hanedanlık zamanında Tell Amarna'da, Nefertiti'nin Güneş Tapınağı'nda yer alan bir kabartmada resmedilen, uçlarında "ankh" sembolünün bulunduğu güneş tasviri Arin-Berd büyük salondan açığa çıkarılan örnekteki ile neredeyse aynıdır (Labuory 2011: 2; Coetzee 2017: 54). Tell Amarna'dan başka bir duvar kabartmasında da durum farksız değildir (Dodson 2013: 1).

bulunan boğa diz çökmüş vaziyettedir. Boğanın vücut çevreleri çeşitli detaylar ile belirginleştirilmiştir. Kaburga çizgileri dikey şeritlerle belirtilmiştir.

Kabartma sanatının başarılı örneklerinden biri olan Adilcevaz Kef Kalesi kabartmasında boğa üzerinde, tanrı olduğu düşünülen bir figür bulunmaktadır (Kat. No 95, Şekil 18) (Burney and Lawson, 1958: 211-218; Van Loon, 1966: 71-75; Salvini, 2006: çiz.10). Boğa yüzüne öfkeli bir görünüm kazandıran açık ağzı ile II. Sarduri (MÖ 760-730) kalkanı üzerindeki boğa figürüne benzemektedir. Vücudu çevreleyen halkalar, boğanın kulak ucundan başlamaktadır. Boğanın kaburgaları önceki örneklerinden farklı olarak gerçek bir kaburga gibi işlenmiştir.

2.2.5. Mobilya Eserler

Urartu sanatında boğalar, metal eserler, duvar resimleri ve kabartmalar dışında mobilyalar üzerinde de kendine yer bulmuştur. MÖ 8.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilen ve Toprakkale’de Haldi Tapınağı’ndan açığa çıkarılan bir taht ayağında boğa oturur vaziyettedir (Kat. No 96) (Barnett, 1950: 15, Lev. VII3; Barnett, 1954: Lev. III; Akurgal, 1995: Şek.186). Boğanın vücut detaylarında Urartu Halka Stili’nin yanı sıra Assur ve Geç Hitit etkili öğelerini de görmek mümkündür.

2.3. Karışık Yaratıklar

2.3.1. Kanatlı Boğa

Urartu sanatında gördüğümüz kanatlı boğalar; kemerler, mühürler, şamdanlar, miğferler, pectoraller ve mobilya parçaları üzerinde karşımıza çıkmaktadır. İnsan başlı, boğa gövdeli ve kuş kanatlı olan bu yaratıklar Mezopotamya mitolojisinde “Lamassu” veya “Aladlammu” olarak bilinmektedir (Black and Green, 2003: 142; Sevin, 2014: 27). Bahsi geçen eser grupları üzerindeki kanatlı boğa tasvirleri birbirlerinden farklı ikonografik özellikler ile işlenmişlerdir.

Toprakkale’den açığa çıkarılan II. Rusa Dönemi’ne (MÖ 685-645) tarihlendirilen şamdan (Kat. No 97) (Hoffmann, 1961: 283-287; Van Loon, 1966: 98, 176; Azarpay, 1968: 58-65; Merhav, 1991d, Levha 10a-d) ve MÖ 8.-7. yüzyıla tarihlendirilen bir mobilya parçasında (Kat. No 98) (Boardmann, 1894: 61; Barnett, 1950: 6, Lev.5; Van Loon, 1966: 90; Piotrovskii, 1967: 45; Merhav, 1991e, Levha 9a-b) yer alan kanatlı boğalar, oturur vaziyettedir. Eserler üzerindeki kanatlı boğalar genel olarak birbirine benzese de yüz kısımları birbirinden farklı tarzda işlenmiştir. Figürlerin küçük kısa kanat yapıları benzerdir. Şamdan üzerindeki kanatlı boğa tepe

kısımında disk bulunan bir polos takar. Hayvanın polos altından dökülen saçları ense kısmında bir bombe yaratmıştır. Figürün yüz detaylarının yumuşak bir şekilde işlendiği gözlemlenmektedir. Mobilya parçasında yer alan kanatlı boğanın ise yüz kısmı tahrip olmuştur. Figürün boynundan aşağı uzanan bölümde, ensede ve karnın alt kısmında uçları volüt şeklinde bezemeler bulunmaktadır. Kulakları yaprak şeklindedir. Aşağı eğik vaziyette olan 2 boynuzdan biri kırıktır.

MÖ 8. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başına tarihlenen bir kemerde (Kat. No 99) (Çavuşoğlu, 2010: 74) av sahnesi işlenmiştir. Sahnenin sol köşesinde alt alta işlenmiş toplam 3 kanatlı boğa tasviri vardır. Kanatlı boğalar koşar vaziyettedir. Tek bir tane olan boynuz keskin bir kavisle yukarı doğru uzanmaktadır. Gözler yuvarlaktır. Hayvanın gövdesi çizgi ve nokta bezemeleriyle kaplıdır. Kanatlar kısa boyutludur. Avcılar tarafından fırlatılan ok, boğaların kanat altına denk gelmiştir. Uç kısmı geniş tasarlanmış kuyruk, kanatlar gibi kısa boyutludur. Hayvanların cinsel organları belirgindir.

MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen kemerde (Kat. No 100, Şekil 2.19) (Çavuşoğlu, 2010: 91) alt alta işlenmiş 3 mitolojik yaratık vardır. Yaratıklardan bir tanesi kanatlı bir boğadır. Kanatlı boğa, koşar vaziyettedir. Göz yuvarlak şeklindedir. Ağız yatay bir açıklıkla belirtilmiştir. Boğanın ensesi çizgiler ile taranmıştır. Vücut görünümü kübiktir. Gövdede küçük nokta detayları bulunmaktadır. Kanat, gövdeden uzanan bir çıkıntı şeklindedir. Kanat çevresine küçük noktalar yerleştirilmiştir. Bacak kısa boyutludur. Doğal olmayan şekilde aşağı doğru uzanan kuyruk kısadır.

Altın-tepe’de MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen altın giysi apliği üzerine işlenmiş olan boğa figürü ilgi çekici stil özelliklerine sahiptir (Kat. No 101) (Özgüç, 1961a: 262; 201; Özgüç, 1983: 36; Belli, 2010: 379). Figürün yüzü oldukça büyük işlenmiştir. Burun, dudak, ağız, göz gibi organları ve elmacık kemikleri oldukça belirgindir. Sakalları göğüslerine kadar uzamaktadır. Saç bukleleri başın her 2 yanında bombe şeklinde durmaktadır. Figürün gövdesinde bulunan kaburga çizgileri belirginleştirilmiştir. Bacaklar oldukça geniş ve kabadır. Araştırmacılar eserin Assur üslubu ile işlendiğini belirtmektedir.

Armavir’den açığa çıkarılan mühür üzerindeki kanatlı boğa (Kat. No 102) (Ayvazian and Phil, 2004: 127, fig.8; Karapetyan and Yengibaryan, 2010: 268-269) uzun ve zayıf bacaklara sahiptir. Kanatlar bir kavis oluşturarak dik bir şekilde uzamaktadır. Ense kısmında yele şeklini andıran çizgiler bulunmaktadır. Badem

şeklinde yapılan göz neredeyse tüm yüzü kaplamıştır. Şematik görünümüne sahip vücut üzerinde kas detayına yer verilmemiştir. Boğanın üzerinde bir hilal sembolü; sembolün altında 7, arka kısmında ise 6 nokta bulunmaktadır. 7 nokta ile birlikte tasvir edilen kanatlı boğa figürünün Boğa/Taurus takımyıldızını, kanatlı boğanın arka kısmında bulunan 6 noktanın ise “6 ayı” ifade ettiği düşünülmektedir. 5 parçadan oluşan mühür üzerinde yer alan simgelerin ifade ettiği olay şu şekilde yorumlanmıştır; Güneş, 10-14 Nisan aralığında boğa takımyıldızına girmekte ve bunun sonucunda Ülker yani Boğa/Taurus görünmez bir hal alır. Bu süre içerisinde mühürlerde de görüldüğü gibi ağaçlar ilk tomurcuklarına açmaya başlar. Zengin bir hasat elde edebilmek için tanrılara kurbanlar sunulmaktadır. Mührün sağ köşesinde gagasında bir insan taşıyan kartal başlı kanatlı figürün söz konusu kurbanları taşıdığı düşünülmektedir. Kanatlı boğanın arkasında bulunan, alt alta sıralanmış 6 nokta ile de belirtildiği gibi 6 ay sonra tanrılar kurbanları kabul eder ve mühür üzerinde dalları meyve ile dolu ağacın temsil ettiği hasat dönemi başlamış olur (Ayvaziyan and Phil, 2004: 127-128).

Tokyo Müzesi’nde bulunan bronz bir taraklı miğferde (Kat. No 103) (Ghadim, 2017: 75-76) aralarında hayvanlar hâkiminin bulunduğu iki kanatlı boğa vardır. Hayvanlar hâkiminin boyunlarından tuttuğu kanatlı boğalar başlarını geriye doğru çevirmiştir. Hayvanların yuvarlak gözlerinin altında 2 adet çizgi detayına yer verilmiştir. Figürlerin vücutları alışılmışın dışında bir uzunluğa sahiptir. Aynı uzunluk boyun kısımlarında da mevcuttur. Sol tarafta bulunan kanatlı boğanın kalçasında sağrı detayı bulunmaktadır.

Hilal şeklinde tasarlanmış ve altın kaplamalı gümüşten yapılmış bir göğüs plakasının üzerinde bulunan kanatlı boğalar oldukça düzgün hatlara sahiptir (Kat. No 104) (Kellner, 1977: 482-483, Lev.1). Eser üzerindeki diğer figürlerde olduğu gibi kanatlı boğalar ters simetriye sahiptir. Kanatlar, Armavir Mührü üzerindeki kanatlı boğa ile benzer şekle sahiptir ancak bu eser üzerinde kanat ayrıntıları net bir şekilde belirtilmiştir. Figürlerin ön bacakları arka bacaklara göre daha zayıftır.

Van Kalesi Höyüğü’nde, I No’lu mekânın güney duvarı dışında bir taban üzerinde, kireç taşından bir mühür ele geçirilmiştir (Kat. No 105) (Konyar, vd., 2019: 72, Res.9). Mühür üzerinde bulunan hayvanlardan bir tanesi kanatlı boğadır. Hayvanın gövdesi adeta 3 dairenin yan yana getirilmesi ile oluşturulmuş gibidir. Bacakları ve kuyrukları oldukça uzun ve incektir. Kanatlarda bulunan derin yatay

Çizgilerin daha kısa şekilde tasarlanmış olanları ense kısmında bulunmaktadır. Bacaklarda ve kuyrukta görülen cılızlık yüzde de mevcuttur. Hayvanın yüz hatları bir boğaninkinden çok bir kuşunkine benzemektedir. Bahsi geçen boğa figürünün st kısmında bulunan hilal motifi belki de boğa ile ilintili bir anlam taşımaktadır. Son olarak Maraş Müzesi’nden aıĒa çıkarılan kemer üzerinde görülen kanatlı boğalar koşar vaziyettedir (Kat. No 36, ekil 2.9) (YiĒitpařa ve Can, 2016: 250). Kavisli kanatların iç kısımları çizgi motifleri ile belirginleştirilmiştir.

Altıntepe’de yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda bilerek kullanılamaz hale getirildikten sonra katlanarak bir kazanın içine konulmuş bir kemer çıkarılmıştır. Kemer üzerinde yürüyen hayvanlardan bir tanesi de kanatlı bir boğadır (Kat. No 106) (zg, 1961a: 258; 1961b, Res. 23).

2.3.2. Boğa-Adam

Urartu sanatında; boğa-adam betimi şimdilik sadece bir heykelcik üzerinde yer almaktadır. Toprakkale’de yapılan kazılarda aıĒa çıkarılan ve M 750-700 yıllarına tarihlendirilen heykelcik; boğa gövdeli, kuş kanatlı, belden yukarısı insan olan bir karışık yaratıktır (Kat. No 107) (Barnett, 1950: 38, Lev. VI; Rice, 1965: 65; Van Loon, 1966: 90; Hughes vd., 1981: 141,no.3; Merhav 1991e, Levha 10a-b; Atılgan, 2019: 64-65). Ayakta durur vaziyette tasvir edilen heykelciĒin kanat kısımları kısa şeritler şeklinde tasarlanmıştır. HeykelciĒin yüz kısmı boştur. Ense kısmına bukle şeklinde salar işlenmiştir. Heykelin bařlıĒı boynuzludur. Boynuzların şekli Yeni Assur saraylarında bulunan Lamassu örneklerine benzemektedir. BařlıĒın st kısımları yapraklar ile süslenmiştir. En üstte bulunan kısma ise 2 adet delik eklenmiştir Gövde kısmı düz bir şekilde dururken kollar nde birleştirilmiş vaziyettedir ve gövde yan tarafa bakmaktadır.

2.3.3. Boğa Ayaklı Karışık Yaratıklar

Urartu karışık yaratıklarından bazıları, boğanın sadece ayak kısımları kullanılarak oluşturulmuştur. Boğa ayaklı karışık yaratık örnekleri kemerler üzerinde yer almaktadır. M 7. yüzyılın ilk eyreĒine tarihlenen kemerdeki karışık yaratık kuş başlı, kuş gövdeli ve boğa ayaklıdır (avuřoĒlu, 2002: Çizim 47). İlgili karışık yaratık eserde yürür şekilde betimlenmiştir. Dik yapılı kanatları açıktır. Gövdesi tıknazdır bacaklar ise kısa ve cılız şekilde tasarlanmıştır. YaratıĒın kuyruk kısmı da kısa yapılmıştır. M 7. yüzyılın ilk eyreĒine tarihlenen kemerde, eserin saĒ alt köşesinde boğa başlı, kuş gövdeli ve boğa ayaklı bir karışık yaratık bulunmaktadır

(Çavuşoğlu, 2002: Çizim 55). Yaratığın gövde, kanat ve bacaklarının sahip olduğu stil yukarıdaki örnekle benzetilmektedir. MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen bir başka kemerde ise insan yüzlü, boynuzlu, kuş gövdeli ve boğa ayaklı bir karışık yaratık betimine yer verilmiştir. Aynı kemer üzerinde bulunan karışık yaratıklardan bir diğeri hayvan başlı, kuş gövdeli ve boğa ayaklıdır (Çavuşoğlu, 2002: Çizim 61). Bir başka kemer örneğinde yer alan yaratık üst dudağı kartal dudağı, ön ayakları boğa arka ayakları aslan şeklinde yaratık şeklindedir (Çavuşoğlu, 2002: 184, Çizim 25). MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlenen kemerde geyik başlı, kanatlı, ön ayakları aslan arka ayakları ise boğa şeklinde olan karışık yaratık (Kat. No 29) (Çavuşoğlu, 2002: 188, Çizim 29) bulunmaktadır.

MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen bir kemerde; insan başlı, kanatlı, boğa ve aslan ayaklı karışık yaratıklar bulunmaktadır (Çavuşoğlu, 2002: 188, Çizim 25). MÖ 7. yüzyıla tarihlenen bir başka kemerde de aynı karışık yaratık betimi mevcuttur (Çavuşoğlu, 2002: 188, Resim 211-214).

Bunlar dışında sadece MÖ 8. yüzyıla ait bronz bir miğfer üzerinde rastladığımız karışık yaratık ise boğa başlı yılan gövdelidir (Kat. No 108) (Baş, 2008: Res.29).

2.4. Boğa Başı Eklentili Eserler

2.4.1. Aplikler

Boğa başları; Urartu sanatında eklenti olarak kullanılmıştır. Altın-tepe'den II. Argişti Dönemi'ne (MÖ 713-685) ait kazanda (Kat. No 109) (Azarpay, 1968: 52-53; Van Loon, 1966: 98, levxxı), Karmir-Blur (Kat. No 110) (Azarpay, 1968: 53) Toprakkale (Kat. No 111, Şekil 2.20) (Barnett, 1950, 19, XVI2; Azarpay, 1968: 53; Van Loon, 1966. Levha XXII), Verachram/Alışar'da (Kat. No 112) (Azarpay, 1968: Figür 34; Salvini, 2006: 191) ve Guşçi'de boğa başları kazan eklentisi olarak kullanılmıştır (Kat. No 113-114, Şekil 2.21, 2.22) (Hanfmann, 1956: 205-213; Hanfmann and Hansen, 1956: 53-57; Kuvanç, 2018: 192). Bahsi geçen yerleşimlere ek olarak Ahmet Köroğlu Koleksiyonu içerisinde de boğa başı şeklinde eklentiler mevcuttur (Kat. No 115-117, Şekil 2.23-26) (Gökçe ve Kuvanç, 2018: 154, Foto.1-11; Kuvanç, 2018: 192, Fotoğraf 9-10). Bu yerleşimlerin dışında Karlsruhe Müzesi'nde bulunan bir kazan üzerinde boğa başı eklentileri barındırmaktadır (Kat. No 118) (Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 105, çiz.1B). Metal bir kemer parçası üzerine işlenmiş olan bir libasyon sahnesinde 2 kadın figürün ortasında, boğa ayaklı bir tripot

üzerinde duran boğa başı eklentili bir Urartu kazanı bulunmaktadır (Kat. No 119) (Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: Çiz.2B).

Kazanlar dışında Van Müzesi'nde bulunan bir seramik kap parçası (Kat. No 120, Şekil 2.27) (Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 107, çiz.4E), üzerinde boğa başı eklentileri mevcuttur. Van Müzesi'ne satın alma yoluyla kazandırılan Urartu eserleri arasında 5 boğa başı bulunmaktadır (Kat. No 121-123, Şekil 2.28-30) (Yavuz, 2022: 19-21, Resim Ek 2.17/Çizim Ek 3. 6, Resim Ek 2.19/ Çizim Ek 3. 8, Resim Ek 2.20/Çizim Ek 3. 9, Resim Ek 2.21/Çizim Ek 3.10, Resim Ek 2.22/Çizim Ek 3.11). Van Kalesi Höyüğü'nde 2018 yılında gerçekleştirilen kazı çalışmalarında bir taban üzerinde boynuzları kırık vaziyette bir pişmiş toprak 2 boğa başı eklentisi açığa çıkarılmıştır (Kat. No 124) (Konyar, vd., 2019: 71, Levha 8). Çavuştepe Kalesi'nde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında, iki adet pişmiş toprak çömlek üzerinde boğa başı eklentisi ele geçirilmiştir. Kabartı şeklinde yapılmış göz detayları dışında boğaların yüzlerinde hiçbir unsura yer verilmemiştir (Kat. No 125-126, Şekil 2.31-32) (Çavuşoğlu, vd. 2017: 196, res. 10D; Çavuşoğlu ve Biber, 2021). Karmir-Blur yerleşiminden açığa çıkarılan bir seramik örneğinde boğa figürlerini eklenti şeklinde görmekteyiz. Siyah renkli çanak-çömleğin ağız kısmı yuvarlaktır. Boyun kısmında görülen incelik aşağıya doğru genişlemektedir. Çanak-çömlek boyun kısmı açık renkli ve üzerinde geometrik motif bulunan bir şerit ile çevrelenmektedir. Şeritlerin üzerine sağ ve sol tarafta birer tane olmak üzere 2 boğa başı yerleştirilmiştir (Kat. No 127) (Van Loon, 1966: 35 lev.1). 1964 yılında Uç Kale'de gerçekleştirilen çalışmalarda üzerinde delik bulunan küçük bir boğa başı açığa çıkarılmıştır (Erzen, 1964: 98). Ayanis'te gerçekleştirilen kazılar sonucunda pişmiş topraktan yapılmış bir boğa başı açığa çıkarılmıştır (Yavuz 2022: 19, Resim Ek 2.16/Çizim Ek 3. 5). Altintepe'de gerçekleştirilen 2004 yılı kazılarında ise üzerinde bir boğa başı protomu bulunan kırmızı hamurlu seramik parçası açığa çıkarılmıştır (Kat. No 128) (Karaosmanoğlu, Can vd. 2005: 185, res.9). British Museum'da, MÖ 750-700'e tarihlenen Urartu boğa başı protomu bulunmaktadır (Kat. No 129) (BM 132818; Yiğitpaşa, 2020: 494).

Urartu boğa başı şeklindeki eklentiler genellikle belli başlı ikonografik detaylar barındırmaktadır (Kat. No 130). BM 132018 no'lu boğa eklentisi boynuzlarının yatay ve sarmal şeklinde tasarlanmasıyla diğer örneklerden ayrılmaktadır. Boğaların alın kısımlarında kare, dikdörtgen ve oval şekillerde tasarlanmış perçem benzeri

detaylar bulunmaktadır. Dikdörtgen biçimli alınlıkların Assur boğa örneklerinden etkilenecek tasarlandığı düşünülmektedir (Yiğitpaşa, 2020: 491). Alınlıkların içerisi çeşitli çizgisel ve geometrik motifler ile bezenmiştir. Karmir-Blur eklenti örneğinde alınlık detayının altında, iki gözün ortasında içinde nokta detayı bulunan daire motifi vardır. Burun kısımları bazı örneklerde dikdörtgen, bazı örneklerde bir damla şeklinde işlenmiştir. Kaş detayı kabarık ve belirgin olarak bırakılmıştır. Toprakkale örneğinin kaşları balık sırtına benzer tarzda şekillendirilmiştir. Eklentilerde gözlerin işleniş tarzı hemen hemen aynıdır. Bir çıkıntı şeklinde olan göz bebekleri oval şekillidir. Toprakkale eklentisinin boyun kısmı geometrik şekillerle çevrelenmiştir. British Museum örneğinde ise boyun çevresi giyoş motifi ile bezenmiştir.

Boğa başlı eserlerin bir grubunu da Urartu iğneleri oluşturmaktadır. Van Müzesi'nden bir iğne üzerinde 3 boğa protomu bulunmaktadır. Hayvanların sırt ve göğüs bölgelerine ince çizgi detayları işlenmiştir. Üç boğa protomunun bulunduğu iğne örnekleri Urartu'da nadir olarak bulunurken Urartu dışında başka kültürlerde görülmemiştir (Yıldırım, 1989: 34-39). Tek bir boğa figürünün işlendiği iğne örneğinde hayvan şematik bir görünüme sahiptir. Kübik vücut, detaylardan yoksundur (Yıldırım, 1989: 44).

2.4.2. Tutamaklar

Urartu sanatında, eklentiler dışında boğa başlarının tutamak olarak kullanıldığı eserler de bulunmaktadır. Van Kalesi Höyüğü 1989 yılı kazı çalışmalarında Menua Sirşinisi'nde¹⁹ boğa başı şeklinde bir tutamak ele geçirilmiştir (Kat. No 131) (Tarhan ve Sevin, 1990: 431, res.5). British Museum koleksiyonunda bulunan ve MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen Urartu²⁰ aynasının (BM.132221) kulp kısmında iki adet boğa başı işlenmiştir (Kat. No 132, Şekil 2.33) (Barnett, 1963: 96; Greifenhagen, 1965: 17). Boğa başlarında detayların verilmesinde ince bir işçilik sergilenmiştir. Boğaların boyun kısımları yelpazeyi andıran dikey çizgiler ile çevrelenmiştir. Yanak kısımlarında yatay bir detay bulunmaktadır. Badem şekline sahip gözler oldukça iridir. Oval şeklinde yapılmış gözaltları oldukça kalındır. Boğaların baş kısımları

¹⁹ Sirşini, içerisine kurbanların konulmuş olduğu bir ahır olarak tanımlanmaktadır (Tarhan ve Sevin, 1990: 431). Kurban hayvanlarının kurban edilmeden önce burada bekletildikleri bilinmektedir (Çiftçi, 2017: 113).

²⁰ Ayna, British Museum tarafından Urartu eseri olarak tanımlanmaktadır, Barnett de bu görüşü desteklemektedir (Barnett, 1963: 96). Stucky de eser üzerindeki boğaların Urartu boğa başlarının sahip olduğu, kare alınlık gibi özellikleri yansıtmadığını iddia etmektedir (Stucky, 1985: 17). Ancak Albenda, aynanın Sardis örnekleri ile benzerlik gösterdiğini ifade etmektedir (Albenda, 1985: 6-7, figür 7).

yüksekçe yapılmıştır. Arkaya yatırılmış kulakları oldukça büyüktür. Kulağın iç kısımları adeta bir yaprak şeklinde işlenmiştir. Ayanis'ten boğa başı şeklinde iki kulp açığa çıkarılmıştır. Kulplardan biri (Sağlamtimur, Kozbe ve Çevik, 2001: 226, Levha VI. 81, figür 15) (Kat. No 133) üzerindeki boğanın alın kısmındaki üçgen detay, kalın kaşları ve üçgeni andıran bir şekle sahip gözleri derin oyuklardan meydana getirilmiştir. Boğanın burun kısmına, yatay ve kavisli çizgiler yardımıyla kırıksık bir görünüm kazandırılmıştır. Diğer örnekte ise (Kat. No 135) (Sağlamtimur, Kozbe ve Çevik, 2001: Levha VI. 80) boğa başı üçgen bir arka plana sahiptir. Boğanın kocaman yuvarlak gözleri ve kıvrık burnu bulunmaktadır, alın kısmında görülen üçgen, kalın kaşları ile diğer boğa başlı eklentilere benzerdir. Urartu sanatına ait bir mühür örneğinin kulp kısmı boğa başı şeklinde tasarlanmıştır (Zengin, 2000: 10).

2.4.3. Bilezik ve Pazibentler

Urartu bilezik örneklerinin bazılarının uç kısımları boğa-buzağı başı şeklinde yapılmıştır. Boğa-buzağı başlı bilezik örneklerinden ilki Toprakkale'den açığa çıkarılmıştır, söz konusu boğa-buzağı başlı bileziklerin Urartu'dan ziyade Kuzeybatı İran ve Kafkasya kökenli olduğu düşünülmektedir (Ayaz, 2006: 48, 129). Adana, Erzurum, Van müzelerinde ve Altın-tepe²¹ yerleşiminde de boğa-buzağı başlı pazibent ve bilezik örnekleri bulunmaktadır (Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 4-7; Köse ve Girginer, 2018: 68-70, çizim 10-19). Van Müzesi'nden iki gümüş bilezik²² (Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007: Fig. 4-5), Erzurum Müzesi'nden ise iki bronz/gümüş²³ bilezik örneği boğa-buzağı başlıdır (Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007: Fig. 4-5) (Kat. No 135-138, Şekil 2.34-37). Bilezik ve pazibentlerde boğa-buzağı başları üçgen, at nalı ya da damla şeklinde bir alınlığa sahiptir. Arkaya doğru yatık olan kulaklar büyük işlenmişken, gözler ve kabarık işlenmiş burun küçük boyutlu tasarlanmıştır. Boğa-buzağı başlı bileziklerin yaygın olarak MÖ 8.-7. yüzyıllar arasında kullanım gördüğü ileri sürülmektedir (Yiğitpaşa, 2016: 1016).

²¹ Altın-tepe'de tespit edilen bu bilezik örneği; Ayaz tarafından ortaya konulan “*Van/Altın-tepe Urartu Nekropolü Takıları*” başlıklı çalışmada koç başlı bilezik olarak tanımlanmıştır (Ayaz, 2006: Kat. No. 18). Buna karşın Yiğitpaşa, bu eserin boğa-buzağı başlı bir bilezik olduğunu ileri sürmektedir (Yiğitpaşa, 2016: 1006).

²² Van Müzesi'nde bulunan bilezik örneklerinden bir tanesi (Belli, 2010: 264; Yiğitpaşa, 2016: Figür 5), Erzurum Müzesi'ndeki bileziklerin ise hepsi Belli tarafından “panter başlı” olarak tanımlanmıştır (Belli, 2010: 261; Yiğitpaşa, 2016: Figür 6-7).

²³ Bileziklerden birinin malzemesi; Yiğitpaşa tarafından bronz (Yiğitpaşa, 2016: Figür 6), Köse ve Girginer tarafından ise gümüş olarak nitelendirilmiştir (Köse ve Girginer, 2018: Çizim 14).

Boğa başı, bilezikler ve pazibentler dışında farklı nesnelerde de kullanılmıştır. MÖ 9. yüzyıla ait tunç bir miğfer örneğinin uç kısmı bir boğa-buzağı başı ile sonlanmaktadır (Kat. No 139) (Calmeyer, 1991: Levha 10; Baş, 2008: Res.42). İşpuini Dönemi'ne (MÖ 830-810) ait bir miğferin²⁴ de tepe kısmı boğa-buzağı olabileceği düşünülen bir hayvan figürü ile bitmektedir ²⁵ (Kat. No 140) (Kellner, 1982: 211-212, Lev. XIII; Baş, 2008: Res. 44).

Altın-tepe'de III no'lu oda mezarda açığa çıkarılan ve MÖ 8. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başına tarihlendirilen bronz bir at geminin bir ucu boğa bir ucu at başı şeklinde yapılmıştır (Kat. No 141) (Özgüç, 1961b: Res. 17; Yıldırım, 1987: 456, şek. 31; Gökçe, 2011: 249, çiz. 172). Üzerinde bulunan yazıttan I. Rusa Dönemi'ne (MÖ 734-714) ait olduğu anlaşılan bir kemer üzerinde de bir boğa başı resmedilmiştir (Çavuşoğlu, 2002: 179).

Karmir-Blur'dan açığa çıkarılmış bir mühür üzerinde bir boğa başı işlenmiştir (Kat. No 142). Boğa başının her iki yanına küçük boyutlarda yıldız motifleri yapılmıştır (Lehmann-Haupt, 1910: 500; Van Loon, 1966: 160, F2). Toprakkale'de Haldi Tapınağı'ndan açığa çıkarılmış ve üzerinde dini bir sahnenin işlenmiş olduğu mühür üzerinde boğa başı kullanılarak oluşturulmuş bir hiyeroglif söz konusudur (Van Loon, 1966: 154, E2; Lehmann-Haupt, 1988: 94). Urartu kültüründe bazı kap parçaları üzerinde görülen boğa başları kapların imal edildiği atölyelerin simgesi olarak yorumlanmıştır (Belli, vd., 2017: 25). Boğa başları çeşitli süs eşyaları üzerinde de kullanılmıştır. Altın-tepe'de açığa çıkarılan bir mezarın içerisinde antrasitten yapılmış boğa başlı bir kolye ve bir amulet açığa çıkarılmıştır (Sevin, 2018: 259-260).

2.5. Boğa Şeklindeki Eserler

Urartu sanat eserlerinin bazıları bizzat boğa şeklinde işlenmiştir. 2004 yılında Aşağı ve Yukarı Anzaf Kalesi'nde yürütülen kazı çalışmalarında, MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen, boğa şeklinde bir *rython* açığa çıkarılmıştır (Kat. No 143) (Belli, 2005: 157, çiz. 3). Kırmızı astarlı *rython* doğallıktan uzak bir görünüme sahiptir. Boynuzlar yukarı doğru dik bir şekilde uzanmaktadır. Alnın üst kısmı kısa küçük

²⁴ Miğfer üzerinde tasvir edilen figürün kıyafeti Yeni Assur krallarının tören ya da dini uygulamalar sırasında giydikleri kıyafet ile oldukça benzerdir. Figürün başlığının benzerini de II. Assurnasırpal, III. Şalmanassar, III. Tiglath-Pileser gibi Yeni Assur krallarının tasvir edildiği sanat eserlerinde görmek mümkündür (Sevin, 2014: 48, 57, 59, 83). Yine sahnede yer alan hayat ağacı tasviri de Yeni Assur sanatında bulunan örnekler ile neredeyse aynıdır (Sevin, 2014: 42).

²⁵ Tepe kısmı figürlü olan miğferlerin Urartular tarafından kullanıldığı Assur etkisi ile düşünülmektedir (Baş, 2018: 75).

Çizgiler ile bezenmiştir. Badem şeklinde yapılmış gözlerin üzerindeki kaş belirgindir. Oldukça uzun yapılmış burnun her iki yanında hilal şeklinde kavisler mevcuttur. Burnun uç kısmı bir daire ile ayrılmıştır ve olasılıkla burun delikleri noktalar ile belirtilmiştir. Başın arka kısmında akıtacak görevi görececek bir delik bulunmaktadır. Vücudun kalça ve ggs kısımları şişkin yapılmıştır. Kalçanın st kısmında ise hilal şeklinde bir çizgi bulunmaktadır. Boğa şeklindeki bir başka kap Ayanis Kalesi'nden açığa çıkarılmıştır (ilingiroğlu, 1994: 72, fig.3:5-6:5). Taştan yapılmış kabın M 7. yüzyıla tarihlenebileceği dřnlmektedir²⁶ (Kat. No 144) (ilingiroğlu, 1994: 72, 76). Bacakları kırık olan boğa kabının üzeri derin oyuklar ve deliklerle süslüdür. Boğanın baş kısmının ayrı olarak yapıldığı bilinmektedir. Urartu mhrlerinden iki tanesi yatan boğa şeklinde tasarlanmıştır (Van Loon, 1966: 163; Zengin, 2000: 10) (Kat. No 145). Boğa biçimli mühürler Urartu sanatının yanı sıra Yeni Assur sanatından da bilinen objelerdir (Van Loon, 1966: 163). Mhrlere ek olarak Toprakkale kazılarında porfir olarak adlandırılan bir taştan yapılmış, yatan boğa şeklinde tasarlanmış bir obje açığa çıkarılmıştır (Kat. No 146) (Van Loon, 1966: 79, Fig. 10). Adana Bölge Müzesi'nde pişmiş topraktan imal edilmiş heykelcik boğa şeklinde (Kat. No 147) (Taşyürek, 1976a: 102, Levha 5; Taşyürek, 1976b: 106, Figure 5; Yiğitpaşa, 2020: 496). Figürün hatları belirgin değildir.

2.6. Boğa Toynağı şeklindeki Eserler

Urartu mobilya ve ahşap sanatında boğa toynakları masa ayağı olarak kullanılmıştır. Toprakkale'de açığa ıkarılan II. Rusa (M 760-650) şamdanının ayakları bir aslanın ağzından çıkan boğa toynağından oluşmaktadır (Kat. No 148) (Van Loon, 1966: lev.xvii; Azarpay, 1968: 58-65). Toprakkale şamdanının dışında Adilcevaz'da H Kayası'nda yer alan mezar odasında ayaklı ve ayakları boğa toynağı şeklinde olan masa açığa çıkarılmıştır (Kat. No 149) (Işık, 1986: 426, Lev.6; Derin, 1996: 136-137; Atılın, 2019: 67). Altıntepe I no'lu mezar içerisinde de boğa ayaklı masa parçaları açığa çıkarılmıştır (zg, 1961a: 254-257; zg, 1961b: Res.20; Derin, 1996: 137). Mezar odalarında açığa çıkarılan bu masa parçalarının l yemeği ritüeli ile ilişkisi olduğu düşünülmektedir (Yiğitpaşa, 2010: 186-187). Tahsin zg tarafından gerçekleştirilen kazılar sonucunda açığa çıkarılan boğa ayaklı masalar l hediyesi olarak yorumlanmıştır (zg, 1961a: 256-257). Kayalıdere'de

²⁶ Kalenin II. Rusa Dönemi'ne (M 760-730) tarihlendirilmesinden dolayı ilingiroğlu kaleden açığa çıkarılan taş kapların M 7.yüzyıl civarına tarihlendirilebileceğini ifade etmektedir (1994: 76).

gerçekleştirilen kazılarda tapınağın ön avlusunda bir çift boğa ayağı şeklinde tasarlanmış mobilya parçalarına rastlanılmıştır. Bahsi geçen parçalar bronzdan imal edilmiştir (Kat. No 150) (Burney, 1966: 72, 96-98). MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen bir damga mühür boğa toynağı şeklindedir (Kat. No 151) (Pittman, 1987: No. 88). Mührün yüzeyine kanatlı bir cin betimlenmiştir.

3. GEÇ HİTİT UYGARLIĞI

MÖ 1200 civarında Önasya'da hâkim olan kargaşa ortamı Hitit Devleti'nin sonunu getirmiştir. Hitit Devleti'nin yıkımı sonrası Anadolu'nun güneyinde ve Kuzey Suriye'de Geç Hitit kent beylikleri kurulmuştur. Geç Hitit beylikleri; Karkamış, Pattin/Unqi, Sam'al, Gurgum, Kummuhu, Melid/Milidia, Tabal, Que ve Hilakku'dan oluşmaktadır. Kültürel bakımdan Hititlerin devamı kabul edilen bu beylikler Syro-Hitit Devletleri ve Doğu Luviler olarak da tanımlanmıştır. Beylikler; Arami, Luvi ve Hurri kökenli halkları barındırmaktadır (Sevin, 2003a: 181-188; Alparslan, 2009: 138-139; Üngör, 2011: 139; Pınarcık, 2018: 383; Gökçe ve Pınarcık, 2020: 148). Geç Hitit kültürü; Hitit, Assur, Luvi, Arami ve Fenike unsurlarını bünyesinde taşımaktadır. Kültürel benlik içerisinde yaşanan bu durum, sanat eserlerine de yansımıştır. Özellikle Geç Hitit orthostat kabartmaları ve stellerinde yoğun miktarda Hitit, Assur, Luvi, Arami, Fenike öğelerini görmek mümkündür (Akurgal, 1988: 195-210; Darga, 1991: 224-346; Özyar, 2005: 30-31). Uygarlığın yıkılışının; Geç Hitit krallıklarının MÖ 7. yüzyıl ile tamamen Assur'a bağlanmasıyla gerçekleştiği düşünülmektedir (Özyar, 2005: 26).

3.1. Geç Hitit Dininde Boğa Figürü

Boğa, Geç Hitit inanç sistemi içerisinde en fazla Fırtına Tanrıları ve Ana Tanrıça Kubaba figürleriyle ilişkilendirilmiştir. Fırtına Tanrısı, tarihi Sümer-Babil dönemlerine dayanan köklü bir figürdür (Savaş, 2002: 103, 104). İlgili tanrı Mezopotamya, Anadolu, Antik Yunan ve Roma dünyasında farklı isimlendirmeler ile kendine yer edinmiştir. Mezopotamya fırtına tanrıları İşkur/Adad. Buriaş, Hudha (Black and Green, 1992: 47, 113) gibi isimler ile tanımlanır. Anadolu fırtına tanrıları Hitit'te Teşup (Turgut, 2017: 292), Urartu'da Teişeba (Piotrovsky, 1965: 43), Frig'de Attis/Baba/Tata/Atas (Berndt-Ersöz, 2006: 166; Alvar, 2008: 104; Obrador-Cursach, 2017: 316), Likya'da Trqqas'tır (Bryce, 1981: 83). Antik Yunan'da Zeus, Roma'da ise Jüpiter fırtına tanrısının yansımaları arasındadır (Şahin, 2019: 11-12). Fırtına Tanrısı Kültü Geç Hitit dininde Tarhunzas, Baal, Hadad, Karhusas isimleriyle yansımıştır. Tanrı Tarhunzas'ın aslen bir Luvi tanrı olduğu belirtilmektedir (Hutter, 2010: 200- 203, 251; Taşkın, 2017: 234, 239). Geç Hitit dininde Tanrı Tarhunzas; *"Tarhunt"* (Raimond, 2017: 44), *"Tarhunt(a)"* (Savaş, 2002: 109; Hutter, 2003: 220), *"Tarhunza"* (Hawkins, 2010: 485; Gökçe, Pınarcık, 2020: 163), gibi adlar ile de anılmaktadır. Tanrı Karhuhas/Karhuha, Geç Hitit dini içerisinde yer alan diğer bir

Fırtına Tanrısıdır. Arslantepe’de açığa çıkarılan orthostat kabartmasında Tanrıça Kubaba ile birlikte yer aldığı düşünülmektedir (Ornan, 2006: 304-307; Hutter, 2010: 275).

Fırtına Tanrısı kültü gibi Ana Tanrıça kültü de köklü bir geçmişe sahiptir. Çatalhöyük ve Hacılar gibi merkezlerden elde edilen verilerden de anlaşıldığı üzere kökeni Neolitik Dönem’ e kadar uzanmaktadır (Erhat, 1996: 592). Ana Tanrıça kültü; Hitit’te Hepat/Arinna, Mısır’da İsis (Erhat, 1996: 592), Frig’de Kybele, Lidya’da Kybebe (Albright, 1928-1929: 299; Bittel and Naumann, 1939: 27; Işık, 2003: 24, 25; Birecikli, 2010: 221) olarak bilinmektedir. Geç Hitit dininde boğa ile ilişkisi bulunan bir diğer tanrısal figür, Ana Tanrıça Kubaba’dır. Tanrıça yukarıda bahsedilen Arslantepe orthostat kabartmasında boğa üzerinde durmaktadır (Ornan, 2006: 304-307; Sevinç, 2008: 186; Hutter, 2010: 275; Girginer, 2021: 117). “*Hayvanların hakimesi*” sıfatıyla da bilinen Tanrıçanın bu eserde boğa üzerinde duruyor olması kült hayvanlarından birinin boğa olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Aslantürk, 2006: 122; Sevinç, 2008: 186; Girginer, 2021: 117). Çatalhöyük’te ana tanrıça ile birlikte tasvir edilen boğa figürünün tanrıçanın hem sevgilisi hem de oğlu konumunda olduğu düşünülmektedir (Balter, 2016: 39). Bu veri, Ana Tanrıça figürünün boğa ile olan ilişkisinin köklerinin Neolitik Dönem’e kadar geriye gittiğini yorumunu yapmamıza olanak tanımaktadır. Kubaba’dan türediği düşünülen (Diakonoff, 1977: 333-334; Hawkins, 1981: 147; Özkaya, 1999: 317), Frig tanrıçası Kybele’de tıpkı Kubaba gibi sanat eserlerinde boğa figürleri ile birlikte tasvir edilmiştir (Özkaya, 1999: 317; Erdan, 2015: 220).

3.1.1. Kurban Faaliyetleri

Geç Hitit kültüründe boğa, tanrıları memnun etmek için düzenlenen kurban ritüellerinde sıklıkla tercih edilen canlılar arasındadır. Orthostatlar kabartmalar ve steller üzerindeki yazıtlar incelendiğinde boğanın Fırtına Tanrısı Tarhunzas, Tanrıça Kubaba, Tanrı Karhuhas, Hadad Qarpatalli, Sarku, Atrisuhas/Atarsuha ve Baal KRNTRYs’e kurban edildiği anlaşılmaktadır.

Tarhunzas’a yapılan boğa kurbanlarının yazılı belgelere nasıl yansıdığına bakmakta fayda vardır. Maraş’ta, üzerinde Tarhunzas figürünün işlendiği stele ait yazıtta “...koyunlar onlar yakılmalılar ve gelecekte dokuz öküz sunulmalı...” ifadeleri bulunmaktadır (Hawkins, 2000: 270). Bu ifadeler, Tarhunzas için kurban edilmiş ve bu hayvanların etlerinin yakılarak dumanlarının tanrılara gönderilmiş

olabileceği olarak yorumlanmıştır (Hawkins, 2000: 270; Ürkmez, 2019: 225; Gökçe ve Pınarcık, 2020: 161). Maraş'tan açığa çıkarılan bir başka yazıtta "...Tarhunzas beni duydu ve onu bir heykel (olarak) yaptım ve ona iki besili koyun yaktım (?), ona bir öküz kurban ettim ve ona yıllık bir koyun (kurban olarak)..." cümleleriyle Tarhunzas'a öküz kurbanı yapılacağı anlatılmaktadır (Hawkins, 2000: 268). Kululu 1 Steli'nde de şu ifadeler ile Tanrı Tarhunzas'a her yıl bir öküz kurban edildiği anlatılmaktadır: "Ben Tuwati'nin hizmetkârı Ruwas. Bu evler (yapılar) SAHIZI (PN?) tarafından yıkıldıktan sonra ben yeniden inşa ettim. Ayrıca ARATALI'nın bu Tarhunzas'ı ben diktim ve ona her yıl bir öküz ve üç kuzu kurban ettim (sundum)..." (Hawkins, 2000: 442-443; Gökçe ve Pınarcık, 2020: 161).

Sultanhan'da açığa çıkarılan yazıtta kendini "Ben [Sarwatiwaras, PN'nin] oğlu, kahraman Wasusarma'nın hizmetkârıyım..." cümleleriyle tanıtan Sarwatiras, ifadelerine "Tarhunzas'ın bağlarını şöyle diyerek kurdum: Sonra ona bir öküz ve dokuz aylık bir koyun koyacağız..." satırlarıyla devam etmektedir. Yazıtın devamında "...Tarhunzas bu bağı büyütecek, asma büyüyecek, yaprak verecek ve ve 1000 (?) ölçek şarap yapacak, ve ona 9 öküz ve 100 ölçek şarabı olacak..." ibareleri yer almaktadır (Hawkins, 2000: 463- 467; Gökçe ve Pınarcık, 2020: 161).

Cekke'den açığa çıkarılan bir stelde bir boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı işlenmiştir. Stel üzerindeki yazıtta kendisinden "Ben Lord-tiwaras, Sasturas'ın sevgili hizmetkârıyım..." olarak bahseden Tiwaras ilk olarak "...Bu semavi Tarhunzalar için bir buzağı yakacaklar ve ilerde bir öküz ve bir koyun kurban edecekler..." ile Tarhunzas'a yapılacak kurbanlardan ardından da "... Kanapu Şehri'ne 1 öküz ve 15 koyun..." edileceğinden bahsetmektedir (Hawkins, 2000: 143-146).

Karkamış'ta açığa çıkarılan bir orthostat üzerinde yer alan, Kral Ktuwas satırlarına "Ben hükümdar Katuwas. Karkamisean Ülkesi'nin Efendisi, Ülke Efendisi Sui'nin oğlu, Ülke Efendisi Astuwatamanzas'ın torunu..." şeklinde başlamaktadır. Kral, bunun devamında "...Onlar için kurban şudur: tanrılarla, yıllık ekmek: Karhuhas için bir öküz ve bir boğa; Kubaba için bir öküz ve bir koyun..." ifadelerini sarf etmektedir (Hawkins, 1981: 150-151; Hawkins, 2000: 103; Gökçe ve Pınarcık, 2020: 161).

Zincirli'den açığa çıkarılan Katumuwa Steli'nde aşağıda aktarılacak olan ifadelere yer verilmiştir. Araştırmacılar söz konusu stelde her yıl düzenlenen bir ölü kültünden bahsedilmektedir (Gökçe ve Pınarcık, 2020: 161).

“Ben Panamuwa'nın hizmetkârı KTMW'yim, henüz yaşarken kendime (bu) steli yaptırdım. Onu ebedi odama(?) yerleştirdim ve bu odada (?) bir ziyafet(ler) düzenledim: Hadad QR/DPD/RL için bir boğa, NGD/R için bir koç, SWD/RN, Sams için bir koç, Bağların Hadad'ı için bir koç, Kubaba için bir koç ve 'ruhum' için bu stelde (olacak)...” (Pardee, 2009: 53-54).

Karkamış'ta tespit edilen bir yazıtta “Bu tanrı Atrisuhas için, yıllık ekmek, bir öküz ve iki koyun sunmayan tanrılarla birlikte (o), Atrisuhas ona ölümcül gelebilir” ifadeleri bulunmaktadır (Hawkins, 2000: 101). Bu ifadeler tanrılara yapılması gereken kurbanların aksatılması durumunda belirli cezalarla karşılaşılacağını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Karkamış'ta bulunan ve bazı noktalarının anlaşılabilir olduğu başka bir yazıtta “[...] yerine koydum [...]... ona ekmekler... yıllık. (ve) tanrı Sarku'ya bir öküz (ve) iki koyun teklif ettim...” cümleleriyle Tanrı Sarku'ya yapılan yıllık öküz kurbanları ifade edilmektedir (Hawkins, 2000: 218).

Karatepe'de bulunan, Kral Azatiwatas'a ait bir yazıtta ise Tanrı Baal KRNTYŞ için yapılacak öküz kurbanından bahsedilmektedir; “...Baal KRNTYŞ'i orada oturttum ve her nehir ülkesi onu onurlandırmaya başlayacak; (?) yılda bir öküz, kesimde (?) bir koyun ve bağ bozumunda bir koyun...” satırlarına yer verilmiştir (Hawkins, 2000: 54).

3.2. Boğa Tasvirleri

Geç Hitit sanatında boğa figürü daha çok orthostat kabartmalar ve steller üzerinde tasvir edilmiş olmakla birlikte bazı mühür ve kap örnekleri üzerinde de yer almaktadır (Hogarth, 1920: Darga, 1992: Hermann and Schloen 2014: 114-115, Figür c8; Kubala, 2015: 18, Mühür 10, 64b, 66b; Kubala, 2018: Figur 12, 14). Söz konusu eserlerde boğalar, bir heykeli üzerinde taşıyan stel kaidesi, bir kurban hayvanı; Fırtına tanrısını taşıyan kutsal hayvan ya da tanrının arabasını çeken bir yük hayvanı ve aslana bazen galip bazen mağlup olan ezeli rakibi olarak karşımıza çıkmaktadır (Von Oppenheim, 1932: 249, lev.11-2; Von Oppenheim, 1933: 163-164, Levha XXVIa-b, XXVIIa; Orthmann, 1971: Lev.33g; Gilibert, 2011: 176).

3.2.1. Orthostat Kabartmalar ve Steller

Geç Hitit sanatında üzerinde en fazla boğa betimi bulunan eserler orthostat kabartmalar ve stellerdir. Geç Hitit orthostat kabartmaları ve stelleri araştırmacılar tarafından 4 sanat evresine ayrılmıştır. Geç Hitit stil evreleri; Geç Hitit I/Geleneksel Geç Hitit Sanatı, Geç Hitit II/Assur Etkisi Gösteren Geç Hitit Sanatı, Geç Hitit IIIa/

Assurlaşmış Geç Hitit Sanatı ve Geç Hitit IIb/ Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Sanatı olarak tanımlanmıştır (Darga, 1992: 224; Akurgal, 1995: 95).

Geç Hitit I/Geleneksel Geç Hitit Sanatı MÖ 1050-850 arasına konumlandırılmıştır. Geç Hitit I/Geleneksel Geç Hitit Stili'ne ait eserler üzerinde çoğunlukla Hitit İmparatorluk Dönemi sanat anlayışı hâkimdir (Akurgal, 1995: 96). Orthostat kabartmalar üzerindeki canlılar bu evrede yüksek kabartma tekniği kullanılarak işlenmiştir (Darga, 1992: 220-239). Tanrı ve kralların başlık ve giysilerinde, ellerinde tuttıkları ucu kıvrık asada bulunan detaylar ile hayvan figürlerinin işlenişi ve kanatlı güneş kursları Hattuşa ve Alacahöyük'ten bilinen örnekler ile benzerdir (Akurgal, 1997: 195-196). Bu stil evresine tarihlenen boğa tasvirli eserler; Ain Dara, Arslantepe, Karkamış, Malatya, Külaflı Tepe ve Aruz/Uluçınar'dan bilinmektedir. Ain Dara, Külaflı Tepe ve Karkamış'ta açığa çıkarılan boğa tasvirli eserler stil analizi yapılamayacak kadar tahrip olmuştur (Woolley, 1921: 114-115, Lev. B. 31b; Orthmann, 1971: 498, lev.21a; Kulakoğlu, 1999: 167-168; Alexander, 2002: 11-12; Poetto, 2014: 51: Lev.1).

Geç Hitit II/Assur Etkisi Gösteren Geç Hitit Sanatı MÖ 850-800 tarihlerini kapsamaktadır. Bu evreye ait eserlerde, içerisinde birden fazla figür barındıran hareketli sahneler bulunmaktadır. İnsan ve hayvan figürlerinin eserler üzerinde işlenen konuyla bütünlük içerisinde olması, Geç Hitit II stil evresini Geç Hitit I'den ayırmaktadır. Figürlerin sahip olduğu detaylarda belirli bir yuvarlaklık vardır. Hayvanların ileri doğru attığı adımlarda ön ayakları zemin çizgisinden yüksekte işlenmiştir. Ön bacaklarda bulunan derin kontur çizgileri, belirginleştirilmek istenen bölgeyi bedenden ayrı bir parça gibi göstermektedir. Figürlerin yanakları dolgundur ve eklem geçişleri daha yumuşak geçişler ile belirtilmiştir (Darga, 1992: 239-248). Bu dönem içerisinde tarihlenen boğa tasvirli orthostat kabartmaları ve stel örnekleri; Domuztepe, Karkamış, Erzincan, Til-Barsip/Tell Ahmar, Yeşilçat/Haçgöz ve Zincirli merkezlerinden ele geçmiştir. Domuztepe, Karkamış, Yeşilçat/Haçgöz yerleşimlerinde bulunan örnekler stel kaidesidir.

Geç Hitit IIIa/ Assurlaşmış Geç Hitit Sanatı MÖ 800-750/700 dönemlerine yerleştirilmiştir. Bu evre ile birlikte eserler üzerinde Assur etkisi artık daha net bir şekilde kendini göstermektedir. MÖ 800-7. yüzyıl başına tarihlendirilen Geç Hitit IIb/Aramileşmiş-Fenikeleşmiş Geç Hitit Sanatı ile de Aram ve Fenike etkileri baskın olarak görülmeye başlanmaktadır. Bu döneme ait boğa tasvirli eserler; Geç

Hitit IIIa'da Tell Halaf/Guzana, Geç Hitit IIIb'de ise Karatepe'den ele geçmiştir (Akurgal, 1997: 197-200).

3.2.1.1. Melid

Melid Krallığı; Maldiya/Maltiya/Meliddu/Melide/Milid/Milidia (Sevin, 2003b: 195; Özyar, 2005: 12) gibi çeşitli isimlendirmeler ile anılmaktadır. Melid Krallığı, ilk olarak I. Tiglath-Pileser Dönemi'nde Assur yazılı kaynaklarında "*Milidya*" olarak kendine yer bulmuştur (Bryce, 2012: 99). I. Tiglath-Pileser bu yazılı belgede Milidya'yı Hanigalbat Ülkesi'nin asi ve boyun eğmeyen şehri olarak tanımlamaktadır (Grayson, 1991: 22; Bryce, 2012: 99). Kral buna ek olarak, Büyük Hatti Ülkesi'nin Milidya Şehri üzerine yürüdüğünü ve burada Allumari'den haraç aldığını da bildirmektedir (Grayson, 1991: 43; Bryce, 2012: 99). Bugün Malatya iline karşılık gelen Melid krallığı Assur, Frig ve Urartu sınırlarının kesiştiği noktada yer alması sebebiyle stratejik bir konuma sahiptir. Assur ve Urartu kralları Melid üzerine defalarca seferler düzenlemiştir (Çilingiroğlu, 1997: 38; Çavuşoğlu, 2016: 110; Şahin, 2019: 142-143). II. Sargon, MÖ 712 yılında Melid'de bulunan Geç Hitit faaliyetlerini ortadan kaldırmıştır. Asarhaddon Dönemi'ne kadar Assur hâkimiyeti altında kalan Melid'e daha sonra önce Med ardından da Pers krallıkları egemen olmuştur (Şahin, 2019: 142-143).

Melid Krallığı içerisinde yer alan Arslantepe'de, kent duvarı noktasında, üzerinde boğa tasviri bulunan 4 orthostat kabartması ele geçmiştir. Kabartmalar, Geç Hitit I stil evresine aittir. Orthostat kabartmalarının üçü üzerinde Kral Sulumeli²⁷, eşi ile birlikte Fırtına Tanrısı ve Tanrıça İştar'a sunu yapmaktadır (Kat. No 152-155) (Orthmann, 1971: Levha 39e, 40b, d, 41f; Akurgal, 1978: 292, Fig.123; Akurgal, 1995: Lev.87b-c, 88a,c). Orthostatlardan biri üzerinde boğalar, fırtına tanrısını taşıyan arabayı çekmektedir (Kat. No 155) (Akurgal, 1995: Levha 87a). Bu ortostat örneğinde de sahnenin sol ve sağ köşelerinde yer alan boğalar bir görevli tarafından kurban edilmek amacıyla boynuzlarından sürüklenmektedir. Boğaların vücutları şematiktir ve doğal görünümünden uzaktır. Göz çevresi kontur çizgileri ile belirtilmiştir. Kulaklar başa göre orantısız bir şekilde tasarlanmış, oldukça iridir ve arkaya doğru yatırılmıştır. Bel kavisleri biçimsizdir.

²⁷ Eser, bazı farklar dışında (kralın ensesinde ve alnında bulunan saç kıvrımları, başlıklardaki ponponlar) İmparatorluk Dönemi ikonografisini yansıtmaktadır (Darga, 1992: 226; Akurgal, 1995: 96).

Libasyon sahneleri dışında, Arslantepe’de bulunan kabartmalardan bir tanesinde Fırtına Tanrısı ve Kubaba işlenmiştir (Kat. No 156, Şekil 3.1) (Matthiae, 1963: 35; Naumann, 1983: 28; Akurgal, 1995: Lev.89). Bu sahnede tasvir edilen tanrı, Bonatz tarafından Hava Tanrısı Karhuha/Karhuhas (Bonatz, 2000: 83) olarak tanımlanmıştır. Orthostatta Kubaba’nın solda; Fırtına tanrısının ise sağda yer alması Hititli bir özelliktir (Akurgal, 1995: Levha 89). Alışılmışın dışında bu sahnede boğa üzerinde yer alan figür Tanrıça Kubaba’dır. Boğa, yukarıdaki örneklerle benzer özellikler taşımaktadır.

Malatya’da Kale Tepesi olarak adlandırılan noktada açığa çıkarılan, Geç Hitit III ve Malatya III stil evresine konumlandırılan orthostat kabartmasında bir boğa figürü işlenmiştir (Kat. No 157) (Orthmann, 1971: 523, Lev.43C/1c). Boğanın bel kısmında derin kavis detayı vardır, omuz kısmında ise Arslantepe (Orthmann, 1971: Levha 41A/9a) ve Zincirli aslanı (Akurgal, 1995: Şek.84), Karkamış boğa kaidesi (Orthmann, 1971: 25e) gibi örneklerde de görülen kas detayı vardır. Eser, Malatya III stil grubuna aittir. Malatya III stil grubunda kol ve bacaklarda eğrilikler mevcuttur. Tasvirlerin işlendiği yüzeyler dar ve yüksektir. Eserlerin üzeri genellikle tek bir figür ile doldurulur ve resim yüzeyinde boş alan kalmamasına özen gösterilir. Hayvan figürlerinin duruşlarında ve organlarının işlenişinde canlılık vardır. Bacaklar daha natüralist dokunuşlar ile vücuda bağlanır (Orthmann, 1971: 94-95).

3.2.1.2. Karkamış

İbranice “*Karkemeš*”, Hitit ve Luvi dilinde “*Karkamišša*”²⁸ olarak tanımlanan Karkamış; günümüzde Gaziantep’te, Suriye ve Türkiye sınırında bulunmaktadır. Karkamış’ın Suriye bölgesindeki adı Jerablus/Cerablus’tur (Bryce, 2012: 83; Taşkın, 2017: 319). Karkamış, bulunduğu konum itibarıyla tıpkı Melid gibi stratejik bir merkez niteliğindedir. Sahip olduğu konum Karkamış’ı Mezopotamya, Kuzey Suriye ve Anadolu arasında bir ticaret merkezi haline getirmiştir. Yazılı belgeler Assur ve Karkamış arasındaki ticaret ilişkilerini doğrulamaktadır. Asurlular Karkamış’tan aldıkları madeni “*Karkamış Madeni*” olarak tanımlamaları, Assur krallarının Karkamış’tan kaliteli demir aldıklarını belirtmeleri, iki bölge arasındaki ticari ilişkilerin boyutlarını anlamak açısından önemlidir. Karkamış’tan ilk olarak yazılı belgelerde

²⁸ “*Karkamišša*” kelimesinin sonundaki “*-ašša*” ifadesinin Luvice olduğu belirtilmektedir (Taşkın, 2017: 319).

Ebla Krallığı'na bağlı bir şehir olarak bahsedilmektedir. Karkamış'ın 18.yüzyıl'da, Mari ile ticari faaliyetler yürüten bir hanedanlığın hâkimiyetinde olduğu bildirilmektedir. Karkamış bunun ardından önce Yamhad Krallığı'nın başkenti Halep'e bağlı bir şehir olmuş, bu krallığın Hititler tarafından yıkılmasıyla da, Hurri-Mitanni devletine dâhil edilmiştir. I. Şuppililiuma'nın Hurri-Mitanni devletine son vermesinin ardından Karkamış, Hititlere bağlı bir şehir konumuna gelmiştir. Hitit Uygarlığı'nın, Deniz kavimleri göçüyle tarih sahnesinden silinmesiyle Geç Hitit kent beylikleri içerisinde yerini almıştır (Bryce, 2012: 83). Geç Hitit döneminde beyliğin yönetimini Hitit soyundan gelen Kuzi-Teşup krallığı devralmıştır. I. Tiglath-Pileser ile birlikte vergiye bağlanan Karkamış, II. Assurnasirpal, III. Shalmanassar ve III. Tiglath-Pileser dönemlerinde de Assur'a vergi vermeye devam etmiştir. II. Sargon, MÖ 717'de Karkamış Kralı Psiri ve Muşkili Mita'nın oluşturduğu koalisyonun üzerine yürümüştür. Bu olay Karkamış'ın bir Assur vilayeti haline getirilmesi ile sonlanmıştır (Şahin, 2019: 145-147).

Karkamış'tan açığa çıkarılan eserler Geç Hitit II stil evresine tarihlenmektedir. Bu eserler kendi içerisinde de Karkamış II ve III olarak gruplandırılmıştır. Karkamış II stil evresi IIa ve IIb olmak üzere kendi içerisinde de gruplara ayrılmaktadır. Eserlerin genel özelliklerine baktığımızda Karkamış IIa grubunda figürler üzerindeki detaylar, nerdeyse belirsizdir. Yanaklar çok hafif kabartılarak işlenmiştir. Karkamış IIb grubu ise detayların işlenişi açısından önceki gruba göre nispeten daha iyidir. Bu gruba ait eserlerde bacaklar belirgin, diz ve baldırlar vurgulu olarak işlenmiştir. IIa grubunda yüzler detaydan neredeyse yoksun bırakılmışken IIb grubunda yanaklar dolgun ve kabarık, göz, burun, ağız ise muntazam bir şekilde biçimlendirilmiştir. Karkamış III stil grubunda ise yüz, yanak ve ağızda, baldırlarda ve ön bacaklarda güçlü kıvrımlar ve canlı yuvarlaklıklar görülmektedir (Darga, 1992: 246-247). Figürler üzerinde belirgin derinlik vardır. Figürlerin eklem kısımları vücut ile daha uyumludur ve daha natüralist bir görünüme sahiptir (Orthmann, 1971: 33-34).

Kral Kapısı olarak adlandırılan noktadan Karkamış II stil evresine tarihlendirilen bir orthostat ele geçmiştir. Üzerinde aslan ve boğa mücadelesinin anlatıldığı kabartmada, boğanın üzerine atlamış vaziyette olan aslan, pençelerinden bir tanesi ile boğayı boynundan yakalayarak başını geriye doğru çekmiştir (Kat. No 158) (Orthmann, 1971: Lev. 33g; Gilibert, 2011: 176). Boğa, etrafı kontur çizgileri ile belirginleştirilmiş gözlere sahiptir. Hayvanın başının geriye doğru çekilmesi

nedeniyle kulakları da geriye yatık olarak verilmiştir. Omuz kısmında da kalın kontur çizgileriyle gösterilen kas detayı mevcuttur. Boğa bir bacağını katlamış vaziyettedir.

Karkamış IIa evresine tarihlenen 3 eser üzerinde tasvir edilen boğaların (Kat. No 159-161, Levha 80-82) (Hogarth, 1914: B 10a, B 13a-b; Akurgal, 1995: Lev. 100a; Orthmann, 1971: Levha 26a, 27a, 27c) duruş stilleri, bir örnek (Kat. No 161) (Orthmann, 1971: Levha 27c) dışında aynıdır. Hepsi yürür vaziyettedir, kuyruk bacaklardan aşağı sarkar, yüz yere doğru eğiktir. Hayvanların boyun kısımları yüksek tasarlanmıştır. Bu durum onlara güçlü ve heybetli bir görünüm kazandırmıştır. Sözüne ettiğimiz diğer örnekte boğa, bir bacağını karnına çekmiş olması ve çember şeklindeki kuyruk yapısı ile farklılık göstermektedir. Bu örnekte de boğanın boyun kısmı şişkindir ama şişlik göğse doğru uzanmaktadır.

Karkamış Su Kapısı bölgesinde açığa çıkarılmış orthostat, Karkamış III evresine dâhil edilmiştir. Eserde tanrı adına gerçekleştirilen bir libasyon töreni anlatılmaktadır (Kat. No 162) (Woolley, 1921: 111-112, Lev. B. 30a; Orthmann, 1971: 353, 498, Lev.20d; Gilibert, 2014: Fig. 3). Bu sahnede üç boğa figürü bulunmaktadır. Sahnenin en sağında, boğaların çektiği bir araba içerisinde bulunan tanrı figürü, başlığından tanınmaktadır. Eser üzerinde bulunan boğalardan biri sahnenin orta kısmında yer almaktadır. Bu boğa, sahnede yer alan insanlardan ve hatta Fırtına tanrısından bile daha büyük bir boyutta yer almıştır. Sahnenin sol köşesinde boynuzlarından sürüklenen boğa ise küçük boyutludur. Boğanın vücut işleniş tarzı, güçsüz görüntüsü, cılız bacakları önceki Karkamış boğalarından farklılık göstermektedir.

Karkamış'ta yer alan çift boğa heykel kaidesi; Uzun Heykel Duvarı olarak adlandırılan bölgede bulunan Fırtına Tanrısı Tapınağı'nda, tapınak girişinin önündedir. Yürür şekilde olan boğaların vücutları oldukça dolgun bir görünüme sahiptir. Boğaların alın kısımlarında bulunan detay, Urartu sanatının boğa başı şeklindeki apliklerinde görülen detaya benzemektedir. Gözler yuvarlaktır, yanaklarda Geç Hitit II sanat evresine tarihlenen diğer boğa örneklerine göre belirgin bir şişkinlik görülmektedir. Ön bacaklar arka bacaklara göre daha kısa ve küttür. Boğanın ön bacağında genişçe bir bant söz konusudur. Kuyruklar bacakların arasında durmaktadır (Kat. No 163) (Woolley, 1952, 168, Lev. B.47; Orthmann, 1971: 503, Levha 25e).

3.2.1.3. Zincirli/Sam'al

Zincirli, Gaziantep sınırları içerisinde yer almaktadır. Kuzeyinde Gurgum, güneyinde Unqi, batısında ise Que beylikleri bulunmaktadır. Zincirli' de bulunan aşağı şehrin etrafı iç içe geçmiş çift sur sistemi ile çevrelenmiştir. Güneyde, batıda ve kuzeydoğuda olmak üzere 3 kapısı bulunmaktadır. Orta bölümde surlarla çevrelenmiş iç kale bulunmaktadır. Kaleye giriş güneyden sağlanmaktadır. Kale avluların çevresine sıralanmış birden fazla anıtsal yapıya sahiptir. Bu yapı düzeni Hitit İmparatorluk Dönemi'nden bu yana Mezopotamya ve Anadolu kent merkezlerini birbirinden ayırmaktadır (Özyar, 2005: 18-20).

Zincirli'de açığa çıkarılan eserler, Geç Hitit II ve Zincirli II olarak adlandırılan stil evrelerine dâhil edilmiştir. Dış Kale Kapısı olarak adlandırılan noktada, kalenin güneyinde bulunan geçitte açığa çıkarılan orthostatlardan iki tanesi bu stil grubuna aittir (Kat. No 164) (Luschan, 1902: 227,fig. 131-132; Orthmann, 1971: 60e). Burada görülen boğa figürü, iki orthostat üzerine işlenmiştir. Bu durum Zincirli II sanatında görülen bir özelliktir (Darga, 1992: 257). Boğanın tasvir edilmiş olduğu orthostatın arkası düzleştirilmiştir. Boğa yerden yükseltilmiş bir kenar çizgisinin üzerine basar. Söz konusu alt kenarlık Zincirli II stil grubuna ait kabartmaların birçoğunda görülmektedir (Darga, 1992: 257). Oldukça uzun tasvir edilmiş olan boğanın, kıvrımlı tek boynuzu yatay bir şekilde durmaktadır (Darga, 1992: 259). Hayvanın kulakları daire şeklindedir. Badem şeklinde verilen gözlerde derinlik söz konusudur (Darga, 1992: 257). Göz ve ağız hizası kavisli işlenmiştir. Boğanın yüzü derin bir hat çizgisi ile gövdeden ayrılmıştır. Vücudun belirli noktaları, derin kontur çizgileri ile ayrılmıştır (Darga, 1992: 257). Figürün ön omuz adalesi bir kontur çizgisi ile belirtilmiştir. Aynı işlem, kalça kaslarına da uygulanmıştır. Bu iki detay dışında hayvanın vücudu Zincirli II sanat grubuna uygun olacak şekilde düz bırakılmıştır (Darga, 1992: 257). Boğanın gözlerindeki derinlik, baş kısmının gövdeden derin bir çizgi ile ayrılması ve vücudun uzun tasvir edilmesi Zincirli II sanatının özelliklerini arasındadır.

3.2.1.4. Gurgum

Gurgum Krallığı, günümüzde Kahramanmaraş ve çevresine konumlandırılmaktadır. Gurgum'un güneyinde Sam'al (Zincirli), doğusunda Kummuh, batısında ise Karatepe vardır (Taşkın, 2017: 335). Gurgum, ilk olarak II. Assurnasirpal Dönemi kayıtlarında "*Gurgumite*" adıyla anılmıştır. III. Salmanassar,

Gurgum Krallığı'nın Assur'a vergi verdiğini ifade etmektedir. III. Tiglath-Pileser ve II. Sargon da yazılı kaynaklarında Gurgum'a yer vermiş Assur krallarıdır. II. Sargon Dönemi'nde, MÖ 717'de, Gurgum'un tam anlamıyla bir Assur şehri olduğu düşünülmektedir. Kentin, Assur hâkimiyetinde "*Margasi*" ismiyle yer aldığı değerlendirilmektedir. Bunu destekleyecek şekilde II. Sargon, Gurgum Kralı Tarhulara'dan "*Marqasili*" olarak bahsetmektedir (Şahin, 2019: 149). Marqaş'ın (Maraş) başkent olduğunu ifade eden kaynaklar da mevcuttur (Sevin, 2003b: 195; Taşkın, 2017: 335).

Gurgum'da yazıtlı bir boğa heykel kaidesi tespit edilmiştir. Kaide üzerinde III. Larama'ya ait bir yazıt²⁹ bulunmaktadır. Boğanın baş kısmı kırıktır (Kat. No 165) (Denizhanoğuları, Gürüçin ve Peker, 2018: 59-60). Vücudu dolgun işlenen boğanın bel kısmı hafif bir kıvrıma sahiptir. Toynakların ayırım bölgesinde ve toynakların bacak ile birleştiği noktada belirgin kontur çizgileri bulunmaktadır.

Kahramanmaraş'ın Pazarcık İlçesi'nde yer alan, MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilen Karaçay Steli'nde³⁰(Kat. No 166, Şekil 3.2) (Bunnens, Hawkins, Leiren, 2006: 111, figür 57; Çiftçi, 2020: 123-134). Boğa üzerinde duran fırtına tanrısı işlenmiştir. Fırtına tanrısından daha küçük boyutlarda işlenmiş olan boğa figürü, basit dokunuşların hâkim olduğu bir işleme tarzı yansıtmaktadır. Vücut hatlarında ve organların görünümünde doğal bir görünümünden söz etmek mümkün değildir. Boğanın vücudunun kalça kısmı ile baş kısmı arasında aşağı doğru bir eğim görülmektedir. Hayvanın arka bacakları ön bacaklarına göre daha yüksektir

3.2.1.5. Kummuh/Kummuhu

Kummuhu, Babil kaynaklarında "Kumuhi", Urartu belgelerinde ise "Qumaha" olarak geçmektedir (Bryce, 2012; 110; Taşkın, 2017: 340). Kummuhu Krallığı'nın günümüzdeki Adıyaman ile eş olduğu düşünülmektedir (Bryce, 2012; 110). Krallığın başkenti Samosata/Samsat'tır (Sevin, 2003b: 195). Kummuh/Kummuhu'nun kuzeyinde Melid, güneyinde Karkamış, batısında Gurgum bulunmaktadır. Kummuh'un MÖ 8.yüzyılda Urartu kralının vasalı olduğu ve II. Sarduri tarafından yönetildiği ifade edilmektedir (Bryce, 2012; 110; Çavuşoğlu, 2016: 111). MÖ 886'da ise Kummuhu krallığının Assur'a vergi ödediği bilinmektedir. Ödenilen vergi,

²⁹ Yazıtta III. Larama, Gurgumlu Kral Humamita'nın (MÖ 785) oğlu ve II. Larama'nın (MÖ 835) torunun oğlu olduğunu ifade eder.

³⁰ Bu stel üzerinde fırtına tanrısının bir yılanın boğazını sıkıyor olması Hurri kökenli Hedammu ve Hatti kökenli İlluyanka efsanelerini hatırlatmaktadır (Ensert, Görmüş, Kara, 2008, 35-46, figür 1-3).

karşılığında korunma sağlamak amacı taşımaktadır. Kummuh, Urartu ve Arpad krallıklarıyla birlikte III. Tiglath-Pileser'e karşı koalisyonun içerisinde yer almıştır. Bu koalisyon MÖ 743'te yenilgiye uğratılmıştır. Benzer bir ittifak II. Sargon'a karşı da düzenlenmiştir (Bryce, 2012; 110-111). Kummuh girdiği bu ittifak sebebiyle, II. Sargon'un saldırısına uğramıştır (Özyar, 2005: 25). Beylik bundan sonra Assur egemenliğinin kontrolüne girmiştir (Bryce, 2012; 111).

Adıyaman'da MÖ 805-773 yılları arasında tarihlendirilen orthostat kabartması üzerinde boğa üzerinde duran bir fırtına tanrısı³¹ motifi işlenmiştir (Orthmann, 1971: 102, 233, 551, Levha 67f; Hawkins, 2000: 345). Orthostatın büyük kısmı tahrip olmuştur, boğanın yalnızca kalça kısmı korunabilmiştir. Boğanın kuyruğu Geç Hitit örneklerinde olduğu gibi bacak arasına sıkışmaz, Assur örneklerinde olduğu gibi kalçadan aşağı doğru sarkar. Boğanın eklem kısımlarında görülen spiral detayları Assur etkilidir. Hawkins'e göre de boğa üzerinde bulunan detaylar Assurbanipal Dönemi'ne (MÖ 669-627) ait Nimrud boğa heykellerine benzemektedir, hatta tanrının üzerindeki cübbenin de Assur tarzına ait olması olasıdır (1970: 102).

3.2.1.6. Tell Halaf/Guzana

Tell Halaf/Guzana; günümüzde Suriye-Türkiye sınırının yakınlarında Habur Nehri'nin batı kıyısında yer alan Rasüleyn kasabası civarında yer almaktadır (Novák, 2013: 294). Tell Halaf'ta açığa çıkarılan 5 orthostat kabartması üzerinde boğa betimine yer verilmiştir. Burada açığa çıkarılan boğalar, Geç Hitit'in önceki örneklerden belirgin bir biçimde farklıdır. Tell Halaf boğa figürlerinin (Kat. No 167-170) (Von Oppenheim, 1931; Levha 8a, 12b, 23a, 26a, 27a; Von Oppenheim, 1932: 249, lev. 11-2; Von Oppenheim, 1933: 163-164, Levha XIX, XXIIIa, XXVIa-b, XXVIIa; Orthmann, 1971: Levha 11c, 11e) en bariz özelliği, vücutlarının belli bölgelerinde bulunan sağrı detaylarıdır. Orthostatlar üzerindeki tüm boğa figürünün de boyun, kalça ve karın kısmında sağrı detaylarını görmek mümkündür. Boğaların yüz detayları benzerdir. Yüzde yuvarlak zarif göz, hafif bombeli bir yanak, yukarı kıvrık bir boynuz, küçük boyutlu oval ve baştan dikey şekilde uzanan kulaklar dikkat çekmektedir. Boğa figürleri önceki boğa tasviri örneklerinden daha düzgün hatlara sahiptir. Vücut kavisleri ve eklemlerin işleniş tarzında doğallık vardır. Buna rağmen arka ve ön bacaklar arasındaki orantısızlık, kavislerin acemice verilmesi bazı örnekler üzerinde halen devam etmektedir. Tell Halaf/Guzana'da açığa çıkarılan

³¹ Stel üzerindeki tanrının Tarhunzas olduğu düşünülmektedir (Hawkins, 1970: 100).

orthostatlar Akurgal'a göre MÖ 8. yüzyılın son dörtlüğünden önceye tarihlendirilemez. İnsan figürlerinin sahip oldukları saç stilleri, aslanların ikonografik detayları, Tell Halaf'ta bulunan Bit Hilani'nin MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlendirilen Assur ve Zincirli Bit Hilani'leri benzer niteliklere sahip olması Akurgal'a göre bu durumun gerekçeleridir. Bu sebeplerden dolayı Tell Halaf'ta açığa çıkarılan sanat eserleri MÖ 725-700 tarihleri arasına yerleştirilmiştir (Akurgal, 1988: 144; Akurgal, 1997: 239).

3.2.1.7. Tell Ahmar/Til Barsip

Tell Ahmar; Fırat Nehri'nin doğu kıyısında, Suriye sınırları içerisinde yer almaktadır (Bunnes, 2009: 679; Bryce, 2012: 115). Tell Ahmar, Til Barsip/Maşuvari isimleriyle de anılmaktadır (Hawkins, 2000: 224-225; Taşkın, 2017: 320-321). Maşuvari Luvice, Til Barsip ise Aramice isimlendirmelerdir (Bryce, 2012: 51, 115). MÖ 856 yılında Assur Kralı III. Salmanassar tarafından ele geçirilen Til-Barsip şehri, kral tarafından Kar-Sulmanasarid olarak adlandırılmıştır (Thureau-Dangin, 1929: 186; Hawkins, 2000: 224-225; Bryce, 2012: 252). III. Salmanassar, bu şehirden “*güçlü şehir*” olarak bahsetmiştir (Hawkins, 2000: 224-225). MÖ 10.-9. yüzyıllar arasında Arami kontrolüne giren şehir bu dönemde ise “*Bit-Adini*” ismini almıştır (Bryce, 2012: 128).

Tell Ahmar/Til Barsip'te (Hawkins, 1983: 131) şehir duvarının dışında bulunan bir stelde, bir boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı işlenmiştir (Kat. No 171) (Thureau-Dangin, 1929: 199, 202; Orthmann, 1971: 236, 534, 535, lev.53d). Fırtına tanrısının Adad olabileceği düşünülmektedir (Thureau-Dangin, 1929: 202). Boğa natüralist anlayıştan uzak bir biçimde tasvir edilmiştir. Hayvan, dalga şeklinde çizgiler ile bezenmiş bir platform çizgisinin üzerine basmaktadır. Yüzünün sahip olduğu detaylar belirsizdir. Hayvanın tıknaz görünümüne sahip vücudu doğal kıvrımlardan uzaktır. Gövde kısmı şişkin işlenmiştir. Bacakların arasında duran kuyruğun uç kısmı kabarıktır.

3.2.1.8. Şanlıurfa

Şanlıurfa'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda Kabahaydar (Kulakoğlu, 1999: 174, Lev.4; Kulakoğlu, 2000: 2; Çelik, 2008: 47), Mehmedihan (Kulakoğlu, 1999: 171-173, Levha 5-6) ve Yeşilçat/Haçgöz (Çelik, 2005: 17-19) yerleşmelerinde çift boğa heykel kaideleri ve bir köşe taşı örneği tespit edilmiştir.

Şanlıurfa'da, Kabahaydar yerleşiminde MÖ 9. yüzyıla tarihlenen bir adet çift boğa kaidesi açığa çıkarılmıştır (Kat. No 172, Şekil 3.3) (Kulakoğlu, 1999: 174, Lev.4; Kulakoğlu, 2000: 2; Çelik, 2008: 47). Çelik, söz konusu boğa kaidesinin Karkamış ve Arslantaş'ta açığa çıkarılan kaide örneklerine benzerliğinden dolayı onlarla çağdaş olabileceğini belirtmektedir (2008: 47). Boğaların ortasında bulunan dikdörtgen bir delik, bir heykel ya da stelin konması için tasarlanmıştır. Boğa kaidesinin arka kısmı düz bir şekildedir. Kaidenin arka kısmının bir duvara dayandırılmak için düz bırakılmış olabileceği düşünülmektedir (Kulakoğlu, 1999: 170-171, Levha 3-4). Yürür vaziyette tasvir edilmiş boğaların vücutlarında bir kas detayı bulunmamaktadır. Boğaların baş kısımlarının bir bölümü tahrip olmuştur ve alın kısımlarında dikdörtgen bir süsleme vardır (Kulakoğlu, 1999: 170). Sağ taraftaki boğanın alın kısmında bir delik göze çarpmaktadır. Kulaklar geriye doğru yapışıktır. Yanaklar dışarıya doğru çıkık ve kavislidir. Kulakların duruş stili, ağız kısmının yapılış tarzı, yanaklar, bacak kısmında bulunan yatay bant Karkamış boğa kaidesi örneğine benzemektedir (Orthmann, 1971: Lev.25e). Boğaların ön omuz kısımları, vücudun geri kalan kısımlarından daha ön plandadır. Bacaklar kısa ve basık bir şekilde yapılmıştır. Uç kısmı püsküllü kuyruk bacakların arasından aşağı sarkar.

Kabahaydar'da boğa kaidesine ek olarak MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlenen boğa kabartmalı bir köşe taşı da açığa çıkarılmıştır (Kat. No 173) (Kulakoğlu, 1999: 173-174, Levha 7; Kulakoğlu, 2000: 2). Köşe taşı üzerinde bulunan boğanın bacak kısımları yoktur. Boğanın başı aşağı bakar vaziyette durmaktadır. Alın kısmında olasılıkla Karkamış boğa kaidesininkine benzer bir bezeme vardır. Köşe taşı üzerindeki boğaların kulakları ile yine Kabahaydar'da açığa çıkarılan kaide üzerindeki boğaların kulaklarından farklıdır. Kaide üzerindeki boğaların kulakları geriye doğru yapışıktır ve neredeyse omuzlara değecek uzunluktadır. Kulağın iç kısmında olasılıkla kulak deliğini temsil eden bir yuvarlak vardır. Köşe taşını oluşturan boğalarda ise kulak daha küçüktür, bir yaprağı andırır vaziyettedir ve kenarları şerit şeklinde işlenmiştir. Ağız kısmı daha önceki örneklerde olduğu gibi yüzün geri kalan kısmından daha açık bir renge sahiptir. Yanakların üzerinde bombe şeklinde bir çıkıntı mevcuttur. Yanakların bombe şeklinde yapılması Assur etkisi gösteren Geç Hitit Sanatının bir özelliğidir (Darga, 1992: 240). Boğanın omuz kısmı üzerinde yan yana 7 sıra şeklinde çizgiler bulunmaktadır. Çizgilerin uç kısımlarında

ise alt alta 3 sıra olacak şekilde işlenmiş küçük kareler vardır. Her sırada yan yana 6 kare bulunmaktadır.

Burada açığa çıkarılan iki eserin de hangi stil evresine ait olduğu belirtilmemiştir. Ancak Geç Hitit Sanatı II evresine konumlandırılan Karkamış (Orthmann, 1971: Lev. 25e) ve Arslantaş (Orthmann, 1971: Lev. 4d) boğa kaidelerinin en azından Kabahaydar boğa kaidesinin hangi sanat evresine ait olabileceği konusunda bir fikir vermektedir. Nitekim Karkamış ve Arslantaş boğa kaideleri duruş stilleri, bacak ve yüz hatları yönünden Kabahaydar boğa kaidesine benzemektedir. Öyle ki Kulakoğlu tarafından 1999 yılında ortaya koyulan eserde bu benzerlikten söz edilmiştir (1999: 171). Tespit edilen bu benzerlikler ışığında Kabahaydar boğa kaidesinin de Karkamış ve Assur sanatına ait Arslantaş örnekleri gibi Geç Hitit Sanatı II evresine ait olabileceği düşünülebilir. Kulakoğlu da yukarıda bahsedilen çalışmasında Arslantaş ve Karkamış boğa kaidelerinin Geç Hitit II sanatına tarihlendirildiğini ve bu tarihlendirmenin Kabahaydar boğa kaidesi için de geçerli olacağını bildirmektedir (1999: 171). Geç Hitit Sanatı II’de hayvanlar ileri adım atar durumdadır. Figürler orthostatların alt kısmında bırakılan bir yer zemininin üzerinde basmaktadır. Hayvanların sahip olduğu hatlarda yuvarlaklık hâkimdir. Hayvanların ön omuzlarının vücudun diğer kısımların daha belirgin işlenmesi, beden yüzeyinden ayrı bir parça olarak verilmesi Geç Hitit Sanatı II’nin özellikleri arasındadır (Darga, 1992: 239-248). Burada sayılan özellikler Karkamış, Arslantaş ve Kabahaydar boğa kaideleri üzerinde mevcuttur.

Şanhurfa’daki bir diğer çift boğa kaidesi, Mehmedihan’da tespit edilmiştir. Eserde yer alan ayrıntılar dikkat çekicidir (Kat. No 174, Şekil 3.4) (Kulakoğlu, 1999: 171-173, Levha 5-6). Baş kısımları tahrip olan boğaların gövde, kalça ve omuz kısmındaki kare çıkıntı, sırttan enseye kadar uzanan detay, Urartu boğa figürlerini anımsatmaktadır (Kulakoğlu, 1999: 173). Hayvanlardan birinin göğüs kısmında karşılıklı olarak çift sıra küçük taş detaylarından meydana getirilmiş ve iç kısmında geometrik motiflerin işlendiği bir boyunluk vardır. Hayvanların bacaklarında 3 nokta şeklinde adale detayı bulunmaktadır. Bu kas detayı kaidenin MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlenmesini destekler niteliktedir. Kulakoğlu, kas detayının MÖ 8. yüzyılın sonlarında Arami sanatının etkisi olduğunu belirtmektedir (1999: 173).

Siverek İlçesi’nde yer alan Yeşilçat/Haçgöz’den bir boğa kaidesi açığa çıkarılmıştır (Kat. No 175, Şekil 3.5) MÖ 9. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlenen,

Fırtına tanrısına adanmış kaide üzerindeki boğaların başları kırıktır. Boğalardan bir tanesinin karın kısmında bulunan boşluktan dolayı araştırmacılar, kaidenin 2 kez kullanılmış olabileceğini düşünmektedir. Hayvanın karın kısmının işleniş tarzı Geç Hitit I sanat evresine tarihlenen Arslantepe örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Bacaklardan aşağı sarkan kuyruğun uç kısmı giyoş motifi ile bitmektedir (Çelik, 2005: 17-19). Araştırmacılar, Giyoş motifi ile biten kuyruk detayının bölgede bir benzerinin olmadığını bildirmektedir (Çelik, 2005: 19). Buna ilaveten boğanın omzunda görülen kas detayı, Zincirli’de açığa çıkarılan bir aslan kabartmasına benzemektedir (Akurgal, 1988; Şek.53).

3.2.1.9. Hatay

Hatay’da Erzin ve Arsuz ilçelerinde yer alan stellerde, boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı konusu işlenmiştir. Erzin’de açığa çıkarılan ve MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısından 8. yüzyılın sonuna tarihlendirilen boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı steli (Kat. No 176, Şekil 3.6) (Enserink, Görmüş, Kara, 2008: 35-46, figür 1-3), tasvir özellikleri bakımından Karaçay steli ile benzerlik göstermektedir. Ancak burada yer alan boğanın vücut kısmı kübiktir ve doğal görünümünden uzaktır, bacaklar ise kısa ve küttür.

Arsuz’da açığa çıkarılan ve MÖ 10. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen stelde (Kat. No 177, Şekil 3.7) fırtına tanrısı ve Manana’nın oğlu Kral Şuppiluliuma³² bir boğanın üzerinde durmaktadır (Dinçol vd., 2015: 72-73). Boğa, neredeyse yere kadar eğilmiş durumdadır. Ancak figür, üzerinde barındırdığı detaylar bakımından farklı bir ikonografi yansıtmaktadır. Boğanın kaşları yan yana sıralanmış 3 damla motifinden oluşmaktadır. Kalçanın üst kısmında yatay olarak işlenmiş 3 çizgi bulunmaktadır. Kalçanın en arka kısmı ise yayı andıran bir çizgi ile ayrılmıştır. Bu alanın içerisine de alt alta gelecek şekilde 2 çizgi işlenmiştir. Boğanın kuyruk ucu birbirine dolanan 2 sarmal şeklinde son bulmaktadır.

3.2.1.10. Adana

Adana’da; Çineköy ve Domuztepe merkezlerinde, üzerinde boğa betimleri bulunan eserler mevcuttur. Çineköy’den açığa çıkarılan³³, çift boğadan oluşan bir

³² Stel üzerinde yer alan Luvice yazıtta Manana’nın oğlu Şuppiluliuma’nın adı geçmektedir; “*Ben Şuppiluliuma, Kahraman, Kral Manana’nın oğlu, Walastin Kralı*” (Dinçol, vd., 2015: 63).

³³ Çineköy’den açığa çıkarılan eserin tarihlendirmesi yapılmıştır ancak hangi stil evresine ait olduğu belirtilmemiştir. Eser için yapılan tarihlendirme Geç Hitit sanatının III. evresine denk düşmektedir.

arabanın üzerinde Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın yer aldığı eser (Kat. No 178, Şekil 3.8) MÖ 8. yüzyıla tarihlendirilmektedir³⁴ (İpek, Tosun ve Tekoğlu, 1998: 174-176). Tanrıların boğaya biner şekilde gösterilmesinin Mezopotamya etkisi ile Hitit ülkesine girdiği düşünülmektedir (İpek, Tosun ve Tekoğlu, 1998: 174). Boğalar oldukça heybetli bir görünüme sahiptir. Hayvanların ense kısmı yele gibi belirtilmiştir. Tell Halaf'ta açığa çıkarılan bir kabartmadaki boğanın yeleleri bu örneklerle neredeyse benzerdir (Akurgal, 1988: Şek.94). Küçük kulaklar enseye yapışık şekildedir. Boğanın arka bacaklarının eklem kısımları küçük noktalar ile belirtilmiştir. Noktaların arasında bulunan çizgilerle de adeta kas detaylarına derinlik kazandırılmıştır. Eklem kısımlarının işleniş Urartu arka bacak stilizasyonuna benzemektedir (Akurgal, 1988: Şek. 240,241).

Ceyhan nehrinin doğu yakasında yer alan Domuztepe Höyüğü'nde, çift boğa kaidesi ele geçmiştir. Kaidenin kendisi tahrip olmuş vaziyetteyken üst kısmı yoktur (Kat. No 179, Şekil 3.9) (Falkner vd., 1945-1951: 160-161; Alkım, 1952: 234; Orthmann, 1971: 111, 482, Levha 6b; Çambel, 1984: 33). MÖ 9. yüzyıla tarihlendirilen kaide üzerindeki boğaların yüzleri yere eğik şekildedir. Gözler yuvarlaktır ve alın kısımlarında üçgen şeklinde bir detay bulunmaktadır. Hayvanların boyun kısmında ikili bir çizgi yer almaktadır. Her iki boğanın omuz bölgesinde Luvi hiyeroglifi ile yazılmış iki satırlık yazıt yer almaktadır³⁵. Kuyruk bacakların arasındadır. Boğaların kuyrukları, işleniş bakımından Karkamış'ta (Alkım, 1952b, Res. 28, 29) yer alan kaidelere benzerken, toynakların stili ise Arslantaş Assur tapınağında bulunan çift boğa kaidelerini (Alkım, 1952b, Res.30) anımsatmaktadır (Alkım, 1952a: 234).

3.2.1.11. Karatepe

Karatepe, günümüzde Osmaniye-Kadirli yakınlarında, Ceyhan Nehri kıyısında yer almaktadır. Kentin, Kral Azatiwata tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Sevin, 2003a: 192). Kral burayı kendi ismi olan "*Azatiwatiya*"³⁶ şeklinde adlandırmıştır (Taşkın, 2017: 245). Azatiwata³⁷; "*Tiwa*"³⁸'a bağlı, onu seven", anlamına gelmektedir (Taşkın, 2017: 245-246). Karatepe, yaz mevsimlerinde

³⁴ Tanrının görünüşünden ve 2 boğayla birlikte tasvir edilmesinden dolayı bu stel Karatepe'deki Tarhunzas heykeline benzetilmektedir (İpek, Tosun ve Tekoğlu, 1998: 175).

³⁵ Yazıt Kral Amusign ile ilintilidir (Hawkins, 2000: 71).

³⁶ Sevin; bu ismi "*Azativataya*" olarak bildirmektedir (Sevin, 2003a: 192).

³⁷ (/aza-tiwa-(a)-s) (Taşkın, 2017: 251).

³⁸ Tiwa, Luvi Güneş Tanrısı'dır (Taşkın, 2017: 245).

kullanılan, içerisinde yazlık bir saray da barındıran bir uç kaledir. Oldukça zor bir yapıya sahip olan kale sahası aynı zamanda korunaklıdır. Bu kalenin ne zaman ve nasıl terk edildiğine ilişkin konular şimdilik belirsizliğini korumaktadır. Karatepe’de MÖ 8. yüzyıla tarihlenen Geç Hitit eserleri dışında başka eser tespit edilememiştir (Şahin, 2019: 141).

Araştırmacılar Karatepe eserlerini kendi içinde de sanat evrelerine ayırmıştır³⁹. Nitekim aşağıda inceleyeceğimiz eserler Karatepe I ve II sanat evrelerine tarihlenir. Söz konusu sınıflandırma daha çok insanların sahip olduğu biçimsel özelliklere göre yapılmıştır. Araştırmacılar, Karatepe I sanat evresinde hayvanların uyluklarının vücutlarından keskin bir şekilde ayrılmadığını, bacakların ise bedene doğal bir şekilde bağlandığını ifade etmektedir. Karatepe II sanat evresine ait hayvan tasvirleri de Karatepe I grubundan farklı değildir (Orthmann, 1971: 106-108). Karatepe’den açığa çıkarılan kabartmalar üzerinde farklı sanat anlayışlarının bir araya geldiği görülmektedir. Öyle ki Kral Azatiwadas’ın ziyafet töreninin işlendiği orthostatlarda kralın müzik eşliğinde yemek yemesi, figürlerin büyük boyutlu burunlara sahip olması, Fenike sanatı etkileridir. Buna ek olarak kabartmalarda görülen hurma ağacı, gemi, Tanrı Bes, maymun gibi motifler, sfenkslerde görülen önlükler, kanatlı cinlerin giysileri, kanatlı güneş kursunun biçimi, kralın konik külah şeklindeki başlığı da Fenike etkilidir. Hizmetçilerin ellerinde tuttukları kâseler Frig öğeleridir. Müzisyenlerin ellerinde tuttukları lir, Yunan sanatı örneklerinde görülenlere çok benzerdir. (Akurgal, 1995: 103-104, Levha 138).

Karatepe’de bulunan 3 orthostat kabartması üzerinde boğa tasviri yer almaktadır. Bu eserlerde 2 farklı tarzda boğa tasviri karşımıza çıkmaktadır (Kat. No 180-182). İlk tip boğa tasvirini kral ve kraliçenin (Kat. No 180) (Alkım, 1948b: 538; Çambel, 1949: 27, Res.2; Bossert, vd.,1950: Lev.XI, XII; Rölliğ: 2011: 126) konuk olduğu bir ziyafeti anlatan⁴⁰ kabartma üzerinde görmekteyiz. Eserde boğa, görevliler tarafından boynuzlarından tutularak kurban edilmeye götürülmektedir. Boğanın vücudunda bulunan sağrı detayları, Tell Halaf boğa figürlerini anımsatmaktadır.

³⁹ Karatepe’de açığa çıkarılan orthostatların ustaları Çambel tarafından A ve B olarak ayrılmıştır. A ustasında üst üste iki sahneden oluşan kabartmalı eserler bulunmaktadır ve eser üzerinde bir bütünlük hâkimdir. B ustasının yapmış olduğu eserler daha muntazamdır ve eserler üzerinde hareketlilik hâkimdir. Çambel yukarıda bahsedilen ziyafet sahneli eseri A ustasına atfetmiştir (Çambel, 1949: 32).

⁴⁰Karatepe’de açığa çıkarılan kitabeler Kral Azatiwadas’a aittir (Bossert, 1948: 515-522; Çambel, 1949: 23) bu nedenle kabartmalarda tahtta oturan figür olasılıkla bir Kral Azatiwadas’dır (Çambel, 1949: 27; Orthmann, 1971: 193; Akurgal, 1995: Lev.139).

Buna ek olarak boğanın yüz detayları da Tell Halaf boğaları ile benzerdir. Boğanın bacakları şişkindir.

Bir diğer orthostat kabartması (Kat. No 181), Karatepe'deki ikinci tip boğa tasvirini açıklamaktadır (Alkım, 1948b, 539, Res.8; Orthmann, 1971: 258). Eserde boğa üzerinde duran iki insan figürü betimlenmiştir⁴¹. Boğa genel anlamda düzgün hatlara sahiptir. Kavis ve sağrı detaylarından yoksundur. Bu yoksunluk, boğanın katı bir görünüme sahip olmasına neden olmuştur. Boğa tasviri, Zincirli orthostatu üzerindeki boğa figürünü anımsatmaktadır. Boğanın, göz kısmı yuvarlak, ağzı ise bir çizgi ile belirtilmiştir. Kulaklar oldukça küçüktür. Ense kısmında seçilemeyen bazı detaylar bulunmaktadır.

Üçüncü orthostat üzerinde, bir tanesinin elinde balta olmak üzere 3 görevli tarafından boğanın zapt edilmesi resmedilmiştir (Kat. No 182). Boğa Karatepe'deki diğer boğa betimleriyle karşılaştırıldığında basit ve şematik bir yapıda olmasına rağmen; ikinci tip boğa örneğine benzer özellikler göstermektedir (Çambel, 1949: 25- 26, 32, Res.12; Bossert vd., 1950: 17; Orthmann, 1971: Lev.17b).

Orthostat kabartmalarına ek olarak, Karatepe güneybatı giriş yolunda bir çift boğa kaidesi açığa çıkarılmıştır (Kat. No 183, Şekil 3.10) (Alkım, 1948b, 541, Levha 15a-15b; Çambel, 1956: 23; Ussishkin, 1969: 131; Çambel, 1999: 20-21, Lev. 32-33, 50-51). Kaide üzerinde Fenikece bir yazıt taşıyan tanrı figürü⁴² bulunmaktadır. Aralarında bir erkek figürün durduğu boğalar oldukça tahrip olmuş vaziyette olduklarından üzerlerinde bulunan ikonografik detaylar anlaşılamamaktadır (Çambel, 1949: 22; Çambel,1999: 20-22).

3.2.1.12. Halep

Halep'in kuzeyinde bulunan Cekke yerleşiminde (Kat. No 184, Şekil 3.11) (Orthmann, 1971: 234, 482, lev.5d) açığa çıkarılan stelde boğa üzerinde duran fırtına tanrısı tasvir edilmiştir (Orthmann, 1971: 234, 482, lev.5d). Boğanın boynuna bağlanmış ip Fırtına Tanrısı tarafından tutulmaktadır. Yürür vaziyette olan boğanın yüzü doğallıktan uzak şekilde betimlenmiştir. Kıvrımlı olan boynuz yukarı doğru uzanmaktadır. Yüz olasılıkla badem şeklindedir. Boğanın ense kısmı hafif bombeli

⁴¹ Kabartma üzerinde ortadaki figür büyük işlenmişken diğer figür ondan oldukça küçüktür. Bu büyük olan figürün önemini ve statüsünü vurgulamak için kullanılan bir yöntemdir (Sevin, 2014: 9).

⁴² Eser üzerindeki yazıttan Tanrı figürünün Baal Krntryş olduğu belirtilmektedir (Demir, 2021: 89-90).

olacak şekilde işlenmiştir. Ön omuz kısmında bir kontur çizgisi bulunmaktadır. Kuyruk bacakların arasından aşağı doğru sarkmaktadır. Tanrının sağ ayağı boğanın bedeni üzerinde denk gelmemekte, adeta havada kalmış şekilde durması ilgi çekicidir.

3.2.2. Mühürler

Geç Hitit Dönemi'ne ait üç adet mühür (Kat. No 185-187), üzerindeki boğa tasvirleri nedeniyle incelenmiştir. MÖ 10.-8. yüzyıllar arasına tarihlendirilen (Hogarth, 1920: Kubala, 2015: 18, Mühür 10, 64b, 66b; Kubala, 2018: Figur 12, 14), mühürlerden biri Halep'te⁴³(Kat. No 185), biri Karkamış'ta (Kat. No 186), biri de Hama'da tespit edilmiştir (Kat. No 187). Mühürler üzerinde tasvir edilen boğalar doğal görünümünden uzak bir biçimde betimlenmiştir. Boğaların baş kısımları "T" şeklini andıracak şekildedir. Mühürlerden ikisi üzerindeki boğalar (Kat. No 185, 187) (Kubala, 2015: Mühür 10, 66b) oturur vaziyettedir. Birinin göğüs ve karın kısmında çizgi detayları bulunurken; diğer örnekte hiçbir detay bulunmamaktadır. Üçüncü mühürde (Kat. No 186) (Kubala, 2015: Mühür 64b) bir boğa avı anlatılmaktadır. Boğanın yüzünün işleniş tarzı aynıdır. Vücudu diğer örneklerden daha dolgun olmakla birlikte ayrıntılı işlenmemiştir.

3.2.3. Pyxis

Geç Hitit sanatına ait bir pyxis de üzerinde boğa betimi barındırmaktadır. Hatay, Tell Tainat'ta açığa çıkarılan taştan yapılmış bu pyxis üzerinde bir ziyafet sahnesi işlenmiştir (Kat. No 188, Şekil 3.12) (Hermann and Schloen 2014: 114-115, Figür c8; Coşkun, 2018: 72). Ziyafet sahnesinde, boğanın kurban edildiği an verilmeye çalışılmıştır. Sahnede arkalıklı bir tahtta oturan kişinin önünde, üzerinde yiyeceklerin bulunduğu bir masa vardır. Sahnenin sol tarafında bir boğa, iki görevli tarafından kurban edilmek üzere yere yatırılmıştır. Boğanın iki yanında yer alan figürlerden biri boğanın bacaklarından tutarken; elinde bıçak olan diğer figür boğanın üzerine eğilmiştir. Sahnenin geneline hâkim olan şematik ve basit işleme tarzı boğa figürüne de yansımıştır. Boğanın toynakları belirginleştirilmemiştir, ağız ve gözleri ise yalın dokunuşlar ile verilmeye çalışılmıştır. Ancak buna rağmen boğanın yatar porsiyonuna özen gösterildiği ve bel kıvrımlarının yansıtıldığı görülmektedir.

⁴³ İlgili mührün Woolley aracılığıyla Halep'ten satın alındığı bildirilmiştir (Kubala, 2015: 18, Mühür 10).

3.3. Karışık Yaratıklar

3.3.1. Kanatlı Boğa

Geç Hitit sanatında boğa mitolojik yaratıklar şeklinde de karışımına çıkmaktadır. Bu mitolojik yaratıklardan ilki kanatlı boğalardır. Üzerinde kanatlı boğa tasviri bulunan eserler; Karkamış (Hogarth, 1914, Lev. B,16a; Orthmann, 1972: 429, 505 Lev. 28d) Tell Tainat (Kunula), (Denel and Harrison, 2017: 147-150, figür 7-7; Harrison, 2017: 285-289, figür 6) ve Tell Halaf/Guzana yerleşiminden açığa çıkarılmıştır.

Geç Hitit II ve Karkamış IIb stil evresine ait Karkamış orthostatı üzerinde, kanatlı boğanın sağ tarafında boynuzlu başlık taşıyan erkek bir figür solunda ise akrep-adam tasviri betimlenmiştir (Kat. No 189) (Hogarth, 1914, Lev. B,16a; Orthmann, 1972: 429,505 Lev. 28d). Akrep adam boğayı boynuzundan, tanrı ise bir bacağından yakalamıştır. Tanrı, yukarı kaldırdığı elinde bulunan nesne⁴⁴ ile olasılıkla boğaya zarar verecektir. Kanatlı boğa, içinde bulunduğu temayı yansıtacak şekilde ağzını açmış, acı çeken ve korku dolu bir ifadeye bürünmüştür. Boğanın vücudunda herhangi bir detay yoktur. Kuyruğu bacaklarının arasındadır. Kanatları yatay ve uzun çizgiler ile belirtilmiştir. Kanatlı boğanın kanatlarında bulunan derin çizgiler Karkamış IIb stil grubunun bir özelliğidir. Kanatlarının işleniş stili, Urartu sanatı ile benzerlik gösterir.

Tell Tainat'ta (Kunula) Geç Hitit II sanatına tarihlendirilen bir sütun kaidesi tespit edilmiştir (Kat. No 190) (Denel and Harrison, 2017: 147-150, figür 7-7; Harrison, 2017: 285-289, figür 6). MÖ 9. yüzyılın ortalarında Unqi/Pattina Krallığı'nın hükümdarlığını yapmış olan Kral Şuppililiuma'nın devasa heykelinin hemen güneyinde bulunan sütun kaidesi üzerinde kanatlı bir boğa figürü işlenmiştir. Boğanın boyun kısmı, yeleye benzer şekilde yapılmıştır. Boğa figürünün yüz detayları yukarıdaki örneklerden farklı özelliklere sahiptir. Boğanın alın kısmında bezemeler bulunmaktadır. Yuvarlak ve birbirinden oldukça uzak tasvir edilmiş olan gözlerin iç kısımları oyuktur. Gözlerin oyuklarında olasılıkla kakmalar bulunmaktaydı. Burun kısmında ise alt alta 3 kavisli çizgiden oluşan kıvrımlar mevcuttur.

⁴⁴ Söz konusu nesne Orthmann tarafından "sopa" olarak tanımlanmıştır (1971: 431).

Tell Halaf/Guzana'dan ele geçen kanatlı boğa tasvirli orthostat kabartması üzerindeki kanatlı boğanın ikonografisine baktığımızda (Kat. No 191); Tell Halaf/Guzana boğa tasvirlerinin sahip olduğu stil özelliklerini birebir yansıttığını görmekteyiz. Arka bacaklarında güçlü kas detayları mevcuttur. Karkamış kanatlı boğasının aksine buradaki figürün kuyruğu bacaklardan aşağı sarkar, kanatları ise iki katmanlıdır. Karkamış boğasının kanatlarında uzun yatay çizgiler bulunurken, Tell Halaf boğasının kanatlarında kısa dikey çizgiler mevcuttur.

3.3.2. Boğa-Adam

Geç Hitit sanatında görülen bir diğer mitolojik yaratık, boğa-adamlardır. Ain-Dara (Orthmann, 1971: 478, lev. 3a; Novák, 2012: 48, lev. 11B), Karkamış (Hogarth, 1914: Lev. B 14b; Orthmann, 1971: 505, Lev.27d; Akurgal, 1995: Lev. 100b), Tell-Halaf/Guzana (Von Oppenheim, 1931: 100-103; levha 27a, levha VIIIb; Von Oppenheim, 1932: lev.xlviii; Orthmann, 1971: 8h, 10g, 12b; Akurgal, 1995: Levha 103c) ve Karatepe'de (Orthmann, 1971: lev.19e) tespit edilen kabartmalarda boğa-adam olarak adlandırılan figürlere rastlanılmaktadır. Yapılan incelemelerde boğa-adamların birbirinden farklı ikonografik özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

İlk tip boğa-adamlar Geç Hitit I/Geleneksel Geç Hitit Sanatı'na tarihlendiği düşünülen Ain-Dara Tapınağı'ndan gelmektedir. Geç Hitit tapınak alanlarının en büyüğü olarak nitelendirilen (Gökçe ve Pınarcık, 2020: 148) ve Kuzey Suriye'de yer alan Ain Dara Tapınağı'nın cellası üzerinde bulunan kabartmalardan bir tanesi üzerinde dağ tanrıları⁴⁵ ve boğa-adamlar vardır (Kat. No 192) (Orthmann, 1971: 478, lev.3a; Novák, 2012: 48, lev.11B). Kollarını yukarı kaldırmış vaziyette duran boğa-adamların fırtına tanrısını taşıyor olabileceği düşünülmektedir (Novák, 2012: 48-49). Boğa-adamların ayakları profilden vücutlarının geri kalanı ise cepheden tasvir edilmiştir. Baş kısımlarında, üzerinde 2 adet boynuz bulunan bir başlık vardır. Yatay durumda olan kulakları gözler ile aynı hizadadır. Kaşlar yay şeklindedir ve belirli bir derinliğe sahiptir. Badem şeklinde olan ve büyükçe işlenen gözlerin göz bebekleri koyu iken gözün iç kısmı daha açık bir ton ile belirtilmiştir. Burun oldukça büyüktür. Göğse kadar inen sakallarda, dikey çizgiler kullanılmıştır. Boğa-adamlar kısa kollu, bacak kısmı yırtmaç şeklinde olan bir kıyafet giymiştir. Kıyafetin bel kısmında 3 yatay çizgiden oluşan bir kemer yer almaktadır. Bacakların arasında yer alan

⁴⁵ Dağ tanrılarının Tanrıça İştar ile bir bağlantısı olduğu şeklinde yorumlar mevcuttur (Monson, 2000: 26).

kuyruğun uç kısımları, yatay çizgiler ile belirtilmiştir. Toynakların eklem kısımları çizgisel dokunuşlar ile belirginleştirilmiştir.

Geç Hitit II sanat evresine ait Karkamış kabartmaları üzerine yer alan boğa-adam tasvirlerinde başlıca iki tip boğa-adamdan bahsetmek mümkündür (Hogarth, 1914: Lev. B 14b; Orthmann, 1971: 505, Lev. 27d; Akurgal, 1995: Lev. 100b). İlk tip boğa-adam (Kat. No 193), Haberciler Duvarı'nda açığa çıkarılan ve Karkamış Ila stil evresine ait ortostat üzerine işlenmiştir. Eserde ellerinde mızrak tutan ve antitetik duruşa sahip iki boğa-adam vardır. Boğa-adamların bacakları profilden gövdeleri ise cepheden tasvir edilmiştir. Boğa-adamlar, her iki yanında boynuz detaylarının bulunduğu ve uç kısmında Arami etkili ponpon detayının yer aldığı bir başlık takmaktadır. Uçları volüt şeklinde kıvrılmış olan saçlar, iki yandan omuz üzerine düşmektedir. Badem şeklinde işlenmiş gözler kontur çizgileri ile çevrelenmiştir, gözlerin hemen üzerinde kalın kaşlar vardır. Gözlerin badem şeklinde yapılması, göz çevresinin kontur çizgileri ile belirtilmesi Geç Hitit I sanat evresinde de sıklıkla gözlemlenir (Darga, 1992: 225). Darga, sanatçıların Mısır etkisiyle bu saç stilini oluşturduklarını belirtmektedir (Darga, 1992: 140). Mısır tanrıçası Hathor⁴⁶'un betimlendiği eserler incelendiğinde tanrıçanın benzer saç stiline sahip olduğu görülmektedir (Canby, 1989: 110). Boğa-adamların elmacık kemikleri bombeli bir görünüme sahiptir. Elmacık kemiklerinin sahip olduğu bu şekil, boğa-adamların yüzlerinin tebessüm eder gibi durmasına neden olmuştur. Darga tarafından “*arkaik gülümseme*” olarak tanımlanan bu ifade Büyük Hitit Krallık Çağı sfenkslerinde de görülmektedir (Darga 1992: 123). Yüzden derin bir kontur çizgisi ile ayrılan sakallar, göğse kadar uzamaktadır. Boğa-adamların üzerlerinde kısa kollu bir kıyafet bulunmaktadır. Figürlerin parmakları, Geç Hitit II sanat evresinin bir özelliği olarak tek tek işlenmiştir. Kuyruk, bacak arasına doğru uzanmaktadır.

Karkamış kabartmalarında tespit ettiğimiz ikinci tip boğa-adamlar ise Bit-Hilani Uzun Duvar, Su Kapısı olarak tanımlanan noktalardan açığa çıkarılan 4 orthostat üzerine işlenmiştir (Kat. No 194-197) (Woolley, 1921: Lev. B.31a; Woolley and Barnett, 1952: Levha. B. 49a, B. 52c-d, B. 52f; Orthmann, 1971: 514-516, 307, Lev. 20c, 35a-d, Gilibert, 2011: 160). Bu eserler üzerindeki boğa-adamlar, duruş stili açısından ilk tip boğa-adamlar ile benzerdir. Bir örnek hariç (Kat. No 197)

⁴⁶ Tanrıça Hathor; doğurganlık ve annelik gibi kavramlarla ilişkilendirilen bir Mısır Tanrıçası'dır (Doyle, 2012: 19,30)

(Orthmann, 1971: Levha 35d) tüm örneklerde ortalarında duran bir bitkiyi tek elleriyle tutan iki boğa-adam vardır. Figürler, yukarı doğru kavisli bir şekilde uzanan boynuza ek olarak ikinci bir boynuza da sahiptir. Saç uçları volüt şeklinde yukarı kıvrılır. Figürlerin yüz hatları daha yumuşak hatlara sahiptir. İlk tip boğa adamlarda gördüğümüz belirgin göz, kaş ve elmacık kemiği detayı bu örneklerde yoktur. Göğse kadar uzanan sakallar, dikey ve derin kontur çizgileri ile belirtilmiştir. El parmakları yine tek tek işlenmiştir ancak parmak detayları, ilk tip boğa-adamlarda olduğu kadar belirgin değildir. Boğa-adamların kıyafetlerinin bel kısmında üç şeritten oluşan kemer detayı vardır. Kemerden aşağı üç parçadan oluşan bir kumaş sarkmaktadır.

Geç Hitit IIIa stil evresine ait Tell Halaf'ta tıpkı Karkamış'ta olduğu gibi 2 farklı tip boğa-adam karşımıza çıkmaktadır. İlk tip boğa-adamlar (Kat. No 198-199) (Von Oppenheim, 1931: levha 27a; Orthmann, 1971: lev. 8h, 10g) birbirlerine bakar vaziyettedir ve yukarı kaldırdıkları kolları ile kanatlı bir güneş kursunu taşımaktadır. Boğa-adamların başlarında, üst kısmı oval şeklinde tasarlanmış bir takke vardır. Başlıkların ön kısmında bulunan bant, alnın ortasında bir çıkıntı şeklinde durmaktadır. Saç ve sakal Assur tarzında yapılmıştır. Figürlerin omuzlarına belirgin bir şişlik hâkimdir. Oldukça uzun tasvir edilmiş kulaklar yukarı doğru dik bir şekilde uzanmaktadır. Kaşlar kalın, göz ise badem şeklindedir. Burun, yüzün büyük bir bölümünü kaplayacak kadar iridir. Çene ve dudaklar ise oldukça basit işlenmiştir. Figürlerin kollarında orantısızlık mevcuttur. Öyle ki altta kalan kol üstte bulunan kola göre daha ince ve uzun işlenmiştir. Kollarda görülen abartılı, ince ve uzun anatomik yapı el parmaklarında da kendini göstermektedir. Kısa kollu kıyafetlerin pazı kısmında daire şeklinde bir bant mevcuttur. Figürlerin ince olan belleri, kıyafetin kol kısmında bulunan detaya benzer bir kemer ile sarılmıştır.

İkinci tip boğa-adam betimlerinin yer aldığı orthostat kabartmasında boğa-adamların arasında küçük boyutlu bir insan figürü bulunmaktadır (Kat. No 200) (Von Oppenheim, 1931: 100-103, VIIIb; Von Oppenheim, 1932: lev.xlviii; Orthmann, 1971: lev.12b; Akurgal, 1995: Levha 103c). Birbirine bakar şekilde duran figürlerin göğüs kısımları cepheden tasvir edilmiştir. Yukarı kaldırdıkları kollarından biri ile güneş kursunun kanadını diğeri ile ise güneş kursunun ayağını tutmaktadırlar. Boğa-adamların başlıkları Ain-Dara (Orthmann, 1971: lev.3) örneğinde yer alan ortadaki figürün başlığına benzemektedir. Başlık üzerinde boynuz detayları vardır. Figürlerin başının iki yanından ayrılan ve omuzlarına kadar uzanan saçlarının uçları volüt

şeklinde kıvrılmıştır. Yuvarlak gözlerin iç kısımları beyazdır. Burun ve ağız zarif bir şekilde betimlenmiştir. Aynı zariflik parmakların işleniş tarzında da kendini göstermektedir. Boğa-adamların bacaklarında boğa figürlerinde gördüğümüz sağrı detayları mevcuttur. Boğazköy’de açığa çıkarılan ve MÖ 14.-13. yüzyıl arasına tarihlendirilen fildişi bir heykelcik (Akurgal, 1995: lev.80b) sahip olduğu başlık ve saç stili yönünden boğa-adamlar ile oldukça benzerdir.

Karatepe’de antitetik bir duruşa sahip ve ellerinde mızrak tutan 2 boğa-adam figürü vardır (Kat. No 201) (Alkım, 1948a; 244; Alkım, 1948b, 540; Orthmann, 1971: 306). Boğa-adamların başları cepheden ayakları ise profilden gösterilen boğa-adamlar takke benzeri bir başlık takmaktadır. Saçları yüzlerinin her 2 yanından enselerine kadar uzanmaktadır. Gözler yuvarlak ve çukur şeklindeki burun nispeten küçük ve basıktır. Figürlerin mızrakları kavrayan el parmakları tek tek işlenmiştir. Kıyafetler bacak hizasına kadar inmektedir. Kuyruk ise bacakların arasında yer almaktadır.

3.4. Boğa Toynaklı Masalar

Geç Hitit sanatında orthostatlar üzerine konu edilen bazı ziyafet sahnelerinde boğa ayaklı masaların kullanılmış olduğu görülmektedir. Örneğin Maraş ve Zincirli’den açığa çıkarılan bazı orthostatlarda üzerinde boğa ayaklı masalar vardır (Orthmann, 1971: Levha 43i, 45a, 47c, 47d, 57c, 66d). Maraş’tan açığa çıkarılan 4 orthostattan ikisi Geç Hitit II (Kat. No 202-203, Şekil 3.13-14) (Orthmann, 1971: Levha 43i, 45a) ikisi Geç Hitit III⁴⁷ sanat evresine konumlandırılmaktadır (Kat. No 204-205) (Orthmann, 1971: Levha 47d, 47e). Zincirli’den açığa çıkarılan orthostatlardan biri Geç Hitit II (Kat. No 206) (Orthmann, 1971: Levha 57c) diğeri ise Geç Hitit IIIb sanat evresine yerleştirilmiştir (Kat. No 207) (Orthmann, 1971: 66d; Bonatz, 2016: 179, figür 5). Kat. No 207 dışındaki diğer örneklerde karşılıklı oturan iki kişinin arasında boğa ayaklı bir masa vardır. Kat. No 207 örneğinde ise sahnenin sol tarafında bulunan bir figür arkalı bir taht üzerinde oturur⁴⁸. Figürün karşısında ise elinde yapraktan yelpaze bir kişi bulunmaktadır. Bunun dışında boğa ayaklı masaların yapılış tarzında keskin farklılıklar görülmemektedir. Kat. No 200’de

⁴⁷ Kat. No 204’ün Geç Hitit’in hangi stil evresine ait olduğu belirtilmemişken Kat. No 205’deki eserin Geç Hitit IIIa’ya tarihlenebileceği düşünülmektedir (Orthmann, 1971: 527).

⁴⁸ Bu figür bir elinde kap diğeri elinde ise bir lotus çiçeği tutmaktadır. Üzerinde ziyafet sahnesinin işlenmiş olduğu Urartu eserlerinde de taht üzerinde oturan figür bir elinde kap diğeri elinde ise bir bitki tutmaktadır.

manın altında yürür vaziyette bir hayvan tasvir edilmişken diğer örneklerde böyle bir durum yoktur.

4. FRİG UYGARLIĞI

Friglerin Anadolu'ya Makedonia'dan ve Trakya'dan geldiği iddia edilmektedir (Tüfekçi Sivas, 1999: 25). Thrak kökenli olarak ifade edilen halkın (Tüfekçi Sivas, 1999: 25; Uçankuş, 2002: 17), Batı Makedonya'da "Brig" adı ile yaşadığı ve Anadolu'ya geldiklerinde "Frig" adını aldıkları belirtilmektedir (Sevin, 2003a: 234-253; Sevin, 2003b: 239; Tüfekçi Sivas, 1999: 25). Anadolu'da, Marmara Denizi'nin güney ve güneydoğu kesimlerine yerleşen Friglerin, erken tarihleri ile ilgili bilgiler yetersizdir. Frig halkının yaşadığı coğrafya "Frigya" olarak tanımlanmıştır. Bu coğrafya; Büyük Frigya (Phrygia Major), Küçük Frigya (Phrygia Epiktetos/ Phrygia Minor) olarak iki kısma ayrılmıştır. Merkezi Gordion (Yassıhöyük) olan Frig Krallığı'nın kuruluşuyla ilgili bilgiler Nikomdiealı (İzmit) tarihçi Arrianos'tan aktarılmaktadır. Arrinaos'un bildirdiğine göre; Kral Midas ve ailesi bir kağnıya binerek Frig halkının yaşadığı yere gitmektedir. Frig halkı bu sırada bir toplandı halindedir. Friglere bildirilen kehanete göre; bu toplantıya arabayla gelecek ilk 2 kişi yönetici seçilmelidir. Bu bağlamda toplantıya katılan ilk kişi olarak Midas, kral ilan edilmiştir (Sevin, 2003a: 234-253; Sevin, 2003b: 239). Kral Midas, Assur yazılı kaynaklarında "Muşkili Mita" olarak anılmaktadır (Sevin, 2003b: 240). Kral Midas ile birlikte Frig Uygarlığı'nın coğrafi sınırlar; güneybatıda Elmalı yöresi, doğuda Amasya, kuzeyde Samsun, güneyde Konya ve Niğde çevresine kadar ulaşmıştır (Uçankuş, 2002: 16; Sevin, 2003b: 241).

4.1. Frig Dininde Boğa Figürü

Frig kültüründe boğa figürünün, ilk olarak Ana Tanrıça Kybele⁴⁹ ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ana Tanrıça Kybele; Lidya'da Kybebe, Geç Hitit dininde Kubaba olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁰ (Albright, 1928-1929: 299; Bittel and Naumann, 1939: 27; Bozok, 1989: 6; Özkaya, 1997: 102; Işık, 2003: 24, 25; Birecikli, 2010: 221). Araştırmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi ana tanrıça ve boğa figürü arasındaki ilişki Neolitik Dönem'den beri süregelen bir süreçtir. Buna ek olarak boğaların da tıpkı aslanlar ve leoparlar gibi ana tanrıça figürlerinin

⁴⁹ Uçankuş; Ana Tanrıça Kybele'nin Frigler tarafından "Agdistis" olarak tanımlandığını ileri sürmektedir (Uçankuş, 2002: 31).

⁵⁰ Bittel'e göre Kybebe-Kybele Hitit, Assur ve Babil yazılı belgelerinde Kubab-Gubaba olarak anılmaktadır. Boğazköy metinlerinde ise tanrıçanın ismi Kupawa, Kupapa gibi şekillerde de telaffuz edilmiştir (Bittel and Naumann, 1939: 27). Tanrıça Kybele'nin Kubaba'dan türediği düşünülmektedir (Diakonoff, 1977: 333-334; Burkert, 1979: 102-104; Hawkins, 1981: 147; Özkaya, 1999: 317; Munn, 2008: 159; Erdan, 2015: 220).

“Hayvanlar Hâkimi” yönünü temsil ettiği düşünülmektedir (Bogh, 2007: 314-315). Boğanın Kybele’nin kutsal hayvanı olduğuna dair kesin bir kanıt yoktur. Ancak tanrıçanın birçok sanat eserinde boğalar ile bir arada betimleniyor olması tanrıçanın boğa kültü ile bir bağlantısı olabileceği şeklinde yorumlanmıştır (Özkaya, 1999: 317; Erdan, 2015: 220). Bazı Frig kaya anıtlarının akroter kısımlarının boğa boynuzu şeklinde tasarlanmasının da Kybele’nin boğa kültü ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Işık, 1987: 164-165; Erdan, 2015: 220). Antik kaynaklarda yer alan bazı ifadelerden yola çıkarak Tanrıça Kybele’nin boğa figürüyle bağlantısı olduğunu söylemek mümkündür. Antik yazar Athenaus, Asyalı Kybele’nin zengin Frig kızlarının davullarla, boğa kükremeleri gibi kutsal enstrümanlar ile kutlama yaptığını söylemektedir (Athenaus, XIV: 636; Gasparo, 1985: 9). Bir diğer yazar Sophokles, tragedyalardan bahsetmiş olduğu eserinde, her şeyi besleyen toprak anaya seslenmekte ve tanrıçadan *“boğa yiyen aslanların kutsal arabacısı”* olarak bahsetmektedir (Sophokles, Philoctetes: 165). Sophokles’in burada bahsetmiş olduğu tanrıça ile Frigler’in tanrıçasına atıfta bulunduğu düşünülmektedir (Gasparo, 1985: 20).

Yukarıda bahsedilen verilere rağmen bazı araştırmacılar boğanın aslan gibi Kybele’nin koruyucularından biri olamayacağını, boğanın Kybele’den ziyade Hitit ve Yunan fırtına tanrılarına eş değer bir erkek tanrı ile alakalı olduğu düşüncesini ileri sürmektedir (Berndt-Ersöz, 2006: 164). Söz konusu tanrının ismi bazı kaynaklarda Attis (Alvar, 2008: 104) bazı kaynaklarda ise Baba/Tata/Atas olarak geçmektedir (Berndt-Ersöz, 2006: 166; Obrador-Cursach, 2017: 316). Frig bölgesi, Hellen kültürü etkisine girdiğinde ise Ata/Atas Zeus ile özdeşleştirilmiştir (Bogh, 2007: 321). Boğa genellikle tanrıçanın oğlu ve sevgilisini temsil etmiştir. (Moorey, 2003: 95). Öyle ki Çatalhöyük’te Ana Tanrıça ile birlikte tasvir edilen boğanın, tanrıçanın hem sevgilisi hem de oğlunu temsil ettiği düşünülmektedir (Balter, 2016: 39). Friglerde de Attis, Ana Tanrıça Kybele’nin sevgilisidir (Erhat, 1996: 593). Ana Tanrıça Kybele ve Attis kültüne göre Tanrıça Kybele Attis’e âşıktır. Ancak Attis, Kral Midas’ın kızı ile evlenecektir. Düğünün yapılacağı gün Tanrıça Kybele Attis’i baştan çıkararak erkekliğini yok etmesini sağlamıştır. Bu olay sonrasında toprağa dökülen kanlar ile bitkiler filizlenmiştir (Erhat, 1996: 593; Özmen, 2016: 393). Mitin bir başka anlatımında Tanrı Attis, sevgilisi olan Kybele’ye ihanet etmiştir ve tanrıça tarafından cinsel organının kesilmesi suretiyle cezalandırılmıştır. Tanrıça tarafından

hadım edilen Attis, araştırmacılara göre artık efendisinin evcil bir öküzü haline gelmiştir (Casadio, 2003: 235-236). Antik şair Catullus'un şiirlerinde ise Attis tanrıçaya olan sadakatini ispatlamak için kendi erkekliğini kendisi yok etmiştir. Şiirde hızlı giden bir gemiyle Frig ormanlarına ulaşan Attis keskin bir taşla kendi erkekliğini yok etmiştir. Şiirin devamında ana tanrıça için düzenlenen bir ayinde boğa derisinden bir davula narin parmaklarıyla vurduğundan bahsedilmektedir (Catulli, LXIII: 72-79). Bazı araştırmacılar Attis ile ilgili olan bu mitin Frigler'den sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu düşüncenin altında yatan sebeplerden biri, Frigya'da Tanrı Attis adına hiçbir sanat eserinin bulunamamış olmasıdır (Roller, 1994: 247). Frig Devleti'nin Lidya, Pers ve Yunan gibi devletlerin egemenliği altına girdikten sonra Attis isminin Kybele'nin başrahibi unvanı olarak kullanılması araştırmacılar tarafından Ana tanrıça kültüründe Attis'in isminin bir tanrıyı değil bir rahibi nitelenmek için kullanıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Roller, 1994: 254-259; Özmen, 2016: 394). Daha geç dönemlerde karşımıza çıkacak olan Mithra kültüründe bir akrep tarafından bir boğanın cinsel organı hadım edilmektedir. Bu kültürde boğa tanrı Attis'e benzetilmektedir ve iki kültür arasında bir benzerliğin olabileceği düşünülmektedir (Alvar, 2008: 104).

Kybele ve Attis'e ek olarak Frig Güneş Tanrısı'nda boğa ile bağlantılı bir tanrısal figürdür. Frig Güneş Tanrısı Sabazios'un, Trakya kökenli bir tanrı olduğu öne sürülmektedir (Sevin, 2003b, 248). Araştırmacılara göre bu tanrı aynı zamanda Friglere öküz yetiştirmeyi öğreten tanrıdır (Can, 1994: 480; Hançerlioğlu, 2000: 439).

4.1.1. Kurban Faaliyetleri

Ana Tanrıça Kybele için gerçekleştirilen kurban faaliyetlerinde boğa figürü önemli bir yere sahiptir. Nitekim tanrıça için özellikle boğaların kurban hayvanı olarak tercih edildiği bilinmektedir (Birecikli, 2010: 222). Gordion'da açığa çıkarılan bir tarafına boğanın bir tarafına Kybele'nin işlenmiş olduğu eserde, tanrıçaya yapılan bir boğa kurbanının konu edilmiş olabileceği düşünülmektedir (Özkaya, 1999: 318). Aslan ve boğa mücadelelerinin işlenmiş olduğu sahnelerde boğanın yenik durumda ya da bir kurban gibi gösterilmesi, onun Kybele kültüründe kurban unsuru olarak değerlendirmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir (Özkaya, 1997: 318). Bakşeyiş, Maltaş ve Deliktaş kaya anıtlarında bulunan derin çukurlarda Tanrıçaya kurban edilen boğaların kanlarının biriktirildiği düşüncesi ileri sürülmektedir

(Özkaya, 1999: 302-303; Tüfekçi Sivas, 1999: 196; Sevin, 2003b: 250; Birecikli, 2010: 222; Çintiriz, 2010: 69). İnanişa göre söz konusu kanlar kaya anıtlarının kutsallığını artırmaktaydı (Tüfekçi Sivas, 1999: 196; Uçankuş, 2002: 166).

4.1.1.1. Taurobolium Töreni

Tanrıça için⁵¹ düzenlenen boğa kurban törenleri Taurobolium olarak adlandırılmaktadır⁵² (Duthoy, 1969: 63; Tüfekçi Sivas, 1999: 196; Çintiriz, 2010: 69). Uçankuş'a göre bu törenlerin kökenleri Anadolu'dadır (Uçankuş, 2002: 166). Özkaya'ya göre, kültün ilk uygulayıcılarının Frigler olma olasılığı da mevcuttur (Özkaya, 1999: 318). Frigler zamanında Tauroboilum törenlerinde kurban uygulamalarının nasıl yapıldığı konusu belirsizliğini korumaktadır. Ancak bazı antik yazarların ilgili tören hakkında kaleme aldığı satırlara bakılarak törenin uygulanışı hakkında fikir elde edilebilir.

Antik yazar Strabon, yazmış olduğu satırlarda Tauroboilum törenleri hakkına bilgi vermektedir. Bu törenlerde bir insanın geçebileceği büyüklükte bir çukur açıldığından bahseder. Parmaklıklarla kapatılmış çukur o kadar yoğun buhar ile doludur ki çukurun zeminin görmek bile zordur. Strabon satırlarının devamında buraya atılan boğaların hemen öldüğünden bahseder. Strabon, yolladığı bir güvercinin de ölmesine rağmen hadım Kybele rahiplerinin (Galler)⁵³ çukurun içerisine rahatça girebildiklerini bildirmektedir (Strabon, XIII, 4.14). Romalı şair Prudentius, Taurobolium törenlerini Strabon'dan daha ayrıntılı anlatmaktadır⁵⁴. Şairin bildirdiğine göre kurban törenleri, derin bir çukurun içerisinde yapılmaktadır. Bu durum, Strabon'un söyledikleri ile benzerlik göstermektedir. Derin kazılan

⁵¹Tanrıça adına düzenlenen törenler Taurobolium olarak adlandırılırken Attis adına düzenlenen törenler Cribolium olarak anılmaktadır. Tören eğer Taurobolium töreniyse altılar tanrıçaya ancak tören Attis adına düzenlenen Cribolium (koç kurbanı) töreniyse altılar hem Attis hem de Kybele'ye adanmaktaydı (Tüfekçi Sivas, 1997: 153).

⁵² Taurobolium törenlerinin Attis'i temsil ettiğini düşünen araştırmacılar da mevcuttur (Tortchinov, 1998: 156).

⁵³ Bazı kaynaklarda Gallos alarak da adlandırılan rahipler erkekliklerini tanrıça Kybele'ye adadıkları için hadım edilmiştir (Lucretius, II: 601-630; Uçankuş, 2002: 31). Antik yazar Plutarch bir eserinin bir bölümünde Kybele'nin rahiplerinin savurganlıklarından ve korkaklıklarından yakınırken (Plutarch, Amatorius: 16) eserinin diğer bölümünde Gallos olarak adlandırılan rahiplerin Kybele törenlerinde görevlerini yerine getirmediği için cezalandırılmaya alışık olduklarından bahsetmektedir (Plutarch, Adversus Colotem: 33). Assur'da "*Gallu*" olarak adlandırılan kelimenin fonetik açıdan Gallos/Galler ile benzerliği ve söz konusu Gallu kelimesinin Assur terminolojisinde "*hizmetçi/kul*" anlamına gelmesi dikkat çekicidir (Sayce, 1928: 161-162). Babil rahipleri arasında Sümerce "*gala*" olarak adlandırılan ve boğa kurbanı ile ilgilenen bir rahip sınıfı bulunmaktadır. Bu bilgi Frig dininde Gallos olarak adlandırılan rahiplerin kökenine ışık tutuyor olabilir (Taylor, 2008: 175).

⁵⁴ Taurobolium törenlerinin Roma'da Phrygianum olarak adlandırılan özel tapınaklarda gerçekleştirildiği bilinmektedir (Gralliot, 1912: 158).

çukurun içerisine özenle giyinmiş bir rahip inmektedir. Kurban edilecek boğa da tıpkı rahip gibi özenle hazırlanmıştır. Boğa ve rahibin yer aldığı çukurun üzeri delikli bir tahta ile örtülmektedir. İki figür de çukura indirildikten sonra rahip, boğanın göğüs kısmına kutsal mızrağı saplar ve boğanın göğsünden akan kanlar buhar çıkararak rahibin başına damlar. Rahip daha sonra kıyafetlerini ve vücudunun her noktasını bu kan ile yıkayarak o kandan içer. Kurban işlemini gerçekleştiren rahip boğadan çıkan tanrısal yaşam ile artık yeniden doğmuş gibidir. İlgili faaliyette rol alan rahip artık herkes tarafından tapınım gören bir tanrıdır (Prudentius, Hymns I: 1010-1050; Meyer, 1987: 128-129; Tüfekçi Sivas, 1999: 196; Özkaya, 1999: 305; Erdan, 2015: 45-46). Bu törenlerde tanrıça adına altarların dikilmiş olduğu da bilinmektedir (Tüfekçi Sivas, 1997: 153).

Hanfmann, boğanın tüm hayvanların en güçlüsü olduğunu ve bu nedenle boğa kanının çok büyük bir miktarda güç ve yaşam aktaracağını bildirmektedir (Hanfmann, 1958: 66). Bu cümleler, Taurobolium törenlerinin “*yeniden doğuşu*” simgeleyen ifadeler olmasıyla önem taşımaktadır. Bu törenlerin daha iyi bir yaşam sürmek için ruhun yeniden doğması, (Gralliot, 1912: 158), günahlardan arınma ve temizlenme gibi amaçlarının yanı sıra din değişimi ile de alakalı olduğu düşünülmektedir. Bu düşüncede yeni bir dine girmeye hazırlanan kişi, boğanın kanı ile kan banyosu yaparak boğanın gücünü kendine aktarmış olmaktadır (Öktaya, 1999: 305; Çintiriz, 2010: 71).

Bazı araştırmacılara göre Taurobolium törenleri Kybele’yi değil Attis’i simgelemektedir (Tortchinov, 1998: 156). Söz konusu araştırmacıların düşüncelerine göre, Taurobolium törenleri, gerçek bir doğumu sembolize etmektedir. Boğanın kurban edilmesi için açılan çukur bir rahimdir Boğanın kanı ise Ana Tanrıça Kybele’nin doğum kanıdır. Doğumun sonucunda dünyaya gelecek olan figür de şüphesiz Attis’tir (Tortchinov, 1998: 156). Graillot, yaşam ve ölüm gibi kavramların da bu törenler ile ilgili olabileceği öne sürmektedir (Graillot, 1912: 156-157). Daha sonraki dönemlerde güvenlik ve zafer gibi kavramlar için de Taurobolium törenlerinin düzenlendiği bilinmektedir (Duthoy, 1969: 27, 39).

4.2. Boğa Kanı ve Ölüm İlişkisi

Aşağıda ayrıntılı olarak değineceğimiz Taurobolium törenlerinde rahipleri yeniden doğmuş gibi hissettiren boğa kanı, Kral Midas (MÖ 725-695/675) tarafından yaşamına son vermek için kullanılmıştır. Frig kralını intihara sürükleyen olaylar

silsilesi Őu Őekildedir: Kral Midas (MÖ 725-695/675), II. Sargon'un (MÖ 722-705) deyimiyile "MuŐkili Mita" (Luckenbill, 1927: 11) ortak dūŐmanları olan Assur'a karŐı Urartu Devleti'nin lideri I. Rusa (MÖ 730-713) ve bazı Geç Hitit beylikleri ile ittifak yapmıŐtır (Luckenbill, 1927: 12, 21, 27, 68-69; Kurt, 2009: 9-10; Akçay, 2014: 43; Liverani, 2014: 454, 531; Doğancı, 2018: 13). Anadolu ve Assur devletleri arasında siyasal ve bürokratik açıdan böylesine sıcak çatıŐmalar, çekiŐmeler yaŐanıırken MÖ 8. yüzyılın sonlarında, Kafkaslar üzerinden geldiği dūŐünülen Kimmerler Urartu topraklarına girmeyi baŐarmıŐtır (DurmuŐ, 1997: 273; San, 2000: 2; Telliođlu, 2005: 239; ToptaŐ, 2021: 58-59). II. Sargon'a (MÖ 722-705) ait mektuplarda Urartular'ın Kimmerlerin topraklarına girmelerinden aŐırı derecede korktukları yazmaktadır⁵⁵ (Lanfranchi and Parpola, 1990: 109-110). Urartu kralları I. Rusa (MÖ 730-713) ve II. ArğıŐti (MÖ 713-685) Kimmerleri savaŐ arenasında çarpıŐarak durdurmaya çalıŐmıŐlar ancak baŐarısız olmuŐlardır. Sonradan tahta çıkan II. Rusa (MÖ 685-645) ise bu soruna diplomatik yollarla çözümler aramayı seçmiŐ ve Kimmerler ile dostça iliŐkiler kurmuŐ, hatta ortak çıkarlar doğrultusunda onlarla ittifak dahi yapmıŐtır (DurmuŐ, 1997: 274; San, 2000: 3; ToptaŐ, 2021: 59). Anadolu'nun doğusunda bunlar yaŐanıırken Frig kralı Midas (MÖ 725-695/675) zamanında Urartu ve Geç Hitit Devleti ile karŐısında durduğu II. Sargon'dan (MÖ 722-705) yardım istemiŐtir (Sevin, 2003b: 240-241; Telliođlu, 2005: 241). Kral Midas'ın Kimmerler karŐısında bir kurtarıcı olarak gördüğu II. Sargon'un, MÖ705 yılında Kimmer saldırıları üzerine girdiği bir savaŐta hayatını kaybetmesi Frigleri ve Kimmerleri baŐ baŐa bırakmıŐtır (Sevin, 2003b: 241). II. Sargon'un (MÖ 722-705) ölümünden kısa bir süre sonra Kimmerler baŐkent Gordion'u yakıp yıkmıŐtır bunun sonucunda da Kral Midas (MÖ 725-695/675) bođa kanı içerek intihar etmiŐtir (Sevin, 2003b: 242). Kral Midas'ın ölümü bazı antik kaynakların satırlarında kendine yer edinmiŐtir, antik yazar Plutarkhos Midas'ın bođa kanı içtiğine eserinde yer vermiŐtir (Plutarch, Lives: 464). Antik kaynaklar, Midas'ın ölüm tarihi hakkında farklı görüşler ileri sürmüŐlerdir. Antik yazar Eusebius MÖ 696/695 tarihlerini, Julius Africanus ise MÖ 676 tarihini Midas'ın ölüm tarihi olarak ileri sürmektedir (Akurgal, 1988: 191, 194; Mellink, 1991: 574; Roller, 2010: 6).

Antik dünyada boğa kanı içerek yaşamına son veren tek figür Kral Midas (MÖ 725-695/675) değildir. Pers Kralı Kambyes tarafından ağır bir yenilgi alan Mısır

⁵⁵ II. Sargon'a (MÖ 722-705) ait mektuplarda, Urartular'ın birlikler topladıklarını ve "Eğer kar yağarsa onlara saldırabileceklerini" söylemektedir (Lanfranchi and Parpola, 1990:110).

Kralı III. Psammenitos da boğa kanı içerek ölmeye mahkûm edilmiştir (Heredotos, III: 15; Fühner, 1942: 196). Pausanias ise rahiplik için yapılan testlerde adayların dürüstlüğünün boğa kanı ile sınıandığını bildirmektedir. Testte adaylardan doğruyu söylememe ihtimali olanlar bu test sonucunda cezalandırılır (Pausanias, Achaia, 329). Bu iki örnekte boğa kanının bir infaz yöntemi olarak kullanıldığı görülmektedir. Boğa kanı ile yapılan infazların genellikle tapınaklarda gerçekleşmesi boğa kanı içerek ölmeyi “tapınak ölümü” olarak nitelendirmeye sebebiyet vermiştir (Fühner, 1942: 196). Aristophenes ise boğa kanı içerek ölmeyi “en erkeksi ölüm” olarak tanımlamaktadır (Aristophanes, Knight: 15).

Boğa kanının nasıl ölüme yol açtığı konusunda antik yazarlar ve modern araştırmacıların bazı görüşleri bulunmaktadır. Plutarkhos, boğa kanını aniden ölüme yol açan bir zehir olarak tanımlamaktadır (Plutarch, Lives: 154). Plutarkhos’un bu cümlelerini doğrulayacak şekilde; Antik Yunan mitolojisinde boğa kanının çok güçlü olduğuna, tüm ölümlüler için ölümcül bir zehir niteliği taşıdığına ve onu yalnızca ana tanrıçaların hiçbir zarar görmeden içebileceğine inanılmaktaydı (Graves, 1960: 179, 182; Sabziyeva, 2014: 133). Bu durumun sebebi Aristoteles’in ifade ettiği gibi boğa kanının diğer hayvanlar içerisinde en çabuk pıhtılaşma, donma süresine sahip olmasından kaynaklanması olabilir (Aristoteles, Parts Of Animals, II: 139). Benzer şekilde Plinius da en hızlı olarak boğa kanının sertleşip pıhtılaştığını ve bu nedenle ölüme sebebiyet verdiğini ifade etmektedir (Plinius, XI. XC: 573) Yapılan tıbbi araştırmalar da Aristoteles’in ve Plinius’in fikirlerini doğrulayacak nitelikte olmuştur. Öyle ki, modern tıp araştırmalarında insan midesinde pıhtılaşan boğa kanının ani bir ölüme, boğulmaya yol açabileceği varsayılmıştır (Ryś, Siek and Anand, 2011: 481). Buna ek olarak modern tıp çalışmaları boğa kanının kişilerde anafilaktik reaksiyon sonucu bir zehirlenme meydana getirebileceğini göstermektedir (Ryś, Siek and Anand, 2011: 481). Antik yazar Nicandro’ya göre ise boğanın kara kanını içen bir kişi çok acı çeker, kan göğse ulaşır ve midenin ortasında pıhtılaşır. Tıkanan boğaz içerideki havayı daraltır ve boğa kanı içen kişi de sık kasılmalar görülür. Söz konusu yazar, boğa kanı içen kişinin nasıl tedavi edilmesi gerektiğinden de bahseder. Tedavide sirkeye batırılıp su ile karıştırılan yabani incirler kullanılır (Nicandro, Alexipharmacha: 227-229; Ryś, Siek and Anand, 2011: 481).

Boğa kanının pıhtılaşmasına ek olarak bazı araştırmacılar boğa kanının çeşitli işlemlerle zehirli hale getirildiği görüşündedir. Sunaklarda yakılan boğa kanlarında ortaya çıkan siyanür bileşikler zehir etkisi yaratmaktadır. Bunun dışında arsenik kimyasal maddesi kullanılarak da boğa kanı zehirli hale getirilebilmektedir (Rys, Siek and Anand, 2011: 481-482). Boğa kanının zehirli hale getirilmesinde yalnızca kimyasallar kullanılmıyordu. Bazı meyve çekirdekleri eklenerek de boğa kanının zehirli hale getirildiği bilinmektedir. Bu yöntem kullanılarak elde edilen Pers zehrinde, şu adımlar izlenmekteydi; havanda ezilen şeftali çekirdekleri veya acı bademler onda biri kadar su ile karıştırılır ve bir bezden süzülür. Bahsi geçen meyvelerden elde edilen süt iki katı kadar boğa kanı ile karıştırılır. Hazırlanan bu iksir hızlı ve acısız bir ölüm için idealdir (Fühner, 1942: 199).

4.3. Frig Ekonomisinde Boğanın Rolü

Frig Krallığı'nın yayılım gösterdiği coğrafya, günümüzde olduğu gibi geçmişte de elverişli tarım arazilerine sahipti (Perrot and Chipiez, 1890: 26-27; Waelkens, 1977: 283-284). Gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinde öküzler, insanların yardımcıları konumundadır. Nitekim antik yazar Arrian tarafından kaleme alınan satırlarda Frig Kralı Gordios'un tarımsal faaliyetlerde bulunduğu yazmakta ve saban sürerken kullandığı öküzler olduğu belirtilmektedir. Arrian'ın bildirdiğine göre bir keresinde kral saban sürerken bir kartal gelip öküzlerinin boyunduruğu üzerine konmuş ve boyunduruk çözme vakti gelene kadar da bulunduğu noktadan kıpırdamamıştır. Bunun üzerine kral şahit olduğu bu olayı bir işaret saymış ve kâhinlerin yolunu tutmuştur. Kral gittiği kâhinlerden Tanrı Zeus adına kurban sunması gerektiği öğüdünü işitmiştir (Arrian, Anabasis, 2. 3; Levick, 2013: 47-48).

4.4. Boğa Tasvirleri

Boğa tasvirlerini Frig sanatında; orthostat (Buluç, 1986: 425,432, Levha 6; Uçankuş, 2002: 325; Işıklar, 2008: 27; Sams, 2012: 52-78), mezar yüzeyi (Ramsay, 1882: 256-257; Brandenbur, 1906: 682-685; Barnett, 1953: 79; Vassileva, 2012a: 244, Figür 3; Şimşek ve Özdemir, 2019: 153-154), fayans örnekleri (Koşay, 1939: 7-11, Şekil 26, 27; Akurgal, 1943: 11-13) ve yapı duvarları üzerine betimlenmiş olarak görmektediriz (Neve, 1969: 156, Figür 9a-d). Ahşap ve mobilya sanatı (Young, 1956: 265; Young, 1957a: 326, Figür 18; Young, 1957b: 326-327, Levha 92, Figür 21; Young, 1981: 51-53, Figür 22A-C, 23, 24A, Levha 22A,B, 23 A-G, Levha 24 C-E; Simpson, 2010: 111-112, Levha 104A-B; Simpson, 2012a: 351-353; Simpson,

2012b: 162-163, Figür 10.19) çanak-çömlek sanatı (Akurgal, 1961: Figür 50; Mellink, 1964: 152; Sams, 1974: 170-196, Figür 11; Bayburtluoğlu, 1976: 299-300: Levha 9, 21; Young, 1981: 38, 16E-F, 17 A-C, F, 18 C,D; Özkaya, 1992: 110,162, 205-206, 209-210, Levha 33a-b; 39a-c, 41b, 42b; Öztekin, 2006: 47-48, 49, Levha 60, Şekil 11; Çakalgöz, 2011: 60, Levha 75; Yavuz Çakalgöz, 2013: 117; Figür 5; Atila, 2018: 274), metal sanatı (Oğuz, 1933: 60, Şekil 58; Young, 1958: Levha 26, Figür 18; Edwards, 1963: 45; Muscarella, 1968: figür 8.3, 9; Young, 1981: 102-104, 112, 198-201, figür 67-68A-B, 72, 117A-C, levha 47A, 50A-C, 59 A-C, 87A-D, 88A), mimari sanatında (Bakır, 1995: 271-273; Ateşlier, 2006: 132-146) ve kemik eserlerde (Otto, 1940: 62-63, Figür 16) içerisinde boğa betimli eserler bulunan Frig sanat gruplarıdır.

4.4.1. Kabartma Eserler

Frig kabartma sanatında; orthostatlarda, kaya mezarlarında, fayanslarda ve sunaklarda boğa betimlerine rastlanmaktadır. Ankara’da ortaya çıkarılan Fidanlık orthostat kabartması üzerinde yürür vaziyette bir boğa tasviri bulunmaktadır (Kat. No 208) (Buluç, 1986: 425,432, Levha 6; Uçankuş, 2002: 325; Işıklar, 2008: 27; Sams, 2012: 52-78). Yüzeyi düzgünleştirilmiş olan orthostat üzerindeki boğa, oldukça heybetlidir. Boğanın boynuzu kısa tasarlanmıştır. Aynı şekilde kısa boyutlara sahip olan kulak, dikey bir biçime sahiptir. Badem şeklindeki gözün etrafı, derin bir kontur çizgisi ile belirginleştirilmiştir. Yanak şişkindir, elmacık kemiği ise tıpkı göz çevresinde olduğu gibi derin bir kontur çizgisi ile gösterilmiştir. Boyun kısmı oldukça yüksek yapılmıştır. Boynun yüksek tutulması hayvanın heybetli görünmesine neden olmaktadır. Boğanın göğüs kısmında, çenenin alt kısmından başlayarak inen bir çizgi bulunmaktadır. Hayvanın omuz kısmında dikdörtgen bir kas detayı mevcuttur. Ön bacaklarda etrafı derin kontur çizgileri ile belirginleştirilmiş damla şeklinde detaylar mevcuttur. Boğanın kalça kısmında belirli bir derinliğe sahip çizgilerle detaylar verilmiştir. Yine kalça kısmına, olasılıkla “N” şeklinde bir sağrı detayı betimlenmiştir. Boğanın hem ön hem de arka bacakları oldukça kaslıdır. Her bir detay özenle işlenmiştir. Kalçadan aşağı doğru sarkan kuyruğun uç kısımlarında, tam olarak görülmemekle birlikte, bazı bezemelerin olduğu anlaşılmaktadır. Ele aldığımız eserin de içinde bulunduğu Ankara kabartmalarının bölgede tespit edilen Tümülüsler ile birlikte değerlendirmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bölge Tümülüsleri MÖ 8. yüzyılın son çeyreği ile 7. yüzyıl ortalarına kadar uzanan bir

zaman aralığına tarihlenmektedir. Kabartmaların da tarih bakımından Tümülüslerle uyumlu olduğu düşünülmektedir (Buluç, 1981: 432-433). Frig orthostatları gerek stilleri gerek ise üzerinde barındırdıkları tasvirler ile Geç Hitit orthostatları ile büyük benzerlikler gösterdiği ileri sürülmektedir (Sams, 2012: 53). Bu benzerlikten yola çıkılarak söz konusu orthostatlar MÖ 8. yüzyıl sonlarına tarihlendirilmiştir (Işıklar, 2008: 27-28).

Midas Kenti’de bulunan MÖ 8. yüzyılın 3.çeyreğine tarihlendiği düşünülen⁵⁶ (Erdan, 2015: 94) Yapıldak Asar Kaya Mezarı, üçgen bir alınlığa sahiptir. Üçgen alınlığın iki yanında ise iki hayvan tasviri bulunmaktadır. Hayvan tasvirlerinden birinin bir boğaya ait olduğu düşünülmektedir (Kat. No 209) (Ramsay, 1882: 256-257; Barnett, 1953: 79; Brandenbur, 1906: 682-685; Vassileva, 2012a: 244, Figür 3; Şimşek ve Özdemir, 2019: 153-154). Mezarların üzerine tasvir edilen boğaların mezarın koruyucusu niteliğinde olduğu düşünülmektedir (Brandenbur, 1906: 684-685)⁵⁷.

Pazarlı’da Frig yapılarında kullanılan fayans kabartmalardan biri üzerinde bir aslan ve boğa mücadelesi işlenmiştir (Koşay, 1939: 7-11, Şekil 26, 27; Akurgal, 1943: 11-13). Tek bir tane boynuza sahip olan ve kuyruğu bacaklardan aşağı doğru sarkan boğa, başını aslana doğru eğmiştir. Eser üzerine konu edilen aslan ve boğa mücadelesi Akurgal’a göre Yunan etkilidir. Buna gerekçe olarak da Doğu sanatında aslan ve boğa mücadelesinde böylesine durağan bir havanın hâkim olmamasını, Yunan sanatında bulunan bazı örneklerin Pazarlı eseri ile benzerlikleri göstermektedir (Akurgal, 1943: 11-13). Akurgal, söz konusu benzerliklere işaret aralarında aslan ve boğa mücadelesinin konu edildiği bu kabartmanın da bulunduğu Pazarlı kabartmalarının tarihlemesini Yunan sanatı kronolojisini temel alarak yapmıştır. Bu bağlamda Akurgal’a göre kabartmalar en erken MÖ 7. yüzyılın sonunda yapılmış olabilir (Akurgal, 1943: 11-13).

Boğazköy’de gerçekleştirilen kazılarda bir evin antresinde açığa çıkarılan minyatür sunak, üzerinde işlenen kabartmalardan biri, yürür vaziyetteki bir boğaya

⁵⁶ Haspels Frig kaya mezarlarını 3 ana gruba ayırmıştır. Yapıldak Asar Kaya Mezarı ilk grupta yer alan kaya mezarlarının arasında yer almaktadır. Adı geçen araştırmacı ilk grup içerisinde yer alan tüm kaya mezarlarını MÖ 8. yüzyılın 3. çeyreğine tarihlemiştir (Erdan, 2015: 92-94).

⁵⁷ Frig bölgesinde yer alan, tarihlendirmesi konusunda farklı görüşler bulunan Kümbet Köyü’nde yer alan Solon’un Mezarı veya başka bir deyişle Aslanlı Mezar da üzerinde alınlık kısmında boğa kabartmaları bulunmaktadır (Perrot and Chipiez, 129; Brandenbur, 1906: 708; Toruk, 88-90).

aittir ancak hayvanın sahip olduğu detaylar anlaşılamamaktadır (Kat. No 210) (Neve, 1969: 156, Figür 9a-d; Erdan, 2015: Levha 5a).

4.4.2. Ahşap ve Mobilya Eserler

Frig Uygarlığı'nda ahşap ve mobilya işçiliği gelişmiştir (Erdan, 2015: 133-134). Bunda Frig coğrafyasının sahip olduğu orman varlığının etkileri bulunmalıdır (Erdan, 2015: 133-134). Üzerinde boğa tasviri bulunan ahşap eserler ve mobilya ürünleri Tümülüs kazılarında ele geçmiştir. Gordion P Tümülüsü'den⁵⁸ iki adet ahşap eserde boğanın kullanıldığı görülmektedir. İlk eser üzerinde aslan ve boğa mücadelesine yer verilmiştir (Kat. No 211) (Young, 1956: 265; Young, 1957a: 326, Figür 18; Young, 1981: Levha 23 A-C; Simpson, 2012a: 351-353). Aslan, tehditkâr bir şekilde boğaya dişlerini gösterirken, boğa ürkek bir görünüm sergilemektedir. Boğa, başını gövdesinin arkasına gizlemiş gibidir. Boğanın boyun kısmı tıpkı Fidanlık orthostatında olduğu gibi şişkindir, ancak bu eser, Fidanlık orthostatından farklı olarak boyun kısmı adeta bir yelpaze şeklinde tasarlanmıştır. Ahşap eser, Fidanlık orthostatu ile boynuz tasarımı açısından da benzerlik göstermektedir. Nitekim iki eserde de boynuz kısa ve kavislidir. Boğanın boynuzu, aslanın alnına geçmiş vaziyettedir. Hayvanın göz çukuru yuvarlak şekilde tasarlanmıştır. Boğanın gövdesinde kalçadan gövdeye kadar kavisli olarak uzanan detay, bir kanadı andırmaktadır. Boğanın sırt kısmının bir omurga şeklinde yapılması dikkat çekicidir.

İkinci eser, bir boğa figürüdür (Kat. No 212, Şekil 4.1) (Young, 1957b: 326-327, Levha 92, Figür 21; Young, 1981: 52, Figür 22 E-C, Levha 23 D-G). Boğanın boyun kısmında genişçe tasarlanmış, belirli aralıklarla bölünmüş ve üzerinde çizgi detayları bulunan bir boyunduruk mevcuttur. Boğanın bel çukuru belirgin derecede kavisli yapılmıştır. Boyunduruğun ön kısmında bulunan çukurlara boynuzların ekleneceği düşünülmektedir. Kulaklar boyunduruğun arkasında görülmektedir. Büyük ve yuvarlak şekilde tasarlanmış gözlerin içleri oyuktur. Alın kısmında bulunan derin üçgen detayının içi küçük noktalar ile doludur. Ağız ve burun kısımları yüzün geri kalanından kavisli bir kontur çizgisi ile ayrılmıştır. Burun kısmının işlenişi oldukça gerçekçidir. Boğanın elmacık kemikleri yay şeklindeki çizgiler ile

⁵⁸ Araştırmacılar içerisinde oldukça zengin mezar eşyaları barındıran Tümülüs P'nin Kimmer istilasından önceki bir zaman diliminde, MÖ 8. yüzyıldan 7. yüzyıla geçilen süreçte inşa edilmiş olabileceğini düşünmektedir (Young, 1957b: 330; Erdoğan, 2007: 24-28). Erdan tarafından belirtilen tarihlendirme ise MÖ 780-770'dir (Erdan, 2015: 98). Farklı bir yoruma göre de P Tümülüsünün tarihi MÖ 700 olarak belirtilmiştir (Aytuğ ve Görcelioğlu, 1989: 49).

belirginleştirilmiştir. Elmacık kemiklerinde bulunan çizgi detayları Geç Hitit aslanlarında da bulunmaktadır.

P Tümülsü'nde bulunan iki ahşap heykelcik (Young, 1981: 51-53; Figür 22A, 23, 24 A, Levha 22A-B, 24 C-E; Simpson, 2012b: 162-163, Figür 10.19) üzerinde yer alan figürün kimliği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. İlk heykelciğin geyik mi yoksa boğa mı olduğu kesin olarak bilinmemektedir (Kat. No 213, Şekil 4.2) (Young, 1981: 52-53; Figür 24 A, Levha 24 C-E). İkinci heykelcik ise (Kat. No 214) Young tarafından at (Young, 1981: 51, Figür 22A, 23, Levha 22A,B), Simpson tarafından ise boğa olarak tanımlanmıştır (Simpson, 2012b: 162-163, Figür 10.19).

Kral Midas'a⁵⁹ (MÖ 725-695/675) ait olduğu düşünülen MM Tümülsü'nde (Young, 1981: 79-80), üzerinde aslan ve boğa mücadelesinin resmedildiği bir mobilya parçası açığa çıkarılmıştır (Kat. No 215, Şekil 4.3) (Simpson, 2010: 111-112, Levha 104B). Eser üzerinde boğanın ne tür detaylara sahip olduğu net bir şekilde anlaşılmamaktadır ancak sahnede aslanın boğayı boynundan ısırması olduğu görülmektedir. Boğanın gövde kısmında bulunan iki adet üçgen şeklinde kakmaların bulunmuş olabileceği düşünülmektedir.

4.4.3. Çanak-Çömlek ve Seramik Eserler

Üzerinde boğa tasviri bulunan Frig çanak çömlekleri Gordion (Sams, 1974: 176-177, Figür 11; Özkaya, 1992: 110, 209-210, Levha 41b, 42b), P Tümülsü (Akurgal, 1961: Figür 50; Sams, 1974: 170-196; Young, 1981: 38, 16E-F, 17 A-C, F 18 C,D; Özkaya, 1992: 110, 205-206, Levha 33a-b; 39a-c), ODTÜ Büyük Tümülsü (Öztekin, 2006: 47-49, Levha 60, Şekil 11), Kütahya-Seyitömer ve (Çakalgöz, 2011: 60, Levha 75; Yavuz Çakalgöz, 2013: 117; Figür 5), Eskiya'par'da (Bayburtluoğlu, 1976: 300, Levha 9) açığa çıkarılmıştır.

P Tümülsü'ünden ele geçen çanak çömleklerde⁶⁰, metoplara bölünen sahnelerin üzerine çeşitli figürler işlenmiştir (Kat. No 216-217, Şekil 4.4-5) (Akurgal, 1961: Figür 50; Sams, 1974: 170-196; Young, 1981: 36, 16E-F, 17 A-C. F; Özkaya, 1992: 110, 205-206, Levha 33a-b; 39a-b). Bu sahneler üzerine betimlenen

⁵⁹ Tümülsü içerisindeki iskelet 1.59 m boyunda, tıknaz yapılı, 60 yaş üstü bir erkeğe aittir. Akurgal cesedin Midas'ın babası Gordios'a ait olamayacağını düşünmektedir. Düşüncesinin gerekçesi olarak Gordios'un Kimmer saldırıları sırasında hayatta olamayacağı ve 60-65 yaşlarını çoktan geçmiş olabileceği ihtimallerini göstermektedir (Akurgal, 1961: 71-72).

⁶⁰ Eserler Vecihi Özkaya tarafından kaleme alınan "*İ.Ö. Erken Birinci Binde Frig Boyalı Seramiği Doğu-Batı Siyasal ve Kültürel İlişkileri*" adlı doktora tezinde "*Bati Frig Seramiği*" başlığı altında değerlendirilmiştir.

boğalar ilerler vaziyettedir. Hayvanların vücutlarının büyük çoğunluğu çeşitli şekillerde işlenmiş çizgi motifleri ile kaplanmıştır. Hayvanların omuz kısımlarında daha önce Urartu ve Geç Hitit boğalarında da gördüğümüz bir kas detayı bulunmaktadır. Eserlerin bazılarında boğaların aslanlara doğru yönelmiş olması bir aslan-boğa mücadelesinin yansıtılmak istendiği şeklinde yorumlanmıştır. Aynı tümülüste siyah cilalı, hayvan başlı, kulplu bir sürahi ele geçmiştir. Sürahinin üzerindeki hayvan başının bir boğaya veya bir geyiğe ait olduğu düşünülmektedir (Young, 1981: 38, 18 C,D). Gordion'dan Tümülüs P'de açığa çıkarılan iki adet pithos parçasının üzerinde aslan ve boğa mücadelesi işlenmiştir (Kat. No 218-219) (Sams, 1974: 176-177, Figür 11; Özkaya, 1992: 110, 209-210, Levha 41b, 42b). Eser üzerindeki detaylar net olarak anlaşılmamaktadır. P Tümülüs'ünden açığa çıkarılan eserler MÖ 700 civarına ve Olgun Frig Stili⁶¹ (MÖ 725-600) evresine aittir.

ODTÜ Büyük Tümülüs'te MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen mezar odalarından birinin üzerinde boğa figürlerinin bulunduğu ithal⁶² bir tas açığa çıkarılmıştır (Kat. No 220) (Öztekin, 2006: 47-48, 49, Levha 60, Şekil 11). Tas üzerinde bulunan hayvanlar tıpkı Urartu kalkanlarında olduğu gibi iç içe geçmiş iki halka içerisine resmedilmiştir. İç kısımda yer alan küçük boyutlu halkada yavrusunu emzirir vaziyette olduklarından dolayı inek olarak tanımladığımız 4 hayvan figürü vardır. Dış tarafta bulunan halkada ise 6 boğa figürü vardır. Boğalar oldukça dolgun ve heybetli bir görünümü yansıtmaktadır. Boğaların tek bir tane olan boynuzu hilal şeklinde yukarı doğru uzanmaktadır. Boğaların boyun kısımları kontur çizgileriyle vücutlarının geri kalanından ayrılmıştır. Kuyruk bacaklardan aşağı doğru sarmaktadır. Tasın tasvir stilinin benzerlerine Kuzey Suriye sanatında rastlanmaktadır (Öztekin, 2006: 47-48, 49, Levha 60, Şekil 11).

Seyitömer Höyüğü'nde de ele geçen bir kap üzerinde yer alan hayvan figürünün boğa olduğu belirtilmiştir. Eserin detaylarına bakıldığında boğanın stilize edilerek resmedildiği görülmektedir. Tarihlendirilmesi netlik kazanmayan bu kabın, Afyon ve Eskişehir bölgesi seramikleri ile olan paralelliği göz önüne alınarak MÖ 7.-6. yüzyıl aralığına verileceği öne sürülmüştür (Kat. No 221, Şekil 4.6) (Çakalgöz,

⁶¹ Ekrem Akurgal, Olgun Frig Stili'nin üç evreye sahip olduğunu bildirir. Buna göre aynı zamanda Olgun stilin en parlak dönemi olma özelliği taşıyan ilk evre MÖ 725-675, ikinci evre MÖ 675-650, üçüncü evre MÖ 650-600 zaman aralıklarını kapsar (Akurgal, 1961: 83-84). Bu kronolojiye göre P Tümülüs'ünden açığa çıkarılan oinocheler Olgun stilin en parlak dönemi olan ilk evreye tarihlenirler.

⁶² Bu tarz kâselerin MÖ 8.-7. yüzyıllarda Fenikelî tüccarlar tarafından çevre kültürlerine dağıtıldığı düşünülmektedir (Atasoy ve Buluç, 1982: 158).

2011: IV, V, 60, Levha 75; Yavuz Çakalgöz, 2013: 117; Figür 5). Eskiyaapar'da ise MÖ 8. yüzyılın son yarısı ile MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreği gibi bir zaman aralığına yerleşebileceği ileri sürülen ve araştırmacılar tarafından “*Phryg Çağı*” tabakalarında ele geçtiği iddia edilen çanak çömleklerin bazıları üzerinde boğa figürleri mevcuttur. Eserde, açık renk üzerine koyu renk geometrik bezemelerin yanında boğa tasviri kullanılmıştır (Bayburtluoğlu, 1976: 300, Levha 9).

4.4.4. Metal Eserler

4.4.4.1. Aplikler

Tıpkı Urartularda olduğu gibi Friglerde de boğa başları kazan eklentisi olarak kullanım görmüştür. Kral Midas'a⁶³ ait olduğu düşünülen MM Tümülsü'nde (Young, 1981: 79-80), boğa başı şeklinde aplikler mevcuttur (Kat. No 222-223, Şekil 4.7) (Young, 1958: Levha 26, Figür 18; Muscarella, 1968: figür 8.3, 9; Young, 1981: 102-104, 112, figür 67-68A-B, 72, levha 47A, 50A-C, 59 A-C). Eklentiler arka kısımlardan bir halkaya geçirilmiştir. Eklentilerin işlenişinde iyi bir işçilikten söz edilebilir. Başın iki yanında yer alan boynuzlar kavislidir. Gözler iridir ve göz çevreleri derin kontur çizgileri ile belirginleştirilmiştir. Yüzler doğal anatomiye uyacak şekilde alından burna doğru zarifçe inceltilmiştir, boğanın alın kısmında üçgen şeklinde bir detay bulunmaktadır.

MÖ 9. yüzyıl sonu ya da 8. yüzyıl ortalarına tarihlenen (Young, 1981: 198-201, Figür 117A-C, Levha 87A-D, 88A) W Tümülsü'ünde 2 kazan boğa başı şeklinde apliklere sahiptir (Kat. No 224-225, Şekil 4.8). İki kazanın eklentileri birbiri ile aynıdır. Eklentiler oval bir görünüm sergilemektedir. Boğanın yüzü aşağı doğru eğilmiş vaziyettedir. Kısa ve kavisli iki boynuz arasında dikey zikzaklar bulunmaktadır. Badem şeklinde, birbirinden uzak işlenmiş gözlerin etrafı derin kontur çizgileri ile çevrelenmiştir. Söz konusu çizgiler göz pınarında yatay bir açıklığa sahiptir. Boğanın alın kısmında yay şeklinde iki detay bulunmaktadır. Üstte yer alan detay daha kısadır. Yüzün geri kalanından daha açık renkte tasarlanmış burnun üst kısmında ise yine zikzak detayları yer almaktadır.

Gordion Saray Bölgesi'nde E2 Odası'nın zemin seviyesinde boğa başı şeklinde bir eklenti açığa çıkarılmıştır (Edwards, 1963: 45). T biçimli olan eklenti üzerinde

⁶³ Tümülsü içerisindeki iskelet 1.59 m boyunda, tıknaz yapılı, 60 yaş üstü bir erkeğe aittir. Akurgal cesedin Midas'ın babası Gordios'a ait olamayacağını düşünmektedir. Düşüncesinin gerekçesi olarak Gordios'un Kimmer saldırıları sırasında hayatta olamayacağı ve 60-65 yaşlarını çoktan geçmiş olabileceği ihtimallerini göstermektedir (Akurgal, 1961: 71-72).

çizgi detayı bulunmamaktadır. Yüzde göz, ağız ve burun gibi detaylara yer verilmemiştir. Başın her iki yanında bulunan boynuzlardan bir tanesinin uç kısmı kırıktır.

Aplikler dışında, Alishar'ın Frig Dönemi buluntuları⁶⁴ arasında yer alan, bakır veya tunçtan yapılmış, boğa olmasının muhtemel olduğu düşünülen bir hayvan kafası açığa çıkarılmıştır (Kat. No 226) (Oğuz, 1933: 60, Şekil 58). Eskiypar'da açığa çıkarılan bir çanak çömlek ise kulpunun boğa başı şeklinde tasarlanması ile dikkat çekmektedir (Kat. No 227) (Bayburtluoğlu, 1976: 299, Levha 21). Boğanın yüzünün orta kısmında beyaz boya ile kalın bir bant detayı işlenmiştir.

Boğazköy Büyükkale'de olasılıkla Frig tabakasına (MÖ 700-800; Tabaka I-II⁶⁵) (Mellink, 1964: 152; Atıla, 2018: 274) ait boğa başı şeklinde plastik bir kulp açığa çıkarılmıştır (Otto, 1940: 59, Figür 10. 4). Kulp büyük ihtimalle bir amphoraya aittir. Boğanın gözleri şişkin yapılmıştır. Önceki eserler üzerinde görmeye alışık olduğumuz göz çevresindeki derin şeritler bu eserde mevcut değildir. Kulaklar sivri şekilde yapılmıştır. Boynuzlar alın üzerinde yatık konumdadır. Boynuzların uç kısımlarının kırmızı, baş kısmının ise çikolata kahvesi rengine sahip olduğu bildirilmiştir.

4.4.5. Mimari Eserler

Frig mimarisinde MÖ 700 civarında boğa boynuzu şeklinde tasarlanmış akroter örnekleri bulunmaktadır (Akurgal, 1961: 97-98). MÖ 7. yüzyıl ortalarına ya da hemen öncesine tarihlenen Daskyleion'da akroterler boynuz şeklinde tasarlanmıştır (Kat. No 228) (Bakır, 1995: 271-273; Ateşlier, 2006: 132-146). Daha önce de belirtildiği gibi akroterlerin boynuz şeklinde tasarlanması Kybele'nin boğa kültü ile alakalıdır (Işık, 1987: 164-165; Erdan, 2015: 220)

⁶⁴ Von Der Osten Alishar'da tespit edilen Hitit sonrası-Frig katını MÖ 12. ve 7. yüzyıllar arasına tarihlemektedir (von der Osten, 1937: 225). Akurgal ise Alishar'ın Frig devirlerine ait seramiklerini MÖ 750-200 tarihleri arasında değerlendirilmektedir (Şenyurt, Akçay ve Kara, 2019: 208). Alishar stratigrafisi üzerine yapılan bir diğer yorumda Alishar'ın iki Frig tabakasına sahip olduğu bunların birinin MÖ 1200/1100-900, diğerinin ise MÖ 900-600/500 arasına tarihlendiği ifade edilmektedir (Arık, 1933: 53).

⁶⁵ Genz tarafından bildirilen tabloda Büyükkale IIB ve IIA tabakaları MÖ 8. yüzyıl-650 yılları arasına tarihlendirilmiştir (Genz, 2000: 44, Abb.1).

4.4.6. Kemik Eserler

Boğazköy’de gerçekleştirilen kazılarda, üzerinde oturur vaziyette bir boğanın tasvir edildiği MÖ 7. yüzyıl civarına tarihlenen⁶⁶ kemik levha açığa çıkarılmıştır (Kat. No 229) (Otto, 1940: s.62-63, Figür 16). Boğa, ön bacakları arka bacaklarının üstüne gelecek şekilde bacaklarını katlamıştır. Hayvan şematik bir tarzdadır. Göz yüzde belirgin derecede büyüktür ve yuvarlak bir şekle sahiptir. Gözün etrafı abartılı bir derinliğe sahip yuvarlak çerçeve ile çevrelenmiştir. Ağız açıklığı yatay bir çizgi ile verilmiştir.

⁶⁶ İlgili eser içerisinde bulunduğu makalede “*Genç Frig Dönemi’ne*” ait kemik levha olarak tanımlanmıştır (Otto, 1940, 62-63). Aynı makalenin ilerleyen sayfalarında “Genç Frig” döneminin MÖ 7. yüzyıla ait olduğu belirtilmektedir (Otto, 1940: 49).

5. LİDYA UYGARLIĞI

Lidya halkı; Batı Anadolu'nun Gediz ve Küçük Menderes yörelerinde yaşamıştır. Bu halkın Batı Anadolu'da II. bin yılın ikinci yarısından beri var oldukları düşünülmektedir. Araştırmacılar Lidya halkının Hitit-Luvi karakterli olduklarını ileri sürmektedir (Sevin, 2003b: 266). Lidya, Assur belgelerinde “*Luddi*”, Eski Yunanca'da ise “*Lydia*” olarak tanımlanmaktadır (Roosevelt, 2017: 40). Anadolu'da Luvicenin Luviya olarak adlandırıldığı ve Lydia kelimesinin Luviya'dan türediği iddia edilmektedir (Roosevelt, 2017: 40). Bu durum, Lidya'nın Luvice konuşan insanların yaşadığı yer olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Roosevelt, 2017: 40). Uygarlığın başkenti, MÖ 8. yüzyıl sonları veya 7. yüzyıl başlarında kurulduğu düşünülen Manisa'nın Salihli İlçesi yakınlarında olduğu düşünülen Sardeis/Sardis'tir (Sevin, 2003a: 281-285; Sevin, 2003b: 266-267; Roosevelt, 2017: 21). Lidya Uygarlığı; Heraklid/Tylonid ve Mermand olarak adlandırılan üç sülale tarafından yönetilmiştir (Sevin, 2003b: 267). Mermand sülalesinin bir üyesi olan Alyattes Dönemi'nde Lidya ve Med uygarlıkları arasında siyasi çatışmalar yaşanmıştır. Bu bağlamda iki devlet MÖ 590-585 yıllarında Kızılırmak kavsi içerisinde karşı karşıya gelmiştir. 5 yıl süren bu savaş Mayıs 585'de gerçekleşen bir Güneş tutulması ile son bulmuştur. Güneş tutulmasının bir barış alameti olarak yorumlanması sebebiyle bu savaşın kazananı olmamıştır. Alyattes'in ölümünün ardından yönetime oğlu Kroisos geçmiştir. Kroisos, Mermand Sülalesi'nin son hükümdarıdır. Bu dönemlerde İran'da Medlerin yerini, hükümdarlığı Kyros tarafından yapılan Persler almıştır. Persler ve Lidyalılar MÖ 547'de karşı karşıya gelmiştir. 14 gün süren bu saldırı sonucunda Lidya Uygarlığı'na son verilmiştir yıkılmıştır (Sevin, 2003a: 281-285; Sevin, 2003b: 269; Zimansky and Sagona, 2015: 323-325; Roosevelt, 2017: 21).

5.1. Lidya Kültüründe Boğa Figürü

Tıpkı önceki uygarlıklarda olduğu gibi Lidya'da da boğa önemli bir figürdür. Kral Kroisos'un (MÖ 575-546) Ephesos'a altın öküzler takdim etmesi boğa figürünün sahip olduğu önemin bir göstergesidir (Herodotus, 1.92.1)⁶⁷. Buna ek olarak Delphi'de yapılan araştırmalar neticesinde açığa çıkarılan gümüş boğa heykeli de bazı araştırmacılara göre çok net olmasa da Kroisos ile ilişkilendirilebilir

⁶⁷İş Bankası tarafından yayımlanan “*Herodotos: Tarih*” adlı eserde altın öküzler yerine altın düveler ibaresi kullanılmıştır (Herodotos, Tarih, 1.92).

(Amandry, 1977: 274, 291-292; Flower, 1991: 67; Buxton, 2002: 71-73, 153). Kroisos Dönemi'nde⁶⁸ (MÖ 575-546) basılan sikkelerin üzerinde de karşı karşıya işlenmiş aslan ve boğa tasvirleri bulunmaktadır (Perrot and Chipez, 1892: 283, Figür 189; Hanfmann, 1961: 126; Naster, 1965: 25; Carradice, 1987: 74; Des Courtils, 1995: 359-360; Gombosi, 2002-2003: 65-66; Cahill, 2011: 360-361, Figür 12). Bu sikkeler, Lidya'nın Pers egemenliğine girdikten sonra da bir müddet basılmaya devam etmiş (Cahill and Kroll, 2005: 610; Kroll, 2010: 152-153) ve Kral I. Darius Dönemi (MÖ 522-486) ile bu sikkelerin basımına son verilmiştir (Nimchuk, 2002: 58; Kroll, 2010: 152-153). Söz konusu sikkeler üzerinde yer alan aslan ve boğa figürlerinin neyi sembolize ettiği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. İlk görüşe göre, aslan ve boğanın gece ve gündüzü; Güneş ve Ay'ı sembolize etmektedir.(Soudavar, 2012: 53). Geceyi ve Ay'ı sembolize eden taraf boğa olarak yorumlanmıştır (Soudavar, 2010: 127; Soudavar, 2012: 55). Bu bağlamda, Kral I. Darius'un (MÖ 522-486) aslan ve boğa sikkelerinin basımına son vererek Lidyalıların gecelerini ve gündüzlerini ellerinden aldığı ileri sürülmüştür (Soudavar, 2012: 55). Bir başka görüş, sikkeler üzerinde karşı karşıya duran aslan ve boğanın Lidya ve Pers devletlerinin karşı karşıya gelmesini ya da aralarında yapmış olabilecekleri ittifakı temsil ettiği yönündedir (Chevillon and Ripollès, 2014: 43). Antik tarihçi Heredotos tarafından kaleme alınan satırları hatırlayarak bu fikri değerlendirmek istemekteyiz. Heredotos'un bildirdiğine göre, Telmessos kâhinleri Lidya'nın eski kralı Meles'e bir aslanı Sardes siperlerinde tam tur dolandırması halinde Sardes şehrinin alınamayacağını bildirmiştir. Kral bunun üzerine kâhinlerin dediğini yaparak aslanını siperlerin etrafında dolandırmıştır. Sadece çok dik olan bir alan; kimsenin ulaşamayacağı düşünülerek geçirtilmiştir. Persler kral tarafından ihmal edilen tam da bu noktayı kullanarak Sardes'e ulaşmış ve şehri ele geçirmiştir (Heredot, I. 84). Heredotos'un bu satırlarından aslanın koruyucu bir figür olduğu fikrine ulaşabiliriz. Bir aslan tarafından korunan Lidya başkentinin Persler tarafından düşürülmesi, tıpkı sikkeler üzerinde olduğu gibi burada da aslan (Lidya) ve boğayı (Pers) karşı karşıya getirmiş olabilir. Aslanın Lidya krallığını boğanın ise komşu Frigya'yı temsil etmiş olabileceği de önerilen fikirler arasındadır. Aslan, Lidya kraliyet amblemidir. Boğa ise Kral Midas'tan dolayı Frig krallığı ile ilişkilidir. Sikkelerde iki hayvanın yüz yüze bakması aslanın boğaya yani Lidya kralının Frig

⁶⁸ Söz konusu sikkeler Croeseid olarak tanımlanmıştır (Carradice, 1987: 75; Cahill and Kroll, 2005: 589; Konuk, 2017: 43).

kralına olan üstünlüğünün gösterdiği düşüncesi hâkimdir (Wallace, 1987: 393; Yükçü ve Gönen, 2013: 137). Bir düşünce ise aslan ve boğanın sikkeler içerisindeki metalleri temsil etmiş olabileceği yönündedir (Kroll, 2010: 152-153). Aslan altını boğa ise gümüşü simgeler (Ingolth (eds.), 1958: 585-586; Chevillon and Ripollès, 2014: 43). Bu düşünceye karşıt olarak sikkeler üzerindeki aslan ve boğa tasvirlerinin bir nehir alegorisi ile ilişkilendirilebileceği de düşünülmektedir. Bu bağlamda boğa, altın kumlarıyla ünlü Paktalos Nehri'ni temsil etmektedir (Borrell, 1839: 223).

Boğa figürünün Lidya'daki dini konumuna baktığımızda; Lidya mitolojisinde bir tanrının, kralın ya da bir kahramanın boğa veya boğa-adam figürlerini yakalaması ile gücünün arttığı ve hatta ölümsüzleştiği düşünülmektedir (Hanfmann, 1958: 65,68). Bu cümlelerden boğa ya da boğa-adam figürlerinin krallar, kahramanlar ya da tanrılar için ödül niteliğinde olduğu söylenebilir. Bir Lidya kralının işlediği bir tecavüz suçunun ardından bir boğaya öldürtülmesi, boğanın yeri geldiğinde bir ödül; yeri geldiğinde ise cezalandırıcı bir unsur olarak kullanılabileceğini göstermektedir⁶⁹ (Hançerlioğlu, 2000: 515).

Tıpkı Geç Hitit, Urartu, Frig ve Likya'da olduğu gibi Lidya dininde de çeşitli amaçlarla tanrılara boğalar sunulmuştur (Karageçi, 2019: 209-210). Lidya dininin erken dönemlerinde yapılan boğa kurbanı uygulamaları hakkındaki bilgilerimiz şimdilik mevcut değildir. Ancak bu konuda, bazı antik yazarlar bazı fikirler edinmemizi sağlayabilir. Örneğin; Stephanos Byzantium "Jüpiter'in beslenmesi için Bacchus'u verdiği Rhea'nın ardından gelen Ma'dan Lydia şehri Mastaura⁷⁰. Rhea'ya Ma da deniyordu ve Lidyalılar arasında ona kentin adı olan bir boğa kurban edildi" satırlarıyla Lidya'da Tanrıça Ma'ya (Rhea) boğa kurban edilmiş olduğunu anlamamıza olanak tanımaktadır (Stephanos Byzantium, Gent. Per.540; Borrell, 1839: 223; Bell, 1991: 287).

5.2. Boğa Tasvirleri

Lidya sanatındaki boğ tasvirleri; altın pendentif/kolye ucu (Perrot and Chipiez, 1890: 295, figür 203; Poulsen, 1912: 146, XXXI; Akurgal, 1961: 216, Figür 186; Douploy, 2015: 87-88, Figür 1; Mazet, 2019: 135; Erdan, 2021: 73-83), ve seramik

⁶⁹ Kral ölümünün ardından Tmolos Dağı'na gömülmüştür (Hançerlioğlu, 2000: 515).

⁷⁰ Mastaura: Aydın ili Nazilli ilçesi yakınlarında yer alan Bozyurt ve Eyelli yaylalarının arasında bulunmaktadır (Üreten, 2005: 130).

(Schaeffer, Ramage and Greenewalt, 1997: Cor.59, 35) eserler üzerinde görülmektedir.

5.2.1. Metal Eserler

5.2.1.1. Pandantif

Tralleis kazısında açığa çıkarılan altın bir pandantif (kolye ucu), applike edilen boğa başlarıyla süslenmiştir (Kat. No 230, Şekil 5.1) (Perrot and Chipiez, 1890: 295, figür 203; Poulsen, 1912: 146, XXXI; Akurgal, 1961: 216, Figür 186; Douploy, 2015: 87-88, Figür 1; Mazet, 2019: 135; Erdan, 2021: 73-83). Yarım ay şeklinde tasarlanan eserin üst kısmına yan yana iki boğa başı işlenmiştir. Buna ek olarak eserin alt kısmında yer alan kadın figürünün başının hemen üzerine de bir boğa başı konumlandırılmıştır. Boğaların boynuzları ince şekilde tasarlanmıştır. Alt kısımda yer alan boğanın boynuzu üzerinde kısa çizgiler göze çarpmaktadır. İnce ve uzun kulak yanağa doğru sarmaktadır. Gözler ovaldir ve göz bebekleri çıkıntı şeklindedir. Ağız ve burun çizgi detayları ile belirtilmiştir. Boğaların boyun kısımlarına bir kolye detayı işlenmiştir. Eserin alt kısmında bulunan kadın figürün bir ana tanrıça olduğu düşünülmektedir. Tanrıçanın hayvan figürleri birlikte betimlenmesi nedeniyle, eserin hayvanların hanımı temasını konu aldığı ileri sürülmektedir (Erdan, 2021).

Bu eserin üretim yeri, tanımlanması ve tarihlendirilmesi konusunda görüş farklılıkları bulunmaktadır. Üretim yeri, bazı araştırmacılara göre Lidya iken; bazı araştırmacılara göre Rhodos'tur (Erdan, 2021: 80) Bazı araştırmacılar eseri broş olarak tanımlarken (Akurgal, 1961: 216, Figür 186) bazı araştırmacılar kolye ucu olarak değerlendirmektedir (Douploy, 2015: 87-88, Figür 1; Erdan, 2021: 73-83). Tarihlendirilmesi konusunda Akurgal, MÖ 6. yüzyıl civarına (Akurgal, 1961: 216-218; Erdan, 2021: 73-83), Douploy ise eserin MÖ 7. yüzyılın son çeyreğine ait olduğunu iddia etmektedir (2015: 87-88; Erdan, 2021: 73-83).

5.2.2. Seramik Eserler

Sardis'ten açığa çıkarılan, MÖ 630-615 yılları arasına tarihlendirilen bir seramik parçasının⁷¹ üzerinde boğa tasviri bulunmaktadır (Kat. No 231) (Schaeffer, Ramage and Greenewalt, 1997: Cor. 59, 35). Hayvanın baş kısmının bulunduğu

⁷¹Söz konusu eser bir Korinth Seramiği'dir. Korinth ve Sardis arasında gerçekleşen ticari ilişkiler sonucunda Sardis'te Korinth üretimi seramikler ele geçmektedir (Schaeffer, Ramage and Greenewalt, 1997: 3, 27).

bölüm yoktur. Boğanın üzerinde herhangi bir kas detayı gözlemlenmemektedir. Ancak göbek kısmında kontur çizgileriyle meydana getirilen oval bir alan bulunmaktadır. Söz konusu alanın kırmızı renkli olduğu bildirilmektedir. Kalça kısmı oldukça dolgundur ve kuyruk bacakların arasında yer almaktadır.

6. LİKYA UYGARLIĞI

Likya Uygarlığı, Batı Anadolu'nun güneybatısında yerleşim görmüştür. Likyalıların Girit'ten geldiklerini öne sürmüştür (Heredotos, I. 173). Likya Uygarlığı içerisinde bulunan halkların Hitit-Luvi kökenli olduğu düşünülmektedir. Heredotos bu halkın kendilerinden “*Termiller*” olarak bahsettiklerini aktarmaktadır (Heredotos, I. 173). Araştırmacılar, Likyalıların Anadolu'nun yerli bir halkı olduğunu düşünmektedir. Likyalılar tarafından kullanılan dil Luvice ile akrabadır (Tekoğlu, 2019: 111-112). Lukka Ülkesi'nin içinde bulunan bazı coğrafi isimler, Klasik Devir Likya yer isimleriyle fonetik ve coğrafi açıdan uyumluluk göstermektedir (Bryce, 1986: 7; Özüdoğru, 2008: 7). MÖ 14. yüzyıl ortalarında Alasia (Kıbrıs) Kralı, Mısır Firavunu Akhenaton'a yazdığı bir mektupta Lukkilerden oluşan korsanların yaptıkları yağmalama faaliyetlerini anlatmaktadır (Bryce, 1974: 396; Bryce, 1986: 7; Özüdoğru, 2008: 7). Lukkiler; II. Ramses ve Hitit kralı Muvatalli'nin karşı karşıya geldiği Kadeş Savaşı'nda, Hitit destekçileri olarak yer almıştır (Bryce, 1974: 396-395; Bryce, 1986: 5; Özüdoğru, 2008: 7). Bu verilerden yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler; Likyalılar ile II. binyılda Anadolu coğrafyasında yer alan Lukkalıların aynı halk olduğu şeklinde sonuçlanmıştır (Özüdoğru, 2008: 7). Bu düşünceye göre Lukka ismi Hellen dilinde Likya'ya dönüşmüştür (Özüdoğru, 2008: 7). Bu yazılı verilere rağmen Likyalıların yazılı belgelerinde Lukka ya da Likya kelimelerine yer vermedikleri görülmektedir (Özüdoğru, 2008: 10-11). Likyalılar bunun yerine yazılı belgelerinde kendilerinden ve yaşadıkları coğrafyadan yalnızca *trmmili*⁷² veya *trmmisñ*⁷³ kelimelerini kullanarak bahsetmiştir (Özüdoğru, 2008: 10-11). Bu halkların soylu aileler tarafından yönetildiği düşünülmektedir (Sevin, 2003a: 298; Sevin, 2003b: 286). Likya'nın erken dönem siyasi tarihi ile ilgili bilgiler oldukça yetersizdir. Likya, MÖ 546-538 tarihleri arasında Persler tarafından ele geçirildiği bilinmektedir. Bundan sonra Likya kentlerinin Pers Kralı'na vergi ödeyen beylikler tarafından yönetilmiş olduğu düşünülmektedir (Özüdoğru, 2008: 11-13).

6.1. Likya Kültüründe Boğa Figürü

Likya kültürüne baktığımızda Geç Hitit Urartu ve Frig uygarlıklarında olduğu gibi Likya'da da boğanın Trqqas⁷⁴ olarak adlandırılan Fırtına tanrısı ile bağlantılı

⁷² Termilae (Özüdoğru, 2008: 8-11).

⁷³ Tirmisin veya Termesen Ovası (Özüdoğru, 2008: 11).

⁷⁴ Trqqas'ın Luvi baş tanrısı Tarhunt'un Likya'daki adı olduğu düşünülmektedir (Bryce, 1981: 83).

olduğu düşünülmektedir. Araştırmacıların bildirdiğine göre Trqqas aslında Luvi kökenli Tarhunt/Tarhunzas'tır (Işık, 2019b: 218). Trqqas, sonraki dönemlerde ise Tanrı Zeus ile özdeşleşmektedir (Akyürek Şahin, 2019b: 313; Işık, 2019: 217). Tlos Antik Kenti'nde yapılan kazılarda açığa çıkarılan kült alanında 16 adak çukuru tespit edilmiştir. Bu adak çukurlarının, Tanrı Trqqas'a adanmış bir açık hava kült alanı olduğu düşünülmektedir (Işın ve Yıldız, 2017: 105-106). Pınara kaya mezarının alınlık kısmında yer alan boğa başının da Tanrı Trqqas ile ilişkili olduğu düşünülmektedir (Işık, 2019b: 221-222). Geç Dönem Likya eserleri ve yazılı belgeleri, Likyalıların boğa kültüne dair yardımcı olmaktadır. Phellos'ta açığa çıkarılan düzleştirilmiş ana kayanın yüzeyine tasvir edilen tek başına ve büyük boyutlu boğanın Fırtına Tanrısı'nın kendisi olduğu düşünülmektedir kendisi olarak yorumlanmıştır (Zimmermann, 2005: 46, Figür 3; Özudoğru, 2008: 82). Bu totem anlayışının Anadolu boğa kültünden köklenerek Likya kültürüne yansımış olduğu iddia edilmektedir (Özudoğru, 2008: 48). Bunu doğrulayacak şekilde Orta Tunç Çağı'nda boğanın bizzat kendisi olarak nitelendiğinden bahsetmiştik (Akurgal, 1995: 80; Savaş, 2002: 115). Phellos boğasının karın kısmında Luvi hiyeroglifleri ile "kurtuluş" yazıldığı ileri sürülmektedir. Söz konusu yazıt, boğaların ilahi bir koruma ve kurtuluş sembolü olarak yorumlanmasına neden olmaktadır (Hüllden, 2006: 309). Phellos boğası ya da boğa tanrısı aynı zamanda ölen kişinin ahirette yerine getirmesi gereken kurtuluş ve mutluluk arzusunun bir sembolü olarak da düşünülmüştür (Hüllden, 2006: 309-310). Trysa'da bulunan boğa, buluntu konumdan dolayı "kapı bekçisi" olarak tanımlanmıştır. Bu düşünce Yeni Assur saraylarındaki Lamassu figürlerini akla getirmektedir (Sevin, 2014: 29). Pınara ve Kyaneai'daki mezarlarda yer alan öküz boynuzları da kötülüklere karşı koruyucu bir işlev taşımaktadır (Uğurlu, 2000: 367).

Likya'nın erken dönemlerinde gerçekleştirilen kurban ritüelleriyle ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Ancak sonraki dönemlere ait yazılı belgelere bakılarak bu konuyla ilgili fikir edinmek mümkündür. Boğa, diğer Orta Demir Çağ kültürlerinde olduğu gibi Likya ülkesinde de çeşitli ritüellerde kurban edilen hayvanlar arasında yer almaktadır. Likyada kurban uygulamalarının aylık ve yıllık periyotlarda gerçekleştiği düşünülmektedir. Bazı Likya metinlerinde *u/wa* ya da *wa/wa* (öküz), *kha/wa* (koyun), *armma* (aylık) ifadelerinin bulunması boğaların aylık olarak kurban edilmiş olabileceğini doğrular niteliktedir (Bryce, 1981: 127). Ksanthos'taki bir

yazıtta yer alan “cumezein]e uhazata wawà⁷⁵ trisini” ifadesinin karşılığı, “üç yaşındaki bir boğayı bir yıl kurban etmek” anlamını taşıdığı önerilmiştir (TAM 44; satır 44-45; Oreshko, 2021: 106). Bu cümleler de boğaların yıllık gerçekleştirilen kurban uygulamalarına dâhil edildiğini desteklemektedir. Yazılı belgelere ek olarak bazı maddi kültür kalıntılarının da boğa kurbanları ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Öyle ki erken dönem Likya mezarlarında ölen kişiye sunu yapmak için taşınan boğa tasvirleri işlenmiştir (Uğurlu, 2000: 366, 371). Boğa betimli kabartmalarda “kurban sunumu” sahnelerinin anlatıldığı düşünülmektedir (Özüdoğru, 2008: 90). Ksanthos yazıtlı sütunu üzerindeki boğa protomları kült boğa kurbanlarına bir gönderme olarak değerlendirilmektedir (Landskron, 2016: 58-59). Bunlar dışında kefaretniteliği taşıyan boğa kurbanı uygulamalarının da varlığından söz etmek mümkündür. Rhodiapolis’ten bir metinde bunu doğrular nitelikte Tanrıça Maliya’nın mezara zarar verenleri öküz ve koyun ile cezalandıracağı ifadelerine yer verilmiştir (TAM 149; Barnett, 1974: 902; Bryce, 1981: 89; Hüliden, 2006: 312). Boğa kurbanı işleminde görevli bazı rahiplerin olduğu bilinmektedir. Yazılı belgelerde *axâti* (*akâ[ti]*)/*axuti* olarak geçen ibarenin de boğa kurbanı işleminde görevli olduğu düşünülen rahipleri tanımladığı ileri sürölmektedir. Bazı yazıtlarda söz konusu rahipten boğaların/ineklerin ve atların *axâti*’si olarak bahsedilmektedir (TAM 92, 128; Oreshko, 2021:117). Yazılı belgelerde yer alan “Axuti uwehi” ifadesi bu kanıyı doğrulayacak şekilde “boğanın rahibi” anlamına gelmektedir (Raimond, 2006: 650; Raimond and Vismara, 2007: 272).

6.2. Boğa Tasvirleri

6.2.1. Kabartma Eserler

Ksanthos’ta ele geçen ve MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen bir orthostat üzerine bir boğa kabartması işlenmiştir (Des Courtils, 2008: 1637, Figür 6; Özüdoğru, 2008: 65, Levha 1b) (Kat. No 232). Bu boğa kabartmasının aslında Ksanthos’tan ele geçen bir aslan kabartmasının parçası olduğu düşünülmektedir. Bu parçalarda bir aslan ve boğa mücadelesinin anlatıldığı ifade edilmektedir (Işık, 2019b: 234). Boğa figürü iki ayrı blok üzerine alçak kabartma tekniğinde işlenmiştir. Yürür durumda olan boğanın ön bacaklarından bir tanesi yukarı kaldırmış vaziyettedir ve olasılıkla bir yüksekliğin üzerine basmaktadır. Boğanın boyun kısmının yüksek yapılması ona heybetli bir görünüm kazandırmıştır. Eser bu açıdan

⁷⁵ (Luvica) Wawi/ (Likce) wawa= boğa (Sasseville, 2016: 106, 107).

Fıdanlık boğa kabartması ile benzerlik göstermektedir. Boğanın ağızı açıktır, dili dışarı sarmaktadır ve başı aşağı bakar durumdadır. Boyun kısmında yatay, derin çizgilerden oluşan bezemeler mevcuttur. Boğanın yüzünde yorgun ya da gergin bir ifade vardır. Boynuz bir tanedir ve hilal şeklindedir. Kulak normal boyutlarda tasarlanmıştır. Ön bacakların gövdeden ayrımı yatay bir kontur çizgisi ile belirtilmiştir. Boğanın cinsel organı oldukça büyük ve belirgindir. Ön bacağın toynak ile olan birleşimi doğala yakın bir görünüm sergilemektedir. Ksanthos'tan açığa çıkarılan bir blok ise çoğunlukla kırık vaziyettedir. Eser üzerinde yine alçak kabartma tekniği ile yapılmış boğanın arka ayaklarından biri işlenmiştir (Özüdoğru, 2008: 64, Levha 1e).

7. DEĞERLENDİRME

“Anadolu Orta Demir Çağ Uygarlıklarında Boğa Tasvirleri” konulu bu çalışmada başta Urartu olmak üzere Geç Hitit Kent Devletleri, Frig, Lidya ve Likya sanatından eserler incelenmiştir. Eserlerin 189’u Urartu Krallığı’na, 60’ı Geç Hitit Kent Devletleri’ne, 24’ü Frig Krallığı’na aitken; Lidya ve Likya Krallığı’nda, her birinde 2’şer olmak üzere dört örnek bulunmaktadır. Boğa tasvirleri; tek başına, bir tanrı ya da insan figürüyle birlikte ve mitolojik yaratıklar şeklinde betimlenmiştir. Buna ek olarak, sanat eserlerinin bazılarında, boğanın başı eklenti ve tutamak olarak, bazılarında ise toynakları ayaklık olarak kullanılmıştır.

Bu uygarlıklara ait toplam 277 eser, boğa tasvirleri açısından değerlendirilmiştir. Bu eserler; kemer, miğfer, kalkan, at koşum takımı ve araba aksamı, çanak-çömlek, metal kaplar, duvar resmi, orthostat kabartmaları, steller, pektoral, adak levhası, ahşap heykelcikler, pandantif, pyxis, bronz eklenti, iğneler, sunak, kaya mezarı, kemik levha ve mobilya parçalarından oluşmaktadır. Urartu, Geç Hitit, Frig, Lidya ve Likya sanatlarına baktığımızda boğa betimlerinin bronz, gümüş, altın gibi metallerden, pişmiş toprak, ahşap, kemik gibi farklı maddelerden üretilmiş çok sayıda eser grubu üzerine resmedildiği görülmektedir. Urartu Uygarlığı’nda boğa tasvirlerinin büyük bölümü metal eserler üzerine işlenmiştir. Geç Hitit sanatında boğalar en çok bazalt ve kireçtaşı kayalar üzerine betimlenmiştir. Urartu coğrafyasının maden yatakları açısından zengin olması bu durumun temel sebebi olmalıdır. Frig ahşaptan yapılan boğa heykelcikleri, Frig boğa tasvirli sanat eserlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Frig coğrafyasına baktığımızda Sarıçam, Meşe, Ardiç gibi ağaç türlerine ev sahipliği yaptığını görmekteyiz. Bu bağlamda, uygarlıklarda boğa betimlerinin ağırlıklı olarak işlendikleri materyaller, o uygarlıkların coğrafi ve jeopolitik durumları hakkında da ipucu vermektedir.

Urartu sanatında boğa betimini metal eserler içerisinde en fazla kemerler üzerinde görmekteyiz. Urartu boğa betimli sanat eserlerinin 63 tanesini kemerler oluşturmaktadır (Kat. No 1-44) (Özgünel, 1986; Muscarella, 1988: 435; Çilingiroğlu, 1991: 15-21; Karaosmanoğlu, 1991: 597-599; Curtis, 1996: fig.7; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 7-9, 14, 42, , 54, 71; Çavuşoğlu, 2010: 66-68, 79-83, 111, 129, Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250). MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlenen kemerler üzerinde yer alan boğalar; genelde yürür ya da koşar vaziyettedir. Bazı eserlerde ise boğanın, bir aslan ve avcıya saldırır pozisyonunda işlendiği görülmektedir. Boğaların genelde tek bir tane

olan boynuzları, hilal şeklindedir ve yukarı kıvrıktır. Gözleri yuvarlaktır. Av sahnelerinin işlendiği eserlerde boğalara boyunlarına ok isabet etmiştir. Gövdede; enseden kuyruk başlangıcına kadar olan bölge, uç kısımlarında halkalar bulunan, kısa ve küçük çizgiler ile taranmıştır. Kaburgalar, yalın çizgiler ile verilmiştir. Kuyruk, bacaklardan aşağı sarkar vaziyette olabildiği gibi bazı eserlerde çember şeklindedir. Kuyruk uçları genellikle taralıdır.

Kemerlerden sonra at koşum takımları ve araba aksamaları, boğa betiminin yoğun olarak işlendiği diğer bir eser grubudur (Kat. No 45-70). Boğa tasvirli at koşum takımları ve araba aksamaları 26 adettir ve MÖ 9-7. yüzyıl arasına tarihlenmektedir. At koşum takımları ve araba aksamaları üzerinde gördüğümüz boğalar, genellikle kanatlı bir güneş kursu içerisinden çıkan tanrı figürüyle birlikte betimlenmiştir. Bu kompozisyonun dışında aslan-boğa mücadelesinin (Kat. No 65-66) (Gökçe, 2011: Çizim 282-283), hayvanlar hâkimi temasının (Kat. No 68) (Gökçe, 2011: Çizim 296) ve boğa üzerinde duran savaşçı figürün (Kat. No 64) (Seidl, 1991a: 80, Levha 47; Gökçe, 2011: Çizim 154) işlendiği eserler de mevcuttur. At koşum takımları ve araba aksamalarında boğalar büyük çoğunlukla yürür ve koşar vaziyettedir. Boğanın oturur vaziyette (Kat. No 58) (Merhav, 1991b: 112-113, Levha 79-80; Gökçe, 2011: Çizim 96), başını geriye döndürmüş şekilde (Kat. No 65-66, 68) (Seidl, 1991a: 90-91, Levha 479; Gökçe, 2011: Çizim 282-283, 296) işlendiği örnekler, az sayıda olsa da mevcuttur. Kemerler üzerinde gördüğümüz ikonografik detaylarının aynılarını bu eser grubu için de söylemek mümkündür.

Boğa tasvirinin görüldüğü bir diğer eser grubu adak levhalarıdır. Giyimli'den ele geçen adak levhaları, MÖ 600 civarına tarihlendirilmiştir. Üzerinde boğa figürleri bulunan adak levhaları, toplamda 6 adettir (Kat. No 71-75). İki adak levhasında boğalar koşar vaziyette betimlenmiştir (Kat. No 71-72). Diğer 4 örnekte tanrılarla betimlenen boğalar, oturur pozisyonundadır (Kat. No 73-75). Boğa figürlerinin gövde üzerindeki detayları; kısa, küçük çizgiler kullanılarak verilmiştir. Bir tane olan boynuz hilal şeklinde yukarı doğru uzanmaktadır. Eserlerin bazılarında, kuyruk bacaklardan aşağı sarkar bazılarında ise, çember şeklindedir. Kuyruk uçları genellikle taralıdır.

Urartu kalkanları arasında boğa figürünün yer aldığı şimdilik 4 kalkan bulunmaktadır. Karmir-Blur (Kat. No 77) (Barnett, 1959: 12, Lev. IIIb; Hamilton, 1965: 48; Piotrovskii, 1967: 17; Ghadim, 2007: 181-182), Ayanis (Kat. No 79)

(Çilingiroğlu ve Sağlamtimur, 1998: 528; Derin ve Çilingiroğlu, 2001: 162-163; Baş, 2008: 45,47) ve Toprakkale (Kat. No 78) (Erzen, 1961: 61-62; Ghadim, 2007: 183-184) kalkanlarında; iç içe geçmiş halkalar üzerine aslan ve boğa betimleri resmedilmiştir. Yukarı Anzaf Kalkanı'nda (Kat. No 76) (Belli, 1996: 389-391; Baş, 2008: 14) yer alan boğa, kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan bir tanrı figürüyle birlikte verilmiştir. Yukarı Anzaf Kalkanı'nda yer alan boğalar koşar pozisyondayken; diğer kalkan örneklerindeki boğalar yürür durumdadır. Yukarı Anzaf Kalkanı (Kat. No 76) ve Karmir-Blur (Kat. No 77) kalkanında iki farklı boğa ikonografisi görülmektedir. Karmir-Blur Kalkanı (Kat. No 77) üzerinde yer alan boğanın kas detayları net çizgiler ile belirtilmiştir. Gözleri yuvarlak yapıdadır. Kaşları ise kalındır. Gergin ağız yapısıyla öfkeli bir görünüme sahiptir. Karın bölümünde uçları kıvrık çizgiler bulunmaktadır. Ön bacağına ters lale şeklinde kas detayı mevcuttur. Hayvanın ayak ve kuyruk bölümlerinde spirallerin olduğu görülmektedir. Yukarı Anzaf Kalkanı'nda (Kat. No 76) yer alan boğanın; karın, boyun, göğüs ve kuyruk kısımlarında geniş aralıklı çizgiler bulunmaktadır. Kaburgaları üçgene benzer şekildedir. Askeri bir teçhizat olan kalkan üzerine resmedilen tanrı üzerindeki boğa betimiyle, seferde tanrıların desteğini almak amaçlanmış olabilir.

Üzerinde boğa betimi bulunan 3 iğne tespit edilmiştir (Kat. No 80-81) (Yıldırım, 1989: 22-39; 44, 47, Şekil 61; Zahlhaas, 1991: Levha 22-24, 41; Merhav, 1994: 133-136, fig.3.5a-b; Merhav, 1996: 312-315, lev.5). İğnelerden ikisinde, boğaların üzerinde aslan figürü yer almaktadır (Kat. No 80-81), diğer iğnede ise boğa tek başınadır. İğne örnekleri sağlıklı bir ikonografik analize elverişli değildir.

Urartu metal sanatında; üzerinde boğa betimi ile karşılaştığımız diğer bir eser grubu pektorallerdir. Boğa tasvirlerine 2 pektoral üzerinde rastlamaktayız (Kat. No 82-83) (Kellner, 1977: 483, Lev.3; Ghadim, 2007: 211-212; Belli, 2010: 305-306). Örneklerden biri üzerinde boğalar yürür durumdayken (Kat. No 82), biri üzerinde diz çökmüş vaziyettedir (Kat. No 83). Her iki eserde boğalar, hilal şeklinde yukarı doğru tek bir boynuza sahiptir. Kat. No 82'de boğanın gövdesi; enseden kuyruk bitimine kadar uzanan kısa çizgiler ile taranmıştır. Kuyruk çember şeklindedir. İkinci örnek üzerindeki detaylar net bir şekilde anlaşılmamaktadır.

Ağrı/Liç'te gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar sonucunda üzerinde boğa betimi bulunan 2 metal kap ele geçirilmiştir (Kat. No 84-85) (Belli vd., 2017, Foto 8-

9; Yaşlı, 2017: 22, 42, Fotoğraf 5-6, 64-66). Boğa; kaplardan birinde yürür (Kat. No 85), diğerinde ise diz çökmüş vaziyettedir (Kat. No 84). Kat. No 84'deki boğanın bir tane olan boynuzu hilal şeklindedir. Hayvanın kaburga açıklığının, içinde çizgisel detayların işlendiği dikdörtgen şekilde verildiği görülmektedir. Kalça kısmında; sık ve dikey çizgilerden oluşturulmuş bir ayrıntı bulunmaktadır. Kat. No 85'deki boğanın vücudu ince yapılıdır. Gözleri yuvarlaktır, ağzı ise bir çizgi ile belirtilmiştir. Bacaklar ince ve uzundur. Kuyruk çember şeklindedir.

Metal eserler dışında mühürler üzerinde de boğa betimleri ile karşılaşmaktayız. Urartu mühürleri arasında 5 örnek üzerinde boğa betimi bulunmaktadır (Kat. No 87-90) (Lehmann-Haupt, 1910: 241; Van Loon, 1966: 141, 160, A4, G2; Zengin, 2000: 46-47, 57, Kat. No. 59, 69, Levha XVI, XIX; Biber, 2004: çizim 1). Mühürlerden üçü damga mühür (Kat. No 87-89) ikisi ise silindir mühürdür (Kat. No 90). Damga mühürlerin ilkinde (Kat. No 87) (Van Loon, 1966: 141, 160, A4) boğa yürür şekildedir. Boğa, bir çıkıntı şeklinde duran burun yapısı ile dikkat çekmektedir. İkinci damga mühür (Kat. No 88) (Zengin, 2000: 46-47, Kat. No 59, Levha XVI) biri şahlanmış biriye oturur durumda olan iki boğa betimine sahiptir. Üçüncü damga mühürde (Kat. No 89) (Biber, 2004: çizim 1) bir hayvanlar hâkimi kompozisyonu işlenmiştir. Söz konusu figür iki elinde de hayvanlar tutmaktadır. Hayvanlar hâkiminin sağ elinde hayvanın bir boğa olduğu düşünülmektedir. İki silindir mühür örneğinden birinde (Van Loon, 1966: 141, 160, G2) bir av sahnesi işlenmiştir. Sahnede uzun bacaklı bir boğa ve bir okçu yer almaktadır. Mühür üzerinde aynı zamanda ay ve hilal işaretleri de bulunmaktadır. İkinci mühür örneği nde ise üç hayvan tasviri yer almaktadır bulunmaktadır (Kat. No 90) (Zengin, 2000: 57, Kat. No 69, Levha XIX). Bu tasvirlerden bir tanesi koşan vaziyetteki bir boğaya aittir.

Mühürlerin genel kullanım alanlarının incelenmesi, mühürler üzerlerindeki boğa tasvirlerinin yorumlanması açısından önemlidir. Mühürler; düzen, mülkiyet ya da yetki belgesi içerikli anlaşma metinlerine basılan, bir imza aracıdır. Bunun dışında üzerlerine işlenen kutsal içerikli metinlerle koruyucu nitelik de taşımaktadır (Darga, 1992: 68). Bu bilgilerden yola çıkarak boğa tasvirlerinin mühürler üzerine siyasi ve dini düşüncelerle yansıtılmış olduğunu söylemek olasıdır.

Boğa, Urartu duvar resimleri ve kabartmaları üzerinde de sıklıkla resmedilmiştir. Boğa tasvirli Urartu duvar resimleri; Altın-tepe (Kat. No 91) (Özgüç, 1963: 52; Akurgal 1988: 179; Silistreli 2011: 38), Arin-Berd (Kat. No 92-93) (Van

Loon, 1966: 66; Hovhannisyan, 1973: 46; Silistreli 2011: 37; Nunn 2012: 327; Durukan, 2014: 42; Dan vd. 2019: 178-179), Toprakkale (Kat. No 94) (Van Loon 1966: 101-102, Lev.XXa)) ve Anzavurtepe (Silistreli, 2011: 35; Dan vd., 2019: 188) merkezlerinde tespit edilmiştir. Anzavurtepe, Altıntepe (Kat. No 91) ve Arin-Berd (Kat. No 92) duvar resimlerinde boğalar diz çökmüş vaziyettedir. Arin-Berd'de bulunan diğer duvar resminde (Kat. No 93) boğa otlar şekilde resmedilmiştir. Duvar resimlerinde boğaların boynuzları kısa ve kavislidir. Vücut çevreleri çoğunlukla kısa çizgiler ile çevrelenmiştir. Kaburgaları dikey şeritler şeklindedir. Kuyruk ise bacaklardan aşağı sarkmaktadır. Urartu'da, boğa betimli kabartmalara verilecek örnekler Toprakkale (Kat. No 94) ve Adilcevaz Kef Kalesi'nde ele geçirilmiştir (Kat. No 95) (Burney and Lawson, 1958: 211-218; Van Loon, 1966: 71-75; Salvini, 2006: çiz.10). Boğa burada; tanrı olduğu düşünülen bir figürü sırtında taşımaktadır. Boğanın vücut kompozisyonu duvar resimleri ile benzerdir.

Toprakkale'den açığa çıkarılan ve MÖ 8.-7. yüzyıllar arasına tarihlendirilen mobilya parçasına; boğa üzerinde duran tanrı resmedilmiştir (Kat. No 96) (Barnett, 1950: 15, Lev. VII3; Barnett, 1954: Lev.III; Akurgal, 1995: Şek.186). Boğa, oturur pozisyonudadır. Hayvanın vücudu küçük daireler ile bezenmiştir. Ön omzunda ters lale detayı bulunmaktadır. Bacaklarında çift çizgi detayı bulunmaktadır.

Urartu sanatında boğaları mitolojik yaratıklar şeklinde de görmekteyiz. Urartu sanatında görülen boğa uzuvlu karışık yaratıkları; Kanatlı boğalar (Kat. No 97-105) (Barnett, 1950: 6, Lev.5; Özgüç, 1961a: 262; 201; Van Loon, 1966: 90, 98, 176; Azarpay, 1968: 58-65; Özgüç, 1983: 36; Ayvazian and Phil, 2004: 127, fig.8; Belli, 2010: 379; Ghadim, 2017: 75-76; Konyar, vd., 2019: 72, Res.9), kanatlı aslan ve boğa karışımı yaratık (Kat. No 106) (Özgüç,1961a: 258; Özgüç, 1961b, res.23-24), boğa-adamlar (Kat. No 107) (Barnett, 1950: 38, Lev. VI; Van Loon, 1966: 90), kuş başlı, kuş gövdeli karışık yaratık, boğa başlı yılan gövdeli yaratık (Kat. No 108) (Baş, 2008: Res.29), üst dudağı kartal dudağı, ön ayakları boğa arka ayakları aslan şeklinde ve geyik başlı, kanatlı, ön ayakları aslan arka ayakları ise boğa şeklindedir (Çavuşoğlu, 2002: 183-184, 188, 201-203, 209-210, 214, Çizim 25, 29, 47, 91).

Kanatlı boğalar; kemer, mühür, mobilya parçası, miğfer, pektoral ve giysi aplikleri üzerine işlenmiştir (Kat. No 97-105). Kat. No 97-98'deki kanatlı boğalar oturur vaziyettedir. Kat No 103'deki kanatlı boğa ise boyunlarını geriye döndürmüştür. Geri kalan örneklerde yürür ya da koşar vaziyettedir. Urartu kanatlı

boğaları, başlıklı ya da başlıksızdır. Kat. No 97'deki kanatlı boğa ucunda güneş diski bulunan, boynuzlu bir başlık takmaktadır. Kat. No 101'deki kanatlı boğanın başlığı ise takkeye benzemektedir. Bunun dışında kalan örneklerde başlık yoktur. Kat. No 97'deki kanatlı boğa, ensesinde bombe şeklinde duran saç detayına sahiptir. Kat. No 101'deki bulunan boğanın saçları ise iki omzu üzerinde durmaktadır. Diğer kanatlı boğalar saçsızdır. Kat. No 101'deki kanatlı boğa sakallıdır. Bu eser haricindeki kanatlı boğalar, sakalsızdır. Yaratıkların kanatları benzer şekilde tasarlanmıştır. Dik şekilde uzanan kanatların üzeri dikey ve yatay şeritler ile belirginleştirilmiştir. Urartu sanatında şimdilik tek örneğine rastladığımız boğa-adam (Kat. No 107) Toprakkale'den, kanatlı aslan ve boğa karışımı yaratık (Kat. No. 106) ise Altıntepe'den ele geçirilmiştir. Kanat yapıları yukarıdaki örneklerin benzeridir. Toprakkale boğa-adam örneği (Kat. No 107) üzerinde barındırdığı birçok detay ile ilgi çekicidir. Yaratığın belden yukarısı insan belden aşağısı boğa şeklindedir. Yapraklar ile süslenmiş bir başlık takmaktadır. Başının iki yanında yer alan saçları kat kat durmaktadır.

Urartu sanatında boğa başları eklenti ve tutamak olarak sıklıkla kullanılmıştır. Boğa başı şeklindeki eklentiler çoğunlukla tunçtan yapılmış olsa da bakır alaşımı (Barnett, 1950, 19, XVI2; Van Loon, 1966. Levha XXII; Azarpay, 1968: 53) kullanılarak üretilmiş, ayrıca pişmiş topraktan yapılmış örnekleri de mevcuttur. Bronz boğa aplikleri; Altıntepe (Kat. No 109) (Azarpay, 1968: 52-53; Van Loon, 1966: 98, levxxı), Karmir-Blur (Kat. No 110) (Azarpay, 1968: 53), Toprakkale (Kat. No 111) Verachram/Ališar (Kat. No 112) (Azarpay, 1968: Figür 34), Guşçi (Kat. No 113-114) (Hanfmann, 1956: 205-213; Hanfmann and Hansen, 1956: 53-57), Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'nda (Kat. No 115-117) (Gökçe ve Kuvanç, 2018: 154, Foto.1-11; Kuvanç, 2018: 192, Fotoğraf 9-10) Karlsruhe Müzesi'nde (Kat. No 118) (Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 105, çiz.1B), Van Müzesi'nde (Kat. No 120-123) (Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 107, Çizim4E; Yavuz, 2021: 20-21, Resim Ek 2.17/Çizim Ek 3. 6; Resim Ek 2.21/Çizim Ek 3.10; Resim Ek 2.22/Çizim Ek 3.11) ve British Museum'da (Kat. No 130) yer almaktadır. Seramikten üretilen boğa başları; Van Kalesi Höyüğü (Kat. No 125) (Konyar, vd., 2019: 71, Levha 8) ve Karmir-Blur'da (Kat. No 127) (Van Loon, 1966: 35 lev.1) açığa çıkarılmıştır. Pişmiş toprak boğa başı eklentilerini ise Çavuştepe kazılarında (Kat. No 125-126) (Çavuşoğlu, vd. 2017: 196, res. 10D; Çavuşoğlu ve Biber, 2021) tespit edilmiştir.

Urartu boğa başı eklentileri; genellikle “T” biçimli bir altlığa sahiptir. Boynuzlar uzun ve kavislidir. Gözler yuvarlak ya da badem şeklindedir. Göz çevresinde derin kontur çizgileri bulunmaktadır. Göz pınarı vurgulanmıştır. Kaşlar kalın ve belirgindir. Kulaklar yassıdır ve bir yaprağa benzer şekilde tasarlanmıştır. Alın kısmında kare bir detay bulunmaktadır. Alın ve burun arasında uzun dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır. Burun gerçeğe yakın bir şekilde işlenmiştir.

Bunun dışında British Museum’da 1 (Kat. No 129) (BM 132818; Yiğitpaşa, 2020: 494), Altıntepe’de ise 1 adet (Kat. No 128) (Karaosmanoğlu, Can vd. 2005: 185, res.9) boğa protomu yer almaktadır. Protomların sahip olduğu ikonografik detaylar, eklentiler ile benzerdir. Kat. No 129’daki protom üzerinde delikler bulunan oval alınlığı ve boyun çevresine işlenen gioş şeklindeki detay ile ilgi çekicidir. Van Müzesi’nde bulunan bir iğne üzerinde de boğa protomu bulunmaktadır (Yıldırım, 1989: 34-39). Boğa başları, miğfer (Kat. No 13-140) (Calmeyer, 1991: Levha 10; Kellner, 1982: 211-212, Lev.XIII; Baş, 2008: Res.42, 44), at gemi (Kat. No 141) (Gökçe, 2011: 249, çiz.172) ve bilezik örnekleri (Kat. No 135-138) (Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 4-7; Köse ve Girginer, 2018: 68-70, çizim 10-19) üzerinde de kullanılmıştır.

Urartu sanatında; boğa başlarının tutamak olarak kullanıldığı eserler de mevcuttur. Van Kalesi (Kat. No 131) (Tarhan ve Sevin, 1990: 431, res.5), Ayanis (Kat. No 133-134) (Sağlamtimur, Kozbe ve Çevik, 2001: 226, Levha VI. 80-81, figür 15) kazılarında boğa başı şeklinde tutamak örnekleri tespit edilmiştir. British Museum’da bulunan bir Urartu aynasının tutamak kısmı da boğa başı şeklinde yapılmıştır (Kat. No 132) (Barnett, 1963: 96; Greifenhagen, 1965: 17).

Şamdan, masa ayaklığı, mühür örneklerinde ise boğa toynakları kullanılmıştır. II. Rusa şamdanı (Kat. No 148) (Van Loon, 1966: lev.xvii; Azarpay, 1968: 58-65), Adilcevaz (Kat. No 149) ve Kayalidere’den (Kat. No 150) (Burney, 1966: 72, 96-98) açığa çıkarılan masalarda boğa toynakları ayaklık olarak kullanılmıştır. Metropolitan Museum’da bulunan bir damga mühür (Kat. No 151) (Pittman, 1987: No.88) ise boğa toynağı şeklinde tasarlanmıştır.

Urartu’da boğanın uzuvlarının yanı sıra bizzat boğa şeklinde tasarlanmış sanat eserler de bulunmaktadır. Anzaf Kalesi’nde (Kat. No 143) (Belli, 2005: 157, çiz.3) tespit edilen rython, Ayanis’te ele geçen taş kap (Kat. No 144) (Çilingiroğlu, 1994: 72, 76) boğa şeklindedir. Hitit kültüründe, boğa şeklinde tasarlanmış rythonların

Fırtına Tanrısının temsilleri olduğu düşünülmektedir (Güterbock, 1943: 286; Coşkun, 1969: 34-45; Savaş, 2002: 114). Urartu kültüründe de kendine yer bulan boğa biçimli rythonların, aynı şekilde Fırtına Tanrısı'nı temsil ettiği düşünülebilir. Adana Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak heykelcik (Kat. No 147) (Taşyürek, 1976b: 106, Figure 5) ve Urartu sanatına ait iki mühür örneği de boğa şeklinde işlenen diğer sanat eserleridir (Kat. No 145). Bu şekilde tasarlanmış mühür örnekleri, MÖ 4. binden itibaren kullanılmaya başlanmıştır ve benzerlerine Assur Ticaret Kolonileri Çağı mühürlerinde de rastlanmaktadır (Zengin, 2000: 10).

Geç Hitit sanatında toplam 60 eser üzerinde boğa betimi bulunmaktadır. Boğa orthostat kabartması (Kat. No 152) (Matthiae, 1963: 35; Naumann, 1983: 28; Akurgal, 1995: Lev.87b), (Kat. No 158) (Orthmann, 1971: Lev.33g; Gilibert, 2011: 176), (Kat. No 164) (Luschan, 1902: 227, fig. 131-132; Orthmann, 1971: 60e), (Kat. No 167-170) (Von Oppenheim, 1931; Levha 8a, 12b, 23a, 26a, 27a; Orthmann, 1971: Levha 11c, 11e) (Kat. No 180) (Alkım, 1948b: 538-539; Çambel, 1949: 27, Res.2; Orthmann, 1971: 258), stel (Kat. No 166) (Çiftçi, 2020: 123-134) (Kat. No 171) (Thureau-Dangin, 1929: 199, 202; Orthmann, 1971: 236, 534, 535, lev.53d), (Kat. No 176) (Ensert, Görmüş, Kara, 2008: 35-46, figür 1-3), (Kat. No 177) (Dinçol vd., 2015: 72-73) (Kat. No 170), heykel kaidesi (Kat. No 159) (Woolley, 1952, 168, Lev. B.47; Orthmann, 1971: 503, Levha 25e) (Kat. No 172) (Kulakoğlu, 1999: 174, Lev.4; Kulakoğlu, 2000: 2; Çelik, 2008: 47), köşe taşı (Kat. No 173) (Kulakoğlu, 1999: 173-174, Levha 7; Kulakoğlu, 2000: 2), pyxis (Kat. No 188) (Hermann and Schloen 2014: 114-115, Figür c8; Coşkun, 2018: 72) ve mühürler (Kubala, 2015: 18, Mühür 10, 64b, 66b) (Kat. No 185-187) üzerine işlenmiştir. Bu eserlerde boğayı; tanrının arabasını çeken (Kat. No 155) (Orthmann, 1971: Levha 41f; Akurgal, 1995: Levha 87a) veya onu sırtında taşıırken (Kat. No 166, 171, 176, 177,) (Alkım, 1948b, 539, Levha 8; Dinçol vd., 2015: 72-73; Çiftçi, 2020: 123-134; Thureau-Dangin, 1929: 199, 202), kurban hayvanı olarak (Kat. No 182) (Alkım, 1948b: 538; Çambel, 1949: 27, Levha2; Bossert, vd., 1950: Lev.XI, XII; Röllig: 2011: 126) ve aslanla mücadele ederken (Kat. No 158, 169-170) (Thureau-Dangin, 1929: 199, 202; Von Oppenheim, 1933: lev. XXVIa, XXVIIb; Orthmann, 1971: Levha 11e, 53d) görmekteyiz.

Boğa tasvirli eserlerin büyük çoğunluğunu orthostat kabartmalar ve steller oluşturmaktadır. Boğalar; orthostat kabartmalar ve steller üzerinde genellikle yürür

vaziyettedir. Bunun yanı sıra başı geriye yatık (Kat. No 158) (Orthmann, 1971: Lev. 33g; Gilibert, 2011: 176), dizlerini kırmış (Kat. No 161) (Hogarth, 1914: B 13b; Orthmann, 1971: Levha 27c) ve şahlanmış (Kat. No 169-170) (Von Oppenheim, 1933: lev. XXVIa, XXVIIb; Orthmann, 1971: Levha 11e) şekilde betimlenmiş boğalar da mevcuttur.

Karkamış (Kat. No 159) ve Erzin (Kat. No 176) örneklerindeki boğaların ense kısımları, yüksekçe tasarlanmıştır. Söz konusu detay, Karkamış boğasında daha belirgindir. Boğaların tek bir tane olan boynuzları yukarı kıvrık şekildedir. Gözler yuvarlak ya da badem şeklidir. Göz çevrelerinde belirgin kontur çizgileri bulunmaktadır. Kuyruklar bacaklardan aşağı doğru sarmakta veya bacak arasına doğru uzanmaktadır. Kuyruk ucu farklı şekillerde tasarlanmıştır. Örneğin; Arsuz Steli'nde (Kat. No 177) (Dinçol vd., 2015: 72-73) kuyruk ucu birbirine dolanmış vaziyettedir. Cekke boğasının (Kat. No 184) (Orthmann, 1971: 234, 482, lev.5d) kuyruk ucu düz ve yassıdır. Tell Halaf (Kat. No 167-170) (Von Oppenheim, 1931; Levha 8a, 12b, 23a, 26a, 27a; Orthmann, 1971: Levha 11c, 11e) ve Karatepe boğası (Kat. No 180) (Alkım, 1948b: 538; Çambel, 1949: 27, Levha2; Bossert, vd., 1950: Lev. XI, XII; Rölliğ: 2011: 126), vücutlarının çeşitli kısımlarında yer alan sağrı detayları ile Geç Hitit sanatında yer alan boğa figürlerinden ayrılmaktadır. Bahsi geçen sağrı detayları Tell Halaf örneklerinde daha düzgün şekilde işlenmiştir. Arsuz Steli'nde yer alan boğanın kalça ve sırt kısmında bulunan çizgi detayları diğer örneklerde görülmemektedir. Zincirli boğası uzun vücut yapısıyla farklılık göstermektedir.

Geç Hitit heykel kaideleri; Karkamış (Kat. No 163) (Woolley, 1952, 168, Lev. B.47; Orthmann, 1971: 503, Levha 25e), Kabahaydar (Kat. No 172) (Kulakoğlu, 1999: 174, Lev.4; Kulakoğlu, 2000: 2; Çelik, 2008: 47), Mehmedihan (Kat. No 174) (Kulakoğlu, 1999: 171-173, Levha 5-6), Yeşilçat/Haçgöz (Kat. No 175) (Çelik, 2005: 17-19), Çineköy (Kat. No 178), Domuztepe (Kat. No 179) (Orthmann, 1971: 111, 482, Levha 6b) ve Karatepe'den (Kat. No 183) (Alkım, 1948b, 541, Levha 15a-15b; Çambel, 1999: 20-21, Lev.32-33, 50-51) ele geçirilmiştir. Heykel kaidelerinde çift boğa kullanılmıştır. Hayvanlar yürür vaziyettedir. Gözler genellikle yuvarlaktır. Karkamış kaidesinin (Kat. No 163) gözlerin derin çukurlar şeklidir. Karkamış (Kat. No 163), Kabahaydar (Kat. No 172) ve Domuztepe (Kat. No 179) kaidelerinin baş kısmında alınlık detayı vardır. Alınlık detayı Karkamış (Kat. No 163) ve

Domuztepe’de (Kat. No 179) ovale yakın Kabahaydar (Kat. No 172) da boğası ise karedir. Karkamış kaidesi (Kat. No 163) oval alınlığı ile dikkat çekmektedir. Çineköy (Kat. No 178) boğası haricindeki Geç Hitit kaidelerinin vücutları genel olarak kübiktir. Çineköy (Kat. No 178) boğasının vücudu gerçeğe yakındır ve kübik olmaktan uzaktır. Bu merkezde yer alan boğaların sahip olduğu dalgalı yeşelleri, bacak kısmında bulunan ters lale biçimindeki kas şeklini diğer kaide örneklerinde görmemekteyiz. Kabahaydar (Kat. No 172) ve Yeşilçat/Haçgöz (Kat. No 175) kaidelerinin omuz kısımlarında bir kas detayı bulunmaktadır. Bu detay, Yeşilçat/Haçgöz (Kat. No 175) kaidesinde belirgin kontur çizgileriyle verilmiştir. Kabahaydar (Kat. No 172) kaidesinin omuz detayı ise daha yumuşak hatlara sahiptir. Karkamış (Kat. No 163) ve Kabahaydar (Kat. No 172) boğasının omzunun alt kısmında geniş bir bant detayı vardır. Bu detay diğer kaidelerde yoktur. Mehmedihan (Kat. No 174) heykel kaidesi, üzerinde barındırdığı detaylar ile Geç Hitit heykel kaideleri arasında farklı bir ikonografiyi yansıtmaktadır. Boğanın ensesinden başlayarak kuyruk ucuna uzanan gövde detayı üzerinde derin çizgiler kullanılmıştır. Hayvanın omuz ve kalça kısmında, içerisinde yine derin çizgilerin kullanıldığı kare bir açıklık vardır. Geç Hitit boğa kaidelerinin kuyruk yapıları birbirinden farklıdır. Karkamış (Kat. No 163), Kabahaydar (Kat. No 172) ve Domuztepe (Kat. No 179) boğa kaidelerinin kuyrukları bacak arasındadır. Kuyruk ucu Domuztepe (Kat. No 179) örneğinde mısıra benzeyen bir örgü şeklindeyken Karkamış’ta (Kat. No 163) düzdür. Yeşilçat/Haçgöz (Kat. No 175) boğasının bacaklardan aşağı sarkan kuyruğunun uç kısmı ise giyoş motifi ile işlenmiştir.

Bunlar dışında boğa betimli pyxis ve mühür örnekleri de bulunmaktadır. Tell Tainat’ta tespit edilen pyxis (Kat. No 188) (Hermann and Schloen 2014: 114-115, Figür c8; Coşkun, 2018: 72) örneğinde boğanın kurban ediliş anının yansıtılması ilgi çekicidir. Mühürlerde (Kat. No 185-187) (Kubala, 2015: 18, Mühür 10, 64b, 66b) görülen boğalar oturur veya koşar vaziyettedir. Hayvanların vücutları doğal görünümünden uzaktır. Boğaların başları, “T” şekline benzemektedir. Mühürlerin biri haricinde (Kat. No 181) (Kubala, 2015: 18, Mühür 10), boğaların üzerinde herhangi bir kas detayına yer verilmemiştir.

Boğa, Geç Hitit eserlerinde mitolojik yaratıklar şeklinde de kendine yer bulmuştur. Bu yaratıklar kanatlı boğalar ve boğa-adamlardır. Kanatlı boğalar Karkamış (Hogarth, 1914, Lev. B,16a; Orthmann, 1972: 429, 505 Lev.28d), Tell

Tainat (Denel and Harrison, 2017: 147-150, figür 7-7; Harrison, 2017: 285-289, figür 6) ve Tell Halaf'tan açığa çıkarılan eserler üzerine işlenmiştir. Bu merkezlerde yer alan kanatlı boğa tasvirleri (Kat. No 189-191), 3 farklı tip ikonografik anlayışı yansıtmaktadır. Birinci tipolojiyi oluşturan Karkamış kanatlı boğası (Kat. No 189); kükrer şeklindeki ağız detayı, biri baltalı kişi tarafından tutulan şahlanmış ayakları ile ve üst tarafında yay şekline benzer bir detay olan alt kısmı ise küçük derin çizgiler ile meydana getirilmiş kanatları ile farklı bir ikonografi yansıtmaktadır. Tell Tainat kanatlı boğası (Kat. No 190) ikinci tipolojiyi o oluşturmaktadır. Buradaki kanatlı boğanın burun kısmında bulunan kavisli yay detayları, derin ve yuvarlak göz şekli ve küçük daireler şeklindeki yele detayları ile farklı bir ikonografiyi yansıtmaktadır. Üçüncü tipolojiye dâhil edilen Tell Halaf kanatlı boğaları (Kat. No 191) ise aynı noktada bulunan boğa tasvirleri ile benzer bir ikonografik anlayışa sahiptir.

Geç Hitit boğa-adamları Ain Dara (Kat. No 192) (Orthmann, 1971: 478, lev.3a; Novák, 2012: 48, lev.11B), Karkamış (Kat. No 193-197) (Hogarth, 1914: Lev. B 14b; Orthmann, 1971: 505, Lev. 27d; Akurgal, 1995: Lev.100b), Tell Halaf (Kat. No 198-200) (Von Oppenheim, 1931: 100-103; levha 27a, levha VIIIb; Orthmann, 1971: Lev. 8h, 10g; Von Oppenheim, 1932: lev.xlviii; Orthmann, 1971; lev.12b; Akurgal, 1995: Levha 103c) ve Karatepe (Kat. No 201) (Orthmann, 1971: Lev. 19e) merkezlerinde tespit edilmiştir. Bu merkezlere ait eserler üzerinde toplamda 6 tip boğa-adam tasviri bulunmaktadır. Ain Dara'da (Kat. No 192) bulunan boğa-adamlar birinci tipi oluşturmaktadır. Bu boğa-adamlar kollarını yukarı kaldırmıştır. Ayakları profilden vücutlarının geri kalanı ise cepheden görülecek şekilde betimlenmişlerdir. 2 boynuzlu bir başlık takmaktadırlar. Kulakları ve gözleri aynı hizadadır. Gözleri badem şeklindedir, burun ise büyüktür. Kısa kollu ve yırtmaçlı bir kıyafet giymektedirler. Kıyafetlerin bel kısımları kemerlidir. Dikey çizgilerle belirtilen sakallar göğse kadar uzanmaktadır. Kuyruk bacakların arasındadır. İkinci ve üçüncü tip boğa-adamlar Karkamış'ta (Kat. No 193-197) tespit edilmiştir. İkinci tip boğa-adamlar (Kat. No 193) antitetik duruşa sahiptir. Üzerlerinde kısa kollu bir kıyafet bulunmaktadır. Bacakları profilden gövdeleri ise cepheden tasvir edilmiştir. Ellerinde mızrak tutmaktadırlar. Boynuzlu başlıklarının uç kısmında ponpon bulunmaktadır. Sakallar göğse kadar uzanmaktadır. Uçları volüt şeklinde tasarlanmış saçlar, iki yandan omuzlara düşmektedir. Elmacık kemikleri bombeli bir görünüme sahiptir. Bu durum boğa-adamların tebessüm eder gibi görünmesine neden olmuştur. Üçüncü tip boğa-adamlar (Kat. No 194-197), bir bitkiyi tutar şekilde tasvir edilmiştir.

Başlıklarında yukarı doğru kavisli bir şekilde uzanan boynuz ek olarak ikinci bir boynuz daha vardır. Saç uçları volüt şeklinde yukarı kıvrılır. Sakallar göğse kadar uzanmaktadır. Kıyafetlerinin bel bölümünde üç şeritli bir kemer bulunmaktadır. Kemerden üç parçadan oluşan bir kumaş sarkmaktadır. Dördüncü ve beşinci tip boğa-adamlar, Tell Halaf'ta (Kat. No 198-200) yer almaktadır. Dördüncü tip boğa-adamlar (Kat. No 198-199) birbirlerine bakmaktadır. Kıyafetleri kısa kolludur ve bel kısmında bir detay bulunmaktadır. Kıyafetin pazı bölümünde daire şeklinde bir ayrıntı vardır. Başlarında takke benzeri bir başlık vardır. Saç ve sakal Assur tarzındadır Gözleri badem şeklindedir kaşları ise kalındır. Kulaklar uzun yapılıdır. Omuzları belirgin derece şişkindir. Kollarda ve parmaklarda orantısızlık mevcuttur. Beşinci tip boğa-adamlar (Kat. No 200) küçük boyutlu bir insan figürüyle birlikte resmedilmiştir. Birbirine bakar şekilde duran figürlerin göğüs kısımları cepheden tasvir edilmiştir. Boğa-adamlar başlarının üzerinde bir güneş kursu taşımaktadır. Boynuzlu bir başlık takmaktadırlar. Uçları volüt şeklinde olan saçlar iki yandan omuz üzerine düşmektedir. Altıncı tip boğa-adamlar Karatepe'de (Kat. No 201) bulunmaktadır. Figürler antitetik bir duruşa sahiptir. Boğa-adamların başları cepheden ayakları ise profilden işlenmiştir. Ellerine mızrak tutmaktadırlar. Başlarında takke benzeri bir başlık vardır. Saçları; yüzün her iki yanından enseye kadar uzamaktadır. Üzerlerinde, bacak hizasına kadar inen bir kıyafetin olduğu görülmektedir. Kuyruk ise bacakların arasında yer almaktadır.

Geç Hitit boğa-adamları Orthmann tarafından ise 3 gruba ayrılmıştır. Buna göre; ilk grupta Karkamış'tan açığa çıkarılan boğa-adamlar (Kat. No 193-197) bulunmaktadır. Figürler boynuzlu başlıkların haricinde iki boynuz daha taşırlar. İkinci grup içerisinde Ain-Dara'dan açığa çıkarılan örnekleri barındırır (Kat. No 192). Bu grubun içerisinde yer alan boğa-adamlar kollarını yukarı kaldırmış vaziyette dururlar ve Karkamış örneklerinde olduğu gibi ek boynuzla sahip değildirler. Üçüncü grup ise Tell Halaf'tan açığa çıkarılan boğa-adam tasvirlerini içermektedir (Kat. No 198-200) (Orthmann, 1971: 307-308). Diğer gruplara ait boğa figürlerinde kuyruklar bacakların arasında iken Tell Halaf örneklerinde kuyruklar bacaklardan aşağı doğru sarkmaktadır. Karatepe'den açığa çıkarılan boğa-adam figürleri, bahsi geçen gruplandırmanın içerisine dâhil edilmemiştir (Kat. No 201). Orthmann'a göre burada bulunan boğa-adamlar, herhangi bir boynuzla sahip olmamaları, boğa kulaklarının bulunmaması ve kıyafetlerinden dolayı boğa-adam olarak tanımlamayacak kadar

insansılardır (Orthmann, 1971: 308). Orthostat kabartmaları ve steller üzerine işlenen betimlerden boğa toynaklarının masa ayağı olarak da kullanıldığını görmekteyiz.

Frig sanatında 24 eser üzerinde boğa betimi bulunmaktadır. Frig sanatında boğa betimleri; Orthostat kabartmaları (Kat. No 208) (Buluç, 1986: 425,432, Levha 6), kaya mezarı (Kat. No 209) (Vassileva, 2012a: 244, Figür 3), sunaklar (Kat. No 210) (Neve, 1969: 156, Figür 9a-d; Erdan, 2015: Levha 5a)., ahşap eserler (Kat. No 211-212) (Oğuz, 1933: 60, Şekil 58; Young, 1981: 52-53, Figür 22 E-C, Levha 23 A-G), çanak-çömlekler (Kat. No 216-221) (Young, 1981: 36, 16E-F, 17 A-C. F: Özkaya, 1992: 110, 205-206, Levha 33a-b; 39a-b, 41b, 42b; Öztekin, 2006: 47-48, 49, Levha 60, Şekil 11; Çakalgöz, 2011: IV, V, 60, Levha 75; Yavuz Çakalgöz, 2013: 117; Figür 5), eklentiler (Kat. No 222-225) (Young, 1981:102-104, 112, 198-201, figür 67-68A-B, 72, 117A-C, levha 47A, 50A-C, 59 A-C, 87A-D, 88A) ve kemik eserler (Kat. No 229) (Otto, 1940: s.62-63, Figür 16) üzerinde görülmektedir. Üzerinde boğa tasviri bulunan bir orthostat kabartması Ankara Fidanlık'tan açığa çıkarılmıştır. Frig boğa betimli eserlerinin çoğu ahşap ve seramik sanatından gelmektedir. Bu eserlerin çoğunda boğalar doğal yürür vaziyettedir. Hayvanların ense kısımları yüksek yapılmıştır. Ahşap eserlerin bir tanesinde bu kısmın yelpaze şeklinde tarandığı da görülmektedir (Kat. No 211). Çanak-çömleklerde boğalar, metoplara bölünmüş sahneler üzerine işlenmiştir (Kat. No 216-217). Bu eserlerdeki boğaların vücut görünimleri dolgundur. Frig seramiklerinde resmedilen aslan ve boğaların baş kısımlarında yarım daire şeklinde bir detay bulunmaktadır. Boğa başları, kazan ve seramikleri üzerinde sıklıkla kullanılmıştır. Frig boğa başları; üçgen ve oval bir görünüme sahiptir. Boynuzlar kısa ve kavislidir (Kat. No 222-225). Eklentilerin boyun kısımlarında bir halka detayı bulunmaktadır. Göz çevreleri derin kontur çizgileri ile belirtilmiştir. Eklentilerin birinde üçgen alınlık detayı mevcuttur. Diğerinin alın kısmındaysa zikzak ve yay şekillerindeki çizgiler kullanılmıştır. Bunlar dışında Friglerde boğa boynuzlarının sunakların acroteria kısımlarında da kullanıldığını görmekteyiz (Kat. No 228) (Bakır, 1995: 271-273; Ateşlier, 2006: 132-146).

Son olarak Lidya ve Likya sanatı bünyelerinde çalışmamızın zaman aralığına hitap eden çok az sayıda eser barındırmaktadır. Lidya'da biri altın pendentif (Kat. No 230) (Erdan, 2021: 73-83) biri seramik (Kat. No 231) (Schaeffer, Ramage and Greenewalt, 1997: Cor. 35) olmak üzere 2 eserde boğa betimi ile karşılaşmaktayız.

Altın pendantsifte boğa başları kullanılmıştır. Likya’da ise Ksanthos’tan açığa çıkarılan 2 orthostat kabartması (Kat. No 232) (Des Courtils, 2008: 1637, Figür 6; Özudoğlu, 2008: 65, Levha 1b, 1e) üzerinde boğa tasviri kullanılmıştır.

Araştırmamıza konu alan uygarlık sanatlarındaki yerli ve yabancı etkileşim unsurlarının incelenmesi; uygarlıklar arasındaki etkileşimin anlaşılması açısından önemlidir. Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları siyasi arenada; zaman zaman birbirleriyle mücadele etmiştir; ancak bunun yanında ortak çıkarlar uğruna işbirliklerinde de bulunmuşlardır⁷⁶. Urartu kralı II. Sarduri; Geç Hitit Kent Devletleri’nden olan Melid ve Kummuh üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmıştır (Payne, 2006: 208-235; Salvini, 2006: 78; Çavuşoğlu, 2016: 110-111). Geç Hitit Kent Devletleri, Urartu ve Frig krallıkları; Assur kralları III Salmanassar, III. Tiglath-Pileser ve II. Sargon dönemlerinde Assur tehlikesine karşı güç birliği yapmıştır. III. Salmanassar; Gurgum, Sam’al, Pattina, Bit-Adini ve Karkamış kent beyliklerinin içerisinde yer aldığı bir birlik ile mücadele ettiğini bildirmektedir (Üngör, 2011: 142). Assur kralları kendilerine karşı yapılan güç birliklerini yazılı belgelerinde de aktarmıştır. III. Tiglath-Pileser, II. Sarduri’nin başı çektiği ve Geç Hitit kent beyliklerinden; Kummuh, Que, Karkamış, Sam’al, Melid, Gurgum ve Tabal’ın da içerisinde yer aldığı bir koalisyona karşı savaştığından bahsetmektedir (Luckenbill, 1926: 272-273). II. Sargon ise: “*Saltanatımın beşinci yılında Karkamış kralı Pisiris günah işledi ve sözünü unuttu. Muşkili Mita ile Assur’a karşı birleşti...*” (Luckenbill, 1927: 4) cümleleriyle karşılaştığı güç birliğini bizlere anlatmıştır. Bu koalisyon sonucunda II. Sargon ele geçirdiği Tabal kentinin kralını tahttan indirmiş, kralın yerine oğlu Ambaris’i geçirmiştir (Luckenbill, 1927: 11; Salvini, 2006: 99; Kuhrt, 2017: 197). II. Sargon yaptığı bu değişikliğin ardından kızını da Ambaris ile evlendirmiştir. Kral daha sonra kaleme aldığı yazılı belgelerinde Ambaris’in ona ve ülkesine ihanet ederek Urartu kralı I.Rusa ve Frig kralı Midas ile işbirliği yaptığını belirtmektedir (Luckenbill, 1927: 27). Kral bu durumu: “Tabal tahtına oturttuğum ve kızımı verdiğim Ambaris... bölgemi ele geçirmek için Urartulu Ursa ve Muşkili Mita ile teklifte bulundu...” (Luckenbill, 1927: 27) sözcükleriyle aktarmaktadır.

⁷⁶ Kolalisyonlar hakkında daha ayrıntılı bilgi için; Koalisyonlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: Luckenbill, 1927: 12, 21, 27-28, 68-69; Hawkins, 1982: 410-411; Sevin, 2003: 206, 240; Sevinç Erbaşı, 2004: 198; Kurt, 2009: 9-10; Tadmor and Yamada, 2011: 84; Akkuş Mutlu, 2015: 102-103; Doğanç, 2018: 13; Toptaş, 2021: 121-122.

Siyasi arenada, ortak çıkarlar uğruna zaman zaman işbirlikleri içerisinde bulunan ilgili devletlerin bu etkileşimi; dini, kültürel ve sanatsal faaliyetlere de yansıtması kaçınılmazdır. Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları sanatında yoğun miktarda Mezopotamya etkisi bulunmaktadır. Özellikle Urartu ve Geç Hitit sanatı üzerlerindeki Mezopotamya etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. Urartu sanatında hayvan figürleri üzerine işlenen detaylar, Assur’lu örneklerden etkilenilerek alınarak yapılmıştır (Belli, 1979: 74). Kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrı kompozisyonu Mısır kökenlidir (Half, 1971: 52) ve Urartu’ya Assur aracılığı gelmiştir (Belli, 1984: 337-339). Urartu’da av sahnelerinin işlendiği eserlerde, geriye dönerek atış yapan figürlerin ve ok yemiş yaralı boğaların betimlendiği görülmektedir. Bunların benzerlerine Yeni Assur saraylarında rastlamaktayız (Sevin, 2014: 36). Bazı araştırmacılara göre Urartu; duvar resmi sanatını Assur’dan almıştır (Genç, 2015: 20). Arin-Berd ve III. Adad-Nirari saraylarında bulunan üzerleri boğa motifli duvar resimlerinin birbirine olan benzerliği bu görüşü kuvvetlendirmektedir. At koşum takımları ve taşıt aksamalarında görülen boğaların dikey çizgiler ile belirtilen kaburga kemikleri, işleniş tarzı açısından II. Assurnasırpal Dönemi (MÖ 883-859) örnekleri ile benzerdir. Adilceviz’de açığa çıkarılan boğa üzerindeki tanrı kabartmalarının benzerleri Assur’da; Kuzeybatı, Khorsabad ve Ninive saraylarında görülmektedir (Genç, 2015: 140). Karmir-Blur’dan açığa çıkarılan boğa başı eklentisinin üzerinde yer alan işlemeler Assur sanatıyla benzer yansımalarla sahiptir (Azarpay, 1968: 53). Urartu’da gördüğümüz boğa şeklindeki mühür örnekleri Yeni Assur sanatında yaygın olarak kullanılmıştır (Zengin, 2000: 10). Geç Hitit’te çift boğa kaidelerinin benzerlerini Assur sanatı içerisine dâhil edilen Asrlantaş⁷⁷’ta görmekteyiz (Orthmann, 1971: 480, lev.4d). Urartu ve Geç Hitit boğaları üzerinde görülen ters lale biçiminde kas detayı, Assur’lu bir özelliktir. Boğaların bacaklarında bulunan çift çizgi detayı Assur kökenlidir.⁷⁸ Ancak Urartu sanatına Geç Hitit sanatı aracılığı ile gelmiştir. Hayvanların gövdelerinde görülen sağrı detayları ve kuyrukların bacakların arasına uzanması da yine Assur kökenlidir. Urartu mobilya sanatında gördüğümüz boğa ayaklı masaların benzerlerine hem Geç Hitit hem de Yeni Assur sanatında rastlamaktayız.

⁷⁷ Asrlantaş; Assur belgelerinde “*Hadatu/Haddatu*” olarak tanımlanmaktadır (Thureau-Dangin, 1929: 118; Mallowan, 1937: 328; Bryce, 2012: 252).

⁷⁸ Karaosmanoğlu paralel iki çizgi detayının Urartu’ya özgü olduğunu düşünmektedir (Karaosmanoğlu, 1991: 599).

Urartu ve Geç Hitit sanatında boğa üzerinde duran tanrı motifinin sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz. Bazı araştırmacılara göre tanrıların boğa gibi hayvanların üzerinde tasvir edilmesinin kökeni Hurri kültürüne dayanmaktadır. Dini kültürlerinde Hurri etkili öğeler taşıyan Urartu'nun bu doğrultuda, tanrıların boğa üzerinde tasvir edilmesi fikrini de Hurrilerden almış olmaları mümkündür (Genç, 2015; 12). Bunun dışında Urartu sanatında boğa uzuvlu karışık yaratıklardan bir tanesi olan aslan ayaklı boğa figürü de Hurri kökenli bir karışık yaratıktır (Genç, 2015; 12). Urartu sanatında nadir olarak karşılaşılan boğa başlı bileziklerin kökeni ise Kuzeybatı İran ve Kafkasya'ya dayanmaktadır (Ayaz, 2006: 48). Frig sanatında hayvanların çizgisel üslup kullanılarak tasvir edilmesi ve boğaların elmacık kemiklerinin belirginleştirilmesinde kullanılan çizgisel detayların Kuzey Suriye etkili olduğu düşünülmektedir (Özkaya, 1991: 112, 116, 139). Frig seramiklerinde resmedilen boğaların baş kısımlarında bulunan yarım daire şeklindeki detayın da Kuzey Suriye etkili olduğu düşünülmektedir (Sams, 1974: 189).

Geç Hitit eserlerinin benzerlerini Hitit tasvir sanatında da görmekteyiz. Çineköy, Arslantepe, Karkamış'ta boğaların çektiği arabaya binen Fırtına Tanrısı tasviri bulunmaktadır. Bu sahnenin benzerlerini İmamkulu Kabartması üzerinde de görmekteyiz (Savaş, 2002: Figür 31). Buna ek olarak Hitit yazılı belgeleri arasında yer alan Ullikummi şarkısında fırtına tanrısı savaşmak için savaş arabasını ve iki boğasını hazırlama emri vermektedir (Güterbock, 1951: 139).

Geç Hitit, Frig ve Likya sanatında karşımıza çıkan orthostat kabartmalar ve seramikler; ense kısımlarının yüksekçe tasarlanması, omuz kısımlarında görülen kas detayları ve cinsel organlarının belirgin şekilde tasarlanması gibi noktalarda birbiriyle benzerdir. Ksanthos ve Zincirli orthostat kabartmaları üzerindeki boğalar, benzer şekilde iki blok üzerine işlenmiştir. Ksanthos'tan ele geçen boğa kabartmasının Geç Hitit-Frig etkileşiminin izlerini yansıttığı ve üzerinde hiçbir Pers ve Yunan unsuru barındırmadığı iddia edilmektedir (Işık, 2019b: 234). Geç Hitit'te Mehmedihan boğa kaidesinin sahip olduğu ikonografi, Urartu boğa betimlerini anımsatmaktadır. Urartu boğalarının eklem kısımlarında görülen küçük halka detaylarını Geç Hitit boğalarında da görmekteyiz. Akurgal göre, P Tümülüsünden açığa çıkarılan ahşap boğa heykelcikleri, Geç Hitit etkilidir (Akurgal, 1988: 193). Friglerin metal sanatında Geç Hitit kent beyliği olan Tabal'dan ve Urartu sanatından izler taşıdığı düşünülmektedir (Erdoğan, 2019: 176).

Urartu ve Frig sanatlarının birbirleri ile olan etkileşimi konusu boğa başı şeklindeki aplıklar ile süslenen kazanlar üzerinden sıklıkla incelenmiştir. İki uygarlığa ait eklenti örneklerini incelediğimizde Gordion boğa başı eklentilerinin birçok yönü ile Urartu boğa başı eklentilerinden ayrıldığını görmekteyiz. Frig eklentilerinin dip kısmında gördüğümüz halka detayı Urartu boğa başlarında bulunmamaktadır. Urartu eklentilerinde boğaların yüzleri Frig eklentilerinde olduğu gibi tam anlamıyla üçgen bir görünüm yansıtmazlar. Frig eklentilerinin göz yapıları badem şeklindeki Urartu eklentilerinin gözleri oval yapılmıştır. Alınlık detayları Frig eklentilerinde oval ve üçgen⁷⁹ şeklindeki Urartu eklentilerinde genellikle karedir. Urartu boğa eklentilerinin kaşları gözün biraz yukarısındadır ve çıkık bir görünüme sahiptir. Frig eklentilerindeyse kaşlar göz konturleriyle aynı işlenim tarzında verilmiştir. Urartu eklentilerinin boynuz yapıları Frig eklentilerinden daha uzun şekilde tasarlanmıştır. Urartu eklentilerinin boynuz diplerinde görülen işlemler, Frig eklentilerinde mevcut değildir. Frig eklentilerinin başları üzerinde bulunan küçük halka detayları da Urartu eklentilerinde mevcut değildir. Araştırmacılar ortaya konulan bu verilerden dolayı Frig kazanlarının yerel üretimin bir parçası olduğunu düşünmektedir (Young, 1958: 151-152; Akurgal, 1961: 102, Levha IIIb; Azarpay, 1968: 54; Muscarella, 1968: 12; Young, 1981: 220; Vassileva, 2012b: 310-314). Buna ek olarak Kültepe ve Boğazköy’de yer alan boğa başı şeklinde tasarlanan içki kaplarını incelediğimizde (Savaş, 2002: Figür 14; Schachner, 2019: Şekil 4) boğa başlarının alnında bulunan zikzak detayı, göz şekilleri ve boynuz yapısı Frig boğa başı eklentilerini anımsatmaktadır.

Birçok eser grubu üzerine konu edilen aslan ve boğa mücadelesi kompozisyonunda genellikle mağlup edilen ya da aciz konumda gösterilen taraf boğadır. Hem krallar hem de tanrılar nezdinde böylesine üstün bir konumda olan boğa figürü, aslan karşısında neden hep aciz bir şekilde gösterilmektedir? Aslan ve boğanın; mücadele sahnelerinde neyi sembolize ettiği konusunda ortaya atılan teoriler, bu konuda fikir verici olabilir. Bu konuda ortaya atılan ilk görüş; boğanın bir düşmanı ya da bozguna uğratılan bir devleti temsil ettiği yönündedir. Lidya sikkeleri üzerinde yer alan boğaların da düşman krallıklar ile ilişkilendirilmesi bu görüşün destekleyicisi olabilir. Urartu krallarının boğaları kendi yansımaları olarak kabul

⁷⁹ MÖ 3.ve 2.binde Anadolu’da bulunan hayvan tasvirlerinden yalnızca boğaların alnı kısımlarında yer alan üçgen şeklindeki kakma veya süslemelerin boğanın gücünü sembolize ettiği ve iyi olma anlamını taşıdığı ileri sürülmektedir (Savaş, 2002: 122).

ettiği, boğaların tanrının kendisi olarak kabul edildiği hatırlandığında bu görüş, boğanın krali ve tanrısal duruşuna aykırı gibi görünmektedir. Aslan ve boğa mücadelelerinin mevsimsel geçişleri yansıttığı da düşünülmektedir (Hartner, 1965: 15-16). Bu doğrultuda kış gündönümünde, Leo Takımyıldızı doruk noktasına ulaştığında Boğa'nın yani Taurus (Boğa/Ülker) yaklaşık 40 gün boyunca görünmediği bilinmektedir⁸⁰ (Hartner, 1985: 725; Soudavar, 2003: 115).

Persepolis Sarayı, aslan ve boğa mücadelesi kabartmalarına ilişkin yapılan yorumları da incelemek de fayda vardır. Zerdüşt inancıyla bağlantılı olduğu düşünülen ilgili eserler hakkında ortaya atılan teoride; aslan Leo'yu, boğa ise Taurus'u temsil eder. Aslan tarafından mağlup edilen boğa tasvirinde; Leo Takımyıldızı'nın Taurus Takımyıldızı'nın yerini almasının yansıtıldığı düşünülmektedir (Soudavar, 2003: 117-119; Ehrenberg, 2008: 110-111; Lincoln, 2008: 222). Aynı sahne üzerine yapılan bir diğer yorum, aslanın Güneş'i, boğanın ise Ay'ı sembolize ettiği yönündedir. Bu bağlamda aslan ve boğa arasındaki çatışma gece ve gündüz döngüsünü temsil etmektedir (Soudavar, 2003: 117-119; Ehrenberg, 2008: 110-111).

Anadolu Orta Demir Çağı uygarlıklarının sosyo-kültürel yaşamlarına boğaya yükledikleri anlamlar, sanat eserlerinin değerlendirilmesinde önem taşımaktadır. Yaptığımız bu çalışma kapsamında boğanın birbirine zıt özellikleri bünyesinde barındıran bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki boğa, sahip olduğu fiziksel yapı nedeniyle hem hayat veren hem de yıkıcı bir güçtür. Taurobolium törenlerinde hayat verici olarak kullanılan boğa kanı, Kral Midas hayatına son vermek için kullanmıştır. Lidya krallarının, tanrıların ve kahramanlarının; boğa, boğa-adam figürlerini yakalamasıyla güçlerinin artacağına inanılmıştır. Burada bir nevi ödül simgesi olarak kullanılan boğa; bazı suçluların boğa tarafından öldürülmesinden dolayı bir ceza simgesi olarak da kullanılmıştır. Sikkeler üzerinde geceyi temsil etmiş olabileceği düşünülen boğa, aynı zamanda Güneş tanrıların/tanrıçalarının simgelerinden biridir. Cinsel durumu sebebiyle erkekliği sembolize eden boğanın boynuzlarının sahip olduğu şekil dolayısıyla kadınlığı temsil etmesi de boğa figürünün ikili karakter yapısına verilebilecek örnekler arasındadır.

⁸⁰ Boğa/Taurus Takımyıldızı bir daha ilkbahar ekinoksuyla bağlantılı olarak ortaya çıkacaktır (Hartner, 1985: 725; Soudavar, 2003: 115).

Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıklarında boğa figürünün tanrısal özelliğine ek olarak krali, ekonomik, astrolojik gibi kavramlarla da bağlantısı bulunmaktadır. Boğa, ilgili uygarlıkların ekonomisine fiziksel ve ruhani yönleriyle katkılar sağlamıştır. Urartu yazıtlarında Sümer ideogramı olan TÚG⁸¹ kullanılarak tanımlanan giysilerin yapımında da (Gökçe, 2016: 423) Urartu metinlerinde KUŠ GU₄ olarak ifade edilmiş boğa derileri kullanılmıştır⁸² (Gökçe, 2016: 431). Assur Kralı III. Shalmanassar (MÖ 858-824) yazılı belgelerinde Gurgum, Sam'al, Patina, Bit-Adini ve Karkamış beyliklerinden oluşan bir koalisyonu karşı savaştığından ve savaş sonrasında haraç olarak öküz aldığından bahsetmektedir. III. Salmanassar (MÖ 858-824), 26. krallık yılında ise Kate'nin şehri üzerine 4.kez yürüdüğünden ve haraç olarak gümüş, demir, altın, koyun ve öküz aldığını bildirmektedir (Grayson, 2002: 68). II. Assur-nasırpal (MÖ 884-860) Karkamış kralının kendisine haraç olarak vahşi öküz verdiğinden bahsetmektedir (Kurt, 1994: 48) Assur krallarının Geç Hitit Kent Devletleri üzerine düzenledikleri seferlerde ganimet ya da haraç olarak boğaların Geç Hitit ekonomisindeki konumu hakkında fikir edinmemiz açısından önemlidir. Frig Uygarlığı'nda tarımsal faaliyetlerde boğanın güçlü yapısından faydalanılmıştır. Bunun dışında bolluk ve bereket getirilmesi adına düzenlenen ritüellerde tanrı ve tanrıçalar adına boğa kurbanları yapılmıştır.

Ele alınan uygarlıkların dini kültürleri üzerine yapılan incelemeler sonucunda boğanın çoğunlukla Fırtına, Ay, Güneş tanrıları ve Ana Tanrıçalar ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Boğa ile ilişkili Fırtına Tanrıları; Geç Hitit'te Tarhun/Tarhunzas, Karhuhas, Urartu'da Teişeba, Frig'de ve Likya'da Trqqas'tır. Güneş Tanrıları; Urartu'da Şivini, Frig'de ise Sabazios'dur. Ana Tanrıçalar; Geç Hitit'te Kubaba, Frig'de Kybele'dir. Bunlara ek olarak Urartu tanrıları Haldi, Şebuti ve Hutuini de boğa ile ilişkilendirilen tanrılardandır. Bu durum boğanın tek bir tanrıyla sınırlamayacak tanrısal bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Uygarlıklar tarafından boğa; imar faaliyetlerinden, askeri seferlere, tarımsal verimlilikten, tahta çıkış törenlerine kadar birçok alanda kurban hayvanı olarak

⁸¹ Örneğin; tóg-bir₇ – ra: Yırtık giysiler (yırtık + parçalara ayırmak + yalın hal eki (Halloran, 2006: 101).

⁸² Urartu kültüründe deri tabaklama süreçlerinin nasıl gerçekleştiği ile ilgili hiçbir veri ele geçmemiştir. Ancak Mezopotamya uygarlıklarına ait yazılı belgelerde deri tabaklama süreçleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Söz konusu kaynaklara göre derilerin yağlanması işleminde arı öküz yağları tercih edilmekteydi Deri tabaklama sürecinin çok az değişiklik gösterdiği düşünülmektedir (Morkoç, 2018: 703).

kullanılmıştır. Urartu Meherkapı Kaya Yazıtı boğa kurbanı konusuna ışık tutan önemli bir maddi kalıntıdır. Meherkapı Kaya Yazıtı'nda yalnızca tanrılara ve tanrıların niteliklerine boğa kurbanı yapıldığı, yazıt üzerinde adı bulunan tanrıçalara ise boğa yerine inek ve koyun kurban edildiği tespit edilmiştir.

Boğanın ekonomik ve dini konumunun yanında krali bir yönü de bulunmaktadır. Lidya sikkelerinde yer alan boğaların Frig ve Pers krallıkları ile ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Urartu kalkanları üzerine resmedilen aslan ve boğaların Urartu krallarının yansımaları olarak nitelendirilmiştir. Urartu sanatında, aslan ve boğa avlarının betimlenmiş olduğu sahnelerde bulunan figürlerden birinin kral olabileceği belirtilmektedir. Assur saray sanatından; Assur krallarının krali aslan ve boğa avlarına çıktıkları anlaşılmaktadır. Assur kralları bu av faaliyetlerini “çoban kral” sıfatıyla gerçekleştirmiştir. Aslan ve boğa avlarındaki amaç, boğalar üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Urartu kralları da tıpkı Assur kralları gibi “*çoban kral*” sıfatını kullanmıştır ve boğalarla bir olmak, onlarla bütünleşmek istemişlerdir. Bu verilerden yola çıkarak Urartu krallarının da Assur kralları gibi krali aslan ve boğa avları gerçekleştirmiş olabileceği düşünülebilir.

Boğa, tüm bunlara ek olarak astrolojik kavramlar ile de ilişkilendirmiştir. Armavir Mührü üzerindeki kanatlı boğanın (Kat. No 102) (Ayvazian and Phil, 2004: 127, fig.8; Karapetyan and Yengibaryan, 2010: 268-269) Taurus/Ülker takımyıldızı ile olan bağlantısı bulunmaktadır. Lidya sikkelerinde yer alan boğaların Ay'ı sembolize ettiği şeklinde bir düşünce mevcuttur.

8. SONUÇ

Kültürel açıdan bakıldığında boğanın, Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları tarafından; dini, krali, ekonomik ve astrolojik nitelik taşıyan birden fazla kavrama karşılık geldiği görülmektedir. Boğa, sanat eserlerinin büyük çoğunluğunda tanrı ve tanrıçalar ile birlikte betimlenmiştir. Yazılı belgeler ve görsel verilerin gösterdiğine göre boğa figürü; tanrı ve tanrıçalar adına düzenlenen ritüellerde en fazla tercih edilen hayvanlardan biridir. Urartu kalkanlarındaki boğaların kral atribütü olması, Lidya sikkelerindeki boğaların Frig krallığı ile ilişkilendirilmesi, boğanın dini ve ekonomik özelliği olduğu kadar krali bir figür de olduğuna işaret etmektedir. Ekonomik açıdan boğa; Urartu gibi geçimini daha çok hayvancılık ile sağlayan veya Frig gibi tarımsal faaliyetlerde boğa gücünden yararlanan uygarlıklar için önemlidir. Tarımsal verimlilik sağlamak için yapılan ritüellerde boğaların kullanılması, ekonomik kazanç sağlama konusunda boğanın dini yönünden faydalandığını da göstermektedir. Bazı eserler üzerinde yer alan boğa betimlerinin Taurus takımyıldızı ile ilişkilendirilmesi ise boğanın astrolojik niteliğini vurgulamaktadır. Tüm bunlar boğanın sosyo-kültürel açıdan çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunun göstergesidir.

Çalışma kapsamında yapılan analizler sonucunda, boğanın sembolik ve sanatsal kişiliğinin ortak bir paydada buluştuğunu görmekteyiz. Bu bağlamda boğa, sosyo-kültürel açıdan olduğu kadar sanatsal açıdan da çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Boğa figürünün üzerine betimlendiği eserler farklı nitelikleri sahiptir. Bu eserler genellikle dini ve askeri alanlarda kullanım görmüştür. Öyle ki boğa; bir kalkanın, kaya mezarının ya da bir at alınlığının üzerinde de betimlemiştir. Boğa, bu eserlerde farklı nitelikleri yansıtmaktadır. Kültürel açıdan daha çok dini kavramlarla ilişkilendirilen boğa, sanat eserlerinde de daha çok tanrı, tanrıça ve hayvanlar hâkimi gibi tanrısal figürlerle birlikte resmedilmiştir. Bunun dışında boğanın kurban hayvanı olarak betimlendiği eserler de mevcuttur. Urartu kalkanları üzerinde yer alan boğaların kral atribütü olarak nitelendirilmesi boğaların krali figürlerin temsilinde de kullanıldığını göstermektedir. Bu durum bizlere boğanın sembolik açıdan olduğu kadar sanatsal açıdan da çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğunu aktarmaktadır. Buna ilaveten bu durum boğanın sembolik ve sanatsal kişilikleri arasındaki benzerliği yansıtması açısından da önemlidir.

Buna ek olarak; boğa betimleri aynı eser grupları üzerine dahi farklı düşünceler ile betimlenmiş olmalıdır. Bu konuda kesin kanıtlara varılamayacağından, elde edilen

bilgiler ışığında yalnızca bazı varsayımlarda bulunulabilir. Yukarı Anzaf Kalkanı'nda tanrıyla birlikte tasvir edilen boğa, dini bir düşünceyi; Karmir-Blur, Ayanis ve Toprakkale kalkanlarında aslanla birlikte betimlenen boğalar ise, krali bir düşünceyi yansıtmış olmalıdır. Hatta Yukarı Anzaf Kalkanı'nda yer alan tanrıyla birlikte tasvir edilen boğa betimiyle, kalkanı kullanacak olan kişi savaşta tanrısını yanında götürüyor olabilir. Mühürler; imza niteliği taşıyan ve koruma sağlamak amacıyla kullanılan nesnelerdir. Bu tanımlamadan yola çıkarak mühürler üzerinde resmedilen boğa tasvirleri üzerine bazı yorumlar yapılabilir. Bu yorumlardan ilki; kalkanlarda olduğu gibi mühürlerde de boğaların kralı temsil ediyor olabileceğidir. Kalkanlar üzerine kendi yansıması olarak boğaları resmettiren kral, mühürler için de aynısını yapabilir. Koruyucu nitelik taşıyan mühürlerde ise boğanın dini yönü ön plana çıkıyor olmalıdır.

Bu çalışmada boğa betimlerinin hem dönemin hem de uygarlıkların siyasi durumunu yansıttığı gözlemlenmiştir. Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları temelde birbirlerinin rakibi olsalar da bazı durumlar bu uygarlıkların birlikte hareket etmelerine neden olmuştur. Geç Hitit, Urartu ve Frig devletlerinin Assur tehlikesine karşı gerçekleştirdiği koalisyonlar bu duruma örnek gösterilebilir. Yapılan bu güç birlikleri kültürel ve sanatsal konulardaki etkileşimleri de beraberinde getirmiştir. Urartu, Frig ve Likya boğa betimlerinde Geç Hitit sanat unsurlarına rastlamamız yaşanan bu etkileşimin kanıtlarındadır. Bunun dışında özellikle Urartu sanatında yer alan boğalar, aynı sanatçının elinden çıkmış gibi birbirleriyle benzerdir. Urartu sanatçılarının sanatlarını devlet tarafından belirlenen katı kurallar çerçevesinde yapıyor olması bu durumun temel nedenlerindendir. Urartu sanatı gibi Geç Hitit sanatında da benzer bir durum söz konusudur. Urartu sanatı üzerinde görülen siyasi baskı benzer şekilde Geç Hitit sanatında da bulunuyor olabilir.

Yukarıda aktarılan verileri destekleyecek şekilde, Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları sanatında yer alan boğa tasvirlerinde ve boğaların konu edildiği temalarda genel bir birliktelikten söz etmek mümkündür. Bu birliktelik; boğaların genellikle yürür şekilde betimlenmesinde, hilal şeklinde tek bir boynuza sahip olmasında, bacaklardan aşağı sarkan kuyruk detayında net bir şekilde izlenebilmektedir. Görülen bu benzer tutumun yanı sıra boğa betimleri üzerinde, her kültürün kendine özgü dokunuşlarının olduğunu da belirtmek gerekir. Urartu boğalarında bu dokunuş; çember şeklinde kuyruklar, enseden kuyruk ucuna uzanan

ucu halkalı küçük çizgi detaylarında kendini göstermektedir. Geç Hitit boğalarını; aşağı bakar durumdaki ifadeleri, kübik vücut hatları, durağan ifadeleri, sağrı detayları gibi stil özellikleriyle ayırt etmekteyiz. Frig boğaları ise, vücudundan geri kalanından yüksek tasarlanmış ense bölümü, bazı örneklerde gördüğümüz boynun yelpaze şeklindeki yapısı ile tanınmaktadır.

Boğa betimli sanat eserleri, üzerlerinde yerli ve yabancı kültür öğelerini barındırmaktadır. Bu bağlamda Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıklarının, sanatsal açıdan birbirleri ve çevre kültürlerle etkileşim halinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu etkileşimin yalnızca Orta Demir Çağ topluluklarıyla sınırlı kalmadığını; Hurri ve Hitit sanat unsurlarının Urartu ve Geç Hitit sanatında yer almasıyla anlamak mümkündür. Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıklarına ait boğa figürlerinde Assur sanatına ait öğelerle de yoğun olarak karşılaşmıştır. Bazı Assur unsurlarının Geç Hitit aracılığıyla Urartu sanatındaki boğa figürlerini etkilediği tespit edilmiştir. Bu doğrultuda; Urartu ve Geç Hitit boğa figürleri arasındaki sanatsal etkileşimin ana kaynağını da Assur sanatı oluşturmaktadır.

Boğanın Orta Demir Çağ toplumlarında incelediğimiz sosyo-kültürel ve sanatsal konumu, Anadolu'da Neolitik Dönem'den beri süregelen köklü bir geleneğin yansımasıdır. Orta Demir Çağ uygarlıkları boğa kültü ve betimi özelinde bir zincirin halkası konumdadır. Orta Demir Çağ uygarlıkları kendilerinden önceki uygarlıklardan boğa kült ve betimi ile ilgili verileri almış, bu verilere kendilerinden birşeyler katarak sonraki uygarlıklara aktarmışlardır. Bu cümleleri birkaç veriyle açmamız gerekirse örneğin; boğa Frig ve Geç Hitit'te Ana Tanrıçalar ile ilişkilidir. Boğanın Ana Tanrıça figürleriyle olan ilişkisi Neolitik Dönem'den beri görülmektedir. Boğanın Tanrıça Kybele'nin sevgilisi olarak yorumlanmasının da kökeni Neolitik Çağ'a dayanmaktadır.

Orta Demir Çağ uygarlıklarında boğa en fazla fırtına tanrılarıyla özdeşleştirilmektedir. Boğanın Fırtına tanrıları ile olan ilişkisinin kökeni de yine Demir Çağ öncesine dayanmaktadır. Hitit'te Teşup olarak gördüğümüz tanrıyı Orta Demir Çağı'nda Urartu'da Teişeba, Geç Hitit'te Tarhunzas, Likya'da Trqqas gibi isimlerle görmekteyiz. Aynı tanrı Antik Yunan ve Roma'ya ise Zeus ve Jüpiter gibi isimlerle geçmiştir. Bu aktarımda şüphesiz Orta Demir Çağ uygarlıklarının rolü önemlidir.

Tanrı ve tanrıçalar dışında boğa avları konusunda da durum benzerdir. Paleolitik'te görmeye başladığımız boğa avı faaliyetlerini Orta Demir Çağ uygarlıklarında da görmekteyiz. Karışık yaratıklar konusunda da benzer bir tutum bulunmaktadır. Boğa-adamlar, kanatlı boğalar Orta Demir Çağ uygarlıklarına ek olarak gerek Mezopotamya gerek Antik Yunan ve Roma, gerekse Anadolu'da hemen hemen her uygarlıkta kendine yer bulmuştur.

Görüldüğü üzere boğa kültü ve sanatı Anadolu'da ve hatta tüm Önasya'da aynı temele sahiptir. Aynı kökten türemiş boğa kültü farklı isimler alarak çağlar boyunca aktarılmıştır. Anadolu Orta Demir Çağ uygarlıkları da bu aktarım duraklarından bir tanesi olma özelliğini taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

- Aristotle. *Parts Of Animals*, (trans. E. S. Forster), Cambridge: Harvard University Press. 1961.
- Aristophanes. *The Comedies Of Aristophanes Volume I: The Acharnians, The Knights*, (trans. Benjamin Bickley Rogers), London: George Bell and Sons. 1910.
- Arrian. *Anabasis Alexanderi Books I-IV*. (trans. E. Iliff Bobson). London: William Heinemann LTD. 1967.
- Athenaeus, *The Deipnosophists 14*, (trans. C.D. Yonge) Erişim Tarihi: 19.02.2022 13:16
- Byzantini, S. Gentilia per epitomen antehac de Urbibus Inscripta. https://archive.org/details/bub_gb_4ehCAAAAcAAJ/page/n5/mode/2up?q=ma&view=theater Erişim Tarihi: 19.05.2022. 21: 05
- Catulli, Gai Valeri. *Veronensis Liber/The Poems Of Catullus* (trans. Francis Warre Cornish M. A.) Cambridge: University Press. 1904.
- Heredotus. *The Histories*. (trans. A. D. Godley). Harvard University Press. 1920.
- Heredotos. *Tarih*, (çev.Müntekim Ökmen), İstanbul: İş Bankası Yayınları. 2020.
- Lucretius. *Lucretius: On The Nature Of Thing*, (trans. Cyril Bailey), Oxford: At The Clarendon Press. 1910.
- Nicandro. *Theriaká e Alexiphármaka*, (trans. Giuseppe Spatafora), Roma: Carocci Editore. 2007.
- Pausanias. *Description Of Greece III: Books VI, VII, VIII (Chaps.i-xxi)*, (Trans. W. H. S. Jones), London: Harvard University Press. 1960.
- Plinius, G. S. *Pliny The Natural History III: Libri VIII- XI*, (trans. H. Rackham), The Loeb Classical Library. 1947.
- Plutarch. *Plutarch's Morals*, (Ed.William W. Goodwin), Boston. 1874. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:2008.01.0314:section=16&highlight=cybele> Erişim Tarihi: 19.02.2022 16:37
- Plutarch. *The Lives and Noble Grecians and Romans*, (Transt. John Dryden), New York: The Modern Library. 1932.
- Prudentius, Aurelius Clemens. *The Poems Of Prudentius: The Hymns I*, (trans. M. Clement Eagan), (ed. Roy Joseph Deferrari), Washington: The Catholic University Of America Press. 1962.
- Strabon. *Antik Anadolu Coğrafyası Kitap (Geographika XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları. 2000.
- Sophocles. *Sophocles: Four Tragedies (Oedipus The King, Aias, Philoctete, Oedipus At Colonus)*, (trans. Oliver Taplin), United Kingdom: Oxford University Press. 2015.

Modern Kaynaklar

- Akarsu, S. (2007). *Hitit Tasvir Sanatında Boğa*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Konya.
- Akçay, A. (2014). Tabal Ülkesinin Tarihsel Süreci Üzerine Bir Değerlendirme. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXIX/ 1. 37-58.
- Akdoğan, R. (2017). Hititler Döneminde ^{URU}ADANİYA. *Archivum Anatolicum*. 11/1. 1-28.

- Aktan, G. (2018). Çatalhöyük'te Çıkarılan Boğa Boynuzlarını Anlamlandırmada, Antik Dönem Mitolojilerindeki Boğa Figürü. *İdil*. 7/50, 1221-1228.
- Akurgal, E. (1943). Pazarlı'da Çıkan Eserler Üzerinde Yeni Araştırmalar. *Belleten*. 7/25. 1-22.
- Akurgal, E. (1961). *Die Kunst Anatoliens Von Homer Bis Alexander*. Berlin: De Gruyter.
- Akurgal, E. (1997). *Anadolu Kültür Tarihi*. TÜBİTAK: Ankara.
- Akurgal, E. (1978). *Ancient Civilizations and Ruins Of Turkey, From Prehistoric Times Until The End Of The Roman Empire*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akurgal, E. (1988). *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik.
- Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Akkuş Mutlu, S. (2015). Kummuh Ülkesi'nin Asur Devleti Açısından Önemi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 2/7. 98-109.
- Akyürek Şahin, E. (2019). "Likya'da Tanrılar ve Kültler". H. İşkan ve E. Dünder (edt.). *İçinde: Lukka'dan Likya'ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi. (s.311-323)*. İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Alexander, R. L. (2002). "The Storm-God At 'Ain Dara", K. Aslıhan Yener and H. A. Hoffner (eds.). In: *Recent Developments In Hittite Archaeology and History: Papers In Memory Of Hans G. Güterbock (s.11-19)*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Albenda, P. (1985). Mirrors In The Ancient Near East. *Source: Notes In The History Of Art*, 4-2/3, 2-9.
- Albenda, P. (2005). *Ornamental Wall Painting in the Art of the Assyrian Empire*. Leiden and Boston: Brill.
- Albright, W. F. (1928-1929). The Anatolian Goddess Kubaba. *AFO*. 5. 229-231.
- Alkim, U. B. (1948a). Karatepe Kazısı. *Belleten*. CXII/45. 241-248.
- Alkim, U. B. (1948b). Karatepe Kazısının Arkeolojik Sonuçları. *Belleten*. CXII/47. 533-547.
- Alkim, U. B. (1952). Domuztepe Kazılarının Arkeolojik Sonuçları. *Belleten*. XVI/62. 225-237.
- Alkim, U. B. (1952). The Results Of The Recent Excavations At Domuztepe. *Belleten*. XVI/62. 238-250.
- Alparslan, M. (2009). *Hititolojiye Giriş*. Instrumental Linguarum Antiquarum I. İstanbul: Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü.
- Alvar, J. (2008). *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethics In The Cult Of Cybele, Isis and Mithras*. Leiden/Boston: Brill.
- Amandry, P. (1977). Statue De Taureau En Argent. *Bulletin De Correspondance Hellénique*, 4, 273-293.
- Ameisenova, Z. (1949). Animal-Headed Gods, Evangelists, Saints and Righteous Men. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. 12. 21-45.
- Arık, R.O. (1933). Anadolu Arkeolojya Tarihinde Alişar Hafriyatı. *Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, 1, 22-63.
- Aslantürk, N. (2016). Hitit Panteonunda Bir Tanrı Grubu: Adamma, Kubaba ve Haşuntarhi. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*. 2/4. 117-125.
- Atasoy, E. Ve Buluç, S. (1982). Metallurgical and Archaeological Examination Of Phrygian Objects. *Anatolian Studies*. 32. 157-160.

- Ateşlier, S. (2006). "A Phrygian Temple Model From Daskyleion". T. Takaoğlu (ed.). İçinde: *Anadolu Arkeolojisine Katkılar: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar*. (s.132-154). İstanbul: Hitit Color.
- Atılğan, E. (2019). *Urartu Sanatında Mobilya*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Atila, N. (2018). *Hititlerde Kentsel Yapı: Hattuşa, Şapinuva, Şarişsa, Tapikka ve Alacahöyük*. Basılmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Ay, H. (2018). *Genel Değerlendirme Raporu: Seramik ve Vitfiriye Fabrikalarında Çalışma Ortam ve Koşullarının İyileştirilmesine Yönelik Programlı Teftiş*, T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Rehberlik ve Teftiş Başkanlığı.
- Ayaz, G. (2006). *Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Takıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.
- Aytuğ, B. ve Görcelioğlu, E. (1989). Gordion'daki 'P' Tümülüsü'nde Bulunmuş Mobilyalar. *IV. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, içinde (s.49-59). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı: Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Başkanlığı.
- Ayvazian, A And Phil, C. (2004). Ritual Scenes In Urartian Glyptic. *İsimu*, VII, 123-130.
- Azarpay, G. (1968). *Urartian Art and Artifacts: A Chronological Study*. Berkeley and Los Angeles: University Of California Press.
- Badalyan, M. (2019). "Šiuini: The Urartian Sun God", P. S. Avetisyan, R. Dan and Y. H. Grekyan (eds.). in: *Over The Mountains and Far Away Studies In Near Eastern History and Archaeology Presented To Mirjo Salvini On The Occassion Of His 80th Birthday* (s.46-57).Oxford: Archaeopress Publishing.
- Bakır, T. (1995). Archäologische Beobachtungen Über Die Residenz İn Daskyleion. *Pallas*. 43. 269-285.
- Balkan, K. (1960). Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri. *Anadolu*, 5, 133-158.
- Baltacıoğlu, H. (2002). "Arkeolojik ve Antropolojik Verilerin Işığında Alaca Höyük "Kral" Mezarları Konusunda Gözlemler". N. Ş. Doğan (ed.). içinde: *Ortaçağ'da Anadolu: Prof. Dr. Aynur DURUKAN'a Armağan* (s.91-112), Ayıbasım: Ankara.
- Balter, M. (2016). *The Goddess and The Bull: Çatalhöyük An Archaeological Journey To The Dawn Of Civilization*. London/New York: Routledge.
- Barnett, R. D. (1950). The Excavations of the British Museum at Toprak Kale Near Van. *Iraq*, 12/1, 1-43.
- Barnett, R. D. (1953). The Phrygian Rock Façades and The Hittite Monument. *Bibliotheca Orientalis*, 10, 78-82.
- Barnett, R. D. (1954). The Excavations of the British Museum at Toprak Kale Near Van-Addenda. *Iraq*, 16/1, 3-22.
- Barnett, R. D. (1963). A Review of Acquisitions 1955-62 of Western Asiatic Antiquities (I). *The British Museum Quarterly*, 26-3/4, 92-101.
- Barnett, R. D. (1959). Further Russian Excavations in Armenia (1949-1953). *Iraq*, 21/1, 1-19.
- Barnett, R. D. (1963). The Urartian Cemetery at Igdyr. *Anatolian Studies*. 13. 153-198.
- Barnett, R. D. (1974). "A Silver-Head Vase With Lycian Inscriptions". *Mansel'e Armağan/Melanges Mansel II* (s.893-901). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

- Baş, A. (2008). *Urartu Maden Sanatında Kalkan, Miğfer ve Sadaklar*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.
- Batmaz, A. (2011). *Urartu Kültürünü Oluşturan Temel Öğeler*, Basılmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Batmaz, A. (2013). Urartu Dininde Kurban Kavramı ve Kurban Uygulamaları. *Belleten*. 77/208. 801-832.
- Batmaz, A. (2015a). "Concept Of A Culture: An Examination Of The Urartian Identity", In: *Changing Archaeology: Proceedings of the 1st TAG (Theoretical Archaeology Group) Turkey Meeting* (s.209-221). İzmir: Ege Yayınları.
- Batmaz, A. (2015b). Votive Objects and Their Storage Areas In Urartian Fortresses. *Ancient Near Eastern Studies*. 52, 127-205.
- Batmaz, A. (2019). "Protective Clay Figurines In The Urartian Fortresses". S. Avetisyan, R. Dan and Y. H. Grekyan (eds.). in: *Over The Mountains and Far Away Studies In Near Eastern History and Archaeology Presented To Mirjo Salvini On The Occassion Of His 80th Birthday* (s.58-64).Oxford: Archaeopress Publishing.
- Bayburtluoğlu, İ. (1976). "Eskiyapar "Phryg Çağı". *VIII. Türk Tarih Kongresi*. 1 (s. 293-303). Ankara.
- Beendorf, O. and Niemann, G. (1889). *Das Heroon von Gjölbaschi-Trysa*. Wien: Druck und Verlag Von Adolf Holzhausen.
- Beikzadeh, S. and Iravanı Ghadim, F. (2017). Achaemenid Architecture In South Caucasus and The Black Sea Cultural Basin. *Tüba-Ar*. 20. 129-146.
- Bell, R. E. (1991). *Women Of Classical Mythology: A Biographical Dictionary*. California: Abc-Clio.
- Belli, O. (1996). 1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı. İçinde: *18. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (s.379-409). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Belli, O. (1979). Urartu Sanatının Sosyo-Ekonomik Açından Eleştirisi Üzerine Bir Deneme. *Anadolu Araştırmaları*. 6. 45-95.
- Belli, O. (1980). Urartular'da Totemcilik Sorunu. *Anadolu Araştırmaları*.7. 29-48.
- Belli, O. (1984). Urartu Kralı İspuini'ye Ait Çiviyazılı ve Levhalı Tunç Eserler. *Anadolu Araştırmaları*. 9. 325-360.
- Belli, O. (1998). *Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Belli, O. (2005). "2004 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı". içinde: *27. Kazı Sonuçları Toplantısı I* (s.151-164). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Döşim Basımevi.
- Belli, O., Yardımcıel, A. Ve Yaşlı, K. Z. A. (2017). "Ağrı-Patnos-Liç (Yalçinkaya) Urartu Bronz ve Gümüş Eşya Definesi", O. Belli, F. Kaya, İ. Özgül ve V.E.Belli (ed.). İçinde: *IV. Uluslararası Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu* (s.19-34). Erzurum: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları, No: 21.
- Berndt-Ersöz, Susanne. (1998). Phrygian Rock-cut Cult Façades: A Study Of The Function Of The So-called Shaft Monuments. *Anatolian Studies*. 48. 87-112.
- Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice*. Leiden/Boston: Brill.

- Beyer, D. (2001). *Emar IV Les Sceaux: Mission Archéologique De Meskéné-Emar Recherches Au Pays D'Aštata*. Orbis Biblicus Et Orientalis 20. Germany: Editions Universitaires.
- Biber, H. ve Çavuşoğlu, R. (2009). Elazığ Müzesi'nden Bir Grup Urartu Adak Levhası. İçinde: 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2* (s.57-77). Denizli: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Biber, H. (2004). Van Müzesi'nden "Hayvanlar Hakimi" Betimli Bir Urartu Damga Mühürü. *Anadolu Araştırmaları*. 17/2. 79-84.
- Biber, H. (2011) "Urartu Silahları". K. Köroğlu ve E. Konyar (ed.), içinde: *Urartu Doğu'da Değişim* (s.234-250). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bier, L. (1976). A Second Hittite Relief At Ivriz. *Journal of Near Eastern Studies*. 35/2. 115-126.
- Birecikli, F. (2010). Ana Hatlarıyla Friglerde Din. *Akademik Bakış*. 4/7. 215-232.
- Bittel, K. (1935). 2.Vorläufiger Bericht Über Die Ausgrabungen In Boğazköy 1934. *MDOG*. 73. 13-28.
- Bittel, K. and Naumann, R. (1939). Vorläufiger Bericht Über Die Ausgrabungen In Boğazköy 1938", *MDOG*. 77. 1-46.
- Black, J. and Green, A. (1992). *An Illustrated Dictionary: Gods, Demons and Symbols*, London: The British Museum Press.
- Black, J. and Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfritle, Semboller*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Black, J., Andrew, G. and Postgate, N. (2000). *A Concise Dictionary Of Akkadian*. Weisbaden: Harrassowitz Verlag.
- Black, J., Cunningham, G., Robson, E. and Zólyomi, G. (2006). *The Literature of Ancient Sumer*. New York, NY: Oxford University Press
- Boardmann, J. (Eds.). (1984). *The Cambridge Ancient History, Plates to Volume III: The Middle East, The Greek World and The Balkans To Sixth Century B.C*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bogh, B. (2007). "The Phrygian Background Of Kybele". *Numen*, 54/3, 304-339.
- Bonatz, D. (2016), "Syro-Hittite Funerary Monuments Revisited". C.B. Draycott and M. Stamatopoulou (eds.). In: *Dining and Death: Interdisciplinary Perspectives On The 'Funerary Banquet' In Ancient Art, Burial and Belief*. Colloquia Antiqua (s.173-795). 16. Leuven: Peeters.
- Borrell, H. P. (1839). An Inquiry Into The Early Lydian Money, And An Attempt To Fix The Classification Of Certain Coins To Croesus. *The Numismatic Chronicle (1838-1842)*. 2. 216-223.
- Bossert, H. T. (1948).Karatepe'de Bulunan Fenike-Eti Bilingual'leri. *Belleten*. XII/47. 515-522.
- Bosserth, H.T., Alkım, U. B., Çambel, H., Ongunsu, N., ve Süzen, İ. (1950). *Karatepe Kazıları: Birinci-Ön Rapor*. Türk Tarih Kurumu Yayınevleri V. Serisi-No.9. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Brandenburg, E. (1906). Neue Untersuchungen Im Gebiet Der Phrygischen Felsenfassaden. *Abhandlungen Der K Bayer Akademie Der Wissenschaften*. 23/III. 637-716.
- Brodrick, A. H. (1972). *Animals In Archaeology*. A. H. Brodrick (eds.). New York/Washington: Praeger Publisher.

- Bryce, T. R. (1976). The Lukka Problem-And a Possible Solution. *Journal Of Near Eastern Studies*. 33/4, 395-404.
- Bryce, T. R. (1981). Disciplinary Agents in the Sepulchral Inscriptions of Lycia. *Anatolian Studies*. 31. 81-93.
- Bryce, T. R. (1986). *The Lycians, I. The Lycians In Literary and Epigraphic Sources*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press.
- Buluç, S. (1986). Ankara Kabartmaları. *IX. Türk Tarih Kurumu Kongresi*. 1. 423-433.
- Bunnes, G. Hawkins, J. D. and Leirens, I. (2006). *A New Luwian Stele and The Cult Of The Storm-God At Til-Barsib-Masuware*. Paris: Peeters.
- Burney, C. A. and Lawson, R. J. (1958). "Urartian Reliefs at Adilcevaz, on Lake Van, and a Rock Relief from the Karasu, Near Birecik". *Anatolian Studies*. 8. 211-218.
- Burney, C. A. (1966). A First Season of Excavations at the Urartian Citadel of Kayalıdere. *Anatolian Studies*. 16. 55-111.
- Burkert, W. (1979). *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Berkeley/Los Angeles/London: University Of California Press.
- Buxton, A. H. (2002). *Lydian royal dedications in Greek sanctuaries*. University of California, Berkeley.
- Cahill, N. and Kroll, J. (2005). New Archaic Coin Finds At Sardis. *AJA*. 109/4. 589-617.
- Cahill, N. D. (2011). "Sardis, 2009". İçinde: *32. Kazı Sonuçları Toplantısı (s.358-367)*. 3. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Can, Ş. (1994). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Canby, Jeanny Vorys. (1989). Hittite Art. *The Biblical Archaeologist*, 52/2-3, 109-129.
- Carradice, I. (1987). "The 'Regal' Coinage of the Persian Empire." I. Carradice (eds.). İçinde: *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires (s.73-93.) BAR International Series 343*. London and Oxford: Oxford University Press.
- Casadio, G. (2003). The Failing Male God: Emasculation, Death and Other Accidents In The Ancient Mediterranean World. *Numen*. 50/3. 231-268.
- Castellino, G. R. (1972). *Two Şulgi Hymns (BC)*. Università Di Roma: Istituto Di Studi Del Vicino Oriente.
- Ceylan, A. (2017). Yeni Bulgular Işığında Kuzeydoğu Anadolu'da Diauehi Krallığı ve Urartular. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 20, 517-568.
- Chahin, M. (1987). *The Kingdom Of Armenia*. New York: Dorset Press.
- Chevillon, J-A. and Ripollés, P. P. (2014). The Greek Far West: An Exceptional Adaptation Of A Design From Asia Minor With Bull and Lion Foreparts. *JNAA*. 25. 41-46.
- Clottes, J. and Arnold, M. (2001). *La Grotte Chauvet: L'art Des Origines*. Paris: Seuil.
- Coetzee, D. (2017). The Impact Of The Symbolism and Iconography Of The Ankh, Sun-Disk and Wadjet Eye On Modern ("Western") Society. *Ancient Near Eastern Studies at the University Of South Africa*, Pretoria, 1-141.
- Collins, P. (2008). The Development Of The Assyrian Reliefs. *Marq Arqueologia y Museos*, 3. 81-91. ISSN: 1885-3145.
- Curtis, J. (1996). Urartian Bronze Belts. *Zeitschrift Für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 86/1, 118-136.

- Coşkun, İ. (2018). *Geç Hitit, Yeni Asur ve Urartu Uygarlıklarında Ziyafet/Yemek Sahneleri*. Basılmamış Doktora Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.
- Coşkun, Y. (1969). Boğazköy Metinlerinde Geçen Başlıca Libasyon Kapları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. XXVII/3-4. 1-61.
- Çakalgöz, S. (2011). *Seyitömer Höyüğü Kazıları Işığında Eskişehir, Afyon, Kütahya Çevresinde Bulunan Frig Keramiği*. Basılmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- Çambel, H. (1949). Karatepe Heykeltraşlık Eserleri Hakkında Bazı Mülahazalar. *Belleten*. XIII/49. 21-34.
- Çambel, H. (1956). Karatepe Restorasyon Çalışmaları 1952-1953. *TAD*. VI/2. 23-33.
- Çambel, H. (1984). Domuztepe: Son Araştırmalar Işığında Yeni Bir Değerlendirme. *Anadolu Araştırmaları*. 10. 30-44.
- Çambel, H. (1999). *Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Volume II, Karatepe-Aslantaş The Inscriptions: Facsimile Edition*. Berlin, New York: Walter De Gruyter.
- Çavuşoğlu, R. (2002). *Urartu Kemerleri*. Basılmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çavuşoğlu, R. (2010). “Van Müzesi’ndeki Urartu Taşıt Aksamaları”, içinde: 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (s.115-130)*. 2. İstanbul: Ayrıbasım.
- Çavuşoğlu, R. ve Gökçe, B. (2013). “Urartu Krallığı’nda Metal Kazan Kullanımı”, O. Tekin, M. H. Sayar ve E. Konyar (ed.). İçinde: *Tarhan Armağanı: M. Taner Tarhan’a Sunulan Makaleler/Essays In Honour Of M. Taner Tarhan* (s.105-113). İstanbul: Ege Yayınları.
- Çavuşoğlu, R., Biber, H. Kılıç, S. ve Yılmaz, H. (2017). “Van Çavuştepe Kalesi 2015-2016 Yılı Çalışmaları”, içinde: 39. *Kazı Sonuçları Toplantısı (s.187-206)*. 3. Bursa: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- Çelik, B. (2005). A New Stele Base Of The Late Hittite Period From Siverek-Şanlıurfa. *Anadolu*. 28. 17-24.
- Çelik, B. (2008). *Arkeolojide Urfa (Arkeolojik Araştırmalar Işığında Urfa)*. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları. İstanbul: Fsf Printing House.
- Çevik, Ö. (2012). “Urartu’da Kadınlar”, I. Şahin (ed.). içinde: *İsmail Fazlıoğlu Anı Kitabı* (s.67-75). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları 2012/3.
- Çınaroğlu, A. (2018). Alaca Höyük Erken Tunç Çağı Krali Mezarları ve İkiz İdoller. *Arkhaia Anatolika 1*, 1-14.
- Çiftçi, A. (2014). *Interpretations Of The Socio-Economic Structure Of The Urartian Kingdom*, Unpublished Doctoral dissertation. University Of Liverpool School Histories, Languages and Culturels (Archaeology, Classics and Egyptology), Liverpool.
- Çiftçi, A. (2015). “Animal Husbandry In Urartian Kingdom”. M. Işıklı ve B. Can (eds.). Mehmet Işıklı ve Birol Can (eds.), İn: *International Symposium On East Anatolia – South Caucasus Cultures Proceedings I* (s.214-218). II. Erzurum: Atatürk Üniversitesi & ESRUC Konsorsiyumu.
- Çiftçi, A. (2017). *The-Socio Economic Organisation Of The Urartian Kingdom*. Boston: Brill.
- Çiftçi, A. (2018). Urartu Krallığı’nda Tarım ve Hayvancılık İle Krallığın Ekonomi Politikası. *Arkeoloji ve Sanat*, 159, 19-30.

- Çiftçi, A. (2020). The Karaçay/Pazarcık Stele Of Storm God. *Anadolu Araştırmaları*. 23. 123-134.
- Çiftçi, M. (2021). *Urartu Çivi Yazılı Belgelerinde Savaş ve Propaganda Metinleri ve Değerlendirmesi*. Basılmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum.
- Çilingiroğlu, A. (1981). Gaziantep Müzesindeki Bir Urartu Kemer. *Anadolu Araştırmaları*. 7. 49-58.
- Çilingiroğlu, A. (1984). *Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Çilingiroğlu, A. (1991). “Bir Urartu Kemer Parçası Üzerindeki Ziyafet Sahnesi”, H. Malay (ed.), içinde: *Erol Atalay Memorial, Arkeoloji Dergisi Özel Sayı (s.15-20)*. 1, İzmir: Ege Üniversitesi.
- Çilingiroğlu, A. (1994a). *Urartu Tarihi*. Bornova: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:77.
- Çilingiroğlu, A. (1994b). Decorated Stone Vessels From The Urartian Fortress Of Ayanis. *Tel Aviv*, 21/1, 68-76.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Çilingiroğlu, A. (1998). “Urartu’da Tapınma ve Tapınma Yerleri”. G. Arsebük, M.J. Mellink ve W. Schirmer (eds.), içinde: *Karatepe’deki Işık: Halet Çambel’e Sunulan Yazılar (s.229-241)*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. ve Sağlamtimur, H. (1998). “Van-Ayanis Urartu Kalesi Kazıları, 1977”, içinde: *20.Kazı Sonuçları Toplantısı (s.527-540)*. 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Çilingiroğlu, A. ve Sağlamtimur, H. (2002). “Van-Ayanis Kalesi 2001 yılı Çalışmaları”, içinde: *24. Kazı Sonuçları Toplantısı (s.465-472)*. 1. Ankara: Kültür Bakanlığı Dösim Basımevi, 465-472.
- Çilingiroğlu, A. (2004). “Silah, Tohum, Ateş”, T. Korkut (ed.). içinde: *Anadolu’da Doğdu: 60. Yaşında Fahri Işık’a Armağan (s.257-267)*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (2011). “Urartu Dini/Urartian Religion”. K. Köroğlu ve E. Konyar (ed.). içinde: *Urartu: Doğu’da Değişim (s.166-179)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dan, R., Keheyan, Y., Hovhannisyanyan, N. A. and Petrosyan, A. (2019). “A New Painting Fragment from Erebuni and an Overview of Urartian Wall Paintings”, Pavel Avetisyan, Roberto Dan”. Y. Grekyand (eds.). İn: *Over The Mountains and Far Away: Studies In Near Eastern History and Archaeology Presented To Mirjo Salvini On The Occasion Of His 80th Birthday (s.177-192)*. Oxford: Archaeopress Archaeolog.
- Dara, M. (2020). The Winged Disc Deity Riding The Bull On Metal Objects İn Reza Abbasi Museum. *Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi*. 2. 38-53.
- Dara, M. (2021). Urartian Lion Figure: The Travelling Motif İn The Ancient Near East. *Persica Antiqua*. 1/1. 37-52.
- Darbyshire, G. and Pizzorno, G. H. (2009). Gordion in History. *Expedition*. 51. 2. 11–22.
- Darga, M. (1992). *Hitit Sanatı*, İstanbul: Anadolu Sanat Yayınları.
- Darga, M. (2013). *Anadolu’da Kadın: On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Demir, F. (2021). Notes On The Karatepe Storm-God Tarhunza Usanuwami and Baal Krntryş. *Anadolu Araştırmaları*. 25. 87-101.

- Demirci, K. (2005). Antik Urfa'da Sin Kültü. *Milel ve Nihal*. 2/2. 111-123.
- Denel, E. and Harrison, T. P. (2017). "Chapter Seven: The Neo-Hittite Citadel Gate at Tayinat (Ancient Kunulua)". S. R. Steadman and G. McMahon (eds.). In: *The Archaeology Of Anatolia Volume II: Recent Discoveries (2015-2016)* (s.136-153).Cambridge Scholars Publishing.
- Denizhanoğulları, A., Gürçin, M., ve Peker, H. (2018). Kahramanmaraş'tan Hiyeroglif Luvise Yeni Bir Stel: Maraş 17. *Tüba-Ar*. 22. 57-61.
- Derin, Z. (1996). Van Müzesi'nden Bir Grup Tunç Mobilya Aksamı ve Bunların Urartu Gömü Geleneği İle İlişkisi. *Arkeoloji Dergisi*. IV. 135-142.
- Derin, Z. ve Çilingiroğlu, A. (2001). "Araour and Weapons", A. Çilingiroğlu and M. Salvini (eds.), In: *Eiduru-Kai: Ayanis I Ten Years' Excavations at Rusahinili 1989-1998* (s.125-187). Roma: Istituto Per Gli Studi Micenei Ed Egeo-anatolici, CNR.
- Des Courtis, J. (1995). Un Nouveau Bas-Relief Archaïque Des Xanthos. *Revue Archéologique*. 2. 337-364.
- Des Courtis, J. (2008). Dix Ans De Fouilles Á Xanthos (1998-2007). *Comptes Rendus Des Séances De L'Académie Des Inscriptions Et Belles-Lettres*. 152/4. 1631-1655.
- Diakonoff, I. M. (1977). On Cybele and Attis In Phrygia and Lydia. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*. 25/1-4. 333-340.
- Dick, M. B. (2006). The Neo-Assyrian Royal Lion Hunt and Yahweh's Answer to Jop. *Journal Of Biblical Literature*. 125/2. 243-270.
- Dietrich, O., Heun, M., Notroff, J., Schmidt, K. and Zarnkow, M. (2012). The Role Of Cult and Feasting In The Emergence Of Neolithic Communities. New Evidence From Göbekli Tepe, South-eastern Turkey. *Antiquity*. 86/333. 674-695.
- Dijk-Coombes, R. M. V. (2018). Mesopotamian Gods and The Bull. *Sociedades Precapitalistas*. 8/1. 1-15.
- Dikshit, S. K. (1970). *The Mother Goddess: A Study Regarding The Origin Of Hinduism*. Poona: The International Book Service.
- Dinçol, A. M. (1994). Cultural and Political Contacts Between Assyria and Urartu. *Tel Aviv*. 21/1. 6-21.
- Dinçol, B., Dinçol, A., Hawkins, J. D., Peker, H., Öztan, A. ve Çelik, Ö. (2015). Two new inscribed Storm-god stelae from Arsuz (İskenderun): ARSUZ 1 and 2. *Anatolian Studies*. 65. 59-77.
- Dodson, A. (2013). Akhenaten (Amenhotep IV). *The Encyclopedia of Ancient History*. 1-3.
- Doğancı, K. (2018). "Geç Hitit Devletleriyle Yeni Asur İmparatorluğu Arasındaki Siyasi İlişkileri". B. Çinar, C. Şahin, S. Avşaroğlu ve E. Akgöz (ed.). İçinde: *Sosyal ve Beşeri Bilimler Çalışmaları* (s.6-16). Çizgi Kitabevi Yayınevleri.
- Doyle, S. (2012). *Understanding Egyptian Myths*. Canada: Crabtree Publishing Company.
- Dörtlük, K. (1988). Elmalı Bayındır Tümülüsleri Kurtarma Kazısı", İçinde: 10. Kazı Sonuçları Toplantısı (s.171-174). 1. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Dönmez, Ş. ve Dönmez, E. E. N. (2010). Amasya-Oluz Höyük Kazısı 2008 Dönemi Çalışmaları: Yeni Sonuçlar ve Değerlendirmeler. *Höyük* 2. 1-28.
- Dönmez, Ş. (2010a). Yeni Arkeolojik Gelişmeler Işığında Orta Karadeniz Bölgesi Demir Çağı Kültürüne Genel Bir Bakış. *Anadolu Araştırmaları*. 19. 137-196.
- Dönmez, Ş. (2010b). Demir Çağı'nı Anlamak, Anlatmak. *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler*. 30. 15-16.

- Drouot, H. and Froehner, W. (1886). *Catalogue Des Objets D'art Antiques Terres Cuites, Bijoux. Verrerie: Collection H. Hofmann, Paris.*
- Durmuş, İ. (1997). Anadolu'da Kimmer ve İskitler. *Belleten*. 61/231. 273-289.
- Duru. R. (1982). "Kuruçay Höyüğü Kazıları 1981". İçinde: *4. Kazı Sonuçları Toplantısı* (s.31-38). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Dussaud, R. (1945). Datation Des Bas-reliefs Hittites De Malatya (Turquie). *Comptes Rendus Des Séances De L'Académie Des Inscriptions Et Belles-Lettres*. 89/3. 432-442.
- Duthoy, R. (1969). *The Taurobolium: Its Evolution and Terminology*. Leiden: Brill.
- Duplouy, A. (2015). Observations Sur La Plastique Archaïque Lydienne. *Collection de l'Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité*. 1345/1. 79-101.
- Durukan, A. (2014). *Paleolitik Dönemden M.Ö 1.Binyılın Ortalarına Kadar Duvar Resimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum.
- Edwards, G. R. (1963). Gordion: 1962. *Expedition Magazine*. 5/3. 42-48.
- Ehrenberg, E. (2008). "Dieu Et Mon Droit: Kingship In Late Babylonian and Early Persian Times". N. Brisch (eds.). In: *Religion and Power: Divine Kingship In The Ancient World and Beyond* (s.103-131). Oriental Institute Seminars 4, The Oriental Institute Of The University Of Chicago.
- Ekin, A. (2011). "Edessa ve Harran'da Tanrı ve Tanrıçalar", Y.Z. Keskin (ed.) İçinde: *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa'da Dini Hayat* (s.43-60). Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ensert, H. K. Görmüş, A., and Kara, D. (2008). The Stele Of Erzin. *Adalya*. XI. 35-46.
- Erdoğan, E. (2015). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. Basılmamış Doktora Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Aydın.
- Erdoğan, E. (2019). Frig Tipi Fibulalarda Tanrıça Sembolizmi Üzerine Bazı Düşünceler. *Art-Sanat*, 11(Ocak 2019). 163-185.
- Erdoğan, E. (2021). An Archaic Golden Pendant from Tralleis: A Brief Iconographic Reexamination. *Phaselis*. VII. 73-83.
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve Yorumları*. Dönence Yayınları: İstanbul.
- Erzen, A. (1961). "1956-1961 Yılları Arasında Toprakkale Araştırmaları", *VI. Türk Tarih Kurumu Kongresi*. 53-78.
- Erzen, A. (1964). Van Bölgesi 1964 Çavuştepe Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*. 13/2, 98-99.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erhat, A. (2012). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erzen, A. (1961). "1956-1961 Yılları Arasında Toprakkale Araştırmaları", *VI. Türk Tarih Kurumu Kongresi*. 53-78.
- Erzen, A. (1964). Van Bölgesi 1964 Çavuştepe Kazıları. *Türk Arkeoloji Dergisi*. 13/2, 98-99.
- Falkner, M., Schachermeyr F., Weidner, E. and Seh. F. (1945-1951). Ausgrabungen und Forschungreisen. *AFO*. 15. 140-172.
- Flower, H. I. (1991). Herodotus and Delphic Traditions About Croesus. *Bulletin Of The Institute Of Classical Studies*. 37/58. 57-77.
- Fühner, H. (1942). Der Tod Des Themistokles En Selbstmord Durch Stierbult. *Rheinisches Museum Für Philologie, Neue Folge*. 91/3. 193-199.

- Gasparo, G. Z. (1985). *Soteriology and Mystic Aspects In The Cult Of Cybele and Attis*. Leiden: Brill.
- Genç, B. (2015). *Urartu ve Assur Arasındaki Kültürel İlişkiler ve Urartu'nun Dönüşümünde Assur Etkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Genz, H. (2000). Die Eisenzeit in Zentralanatolien im Lichte der keramischen Funde vom Büyukkaya in Boğazköy/Hattuša. *Tüba-Ar*. 3. 35-54.
- Ghadim, F. İ. (2007). *Anadolu'da Urartu Savaş Aletleri Bezeme Sanatı*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Girginer, M. B. (1999). Iğdır'da Bir Urartu Mezarlığı. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*. 25. 253-306.
- Girginer, K. S. (2021). Tatarlı Höyük'ten Geç Hitit Çağı'na Ait Bir 'Sürme Kutusu'. *Olba*. XXIX. 109-136.
- Gilibert, A. (2011). *Syro-Hittite Monumental Art and The Archaeology Of Performance: The Stone Reliefs At Carchemish and Zincirli In The Earlier First Millennium BCE*. Berlin/New York: De Gruyter.
- Gilibert, A. (2014). "Religion and Propaganda Under The Great Kings Of Karkemiş", A. D'agostino, V. Orsi and G. Torri (eds.). In: *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi: Florence, February 6th-8th 2014 (s.137-158)*. Studia Asiana 9. Firenze: Firenze University Press.
- Gombosi, E. (2002-2003). Archaeological Exploration of Sardis. *Annual Report (Harvard University Art Museums)*. 65-66.
- Gökçe, B. (2011). *Arkeolojik Buluntular, Betimleme Sanatı ve Yazılı Kaynaklar Işığında Urartu Krallığı'nda Tekerlekli Taşıtlar*. Basılmamış Doktora Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Van.
- Gökçe, B. (2014). Urartu Krallığı'nda Av ve Avcılık. *XVII. Türk Tarih Kongresi*. 1. 311-330.
- Gökçe, B. (2016). Urartu Giyim Kuşamına Sosyo-Kültürel Bir Bakış. *Tarih İncelemeleri Dergisi*. XXXI/2. 421-444.
- Gökçe, B. (2017). Urartu Sanatında Hayvanlar Hakimi Betimi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. 8/21, 1-13.
- Gökçe, B. ve Kuvanç, R. (2018). "Metal Kaplar". E. Konyar, K. Işık, R. Kuvanç, B. Genç ve B. Gökçe (ed.). İçinde: *Zaiahina'nın Bronzları: Doğubayazıt Urartu Metal Eserleri (s.154-169)*. Doğubayazıt Belediyesi Kültür Yayınları: İstanbul.
- Gökçe, B. Ve Pınarcık, P. (2020). Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler. *Cedrus*. VIII. 147-176.
- Gökçe, B. (2020). Urartu Dönemi'nde Hayvan ve Hayvancılık: Çivi Yazılı Belgeler, Arkeolojik Buluntular ve Betim Sanatı Üzerinden Bir Değerlendirme. *Phaselis*. VI. 35-57.
- Graves, R. (1960). *The Greek Myths Volume One*. London: Penguin Books.
- Graillot, H. (1912). *Le Culte Des Cybèle Mère Des Dieux A Rome Et Dans L'empire Romain*. Paris: Fontemoing Et Cio, Editeurs.

- Grayson, K. A. (1987). *Assyrian Rulers Of The Third and Second Millennia BC (TO 1115 BC). Royal Inscriptions Of Mesopotamia, Assyrian Periods, Vol.1)* University Of Toronto Press.
- Gurney, O. R. (1977). *Some Aspects of Hittite Religion*. Oxford: British Academy.
- Güterbock, H. G. (1943). Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları. *Belleten*. 26. VII.273-293.
- Güterbock, H. G. (1951). The Song Of Ullikummi Revised Text Of The Hittite Version Of A Hurrian Myth. *Journal Of Cuneiform Studies*. 5/4. 135-161.
- Hall, J. (1996). *Illustrated Dictionary Of Symbols: In Eastern and Western Art*. Icon Edition. Colorado: Westview.
- Halloran, J. A. (2006). *Sumerian Lexicon, Version 3.0*. Los Angeles: Logogram Publishing.
- Hamburg, J. (2013). "Świątynie Neohetyckie". W. Ejsmond, J. Hamburg, P. Janik, A. Romaniuk, A. Skalec and A. Zawadzka (eds.). In: *Szkice Z archeologii Bliskiego I Środkowego Wschodu (s.6-55)*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski
- Hamilton, R. W. (1965). The Decorated Bronze Strip From Gushchi. *Anatolian Studies*. 15. 41-51.
- Hançerlioğlu, O. (2000). *Dünya İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hanfmann, G. M. A. (1956). Four Urartian Bulls' Heads. *Anatolian studies*. 6. 205-213.
- Hanfmann, G. M. A. and Hansen, P. (1956). Hittite Bronzes and Other Near Eastern Figurines In The Fogg Art Museum Of Harvard University. *TAD*. VI. 2, 43-58.
- Hanfmann, G. M. A. (1958). Lydiaka. *Harvard Studies In Classical Philology*. 63. 65-88.
- Hanfmann, G. M. A. (1961). Excavations At Sardis. *Scientific American, A Division Of Nature America*. 124-138.
- Hartner, W. (1965). The Earliest History Of The Constellations In The Near East and The Motif Of The Lion-Bull Combat. *JNES*. 24. 1/2. 1-16.
- Hartner, W. (1985). "Old Iranian Calendars". I. Gershevitch. (eds.). In: *The Cambridge History Of Iran Volume 2: The Median and Achaemenian Periods (s.714-792)*. Cambridge University Press.
- Harrison, T. P. (2017). "Royal Self-Representation and The Legitimation Of Authority At Tayinat (Ancient Kunulua)". C. Levin and R. Müller (eds.). In: *Herrschaftslegitimation In Vorderorientalischen Reichen Der Eisenzeit (s.277-299)*. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag.
- Hawkins, J. D. (1970). Hieroglyphic Hittite Inscriptions of Commagene. *Anatolian Studies*. 20. 69-110.
- Hawkins, J. D. (1981). Kubaba at Karkamiš and Elsewhere. *Anatolian Studies*. 31. 147-176.
- Hawkins, J. D. (1982). "Chapter 9: The Neo-Hittite States In Syrian and Anatolia". J. Boardmann, I.E.S. Edwards, N.G.L. Hammond and E. Sollberger (eds.). In: *The Cambridge Ancient History III Part I: The Prehistory Of The Balkans: The Middle East and The Aegean World, Tenth To Eighth Centuries B.C. (s.327-441)*. Cambridge University Press.
- Hawkins, J. D. (1983). The Hittite Name Of Til Barsip: Evidence From A New Hieroglyphic Fragment From Tell Ahmar. *Anatolian Studies*. 33. 131-136.
- Hawkins, J. D. (2000). *Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Vol.1 Inscriptions Of The Iron Age: Part I.Text: Introduction Karatepe, Karkamiš, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene*. Berlin/New York: Walter De Gruyter.

- Hawkins, J. D. (2010). “Yazılar ve Metinler”. B. Baysal ve Ç. Çıdamlı (çev.) İçinde: *Luviler: Anadolu’nun Gizemli Halkı* (s.121-153). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Hermann, V. R. and Schloen, J. D. (Eds.). (2014). *In Remembrance Of Me: Feasting With The Dead In The Ancient Middle East*. Chicago: The Oriental Institute.
- Hodder, I. (2013). “Human-Thing Evolution: The Selection and Persistence Of Traits At Çatalhöyük, Turkey”, S. Bergerbrant and S. Sabatini (eds.). In: *Counterpoint: Essays In Archaeology and Heritage Studies In Honour Of Professor Kristian Kristiansen* (s.583-591). England: Archaeopress.
- Hogarth, D. G. (1914). *Carchemish I: Report on the Excavations at Djerabis On Behalf Of The British Museum, Part I Introductory*. London: Order Of The Trustees.
- Hoffmann, H. (1961). Der urartäische Kandelaber in Hamburg und seine Keilinschrift. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 111/2. 283-287.
- Hovhannisyanyan, K. L. (1973). *The Wall-Paintings Of Erebooni*, Yerevan: Armenian SSR Academy Of Sciences Publishing House.
- Hughes, M. J., Curtis, J. E. and Hall, E. T. (1981). Analyses of Some Urartian Bronzes. *Anatolian Studies*. 31. 141-145.
- Hutter, M. (2003). “Aspects Of Luwian Religion”. H. C. Melchert (eds.). In: *The Luwians* (s.211-280). Leiden/Boston: Brill. 211-280.
- Hülden, O. (2006). *Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien) Studien Zur Antiken Grabkultur In Lykien, Teil 1*. Bonn: Dr. Rubolf Habelt GMBH Habelt.
- Ingolth, H. (Eds.) (1958). *Centennial Publication Of The American Numismatic Society*. New York: The American Numismatic Society.
- Işık, C. (1986). Tische Und Tischdarstellungen In der Urartaischen Kunst. *Belleten*. 50/197. 413-445.
- Işık, F. (1987). Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmäler. *Anatolian Studies*. 37. 163-178.
- Işık, F. (2003). Karanlık Dönem’in Aydınlığı ve Frig Sanatının “Anadoluluğu” Üzerine. *Anadolu*. 24. 19-33.
- Işık, K. (2019). The Irrigation Canal Stele Of The Urartian King Arğişti I Recently Discovered In Erciş/Salmanağa. *ZA*. 109/2. 204-213.
- Işık, F. (2019b). “Beylikler Dönemi Ksanthos’u (Arña) Özelinde Likya Uygarlığı’nın Anadolu-İon Özü Üzerine”. H. Işkan ve E. Dündar (edt.). İçinde: *Lukka’dan Likya’ya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos’un Ülkesi*. (s.214-238). İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Işıklar, T. (2008). *Frig Yontu Sanatı ve Etkileşimleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.
- İmamoğlu, G. ve Koca, F. (2018). Eski Çağlarda Bazı Görsellerde Hayvanlarla Sportif Mücadelelerin Tasviri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 11/61. 479-488.
- İpek, İ. Tosun, A. K. ve Tekoğlu, R. (1998). “Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazısı 1997 Yılı Çalışması Sonuçları”. İçinde: *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (s.173-188). Antalya: T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Jakubiak, K. (2011). “Some Remarks on Fantastic Creaturesin Urartian Art and their Religious Aspects”. J. Popielska-Gryzbowska and J. Iwaszczuk (eds.). In: *Studies on Religion: Seeking Origins and Manifestations of Religion* (s.71-79). Pultusk: Department Of Archaeology and Antropology.
- Karageçi, M. (2019). Fenike Dini ve Çocuk Kurbanları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 20. 205-238.

- Karaosmanoğlu, M. (1991). Suçatı Urartu Kemer. *Belleten*. LV/214. 595-612. ISSN: 0041-4255
- Karaosmanoğlu, M., Can, B. ve Korucu, H. (2005). “Altıntepe Urartu Kalesi 2004 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları”, İçinde: 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı (s.183-190)*. 1. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Dösim Basımevi.
- Karapetyan, I ve Yengibaryan, N. (2010). A New Urartian Urn Burial From Argishtikhinili. *ZA*. 100/2. 264-270.
- Kellner, H. J. (1982). Bemerkungen Zu Den Helmen in Urartu. *Anadolu Araştırmaları*. 8. 205-213.
- Kellner, H. J. (1977). Pectorale aus Urartu. *Belleten*, 41/163. 481-493. ISSN: 0041-4255
- Kılıç, Y ve Turgut, M. (2016). Eski Anadolu’da Bucrania Kültü ve Bu Kültün Günümüz Bozkırına Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*. 9. 773-790.
- Kohler, E. L. (1995). *The Gordion Excavations (1950-1973) Final Reports Volume II: The Lesser Phrygian Tumuli Part I, The Inhumations*, G. K. Sams (eds.). University Museum Monograph 88. Philadelphia: The University Museum.
- Konuk, K. (2017). Anadolu’nun İlk Sikkeleri (MÖ Yak. 640-540). *Toplumsal Tarih*. 277. 40-43.
- Konyar, E., Genç, B., Avcı, C. ve Tan, A. (2019). “Eski Van Şehri, Kalesi ve Höyüğü 2018”, İçinde: 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı (s.65-83)*. 2. Diyarbakır: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Koşay, H. Z. (1939). Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Pazarlı Hafriyatı. *Belleten*. 3/9. 5-14.
- Körte, G. and Körte, A. (1904). *Gordion: Ergebnisse und Ausgrabung Im Jahre 1900*. Ergänzungsheft V, Berlin: Druck und Verlag Vun Georg Reimer.
- Köse, O. E. ve Girginer, M. B. (2018). Erzurum Arkeoloji Müzesi’nde Bulunan Urartu Dönemi’ne Ait Madeni Bilezikler ve Pazıbentler. *Arkeoloji ve Sanat*. 157, 63-82.
- Kramer, S. N. and Maier, J. (1989). *Myths Of Enki, The Crafty God*, New York: Oxford University Press.
- Kramer, S. N. (1998). *Tarih Sümer’de Başlar: Yazılı Tarihteki Otuzdokuz İlk*. Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Kubala, A. (2015a). *Iconography Of ‘Neo-Hittite Seals*. Mediterranean World Archaeology 1. Warsaw: Creator Publishing House.
- Kubala, A. (2018). “Representations Of Animals On So-Called Neo-Hittites Seals”. M. Arslan (ed.). İçinde: *Time, Space and People: Proceedings Book of the 19 th Symposium on Mediterranean Archaeology (s.1-11)*. Archaeopress.
- Kulakoğlu, F. (1999). “Late-Hittite Sculptures From The Sanliurfa Region”. I.H. Prince Takahito Mikasa (eds.). In: *Bulletin Of The Middle Eastern Culture Center In Japan (s.167-183)*. Volume XI. Weisbaden: Harrassowitz Verlag.
- Kulakoğlu, F. (2000). “Şanlıurfa MÖ 1.Bin Merkezleri Yüzey Araştırması”. İçinde: 17. *Araştırma Sonuçları Toplantısı (s.1-10)*. 2. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.
- Kurt, M. (1994). *Geç Hitit Şehir Devletleri Döneminde Asur-Anadolu İlişkileri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Konya.

- Kurt, M. (2009). Yeni Assur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*. 8/1. 1-13.
- Kuvaç, R. (2018). "Bezemeli ve Figüratif Metal Eserler", E. Konyar, K. Işık, R. Kuvaç, B. Genç ve B. Gökçe (ed.). İçinde: *Zaiahina'nın Bronzları: Doğubayazıt Urartu Metal Eserleri (s.182-208)*. İstanbul: Doğubayazıt Belediyesi Kültür Yayınları.
- Landskron, A. (2016). *Das Heroon Von Trysa: Ein Denkmal In Lykien Zwischen Ost und West Untersuchungen Zu Bildschmuck, Bauform und Grabinhaber*. Holzhausen Der Verlag.
- Laroche, E. (1960). "Koubaba, Déesse Anatolienne, Et Le Problème Des Origines Des Cybèle". In: *Elements Orientaux Dans La Religion Grecque Ancienne (s.113-128)*. Colloque de Strasbourg 22-24 Mai 1958. Paris: Presses Universitaires De France.
- Lauber, P. (1998). *Painters Of The Caves*. Washington: National Geographic Society.
- Lasheras, J. A. (2009). The Cave Of Altamira 22,000 Years Of History. *Revista Adoranten. Scandinavian Society for Prehistoric Art*. 5-33.
- Leahmann-Haupt, C. F. (1910). *Armenien Einst und Jetzt I*. Berlin: B. Berhs Verlag.
- Leahmann-Haupt, C. F. (1988). *Armenien Einst und Jetzt II*. Berlin: B. Berhs Verlag.
- Levick, B. (2013). "In The Phrygian Mode: A Region Seen From Without", P. Thonemann (eds.). *Roman Phrygia: Culture and Society (s.41-54)*. Cambridge University Press.
- Lincoln, B. (2008). "The Role Of Religion In Achaemenian Imperialism". N. Brisch (eds.). In: *Religion and Power: Divine Kingship In The Ancient World and Beyond (s.221-241)*. Oriental Institute Seminars, 4. The Oriental Institute Of The University Of Chicago.
- Lipiński, E. (2000). *The Arameans: Their Ancient History, Culture, Religion*. Orientalia Lovaniensia Analecta 100. Leuven: Peeter.
- Liverani, M. (2014). *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, New York: Routledge.
- Luckenbill, D. D. (1926). *Ancient Records of Assyria and Babylonia I*, Chicago: The University Of Chicago Press.
- Luckenbill, D. D. (1927). *Ancient Records Of Assyria and Babylonia Volume II*. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Luckenbill, D. D. (1968). *Ancient Records of Assyria and Babylonia II*, New York: Greenwood Press.
- Luschan, F. V. (1902). *Ausgrabungen In Sendschirli III: Thorsculpturen, Mitteilungen aus den Orientalischen Sammlungen*. Berlin: W. Spemann.
- Mallowan, M. E. L. (1937). The Syrian City Of Til-Barsip. *Antiquity*. 11/43. 328-339.
- Matthiae, P. (1963). *Studi Sui Rilievi Di Karatepe*. Roma: Centro Di Studi Semitici.
- Mauriac, M. (2011). Lascaux: The History Of The Discovery Of An Outstanding Decorated Cave. *Adoranten 2011*, 5-25.
- Mazet, C. (2019). "Rhodian Orientalizing Jewellery In 19th-Century Collection Europe". S. Schierup (eds.). In: *Documenting Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities (s.134-144)*. Aarhus University Press.
- Melikişvili, G. A. (1971). *Die Urartäische Sprache*. Rome: Biblical Institute Press.
- Mellaart, C. (1967). *Çatal Hüyük: A Neolithic Town In Anatolia*. New York: McGraw-Hill Book Company.

- Mellink, J. M. (1963). Archaeology In Asia Minor. *American Journal Of Archaeology AJA*. 67/2. 173-190.
- Mellink, J. M. (1964). Archaeology In Asia Minor. *American Journal Of Archaeology AJA*. 68/2. 149-166.
- Mellink, M. (1991). "The Native Kingdoms Of Anatolia", J. Boardman, I. E. S. Edwards, E. Solberger and N.G.L. Hammond (eds.). In: *The Cambridge Ancient History III* (s.619-666). 2.
- Merhav, R. (1991a). "Chariot and Horse Fittings". R. Merhav (eds.). In: *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E* (53-78). Jerusalem.
- Merhav, R. (1991b). "Pairing and Grouping of Chariot and Horse Gear". In: *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E* (97-113). Jerusalem.
- Merhav, R. (1994). Gold and Silver Pins From Urartu: Typology and Methots of Manufacure. *Tel Aviv*. 21/1. 129-143.
- Merhav, R. (1996). The Sculptural Quality of Urartian Cast Pins With Figural Finials. *Anadolu Araştırmaları*. 14. 307-327.
- Meyer, M. W. (1987). *The Ancient Mysteries A Sourcebook: Sacred Texts Of The Mystery Religion Of The Ancient Mediterranean World*. San Francisco: Harper and Row.
- Monson, J. (2000). The New Ain Dara Temple Closest Solomonik Parallel. *Biblical Archaeology Review*. 26/3. 20-35.
- Moorey, T. (2003). *The Mobius Guides: The Goddess*. London: Hodder and Stoughton.
- Moore, C. H. (1905). General Meeting Of The Arcaheological Institute Of America, December 28-30, 1904. *AJA*. 9/1. 65-91.
- Moore, C. H. (1906). On The Origin Of The Taurobolium. *Harvard Studies In Classical Philology*. 17. 43-48.
- Munn, M. (2008). "Kybele As Kubaba İn A Lydo-Phrygian Context". B. J. Collins, M. R. Bacharova and I. C. Rutherford (eds.) In: *Anatolian Interfaes: Hittites, Greeks and Their Neighbors* (s.159-164). Proceedings of an International Conference on Cross-Cultural Interaction, September 17–19, 2004, Emory University, Atlanta, GA. Oxford: Oxbow Books.
- Muscarella, O. W. (1968). Winged Bull Cauldron Attachments From Iran. *Metropolitan Museum Journal*. 1. 7-18.
- Muscarella, O. W. (1988). *Bronze and İron: Ancient Near Eastern Artifacts İn The Metropolitan Museum Of Art*. New York: The Metropolitan Museum Of Art.
- Müller-Karpe, A. (2002). "Kusaklı-Sarissa: A Hittite Town in the Upper Land". K. A. Yener and H. A. Hoffner (eds.). In: *Recent Developments İn Hittite Archaeology and History: Papers İn Memory Of Hans G. Güterbock* (s.145-155). Winona Lake, İndiana: Eisenbrauns.
- Naster, P. (1965). "Remarques Caracteroscopiques Et Technologiques Au Sujet Des Creseides", In: *Congresso Internazionale Di Numismatica* (s.25-37). Roma, 11-16 Settembre 1961. 2. Roma: Roma Istituto Italiano di Numismatic.
- Neve, P. (1969). Bericht Über Die Ausgrabungen Der Deutschen Boğazköy-Expedition Im Jahre 1969. *TAD*. 18/2. 151-167.
- Nimchuk, C. L. (2002). The "Archers" of Darius: Coinage or Tokens of Royal Esteem?. *Ars Orientalis*. 32. 55-79.
- Novák, M. (2012). "The Temple Of 'Ain Dara In The Context Of Imperial and Neo-Hittite Architecture and Art". J. Kamlah (eds.). In: *Temple Building and Temple Cult*:

- Architecture and Cultic Paraphernalia of Temples in the Levant (2.–1. Mill. BCE)* (s.41-51). Wiesbaden: Harrassowitz.
- Nunn, A. (2012). “Wandmalerei in Urartu”, S. Kroll, C. Gduber, U. Hellwag, M. Roaf, P. Zimansky (eds.), In: *Biainili-Urartu: The Proceedings Of The Symposium Held In Munich 12-14 October 2007= Tagungsbericht des Münchner Symposiums 12.-14* (s.321-337). Peeters.
- Obrador - Cursach, B. (2017). The Phrygian God Bas. *Journal of Near Eastern Studies*. 76/2. 307-317.
- Oğuz, R. (1933). Anadolu Arkeologya Tarihinde Alişar Hafriyatı. *TAD*. 1. 22-63.
- Oreshko, R. (2021). Observations On The Xanthos Trilingual. Syntactic Structure Of TL 44a, 41-55 and The Lycian Terminology Of Art and War. *HAR-Hungarian Assyriological Review*. 2. 95-144.
- Orthmann, W. (1971). *Untersuchungen Zur Späthethitischen Kunst*. Bonn: Rudolf Habert Verlag.
- Otto, H. (1940). Die Funde Von Büyükkale. *MDOG*. 78. 44-63.
- Öz, E. (2016). Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya’nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri. *JASSS*. 45. 143-158.
- Özgüç, T. (1958). The Statuette From Horoztepe. *Anadolu*. 3. 53-63.
- Özgüç, T. (1961a). Altıntepe Kazıları. *Belleten*. 25/98. 254-267.
- Özgüç, T. (1961b). Excavations At Altıntepe. *Belleten*. 25/98. 269-280.
- Özgüç, A. (1963). Altıntepe’de Urartu Mimarlık Eserleri. *Anadolu*. 7. 23-49.
- Özgüç, T. (1983). Jewellery, Gold Votive Plaques and a Silver Belt from Altıntepe. *Anatolian Studies*. 33. 33-37.
- Özgünel, C. (1986). *Urartu Kemer Parçaları Üzerine Bir Tanıtım*. *Belleten*, 50/197, 403-412.
- Özkaya, V. (1999). Kuyulu Anıtlar ve Frigler’de Taurobolium. *Anadolu Araştırmaları*. 15. 295-334.
- Özmen, S. S. (2016). Anadolu’da Ana Tanrıça Kybele Kültü. *Humanitas*. 4/7. 381-397.
- Öztan, A. (2002). Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar. *Tüba-Ar*. 5. 55-69.
- Öztekin, E. İ. (2006). *MÖ. 1. Binde Anadolu’da Tümülüs Geleneğinin Kronolojik Gelişimi ve Coğrafi Yayılımı*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Özüdoğru, Ş. (2008). *Arkaik Dönem Plastik Eserleri Işığında Lykia İkonografisinde Yerli ve Yabancı Unsurlar*. Basılmamış Doktora Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Antalya.
- Pardee, D. (2009). A New Aramaic Inscription From Zincirli. *BASOR*. 356/1. 51-71.
- Payne, M. R. (2006). *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Payne, A. (2019). “Native Religious Traditions From A Lydian Perspective”, S. Blakely, B. J. Collins, S. Tusa and L. Urquhart (eds.). In: *Proceedings of ‘Religious Convergence In The Ancient Mediterranean’, Conference 23-26 June 2016 Palermo* (s. 231-248). Atlanta: Lockwood Press.

- Perrot, G. and Chipiez, C. (1980). *Histoire de l'art dans l'antiquité: Perse, Phrygie, Lydie et Carie Vol.5*. Paris: Librairie Hachette Et C.
- Perrot, G. and Chipiez, C. (1892). *History Of Art In Phrygia, Lydia, Caria, And Lycia*. London: Chapman and Hall, Limited.
- Peters, J Ve Schmidt, K. (2004). Animals In The Symbolic World Of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: A Preliminary Assessment. *Anthropozoologica*. 39/1. 179-218.
- Pınarcık, P. (2014). Urartuların Başkentleri. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 33/56. 35-54.
- Pınarcık, P. (2018). Geç Hitit Dönemi'nde Toroslardan Amanoslara Uzanan Bölgedeki Ekonomik Faaliyetler. *Belleten*. LXXXII/294. 383-406.
- Piotrovsky, B. B. (1965). Urartu Dini. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 23/1-2. 37-52.
- Piotrovsky, B.B. (1967). *Urartu: The Kingdom Of Van and Its Art*. New York: Frederick A. Praeger.
- Pitmann, H. (1987). *Ancient Art In Miniature: Near Eastern Seals From The Collection Of Martin and Sarah Cherkasky*. New York: The Metropolitan Museum Of Art.
- Poetto, M. (2014). "A New Hieroglyphic Luwian Epigraph: Urfa-Kulaflı Tepe". A. Mouton (eds.). In: *Hittitology Today: Studies On Hittite and Neo-Hittite Anatolia In Honor Of Emanuel Laroche's 100th Birthday* (s.51-62). 5èmes Rencontres D'Archéologie De L'iféa. İstanbul: Offprint/Ayırbasım.
- Pudelko, G. (1933-1934). Altpersische Armbänder. *AFO*. 9. 85-88.
- Raimond, É. (2006). "La Continuité De La Tradition Religieuse Louvite Dans La Lycie De L'Âge Du Bronze Á L'Époque Gréco-Romaine", K. Dörtlük, B. Varkıvanç, T. Kahya, J. Des Courtils, M. Doğan Alparslan and R. Boyraz (ed.). İçinde: *III. Uluslararası Likya Sempozyumu Bildirileri* (s.645-655). II. Antalya: Suna – İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü
- Raimond, É. and Vismara, N. (2007). Les Sanctuaries Lyciens De Tlos Et De Patara. *RANT*. 4. 259-282.
- Raimond, É. (2017). "Fonctions Du Dieu De L'Orage, Hypostases et Cultes Locaux En Anatolie Méridionale Au Ier Millénaire Av. J.-C.: Dieu-taureau Puissant Et Fertile Et Dieu-cheval De L'éclair?". R. Lebrun and V. Quickelberghe (eds.). In: *Dieu de l'Orage dans l'Antiquité méditerranéenne: Actes du colloque international organisé à Louvain-la-Neuve les 5 et 6 juin 2015 par le Centre d'Histoire des Religions Cardinal Julien Ries* (s.41-55). Belgium: Brepols.
- Ramsay, W. M. (1882). Some Phrygian Monuments. *The Journal Of Hellenic Studies*. 3. 256-263.
- Ravenshaw, E. C. (1856). On the Winged Bulls, Lions, and Other Symbolical Figures from Nineveh. *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*. 16. 93-117.
- Rice, T. T. (1965). *Ancient Arts Of Central Asia*. London: Thames and Hudson.
- Roller, L. E. (1988). Phrygian Myth and Cult. *Source Notes In The History Of Art*. 7/3-4. 43-50.
- Roller, L. E. (1994), "Attis On Greek Votive Monuments: Greek God Or Phrygian?", *Hesperia: The Journal Of The American School Of Classical Studies At Athens*. 63/2. 245-262.

- Romano, I. B. (1995). *Gordion Special Studies II: The Terracotta Figurines and Related Vessels*, G. K.Sams (eds.). Philadelphia: The University Museum.
- Röllig, W. (2011). “»Und ich baute starke Festungen an allen Enden auf den Grenzen...«. Zur Bedeutung der Inschriften und Reliefs vom Karatepe-Aslantaş”. C. Ulf and R. Rollinger (eds.). In: *Laq Troia in Kilikien? Der aktuelle Streit um Homers Ilias* (s.115-133). Darmstadt: WBG.
- Ryś, A., Siek, B. and Anand, J. S. (2011). Bycza Krew Jako Antyczna Trucizna. *Przegląd Lekarski*. 68/8. 480-482.
- Sabziyeva, M. M. (2014). Antik Kaynaklarda Midas. *Folklor/Edebiyat*. 20/79. 119-136.
- Sağlamtimur, H. Kozbe, G. ve Çevik, Ö. (2001). “Small Finds”. A. Çilingiroğlu and M. Salvini (eds.). In: *Ayanis I: Ten Years' Excavations At Rusahinili Eiduru-kai 1989-1998*. (s.219-250). Roma: Istituto Per Gli Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici.
- Sağlamtimur, H. (2017). Urartu Krallığı'nda Hayvancılığın Sosyo-Ekonomik Açısından Önemi. *Anadolu Araştırmaları*. 20. 1-16.
- Salvatori, S. (1976). Notes On The Chronology Of Some Urartian Artifacts. *East and West*. 26/1-2. 77-96.
- Salvini, M. (1977). “Eine Neue Urartaische Inschrift Aus Mahmud Abad (West-Azerbaidjan)”. In: *Archaeologische Mitteilungen Aus Iran* (s.125-136). Neue Folge Band 10. Berlin: Verlag Von Dietrich Reimer.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Sams, G. K. (1974). Phrygian Painted Animals: Anatolian Orientalizing Art. *Anatolian Studies*. 24. 169-196.
- Sams, G. K. (1994). *The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume IV Illustrations: The Early Phrygian Pottery*, Philadelphia: The University Museum University Of Pennsylvania.
- Sams, G. K. (2012). “Friglerin Başkenti Gordion ve Mimari Yapıları”, T. Tüfekçi Sivas and H. Sivas (ed.). İçinde: *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde* (s. 52-78). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- San, O. (2000). Bazı Bulgular Işığında Anadolu'da Kimmer ve İskit Varlığı Üzerine Gözlemler. *Belleten*. 64/239. 1-22.
- Sasseville, D. (2016). Luwian and Lycian Agent Nouns in *-é-le. *Die Sprache*. 51/1. 105-124.
- Savaş, S. Ö. (2002). Hititlerde “Fırtına Tanrısı” İle “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 5/1. 97-170.
- Sayce, H. A. (1882). The Cuneiform Of Van: Deciphered and Translated Part I. *The Journal Of The Royal Asiatic Society Of Great Britain and Ireland*. 14/4. 377-732.
- Sayce, H. (1928). Kybelē and Gallos in the Hittite Texts. *The Classical Review*. 42/5. 161-163.
- Schachner, A. (2019). “Teşup'un Boğaları: Hattuşa ve Çevresindeki İki Yeni Boğa Tasviri”. A.Süel (haz.) İçinde: *IX. Uluslararası Hitit Kongresi Bildirileri Çorum* (s.835-849). II. Dumat Ofset: Ankara.
- Schmidt, K. (2000). Göbekli Tepe, Southern Turkey, A Preliminary report on The 1995-1999 Excavations. *Paléorient*. 26/1. 45-54.
- Schmidt, K. (2010). Göbekli Tepe – The Stone Age Sanctuaries. New results Of Ongoing Excavations With A Special Focus On Sculptures and High Reliefs. *Documenta Praehistorica*. XXXVII. 239-256.

- Schloe, J. D. and Fink, A. S. (2009). New Excavations At Zincirli Höyük In Turkey (Ancient Sam'al) and The Discovery Of An Inscribed Mortuary Stele. *BASOR*. 356. 1-13.
- Schwemer, D. (2007). The Storm-Gods Of The Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies, Part I. *Journal of Ancient Near Eastern Religion*. 7/2. 121-168.
- Schweyer A-V. (2002). *Les Lyciens Et La Mort. Une Étude D'Histoire Sociale*. Varia Anatolica, 14. İstanbul: Institut Français D'Études Anatoliennes-Georges Dumézil.
- Seidl, U. (1991a). "Horse Trappings". R. Merhav (eds.). In: *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E (79-96)*. Jerusalem.
- Seidl, U. (1991b). "Utilitarian and Votive Armor". In: *Urartu: A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E (116-122)*. Jerusalem.
- Seidl, U. (2004). *Bronzekunst Urartus*. Mainz Am Rhein.
- Seidl, U. (2005). "The Urartian Istar-Šawuška". A. Çilingiroğlu and G. Darbyshire (eds.) In: *Anatolian Iron Ages 5: Proceedings Of The Fifth Anatolian Iron Ages Colloquium Held At Van, 6-10 August 2001 (s.167-174)*. BIAA Monograph 31. BIAA: London.
- Sevin, V. (2003a). *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi Eski Anadolu ve Trakya Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sevin, V. (2003b). *Anadolu Arkeolojisi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sevin, V. (2005). Urartu Devleti. *Arkeoatlas*. 4. 64-94.
- Sevin, V. (2014). *Assur Levha Sanatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sevin, V. (2018). "Some Considerations On Urartian Burial Rites". E. Simpson (eds.). In: *The Adventure Of The Illustrious Scholar: Papers Presented to Oscar White Muscarella (s.257-265)*. Leiden/Boston: Brill.
- Sevinç, F. (2008). Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrılar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1. 175-179.
- Sevinç Erbaşı, F. (2011). Güneydoğu Anadolu'da Kral Midas. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 30/50. 197-210.
- Silistreli, U. (2011). Urartu Duvar Levhaları. *Tübitak E-dergi*. 15/174. 235-38.
- Simpson, E. (2010). *The Gordion Wooden Objects Volume I: The Furniture From Tumulus MM*. Leiden/Boston: Brill
- Simpson, E. (2012a). "Gordion Mobilya ve Ahşap Eserleri", T. Tüfekçi Sivas and H. Sivas (ed.). İçinde: *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s.334-360), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Simpson, E. (2012b). "Royal Phrygian Furniture and Fine Wooden Artifacts from Gordion", C.B. Rose (eds.). In: *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas: Gordion Special Studies 7(s.149-164)*. Vol. 7. University of Pennsylvania Press.
- Sivas, T. and Sivas, H. İç Anadolu Bölgesi. *Türkiye Demir Çağı Araştırmaları Üzerine Değerlendirmeler*. 15-23.
- Soltysiak, A. (2001). The Bull Of Heaven In Mesopotamian Sources. *Culturel and Cosmos*. 5/2. 3-21.
- Soudavar, A. (2003). *The Aura Of Kings: Legitimacy and Divine Sanction In Iranian Kingship*. California: Mazda Publishers.
- Souvar, A. (2012). Astyages, Cyrus and Zoroaster: Solving A Historical Dilemma. *Iran*. 50. 45-78.
- Stol, M. (2016). *Women In The Ancient Near East*. Berlin: De Gruyter.

- Stuckey, J. (2008). Shaushka and 'Ain Dara: A Goddess and Her Temple. *Matri Focus*. 7/2. s.1-8.
- Stucky, R. A. (1985). Achämenidische Hölzer und Elfenbeine Aus Ägypten und Vorderasien Im Louvre. *Antike Kunst*. 28. 7-32.
- Şahin, K. (2019). Fırtına Tanrısı'nın Anadolu ve Eski Yakın Doğu Kültürlerindeki İzleri. *TOBİDER*. 3/1. 1-16.
- Şenyurt, S. Y., Akçay, A. and Kara, S., (2019). Alişar-4 Seramik Geleneği İçerisinde Ovaören Demir Çağı Geyik Figürlü Seramikleri. *Selevcia*. IX. 205-245.
- Şimşek, F. (2017). Eskiçağ Topluluklarında Boğa Algısı ve İnancı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10/52. 592-599.
- Şimşek, C. ve Özdemir, M. T. (2019). "Lidya Bölgesi'nde Bir Frig Kaya Mezarı: Karaköy Deliktaş Kaya Mezarı". A. Erön ve E. Erdan (edt.). İçinde: *Doğudan Batıya 70. Yaşında Serap Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* (s.151-166). Ankara: Matsa Basımevi.
- Tadmor, H. and Yamada, S. (2011). *The Royal Inscriptions of Tiglath-Pileser III (744-727 BC) and Shalmaneser V (726-722 BC), Kings Of Assyria*. The Royal Inscriptions Of The Neo-Assyrian Period Volume I. Indiana: Eisenbrauns.
- Tarhan, M. T. (1982). Urartu Devletinin «Kuruluş» Evresi ve Kurucu Krallardan «Lutipri=Lapturi» Hakkında Yeni Görüşler (1 levha ile birlikte). *Anadolu Araştırmaları*. 8. 69-114.
- Tarhan, M. T. ve Sevin, V. (1990). "Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları-1989", İçinde: *12. Kazı Sonuçları Toplantısı* (s.429-456). 2. Ankara Üniversitesi Basımevi: Ankara.
- Tarhan, M. T. (1994). Recent Research At The Urartian Capital Tushpa. *Tel Aviv*. 21/1. 22-57.
- Tarontsi, S. (2017). Sacred Animals and Fantastic Creatures of Urartian Belts—Mythological Reflections of Urartian Civilization. *Amisos*, 2/3, 127-145.
- Taşkın, S. (2017). *Luviya: Orta, Güney ve Güneydoğu Anadolu'nun İ.Ö. 3.-2.-1. Binyıl Tarihi'ne Yeni Bir Bakış*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Taşyürek, O. A. (1973). Adana Bölge Müzesindeki Bronz Urartu Kemer. *Anadolu*. 17. 197-201.
- Taşyürek, O. A. (1975). Adana Bölge Müzesi'ndeki Urartu Süs Eşyaları ve Delici Aletler. *TAD*. 22/2. 141-150.
- Taşyürek, O. A. (1976). Adana Bölge ve Gaziantep Müzesindeki Urartu Heykelcik ve Madeni Kapları. *TAD*. 23/2. 101-104.
- Taşyürek, O. A. (1977a). Adana Bölge Müzesindeki "Dedeli" Bronz Urartu Kemer. *TAD*. 24/2. 153-155.
- Taşyürek, O. A. (1977b). The Urartian Bronze Hoard From Giyimli. *Expedition*. 19/4. 12-20.
- Taşyürek, O. A. (1978a). Giyimli (Hirkanis) Adak Levhalarından Örnekler. *Belleten*, 42/166. 201-220.
- Taşyürek, O. A. (1978b). Examples Of Offering Plaques From Giyimli (Hirkanis). *Belleten*. 42/166. 221-238.
- Taylor, P. (2008). "The Gala and The Gallos". B. J. Collins, M.R. Bachvarova and I. C. Rutherford (eds.). In: *Anatolian Interfaces: Hittites, Greeks and Their Neighbours* (s.173-180). Oxford: Oxbow Books.

- Tekoğlu, R., Lemaire, A., Ipek, I. and Kasim Tosun, A. (2000). La Bilingue Royale Louvito-Phénicienne De Çineköy. *Comptes Rendus Des Séances De l'Académie Des Inscriptions Et Belles-Lettres*. 144/3. 961-1007.
- Tekoğlu, R. (2019). "Likya Dili ve Yazısı". H. İşkan ve E. Dünder (edt.). İçinde: *Lukka'dan Likyaya: Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi (109-120)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tellioğlu, İ. (2005). Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 27. 237-245.
- Temiz, S. H. (2021). Urartu Sanatı ve Mitolojisinde At İle İlişkili Karışık Yaratıklar. *Amisos*. 6/10. 130-161.
- Thureau-Dangin, F. (1929). Tell Ahmar. *Syria. Tome* 10/3. 185-205.
- Toruk, F. (2014). Frig Vadisi'nde Bir Yerleşim: Kümbet Köyü. *Arış Dergisi*. 10. 72-111.
- Tortchinov, E. A. (1998). Cybele, Attis, and The Mysteries Of The "Suffering Gods": A Transpersonal Interpretation. *International Journal of Transpersonal Studies*. 17/2. 149-159.
- Tosun, M. O. (1943). "Mezopotamya'da Boğa Kültü". *III. Türk Tarih Kurumu Kongresi*. 65-72.
- Tüfekçi, T. (1988). *Urartu Dininin Devlet Yapısına ve Sanata Etkileri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, İstanbul.
- Tüfekçi Sivas, T. (1997). *Eskişehir- Afyonkarahisar-Kütahya İl Sınırları İçindeki Phryg Kaya Anıtları*. Basılmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Anabilim Dalı, İstanbul.
- Twiss, K. C. and Russel, N. (2009). Taking The Bull By The Horns. Ideology, Masculinity, and Cattle Horns At Çatalhöyük (Turkey). *Paléorient*. 35/2. 19-32.
- Uçankuş, H. T. (2002). *Ana Tanrıça Kybele'nin ve Kral Midas'ın Ülkesi Phryga (Kültür Rehberi)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri.
- Uğurlu, E. (2000). Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış. *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2. 359-388.
- Ussishkin, D. (1969). The Date Of The Neo-Hittite Enclosure In Karatepe. *Anatolian Studies*. 19. 121-137.
- Uyanık, H. (2014). Arkeolojik Araştırmalar Işığında Tunç Çağı'nda Erbaa. *KAÜSBED*. 14. 97-120.
- Ünal, A. (2016). Eski Çağlarda Çukurova'nın Tarihi Coğrafyası ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı'nın Siyasi Tarihi. *Çü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 15/3. 15-44.
- Üngör, İ. (2011). Islahiye ve Çevresinde Geç Hitit Merkezleri. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 8. 137-163.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*. Çankaya: Berikan Yayınları.
- Üreten, H. (2005). Bir Grup Sikkenin Işığında Mastaura Kenti Tanrı ve Kültleri. *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi. Dergisi* 4. 129-142.
- Yiğit, T. (1997). Eski Anadolu Kentlerinden Zuhuzatia/Zawazatiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine. *Belleten*. LXI/230. 1-14.
- Yiğitpaşa, D. (2016). Arkeolojik Veriler ve Müze Buluntuları Işığında Urartu Madeni Bilezikleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 9/42. 999-1017.

- Yiğitpaşa, D. ve Can, S. (2016). Kahramanmaraş Arkeoloji Müzesi'nde Bir Grup Urartu Metal Eseri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 14/37. 240-260.
- Yiğitpaşa, D. (2020). "Yeni Bulgular Işığında Urartu Heykeltraşlığına Bakış". B. Gür ve S. Dalkılıç (ed.). İçinde: *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan* (s.487-509).Ankara: Matsa Basımevi.
- Yıldırım, R. (1987). Urartu At Gemleri. *Belleten*. 51/200. 441-467.
- Yıldırım, R. (1989). *Urartu İğneleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yücel, Ç. (2010). *Urartu Dini ve Tapınım Sistemleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Diyarbakır.
- Yükçü, S. ve Gönen, S. (2013). Grade and Composition Of This Money In Anatolia. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. 5/1. 135-145.
- Van Loon, M.N. (1966). *Urartian Art: Its Distinctive Traits In The Light Of New Excavations*. Leiden: Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten.
- Van Vuure, C. (2005). *Retracing The Aurochs: History, Morphology and Ecology Of An Extinct Wild Ox*. Sofia - Moscow: Pensoft.
- Vassileva, M. (2012a). "The Rock-Cut Monuments Of Phrygia, Paplagonia and Thrace: A Comparative Overview". G. R. Tsetschladze (eds.). In: *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia In Atiquity: Aspects Of Archaeology and Ancient History* (s.243-252). England: BAR International Series 2432.
- Vassileva, M. (2012b). "Frig Tunç İşlemciliği". T. Tüfekçi Sivas ve H. Sivas (edt.). İçinde: *Frigler: Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde*, (s.310-331). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Veenof, K. R and Eidem, J. (2008). *Mesopotamia: The Old Assyrian Period*. Fribourg, Switzerland: Orbis Biblicus Orientalias.
- Veldhuis, N. (1991). *A Cow Of Sin*. The Neterlands: STYX Publication Groninneng.
- Von Der Osten, H. H. (1937). *The Alishar Hüyük Seasons Of 1930-32, Part III (OIP XXX)*. J. A. Wilson and T. G. Allen (eds.). Chicago: The University Of Chicagos Press.
- Von Oppenheim, F. (1931). *Der Tell Halaf: Eine Neue Im Ältesten Mesopotamien*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Von Oppenheim, M. B. (1932). Tell Halaf La Plus Ancienne Capitale Soubaréenne De Mésopotamie. *Syria*. 13/3. 242-254.
- Von Oppenheim, M. B. (1933). *Tell Halaf: A New Culture In Oldest Mesopotamia*. London/New York: G. P. Putnam's Sons.
- Yavuz Çakalgöz, S. (2013). Seyitömer Höyük Boyalı Phryg Keramiği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16. 113-131.
- Yiğit, T. (1997). Eski Anadolu Kentlerinden Luḫuzatia/Lawazatiya'nın Tarihi ve Lokalizasyonu Üzerine. *Belleten*. LXI/230. 1-14.
- Yiğitpaşa, D. (2010). Urartu Ölü Gömme Gelenekleri ve Ölümle İlgili Ritüeller. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 177-202.
- Young, R. S. (1956). Discoveries At Gordion 1956. *Archaeology*. 9/4. 263-267.
- Young, R. S. (1957a). 1956 Gordion Hafriyatı. *TAD*. 7/1. 35-38.
- Young, R. S. (1957b). Gordion 1956: Preliminary Report. *AJA*. 61/4. 319-331.

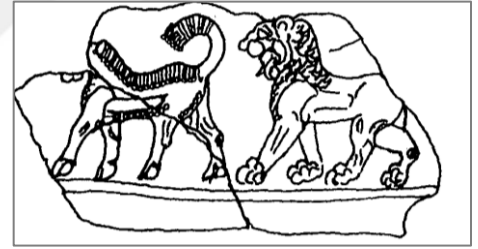
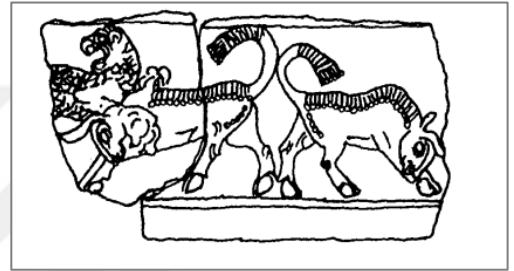
- Young, R. S. (1958). The Gordion Campaign Of 1957: Preliminary Report. *AJA*. 62/2. 139-154.
- Young, R. S. (1981). *The Gordion Excavations Final Reports Volume I: Three Great Early Tumuli*. University Museum Monograph 43. University Of Pennsylvania: The University Museum.
- Zengin, O. (2000). *Van Müzesine Satın Alma Yoluyla Gelen Urartu Mühürleri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Zimmermann, M. (2005). Feldforschungen In Phellos (Lykien). İçinde: 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (s.45-52). 1. Konya: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Zimansky, P. E. (1985). *Ecology and Empire: The Structure Of The Urartian State*. Chicago: The Oriental Institute.
- Zimansky, P. (2002). "The "Hittites" At 'Ain Dara", K. A. Yener and H. A. Hoffner (eds.). In: *Recent Developments In Hittite Archaeology and History: Papers In Memory Of Hans G. Güterbock* (s.177-191). Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.
- Waelkens, M. (1977). Phrygian Votive and Tombstones As Sources Of The Social and Economic Life In Roman Antiquity. *Ancient Society*. 8. 277-315.
- Wallace, R. W. (1987). The Origin Of Electrum Coinage. *AJA*. 91. 3. 385-397.
- Watanabe, C. E. (2002). *Animal Symbolism In Mesopotamia: A Contextual Approach*. Institut für Orientalistik der Universität Wien.
- Weismann, G. (1916). *Der Prophet Hezekiel*. Stuttgart: Derlag Der Dereinsbudhandlung.
- Wiggermann, F. A. M. (1992). *Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts* Vol. 1. Groningen: BRILL.
- Winter, I. J. (1979). On The Problems Of Karatepe: The Reliefs and Their Context. *Anatolian Studies*. 29. 115-151.
- Woolley, C. L. (1921). *Carchemish II: Report on the Excavations at Jerablus On Behalf Of The British Museum, The Town Defences*. London: The Trustees Of The British Museum.
- Woolley, C. L. and Barnett, R. D. (1952). *Carchemish III: Report on the Excavations at Jerablus On Behalf Of The British Museum, The Excavations in the Inner Town; The Hittite Inscriptions*. London: The Trustees Of The British Museum.
- Woolley, C. L. (1958). *The Development Of Sumerian Art*. London: Faber and Fiber Limited.

EKLER

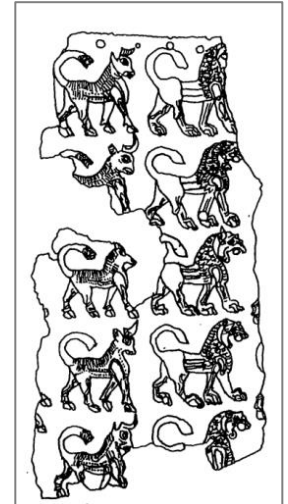
Ek 1. Katalog

Katalog literatür taraması sonucunda elde edilen bilgi ve verilen sonucunda hazırlanmıştır. Eserlerin katalog içerisindeki sıralanmasında eser sayısı dikkate alınmıştır. Araştırmamız içerisinde yer alan kemerlerlerin bazıları tahrip olmuş bir görünüme sahiptir. Bu nedenle kemer kataloguna ikonografik detayların anlaşılabilir olduğu eserler dâhil edilmiştir. Katalogda yer alan eserlerden bazılarının bulunduğu müze, yapım malzemesi, dönemleri bulunamadığından belirtilmemiştir.

Katalog No	:	1
Adı	:	Kemer
Malzeme	:	Bronz
Buluntu Yeri	:	-
Bugün Bulunduğu Yer	:	Van Müzesi
Şekil No	:	-
Yayınlar	:	Çavuşoğlu, 2002:
Çizim 14	:	
Tanımı	:	Kemer üzerinde aslan ve boğa mücadelesi kompozisyonu işlenmiştir.
Dönemi	:	MÖ 8. yüzyılın ikinci çeyreği

Katalog No	:	2
Adı	:	Kemer
Malzeme	:	Bronz
Buluntu Yeri	:	-
Bugün Bulunduğu Yer	:	Elazığ Müzesi
Şekil No	:	-
Yayınlar	:	Çavuşoğlu, 2002: Çizim 15
Tanımı	:	Kemer üzerine alt alta sıralanmış, yürür vaziyette 5 boğa figürü işlenmiştir.
Dönemi	:	MÖ 8. yüzyılın ikinci çeyreğine

Katalog No : 3

Adı : Kemer

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

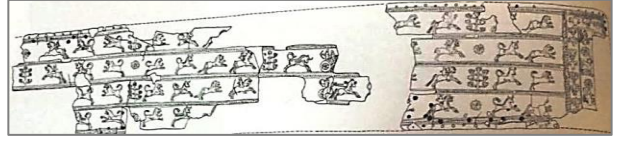
Yer : Rezan Has Müzesi

Şekil No : 2.1

Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 68

Tanımı : Kemer üzerine bir av sahnesi işlenmiştir. Sahnede koşar vaziyette ve saldırı pozisyonunda tasvir edilmiş birden fazla boğa betimi yer almaktadır.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı

Katalog No : 4

Adı : Kemer

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

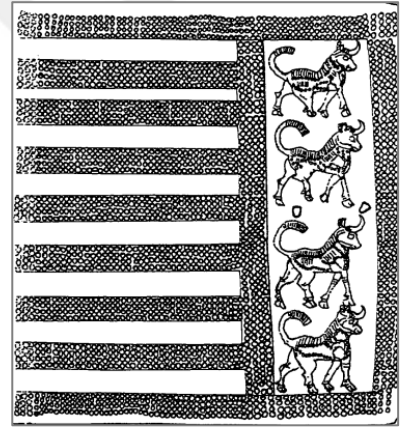
Yer : Van Müzesi

Şekil No : -

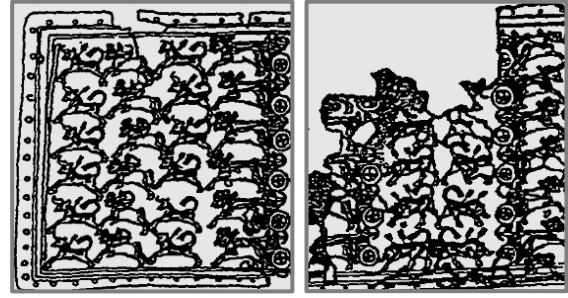
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 18

Tanımı : Kemerde yürür vaziyette, alt alta sıralanmış 4 boğa tasviri bulunmaktadır.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın üçüncü çeyreği

Katalog No : 5
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -

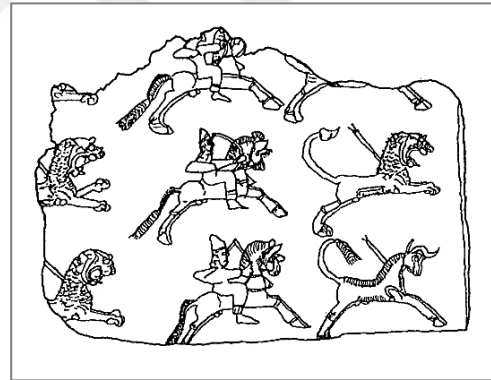

Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 7

Tanımı : Kemer üzerine bir av sahnesi konu edilmiştir. Panolara bölünerek işlenen sahnelerde birden fazla boğa betimi vardır. Boğaların bazıları koşar durumda bazıları ise saldırı pozisyonundadır.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın son çeyreği

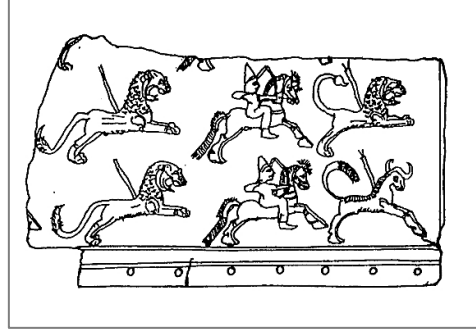
Katalog No : 6
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Elazığ Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002:
Çizim 8

Tanımı : Kemerde atlı kişiler tarafından gerçekleştirilen aslan ve boğa avı teması işlenmiştir. Koşar vaziyetteki boğalara boyunlarından ok isabet etmiştir.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın son çeyreği

Katalog No : 7
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Diyarbakır Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002:
Çizim 9

Tanımı : Kemerde atlı kişiler tarafından gerçekleştirilen aslan ve boğa avı teması işlenmiştir. Koşar vaziyetteki boğalara boyunlarından ok isabet etmiştir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde

Katalog No : 8
Adı : Kemer
Malzeme : -
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Özel Koleksiyon

Şekil No : -
Yayınlar : Ergürer, 2009: Kat. No.62
Tanımı : Kemerde koşar vaziyette bir boğa betimi vardır. Boğanın üzerinde ok atar pozisyonda duran, Tanrı Teişeba olduğu düşünülen bir figür vardır.

Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 9
Adı : Kemer
Malzeme : -
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Özel Koleksiyon
Şekil No : -
Yayınlar : Ergürer, 2009: Kat. No.68
Tanımı : Kemerde yürür vaziyette olan boğa üzerinde bir Tanrı figürünü taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

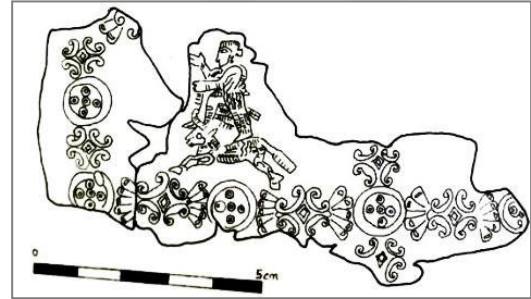
Katalog No : 10
Adı : Kemer
Malzeme : -
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Karlsruhe, Badisches Landesmuseum
Şekil No : -
Yayınlar : Ergürer, 2009: Kat. No.70
Tanımı : Kemerde yürür vaziyette olan boğa üzerinde bir Tanrı figürünü taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

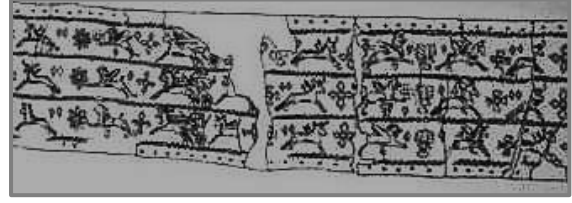
Katalog No : 11
Adı : Kemer
Malzeme : -
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Özel Koleksiyon
Şekil No : -
Yayınlar : Ergürer, 2009: Kat. No.72
Tanımı : Kemerde yürür vaziyette olan boğa üzerinde bir Tanrı figürünü taşımaktadır
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 12
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.2
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 96
Tanımı : Kemerde boğa üzerinde duran bir Tanrı figürü işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl

Katalog No : 13
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Muş
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi

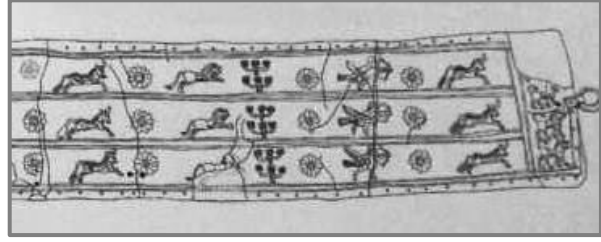
Şekil No : 2.3
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 76
Tanımı : Kemer üzerine bir av sahnesi betimlenmiştir. Panolara bölünerek işlenmiş sahnelerde koşar durumdaki boğaların olduğu görülmektedir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

Katalog No : 14
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Muş
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi

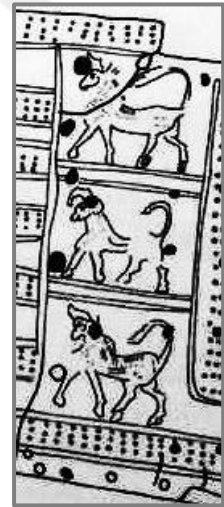
Şekil No : 2.4
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 77
Tanımı : Kemer üzerine panolara ayrılarak işlenmiş olan sahnede koşar pozisyonunda betimlenmiş boğalar bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 15
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu
Yer : Rezan Has
Müzesi

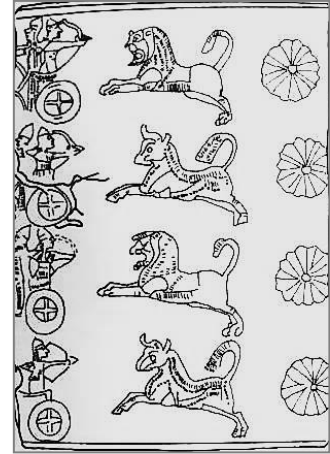

Şekil No : 2.5
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 81
Tanımı : Kemer üzerine bir av sahnesi betimlenmiştir. Panolara bölünerek işlenmiş sahnelerde koşar durumdaki boğaların olduğu görülmektedir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

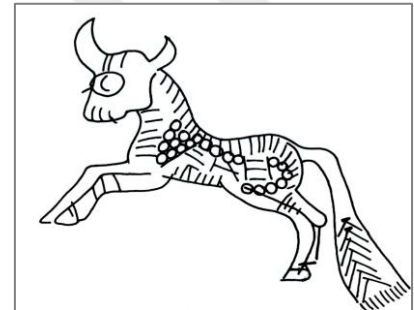
Katalog No : 16
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Muş
Bugün Bulunduğu
Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.6
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 112
Tanımı : Kemerin sağ köşesinde alt alta sıralanmış 3 boğa tasviri bulunmaktadır. Boğalar yürür biçimdedir.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 17
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.7
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 129
Tanımı : Kemerde bir av sahnesi işlenmiştir. Boğalar kendilerine ok atan av arabasının üzerine doğru koşmaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

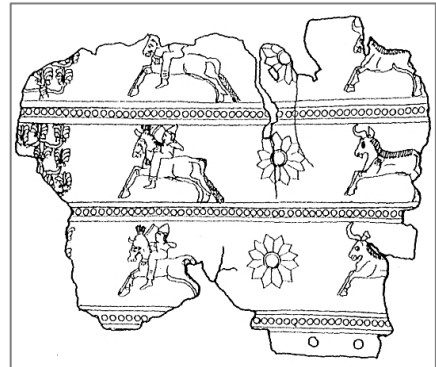
Katalog No : 18
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Aydın Müzesi
Şekil No : 2.8
Yayınlar : Özgünel, 1986: Fig.1, Lev.1a
Tanımı : Kemer parçasında yürür vaziyette bir boğa tasviri bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreği

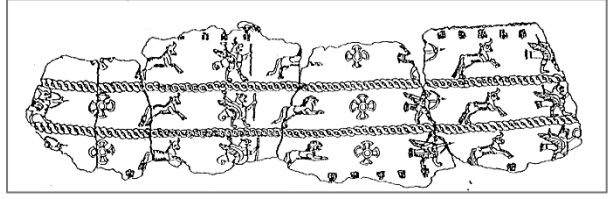
Katalog No : 19
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Erzurum Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 42
Tanımı : Kemer parçasında yürür vaziyette bir boğa tasviri bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreği

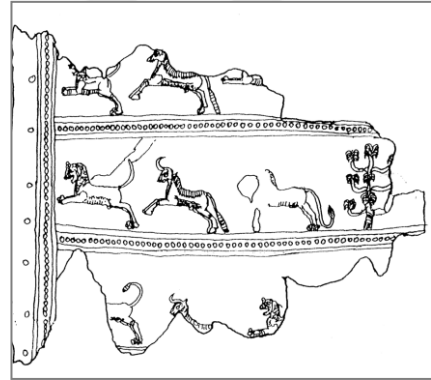
Katalog No : 20
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Ahlat Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 43
Tanımı : Üzerine bir av sahnesi konu edilmiş olan bu kemerde yürür vaziyette boğa betimleri yer almaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ilk çeyreğine

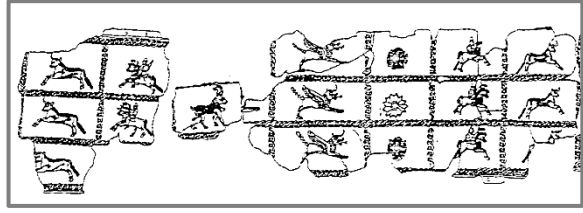
Katalog No : 21
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 45
Tanımı : Kemer üzerinde, panolara ayrılmış sahnelerde koşar durumda işlenmiş boğa tasvirleri bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreği

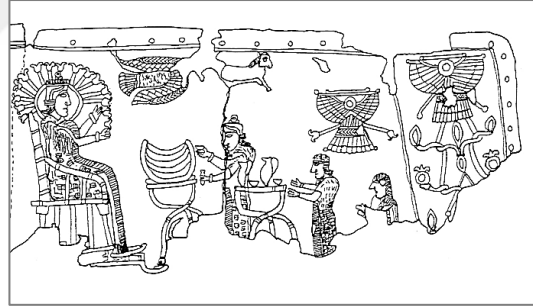
Katalog No : 22
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Malatya Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 48
Tanımı : Kemer üzerindeki sahnede alt alta sıralanmış koşar durumda boğalar bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreği

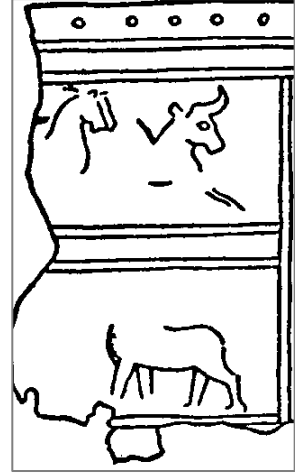
Katalog No : 23
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 55
Tanımı : Kemer üzerinde, panolara ayrılmış sahnelerde koşar durumda işlenmiş boğa tasvirleri bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreği

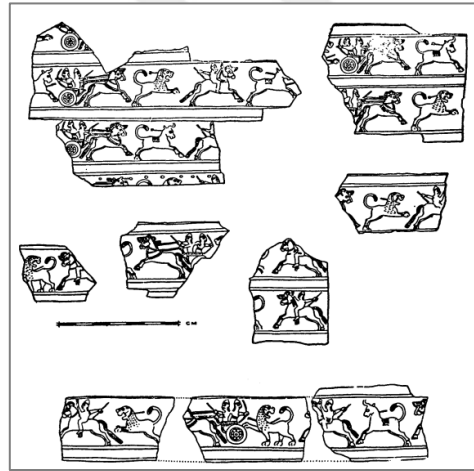
Katalog No : 24
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çilingiroğlu, 1991: 15-21; Çavuşoğlu, 2002: Çizim 52
Tanımı : Kemerde bir ziyafet sahnesi anlatılmaktadır. Sahnenin üst bölümünde bir boğa betimi yer almaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı

Katalog No : 25
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Nor-Aresh
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Barnett, 1963: 194-198, fig.41, 46, 47; Salvatori, 1976: 78-90
Tanımı : Kemerde olasılıkla bir av sahnesi işlenmiştir. Sahnede koşar vaziyette bir boğanın olduğu görülmektedir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı

Katalog No : 26
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Nor-Aresh
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Barnett, 1963: 194-198, fig.41, 46, 47; Salvatori, 1976: 78-90
Tanımı : Kemerde bir av sahnesi işlenmiştir. Sahnede koşar vaziyette bir boğanın olduğu görülmektedir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı

Katalog No : 27
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Nor-Aresh
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -

Yayınlar : Barnett, 1963: 194-198, fig.41, 46, 47; Salvatori, 1976: 78-90

Tanımı : Kemerde boynundan bir okla vurulmuş boğa betimi yer almaktadır.

Dönemi : MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı

Katalog No : 28
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -

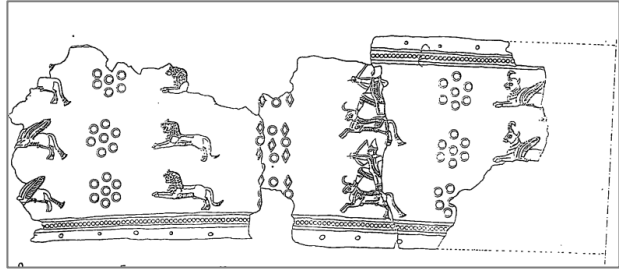
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 27

Tanımı : Kemerde koşar pozisyonda işlenmiş boğa tasvirleri mevcuttur.

Dönemi : MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreği

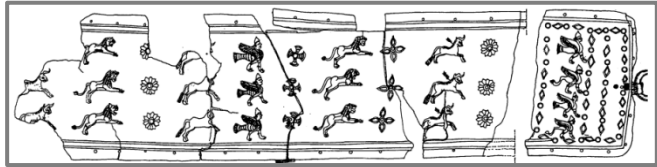

Katalog No : 29
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Elazığ
Müzesi

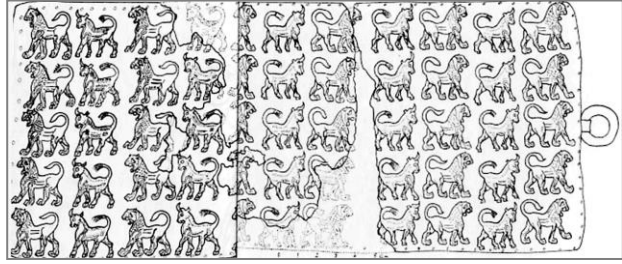
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: Çizim 29
Tanımı : Kemer üzerinde sahnenin orta kısmında boğa üzerinde duran savaşçı tanrı betimleri işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreği

Katalog No : 30
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van
Müzesi

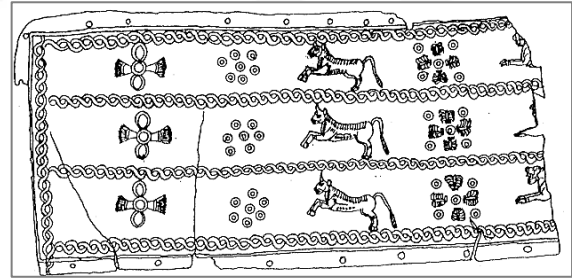
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 31
Tanımı : Kemerde koşar pozisyonda işlenmiş boğa tasvirleri mevcuttur. Boğaların boyun kısmına ok isabet etmiştir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreği

Katalog No : 31
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Adana
Bölge Müzesi

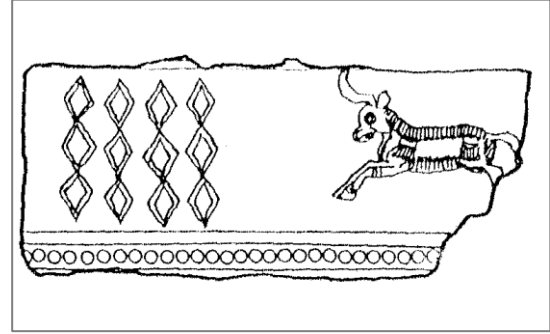
Şekil No : -
Yayınlar : Taşyürek, 1973: 198-201
Tanımı : Kemer, alt alta sıralanmış, yürür vaziyette olan aslan ve boğa tasvirlerini içermektedir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

Katalog No : 32
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Adıyaman
Şekil No : -

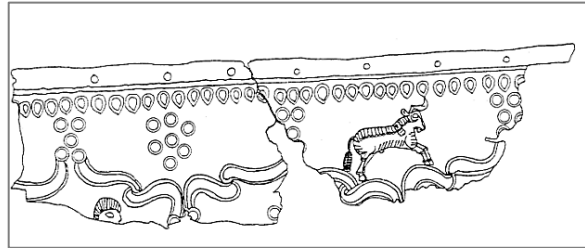

Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 50
Tanımı : Eserde alt alta sıralanmış üç boğa tasviri bulunmaktadır. Boğalar koşar vaziyettedir
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

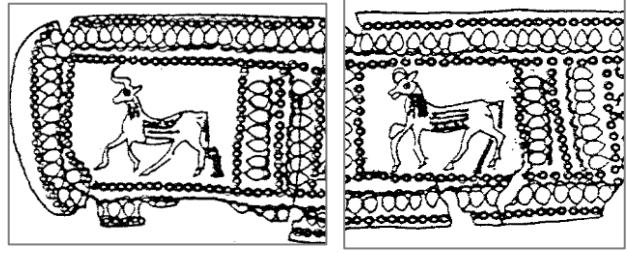
Katalog No : 33
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Erzurum Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu,
2002: Çizim 51
Tanımı : Kemerde koşar vaziyette bir boğanın işlenmiş olduğu
anlaşılmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

Katalog No : 34
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Elazığ
Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 54
Tanımı : Kemerin üst kısmına işlenmiş olan boğa diyagonal bezemenin
üzerinde durmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

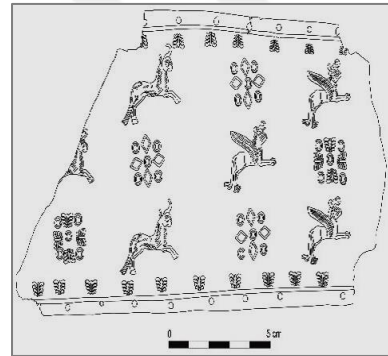

Katalog No : 35
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi

Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2002: Çizim 71
Tanımı : Kemerin yüzeyi üç panoya bölünmüştür. Sol ve sağ uçta bulunan panolarda yürür pozisyonda betimlenmiş boğalar bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

Katalog No : 36
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Maraş Müzesi
Şekil No : 2.9

Yayınlar : Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250
Tanımı : Kemer üzerine koşar durumda olan boğa ve kanatlı boğa betimleri işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyılın son çeyreği

Katalog No : 37

Adı : Kemer

Malzeme :

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

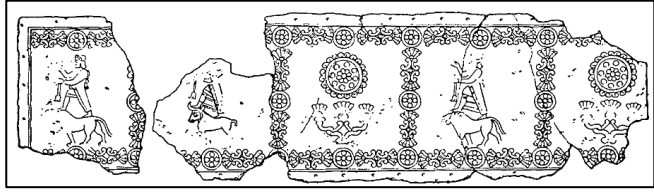
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Van Loon, 1966: 122

Tanımı : Kemerde yürür durumda olan boğa bir tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 7. Yüzyıl

Katalog No : 38

Adı : Kemer

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

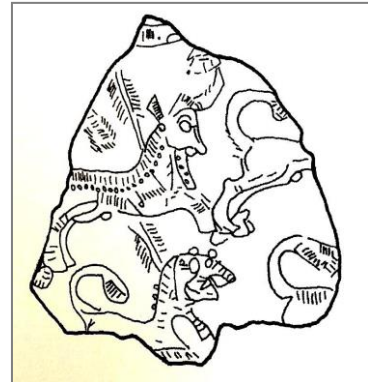
Yer : Rezan Has Müzesi

Şekil No : 2.10

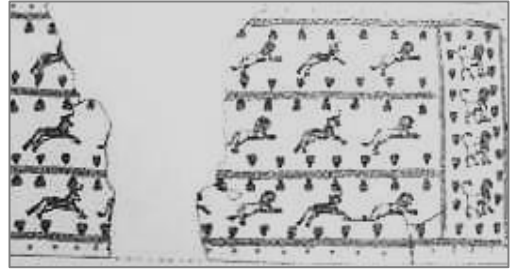
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 66

Tanımı : Kemer bir av sahnesini konu almaktadır. Boğalar boyunlarından bir ok ile vurulmuştur.

Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

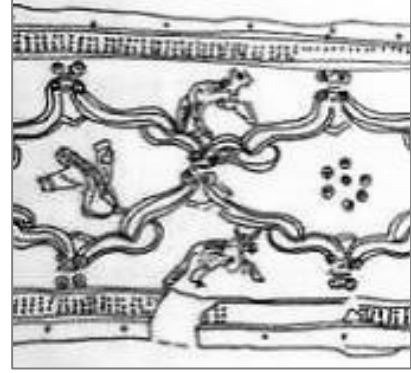
Katalog No : 39
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.11
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 80
Tanımı : Kemer üzerinde bir av sahnesi kompozisyonu işlenmiştir. Koşar durumda olan boğa betimlerinin sayısı birden fazladır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

Katalog No : 40
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 83
Tanımı : Kemer üzerinde bir av sahnesi kompozisyonu işlenmiştir. Koşar durumda olan boğa betimlerinin sayısı birden fazladır.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

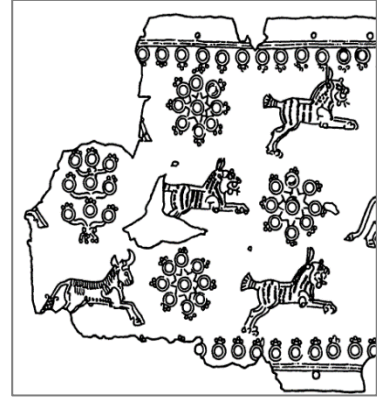
Katalog No : 41
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.12
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 97
Tanımı : “S” biçimli diyagonal bezemelerle kaplanmış sahnenin boğa, aslan, dağ keçisi ve mitolojik yaratıklar işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

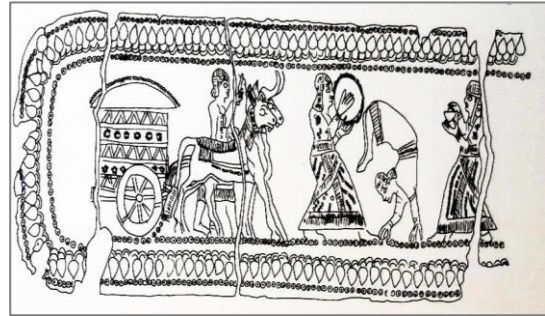
Katalog No : 42
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : 2.13
Yayınlar : Muscarella, 1988: 435; Curtis, 1996: 128-129, Figür 6
Tanımı : Kemerde Tanrı Teişeba olarak tanımlanan tanrı boğa üzerinde durmaktadır.
Dönemi : MÖ 700-600

Katalog No : 43
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : British Mueum
Şekil No : -
Yayınlar : Curtis, 1996: 128-129, Figür 7
Tanımı : Kemerin sol köşesinde koşar durumda bir boğa figürü görülmektedir.
Dönemi : -

Katalog No : 44
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Çevik, 2012: 72-73
Tanımı : Kemerde boğalar gelin çeyizini taşıyan arabayı çekmektedir.
Dönemi : -

Katalog No : 45
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Prähistorische Staatssammlung
Museum Für Vor-und Frühgeschichte/Münich
Şekil No : -
Yayınlar : Seidl, 2004: 96, Çizim 65; Gökçe, 2011: Çizim 39
Tanımı : Eserde yer alan yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 46
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Japonya-Özel Koleksiyon
Şekil No : -
Yayınlar : Merhav, 19917a: 56, Çizim 4; Gökçe, 2011: Çizim 40
Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 47
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Badisches Landesmuseum
Department of Ancient Near East/Karlsruhe
Şekil No : -
Yayınlar : Merhav, 1991a: 73, Levha 26; Seidl, 2004: 96, Çizim. 64;
Gökçe, 2011: Çizim 41
Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 48
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Gökçe, 2011: Çizim 42
Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 49

Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Badisches Landesmuseum
Department of Ancient Near East/Karlsruhe

Şekil No : -

Yayınlar : Merhav, 1991b: 98, 104, Levha 65/a-b; Gökçe, 2011: Çizim 45

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 50

Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Japonya-Özel Koleksiyon

Şekil No : -

Yayınlar : Seidl, 2004: 95, Çizim 63;
Gökçe, 2011: Çizim 74

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşuini Dönemi (MÖ 825-810)

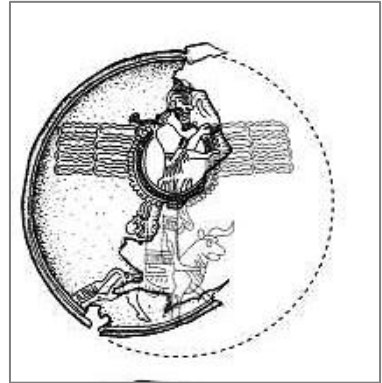
Katalog No : 51
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Gaziantep Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Belli, 1992: 49, 50, Çizim. 3; Gökçe, 2011: Çizim 75

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşpini Dönemi (MÖ 825-810)

Katalog No : 52
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Gökçe, 2011: Çizim 81

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 53

Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : --

Bugün Bulunduğu

Yer : Üst Kısım - Rähistoriche Staatssammlung Museum Für Vor-und Frühgeschichte/ München; Orta Kısım - Marcel

Ebnöther Özel Koleksiyonu/Les Arcs; Alt Kısım- Museum of Fine Arts Department

of Egyptian and Ancient Near Eastern Art/Boston

Şekil No : -

Yayınlar : Seidl, 2004: 117, Çizim 90; Gökçe, 2011: Çizim 324

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl baş

Katalog No : 54

Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Üst Parça-Özel Bir Koleksiyon/Tokyo; Alt Parça- Marcel Ebnöther Özel Koleksiyonu/Les Arcs

Şekil No : -

Yayınlar : Gökçe, 2011: Çizim 325

Tanımı : Eserde boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 55
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Badisches Landesmuseum Department of Ancient Near East/Karlsruhe

Şekil No : -

Yayınlar : Merhav, 1991a: 74, 75, Levha 27; Gökçe, 2011: Çizim 52

Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşpuini Dönemi (MÖ 825-810)

Katalog No : 56

Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Badisches Landesmuseum Department of Ancient Near East/Karlsruhe

Şekil No : -

Yayınlar : Merhav, 1991a: 74, 75, Levha 28; Gökçe, 2011: Çizim 53

Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşpuini Dönemi (MÖ 825-810)

Katalog No : 57
Adı : At Koşum Takımları ve
Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Badisches Landesmuseum
Department of Ancient Near East/Karlsruhe

Şekil No : -

Yayınlar : Merhav, 1991b: 112, 113, Levha 79, 80; Gökçe, 2011: Çizim 54

Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

Katalog No : 58
Adı : At Koşum Takımları ve
Araba Aksamları
Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu

Bugün Bulunduğu

Yer : Philadelphia University
Museum

Şekil No : -

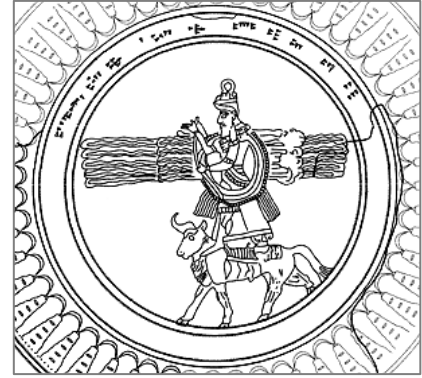
Yayınlar : Gökçe, 2011: Çizim 96

Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinden çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu-8. yüzyıl başı

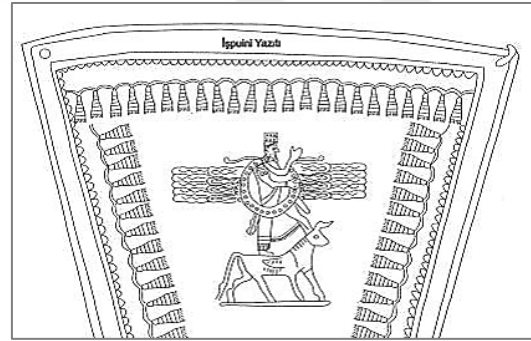
Katalog No : 59
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Merhav, 1991b: 98, Çizim 13/3; Gökçe, 2011: Çizim 90

Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşpuini Dönemi (MÖ 825-810)

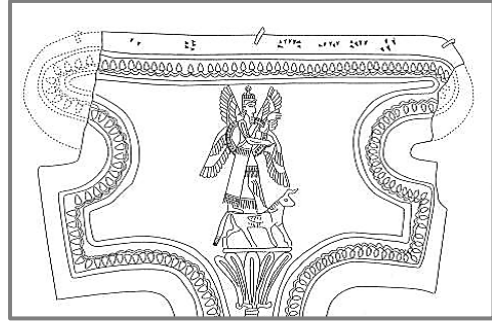
Katalog No : 60
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Prähistorische Staatssammlung Museum Für Vor-und Frühgeschichte /Munich
Şekil No : -
Yayınlar : Merhav, 1991b: 98, Çizim 13/2, 105, Levha 66/a-b; Gökçe, 2011: Çizim 307

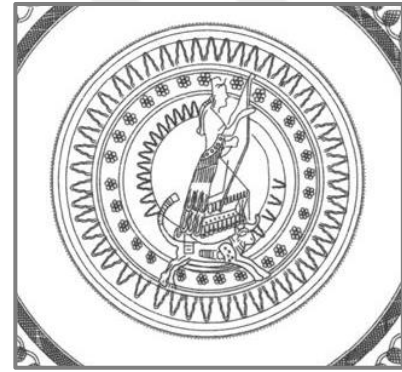
Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.

Dönemi : İşpuini Dönemi (MÖ 825-810)

Katalog No : 61
Adı : At Koşum Takımları
ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : ----
Bugün Bulunduğu
Yer : Bible Lands
Museum/Jerusalem
Şekil No : -
Yayınlar : Seidl, 1991a: 85, Levha 39; Gökçe, 2011: Çizim 312
Tanımı : Yürür vaziyette olan boğa üzerinde kanatlı bir tanrıyı
taşımaktadır.
Dönemi : Minua Dönemi (MÖ 810-786)

Katalog No : 62
Adı : At Koşum Takımları ve
Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu
Yer : Prähistorische
Staatssammlung Museum Für Vor-und
Frühgeschichte /Münich
Şekil No : -
Yayınlar : Merhav, 1991a: 77, Levha 30/a-b; Gökçe, 2011: Çizim 94
Tanımı : Boğa figürü eser üzerine elinde yay tutan bir tanrıyla birlikte
betimlenmiştir. Boğa yürür vaziyettedir.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl sonu

Katalog No : 63
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Belli, 1983: 334, 335, Levha 2; Gökçe, 2011: Çizim 95
Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl

Katalog No : 64
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamları
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : Doğu Anadolu
Bugün Bulunduğu Yer : Prähistorische Staatssammlung Museum Für Vor-und Frühgeschichte /Münich
Şekil No : -
Yayınlar : Seidl, 1991a: 80, Levha 47; Gökçe, 2011: Çizim 154
Tanımı : Eserin orta kısmında yer alan boğa, bir savaşçıyı üzerinde taşımaktadır. Hayvan zıplar vaziyettedir.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 65
Adı : At Koşum Takımları
ve Araba Aksamları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu

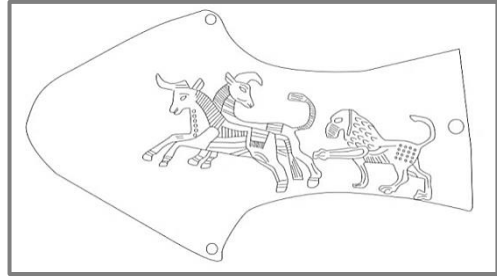
Yer : Museum of Fine
Arts/Department of Egyptian and Ancient Near Eastern Art/Boston

Şekil No : -

Yayınlar : Seidl, 1991a: 90, 91, Levha 49; Gökçe, 2011: Çizim 282

Tanımı : Eserde aslan ve boğa mücadelesi teması işlenmiştir. Eser
üzerindeki iki boğanın bir aslanın saldırısına uğradığı görülmektedir.

Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 66

Adı : At Koşum
Takımları ve Araba Aksamları

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : Doğu Anadolu
Bugün Bulunduğu

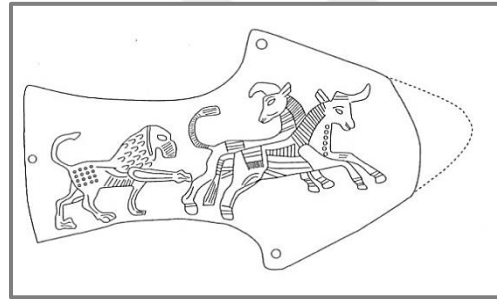
Yer : Japonya-Özel
Koleksiyon

Şekil No : -

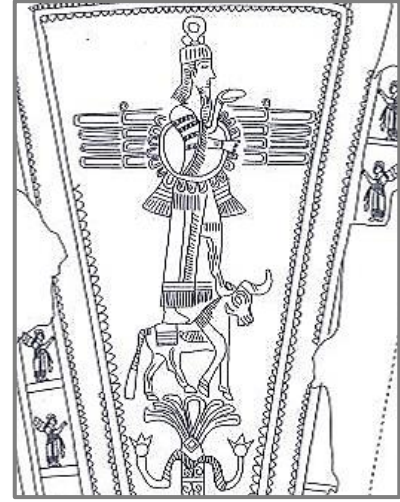
Yayınlar : Gökçe, 2011: Çizim 283

Tanımı : Eserde aslan ve boğa mücadelesi teması işlenmiştir. Eser
üzerindeki iki boğanın bir aslanın saldırısına uğradığı görülmektedir.

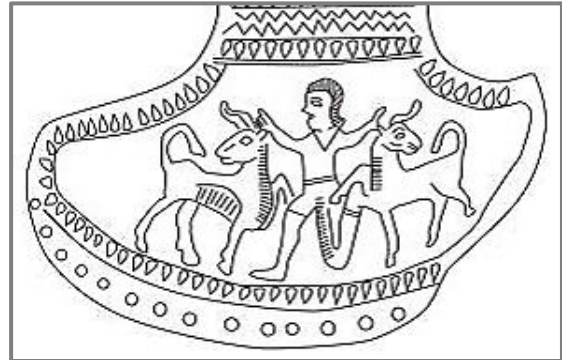
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 67
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Marcel Ebnöther Özel Koleksiyonu/Les Arcs
Şekil No : -
Yayınlar : Seidl, 1991a: 90, Levha 48; Gökçe, 2011: Çizim 308
Tanımı : Boğa üzerinde duran Tanrı tasviri işlenmiştir. Yürür durumda olan boğa; kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan tanrıyı sırtında taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

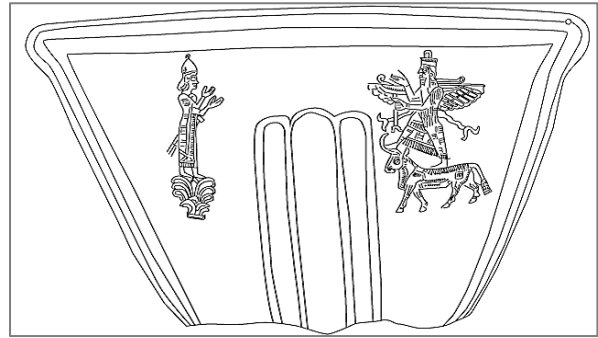
Katalog No : 68
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Bible Lands Museum/Jerusalem
Şekil No : -
Yayınlar : Seidl, 1991b: 116-119, Levha 6; Gökçe, 2011: Çizim 296
Tanımı : Esere bir hayvanlar hâkimi teması konu edilmiştir. Sahnede, iki boğanın orta kısmında bulunan hayvanlar hâkimi, boğaları boynuzlarından tutmaktadır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl ortaları

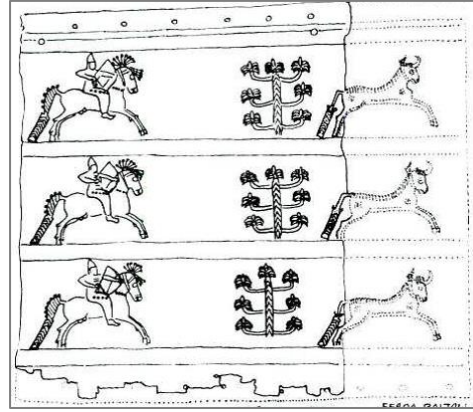
Katalog No : 69
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Levha No : -
Yayınlar : Tüfekçi, 1988: Levha LXII
Tanımı : Yürür pozisyonda betimlenmiş boğa, üzerinde kanatlı güneş kursu içerisinde çıkan bir Tanrı figürünü taşımaktadır.
Dönemi : -

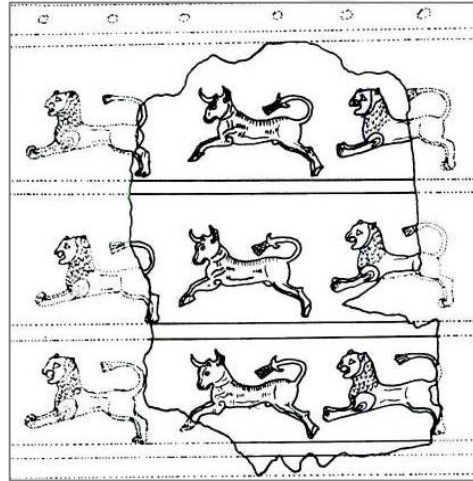
Katalog No : 70
Adı : At Koşum Takımları ve Araba Aksamaları
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Ahmet Köroğlu Koleksiyonu
Şekil No : -
Yayınlar : Kuvanç, 2018: 183-184, Çizim 1, Fotoğraf 1
Tanımı : Boğa bu eserde kanatlı bir tanrı figürünü üzerinde taşımaktadır.
Dönemi : M.Ö 7. yüzyıl

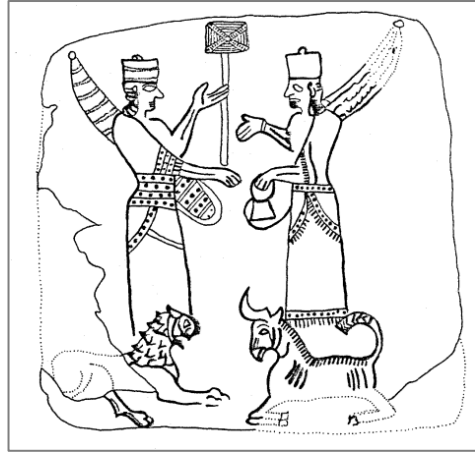
Katalog No : 71
Adı : Adak Levhası
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Giyimli
Bugün Bulunduğu Yer : Adana Bölge Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Taşyürek, 1978a, 209; Taşyürek, 1978b, Fig.5
Tanımı : Adak levhasında alt alta sıralanmış 3 boğa betimi vardır. Boğalar koşar vaziyettedir.
Dönemi : MÖ 600

Katalog No : 72
Adı : Adak Levhası
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Giyimli
Bugün Bulunduğu Yer : Adana Bölge Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Taşyürek, 1978a, 209; Taşyürek, 1978b, Fig.6
Tanımı : Adak levhasında alt alta sıralanmış 3 boğa betimi vardır. Boğalar koşar vaziyettedir.
Dönemi : MÖ 600

Katalog No : 73
Adı : Adak Levhası
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Giyimli
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Tüfekçi, 1988: Lev. XCa
Tanımı : Eserde bir tanrılar karşılaşması işlenmiştir. Sahnenin sağ tarafından boğa üzerinde duran bir tanrı bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 600

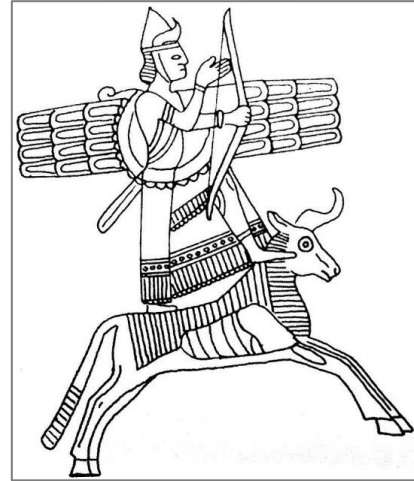
Katalog No : 74
Adı : Adak Levhası
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Giyimli
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Tüfekçi, 1988: Lev. XCb
Tanımı : Eserde bir tanrılar karşılaşması işlenmiştir. Sahnenin sağ tarafından boğa üzerinde duran bir tanrı bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 600

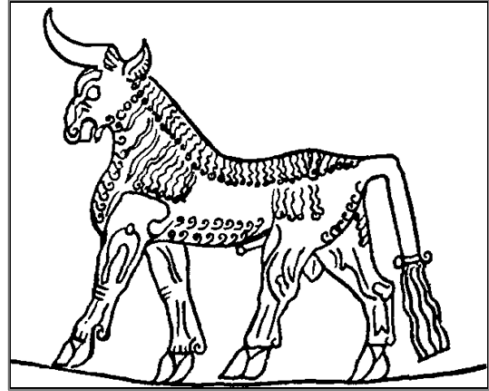
Katalog No : 75
Adı : Adak Levhası
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Giyimli
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Tüfekçi, 1988: Lev. CXIIa
Tanımı : Eserde tanrıya yapılan bir takdim sahnesi konu alınmıştır. Sahnenin sol köşesinde yer alan tanrı, boğa üzerinde duran bir tahtta oturmaktadır. Boğa burada oturur pozisyonundadır.
Dönemi : MÖ 600

Katalog No : 76
Adı : Kalkan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri: Anzaf Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.14
Yayınlar : Belli, 1996: 389-391; Belli, 1998: 50; Baş, 2008: Katalog No.1
Tanımı : Yukarı Anzaf Kalkanı'nda; olasılıkla Güneş Tanrısı Şivini ile birlikte tasvir edilmiş bir boğa yer almaktadır. Boğa, koşar durumdadır.
Dönemi : M.Ö 9. yüzyıl

Katalog No : 77
Adı : Kalkan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Karmir-Blur
Bugün Bulunduğu Yer : Ermenistan Tarih Müzesi
Şekil No : 2.15
Yayınlar : Akurgal, 1988: Şekil 204; Baş, 2008: Katalog No. 4

Tanımı : Kalkan üzerindeki aslan ve boğa betimleri, iç içe geçmiş iki halka üzerine işlenmiştir. Kalkan, yürür durumda verilmiş 32 boğa tasvirini içermektedir.

Dönemi : II. Sarduri (MÖ 764-735)

Katalog No : 78
Adı : Kalkan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : 2.16
Yayınlar : Erzen, 1961: 61-62; Ghadim, 2007: 183-184; Baş, 2008: Katalog No.2

Tanımı : İç ve dış dairelere bölünmüş kalkan yüzeyinde, toplamda 26 boğa figürü bulunmaktadır. Boğalar yürür vaziyette işlenmiştir.

Dönemi : III. Rusa (MÖ629-615)

Katalog No : 79
Adı : Kalkan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Ayanis
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.17
Yayınlar : Çilingiroğlu ve Sağlamtimur, 1998: 528; Derin ve Çilingiroğlu, 2001: 162-163; Baş, 2008: Katalog No.6

Tanımı : Kalkanın yüzeyi iç içe geçmiş dairelere bölünmüştür. Dış dairede boğa iç dairede ise aslan betimleri mevcuttur.

Dönemi : II. Rusa Dönemi (MÖ 670-650)

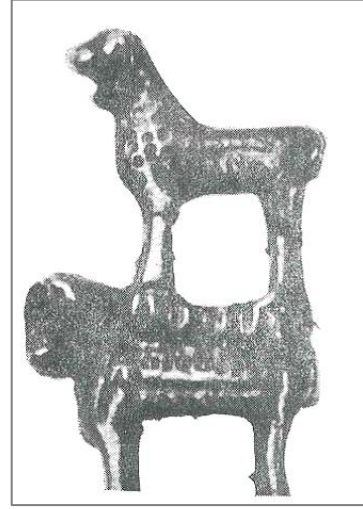
Katalog No : 80
Adı : İğne
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Arriadne Galleries
Şekil No : -
Yayınlar : Yıldırım, 1989: 22-39; Zahlhaas, 1991: Levha 22-24, 41; Merhav, 1994: 133-136, fig.3.5a-b; Merhav, 1996: 312-315, lev.5; Belli, 2010: 339

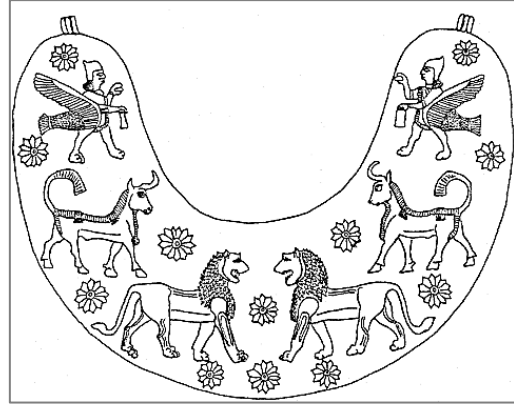
Tanımı : İğnede yan yana duran iki boğanın üzerinde bir aslan yer almaktadır.

Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 81
Adı : İğne
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : ---
Bugün Bulunduğu Yer : Arriadne Galleries
Şekil No : -
Yayınlar : Yıldırım, 1989: 22-39;
Zahlhaas, 1991: Levha 22-24, 41; Merhav, 1994:
133-136, fig.3.5a-b; Merhav, 1996: 312-315,
lev.5; Belli, 2010: 339
Tanımı : İğnede boğa figürünün
üzerinde bir aslan yer almaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

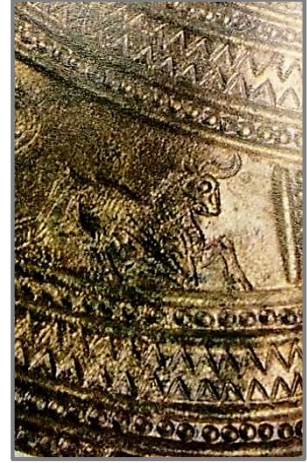
Katalog No : 82
Adı : Pektoral
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Kellner, 1977:
483, Lev.3; Tüfekçi, 1988: levha XLIXb;
Ghadim, 2007: 211-212

Tanımı : Pektoral üzerinde karşılıklı olarak işlenmiş yürür durumda boğa betimleri bulunmaktadır.

Dönemi : ---

Katalog No : 83
Adı : Pektoral
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Van Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Belli, 2010: 305-306
Tanımı : Pektoral üzerinde diz çökmüş şekilde betimlenmiş bir boğa tasviri vardır.
Dönemi : MÖ 8.yüzyıl/Kral Minua (MÖ 810-784)

Katalog No : 84
Adı : Metal Kaplar
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Kars Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Belli vd., 2017: 25, Foto 8; Yaşlı, 2017: 22, Fotoğraf 5-6
Tanımı : Kabin üzerinde diz çökmüş vaziyette bir boğa tasviri vardır.
Dönemi : MÖ 8-7. yüzyıl

Katalog No : 85
Adı : Metal Kaplar
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : Ağrı
Bugün Bulunduğu Yer : Kars Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Belli vd., 2017: 25,
Foto 9; Yaşlı, 2017: 42, Fotoğraf 64-66
Tanımı : Kabin kenar kısmında
yürür vaziyette boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 8-7. yüzyıl

Katalog No : 86
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Levha No : -
Yayınlar : Van Loon, 1966:
32-35
Tanımı : Eser boğaya tırmanan bir aslan ile süslenmiştir. Sahnede bir
aslanın oturur durumdaki **boğaya** doğru yaklaşmakta olduğu görülür.
Dönemi : MÖ 800-600

Katalog No : 87

Adı : Damga Mühür

Malzeme : -

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Lehmann-Haupt, 1910:
241; Van Loon, 1966: 160, G2

Tanımı : Damga mühür üzerinde yürür vaziyette bir boğa
resmedilmiştir.

Dönemi : -

Katalog No : 88

Adı : Damga
Mühür

Malzeme : Taş

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

Yer : Van Müzesi

Şekil No : -

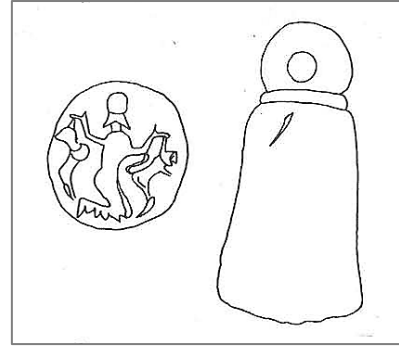
Yayınlar : Zengin, 2000: 46-47, Kat. No 59, Levha XVI

Tanımı : Mührün ikinci ve beşinci yüzünde boğa betimleri
bulunmaktadır. İkinci yüzde yer alan boğa betimi şahlanmış vaziyetteyken beşinci
yüzde yer alan boğabetimi oturur durumdadır.

Dönemi : -

Katalog No : 89
Adı : Damga Mühür
Malzeme : Beyaz su mermeri
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -

Yayınlar : Biber, 2004: çizim 1;
Gökçe, 2017: 3-4, Şekil 1

Tanımı : Mühür üzerinde hayvvalar hâkimi kompozisyonu işlenmiştir. Hayvanlar hâkiminin sağ elinde bir boğayı tuttuğu düşünülmektedir.

Dönemi : -

Katalog No : 90
Adı : Silindir
Mühür
Malzeme : Taş

Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -

Yayınlar : Zengin, 2000: 57, Kat. No 69, Levha XIX

Tanımı : Mühür yüzeyine üç hayvan figürü işlenmiştir. Orta bölümde bulunan hayvan tasviri bir boğaya aittir. Boğa koşar durumdadır.

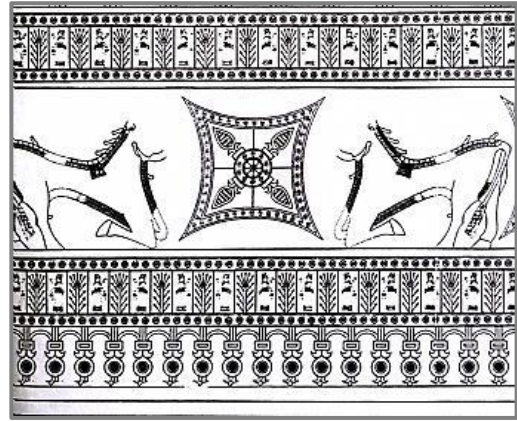
Dönemi : -

Katalog No : 91
Adı : Duvar Resmi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -

Yayınlar : Özgüç, 1963: 52;
Akurgal 1988: 179; Silistreli 2011: 38

Tanımı : Duvar resmi
üzerindeki sahneler bantlara bölünmüştür. Sahnenin en üstünde bulunan aslanlardan biri ağzında bir ceylan tutmaktadır. Sahnenin altında ise doldurulmuş içbükey karelerin iki yanında diz çökmüş vaziyette duran boğalar işlenmiştir.

Dönemi : II. Arğıştı Dönemi (MÖ 713-685)

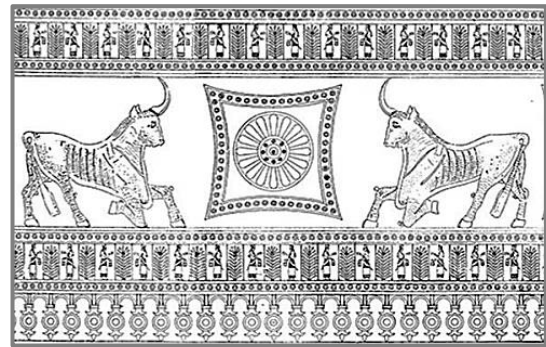

Katalog No : 92
Adı : Duvar Resmi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Arin-Berd
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -

Yayınlar : Van Loon,
1966: 66; Silistreli 2011: 37; Nunn
,2012: 327; Durukan, 2014: 42; Dan vd. 2019: 178-179

Tanımı : Duvar resminde, iç kısımları rozet motifleriyle doldurulmuş içbükey karelerin iki yanında diz çökmüş vaziyette duran boğalar işlenmiştir.

Dönemi : I.Arğıştı Dönemi (MÖ 780-760)

Katalog No : 93

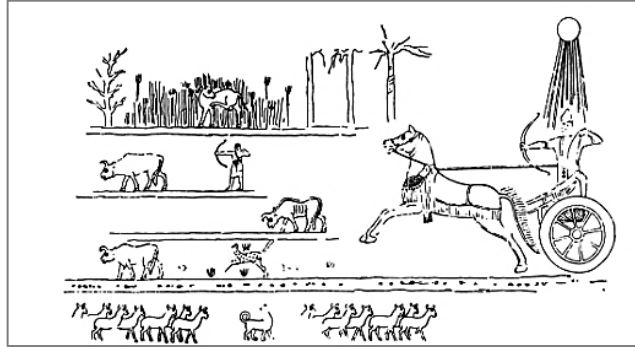
Adı : Duvar
Resmi

Malzeme : --

Buluntu Yeri : Arin-
Berd

Bugün Bulunduğu
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Hovhannisyan, 1973: 46; Nunn 2012: 327; Durukan, 2014: 45; Bingöl, 2015: 202-203

Tanımı : Üzerine av sahnesi işlenmiş olan eserdeki hayvanlardan bir tanesi otlar vaziyette tasvir edilmiş bir boğadır.

Dönemi : I.Argiştı Dönemi (MÖ 780-760)

Katalog No : 94

Adı : Kabartma

Malzeme : Mermer

Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu

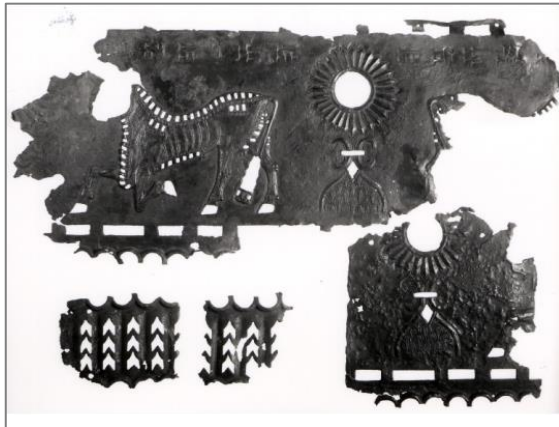
Yer : -

Şekil No : -

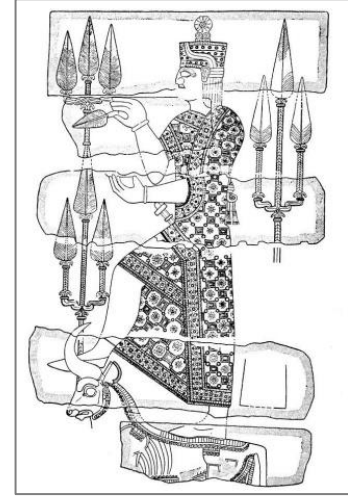
Yayınlar : Van Loon
1966: 101-102, Lev.XXa

Tanımı : Duvar resmi
üzerinde diz çökmüş vaziyette bir boğa yer almaktadır.

Dönemi : II. Rusa (MÖ 685-645)

Katalog No : 95
Adı : Kabartma
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Adilcevaz Kef Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 2.18
Yayınlar : Burney and Lawson, 1958: 211-218; Van Loon, 1966: 71-75; Salvini, 2006: Çizim 10
Tanımı : Kabartma üzerine boğa üzerinde duran Tanrı kompozisyonu işlenmiştir.
Dönemi : I. Rusa MÖ 685-645

Katalog No : 96
Adı : Mobilya Parçası
Malzeme : Ahşap
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : -
Yayınlar : Barnett, 1950: 15, Lev. VII3; Barnett, 1954: Lev.III; Akurgal, 1995: Şek.186
Tanımı : Mobilya parçasında oturur vaziyette olan boğa sırtında bir tanrıyı taşımaktadır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 97
Adı : Şamdan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -

Yayınlar : Van Loon,1966: 98, 176; Azarpay, 1968: 58-65; Hoffmann, 1961: 283-287; Merhav, 1991d, Levha 10a-d

Tanımı : Şamdanın ayak kısmında oturur vaziyette bir kanatlı boğa bulunmektedir.

Dönemi : II. Rusa Dönemi (MÖ 760-650)

Katalog No : 98
Adı : Mobilya Parçası
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -

Yayınlar : Barnett, 1950: 6, Lev.5; Van Loon,1966: 90; Piotrovskii, 1967: 45; Boardmann, 1894: 61; Merhav, 1991e, Levha 9a-b

Tanımı : Eserde oturur vaziyette duran bir kanatlı boğa betimi bulunmektedir.

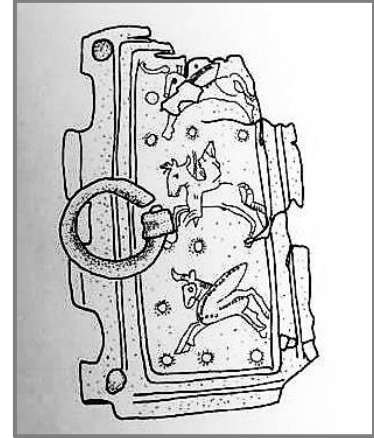
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 99
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Muş
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 74
Tanımı : Kemer üzerine bir av sahnesi işlenmiştir. Sahnenin sol köşesinde alt alta sıralanmış 3 kanatlı boğa tasviri vardır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl sonu- 7. yüzyıl başı

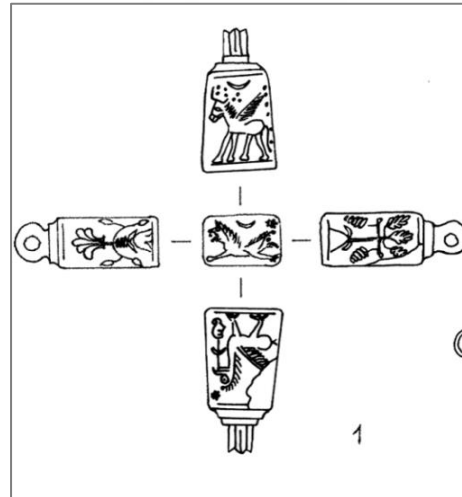
Katalog No : 100
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : ----
Bugün Bulunduğu Yer : Rezan Has Müzesi
Şekil No : 2.19
Yayınlar : Çavuşoğlu, 2010: 91
Tanımı : Kemerde yer alan sahnede koşar durumda kanatlı boğa tasviri mevcuttur.
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

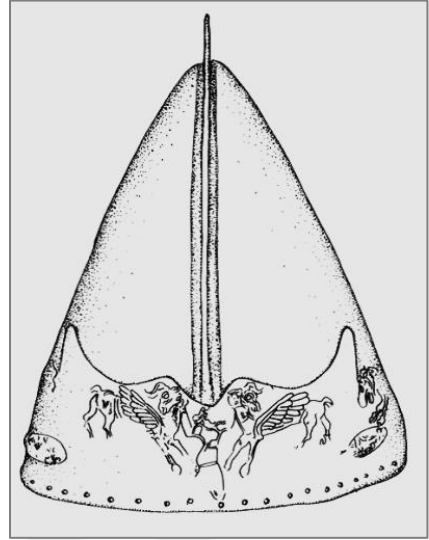
Katalog No : 101
Adı : Giysi apliği
Malzeme : Altın
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Özgüç, 1961a:262; 201; Özgüç, 1983: 36; Belli, 2010: 379
Tanımı : Eserin üzerinde yürür durumda betimlenmiş bir kanatlı boğa bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl sonu-7. yüzyılın ilk yarısı

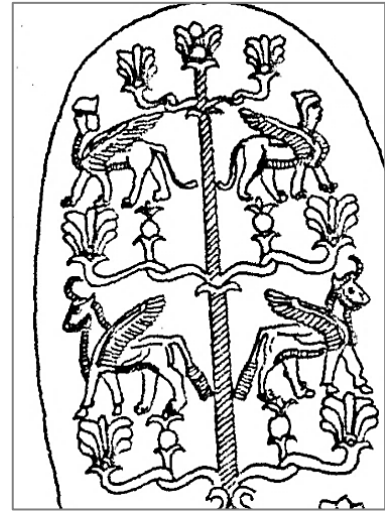
Katalog No : 102
Adı : Mühür
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Armavir
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Ayvazian and Phil, 2004: 127, fig.8; Karapetyan and Yengibaryan, 2010: 268-269
Tanımı : Mühür üzerinde tarımsal bir ritüelin anlatılmış olabileceği düşünülmektedir. Üst kısımda kanatlı bir boğa tasviri yer almaktadır.
Dönemi : -

Katalog No : 103
Adı : Miğfer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Tokyo Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Ghadim, 2017: 75-76
Tanımı : Miğfer üzerinde bir hayvanlar hâkimi kompozisyonu işlenmiştir. Sahnenin ortasında bulunan hayvanlar hâkimi iki adet kanatlı boğayı boyunlarından tutmaktadır.
Dönemi : -

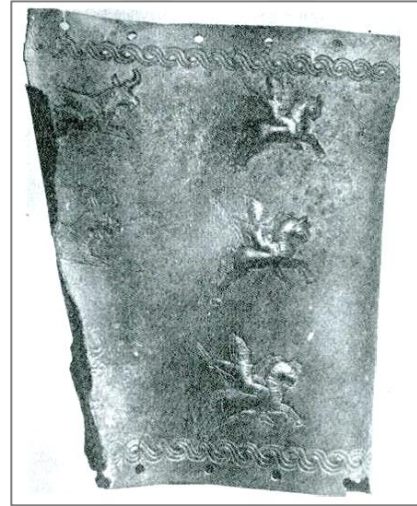
Katalog No : 104
Adı : Pektoral
Malzeme : Altın kaplamalı gümüş
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Kellner, 1977: 482-183, Lev.1
Tanımı : Eserin sol üst köşesinde yürür durumda iki adet boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : -

Katalog No : 105
Adı : Mühür
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Van Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Konyar, vd., 2019: 72, Levha9
Tanımı : Mühür
üzerinde koşar durumda resmedilmiş kanatlı boğa tasviri bulunmaktadır.
Dönemi : -

Katalog No : 106
Adı : Kemer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Özgüç, 1961a: 258; 1961b, Res. 23
Tanımı : Bir kazanın içerisinde katlanarak konulmuş olan kemerde yer alan tasvirlerden bir tanesi kanatlı bir boğaya aittir.
Dönemi : -

Katalog No : 107
Adı : Heykelcik
Malzeme : ---
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : -

Yayınlar : Barnett, 1950: 38, Lev. VI; Rice, 1965: 65; Van Loon, 1966: 90; Hughes vd., 1981: 141,no.3; Merhav 1991e, Levha 10a-b; Atılğan, 2019: 64-65

Tanımı : Ayakta durur vaziyette olan heykelcik boğa gövdeli, kuşkanatlı, belden yukarısı insan olan bir karışık yaratıktır.

Dönemi : MÖ 750-700

Katalog No : 108
Adı : Miğfer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Münih
Prahistorische Staatssammlung
Müzesi

Şekil No : -

Yayınlar : Baş, 2008: Levha 29

Tanımı : Miğfer üzerine boğa başlı yılan gövdeli karışık yaratık betimlenmiştir.

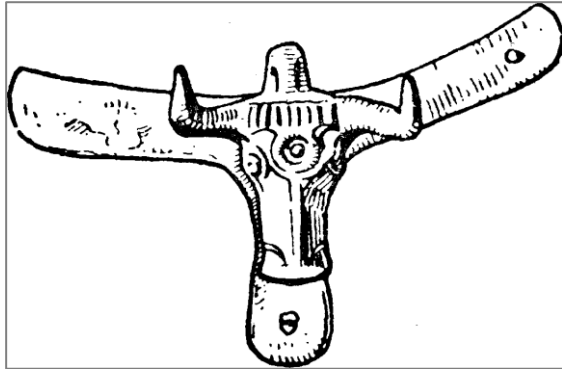
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl

Katalog No : 109
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Azarpay, 1968: 52-53; Van Loon, 1966: 98, levxxı
Tanımı : Kazan üzerine 4 adet boğa başı aplık edilmiştir.
Dönemi : II. Argiştı Dönemi (MÖ 713-685)

Katalog No : 110
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Karmir-Blur
Bugün Bulunduğu Yer : Historical Museum of Armenia/ Erevan
Şekil No : -
Yayınlar : Azarpay, 1968: 53
Tanımı : Karmir-Blur'da gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar neticesinde boğa başı şekline bir eklenti açığa çıkarılmıştır
Dönemi : MÖ 7. yüzyıl sonları-6. yüzyıl başlarına

Katalog No : 111
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bakır alaşımı
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : 2.20
Yayınlar : Azarpay, 1968: 53;
Barnett, 1950, 19, XVI2; Salvini, 2006: 191;
Van Loon, 1966. Levha XXII
Tanımı : Boğa başı şeklinde bir
kazan apliği
Dönemi : M.Ö 8.- 7. yüzyıl

Katalog No : 112
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Verachram/Alışar
Bugün Bulunduğu Yer : Hermitage
Museum, Leningrad
Şekil No : -
Yayınlar : Azarpay, 1968:
Figür 34; Salvini, 2006: 191
Tanımı : Boğa başı şeklinde bir kazan apliği
Dönemi : II. Argishti (713-685)

Katalog No : 113
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Guşçi
Bugün Bulunduğu Yer : Harvard Art Museum
Şekil No : 2.21
Yayınlar : Hanfmann, 1956: 205-213; Hanfmann and Hansen, 1956: 53-57; Kuvanç, 2018: 192

Tanımı : Guşçi’de yapılan araştırmalar sonucunda boğa başı şeklinde bir eklenti tespit edilmiştir.

Dönemi : MÖ 8. yüzyıl

Katalog No : 114
Adı : Kazan Eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Guşçi
Bugün Bulunduğu Yer : Cleveland Museum
Şekil No : 2.22
Yayınlar : Hanfmann, 1956: 205-213; Hanfmann and Hansen, 1956: 53-57; Kuvanç, 2018: 192

Tanımı : Bu eser Guşçi’den açığa çıkarılan ikini boğa başlı eklentidir.

Dönemi : MÖ 700-600

Katalog No : 115
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Ahmet Köroğlu Koleksiyonu
Şekil No : 2.23, 2.24
Yayınlar : Kuvanç, 2018: 192, Çizim 8, Fotoğraf 8
Tanımı : Boğa başı şeklinde eklenti
Dönemi : II. Rusa

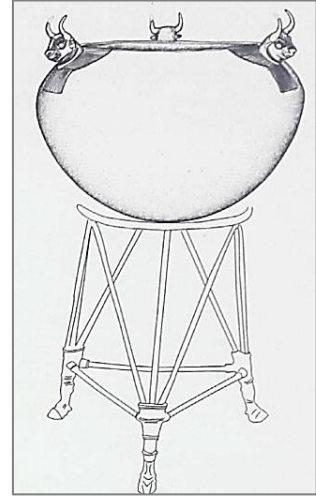
Katalog No : 116
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Ahmet Köroğlu Koleksiyonu
Şekil No : 2.23, 2.25
Yayınlar : Kuvanç, 2018: 192, Çizim 8, Fotoğraf 9
Tanımı : Boğa başı şeklinde eklenti
Dönemi : II. Rusa

Katalog No : 117
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Ahmet Köroğlu Koleksiyonu
Şekil No : 2.23, 2.26
Yayınlar : Kuvanç, 2018: 192, Çizim 8, Fotoğraf 10
Tanımı : Boğa başı şeklinde eklenti
Dönemi : II. Rusa

Katalog No : 118
Adı : Kazan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Karlsruhe Müzesi
Şekil No : -
Levha No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 105, Çizim1B
Tanımı : Kazanın üzerinde boğa başı eklentilerinin olduğu görülmektedir.
Dönemi : -

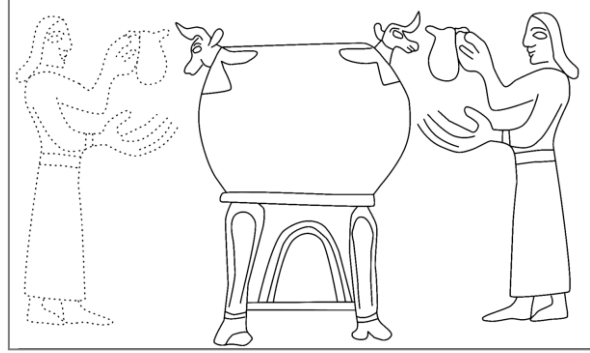

Katalog No : 119
Adı : Kemer
Malzeme : Metal
Buluntu Yeri : ---
Bugün Bulunduğu Yer: Van Müzesi

Şekil No : -
Yayınlar : Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: Çizim2B

Tanımı : Kemer üzerine resmedilen kazanda iki adet boğa başı şeklinde aplik bulunmaktadır.

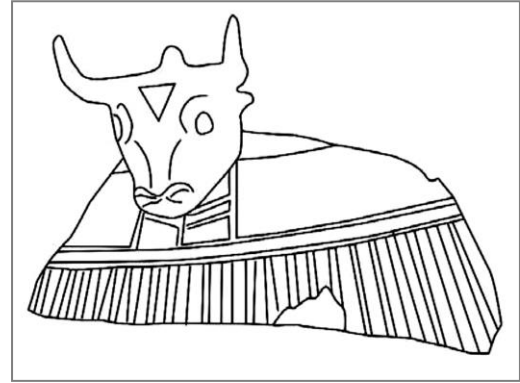
Dönemi : -

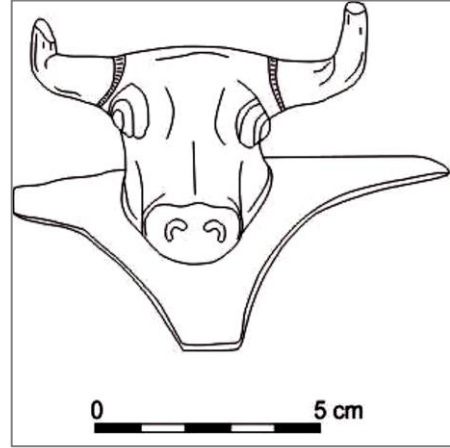
Katalog No : 120
Adı : Kap Parçası
Malzeme : Seramik
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.27
Yayınlar : Çavuşoğlu ve Gökçe, 2013: 107, Çizim4E; Yavuz, 2021: 20-21, Resim Ek 2.24/Çizim Ek 3.13

Tanımı : Kap parçasının üzerine bir boğa başı eklenmiştir.

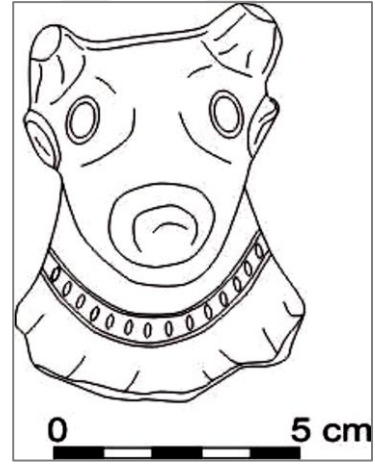
Dönemi : -

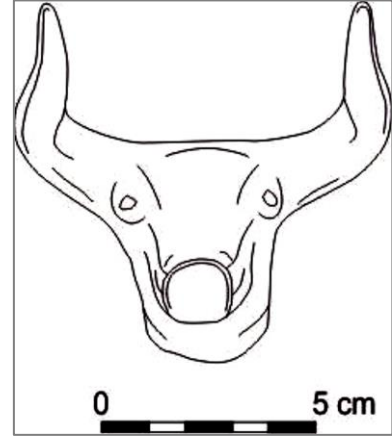
Katalog No : 121
Adı : Boğa başı eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.28
Yayınlar : Yavuz, 2021: 21,
Resim Ek 2.17/Çizim Ek 3. 6
Tanımı : Bronz boğa başı stilize
şekilde tasarlanmıştır.
Dönemi : -

Katalog No : 122
Adı : Boğa başı eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : 2.29
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Yavuz, 2021: 20, Resim Ek
2.21/Çizim Ek 3.10
Tanımı : Bronz boğa başı stilize
şekilde tasarlanmıştır.
Dönemi : -

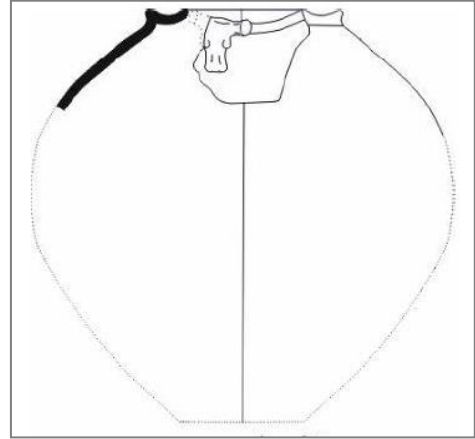
Katalog No : 123
Adı : Boğa başı eklentisi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : 30
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Yavuz, 2021: 20, Resim Ek 2.22/Çizim Ek 3.11
Tanımı : Bronz boğa başı stilize şekilde tasarlanmıştır. Eklentinin boynuz yapısı oldukça uzun boyutludur.
Dönemi : -

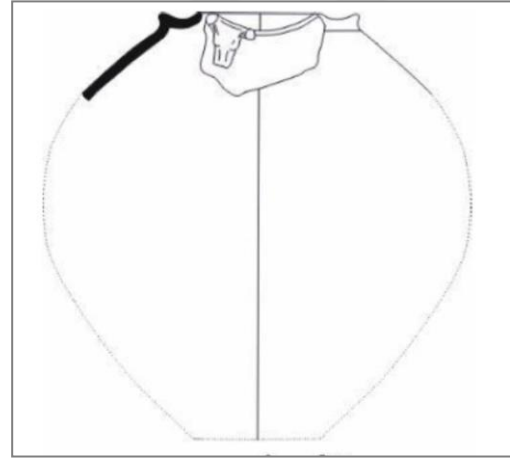
Katalog No : 124
Adı : Kap Parçası
Malzeme : Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri : Van Kalesi Höyüğü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Konyar, vd., 2019: 71, Levha 8
Tanımı : Van Kalesi Höyüğü'nde yapılan çalışmalar sonucunda boğa başı şeklinde pişmiş toprak kap parçası açığa çıkarılmıştır.
Dönemi : -

Katalog No : 125
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : Pişmiş toprak
Buluntu Yeri : Çavuştepe Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 2.31
Yayınlar : Çavuşoğlu, vd.2017: 196, Levha10D; Çavuşoğlu ve Biber, 2021
Tanımı : Çömlek üzerine boşa başları işlenmiştir.
Dönemi : II. Sarduri (MÖ 764-734)

Katalog No : 126
Adı : Çanak Çömlek
Malzeme : Pişmiş toprak
Buluntu Yeri : Çavuştepe Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 2.32
Yayınlar : Çavuşoğlu, vd.2017: 196, Levha10D; Çavuşoğlu ve Biber, 2021
Tanımı : Çömlek üzerine boşa başları işlenmiştir.
Dönemi : II. Sarduri (MÖ 764-734)

Katalog No : 127
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Karmir-Blur
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Van Loon, 1966: 35
lev.1
Tanımı : Kabin her iki yanında
boğa başı şeklinde eklentiler yerleştirilmiştir.
Dönemi : -

Katalog No : 128
Adı : Protom
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Karaosmanoğlu,
Can vd. 2005: 185, Levha9
Tanımı : kırmızı hamurlu
seramik parçası boğa başı şeklinde protom
bulunmaktadır.
Dönemi : -

Katalog No : 129
Adı : Protom
Malzeme : Beyaz Taş
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : -
Yayınlar : Yiğitpaşa, 2020: 494
Tanımı : British Museum'da boğa başı şeklinde bir Urartu protomu bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 750-700

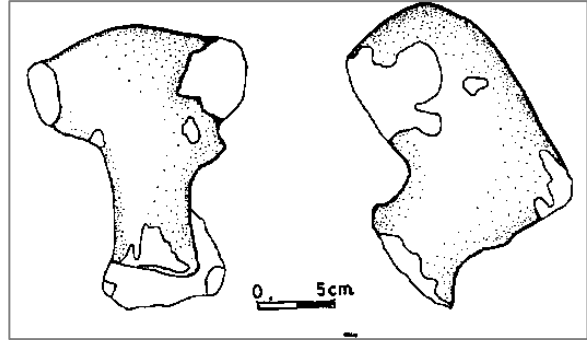

Katalog No : 130
Adı : Protom
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : -
Yayınlar :
https://www.britishmuseum.org/collecti on/object/W_1951-0606-4 (Erişim Tarihi: 28.11.2022 19:57)

Tanımı : British Museum'da boğa başı şeklinde bir Urartu protomu bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 800-600

Katalog No : 131
Adı : Tutamak
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Van Kalesi
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Levha No : -
Yayınlar : Tarhan ve Sevin, 1990: 431, Levha 5
Tanımı : Van kalesi'nde yapılan kazı çalışmalarında, Menua Sırşinisi'nde boğa başı şeklinde bir tutamak ele geçirilmiştir
Dönemi : -

Katalog No : 132
Adı : Ayna
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : British Museum
Şekil No : 2.33
Yayınlar : Barnett, 1963: 96; Greifenhagen, 1965: 17
Tanımı : Aynanın tutamak kısmına iki adet boğa başı işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 7.yüzyıl

Katalog No : 133

Adı : Tutamak

Malzeme : -

Buluntu Yeri : Ayanis

Bugün Bulunduğu

Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Sağlamtimur, Kozbe ve
Çevik, 2001: 226, Levha VI. 81, figür 15

Tanımı : Ayanis'ten açığa çıkarılan
kulp örneği boğa başı şeklinde işlenmiştir.

Dönemi : -

Katalog No : 134

Adı : Tutamak

Malzeme : -

Buluntu Yeri : Ayanis

Bugün Bulunduğu

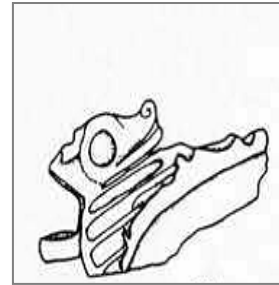
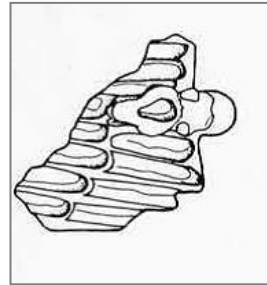
Yer : -

Şekil No : -

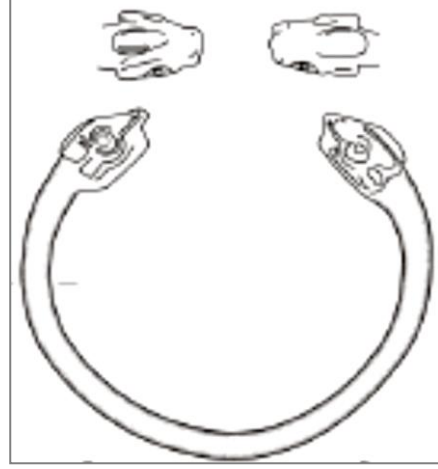
Yayınlar : Sağlamtimur, Kozbe ve Çevik, 2001: Levha VI.80

Tanımı : Ayanis'ten açığa çıkarılan kulp örneği boğa başı şeklinde
işlenmiştir.

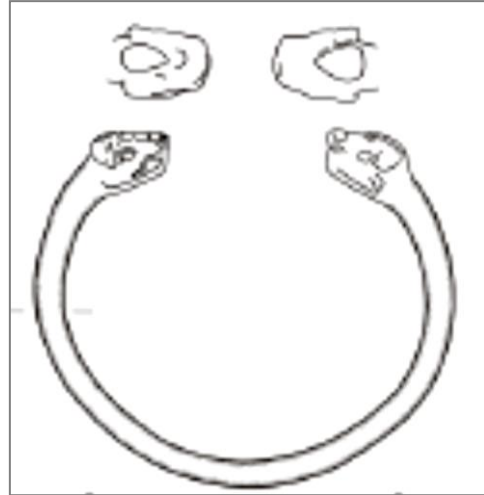
Dönemi : -

Katalog No : 135
Adı : Bilezik
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.34
Yayınlar : Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 4
Tanımı : Bileziğin uç kısımları boğa-buzağı başı şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

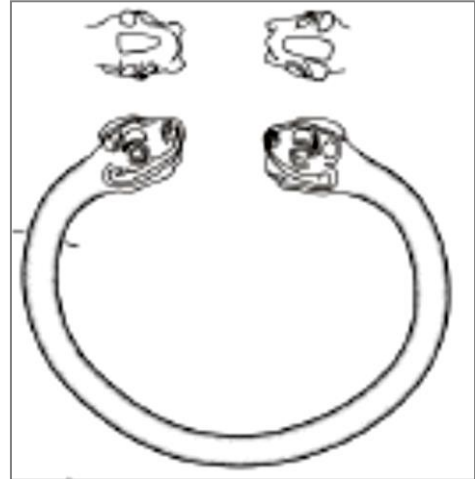
Katalog No : 136
Adı : Bilezik
Malzeme : Gümüş
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Van Müzesi
Şekil No : 2.35
Yayınlar : Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 5
Tanımı : Bileziğin uç kısımları boğa-buzağı başı şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 137
Adı : Bilezik
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Erzurum Müzesi
Şekil No : 2. 36
Yayınlar : Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 6
Tanımı : Bileziğin uç kısımları boğa-buzağı başı şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 8.-7. yüzyıl

Katalog No : 138
Adı : Bilezik
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Erzurum Müzesi
Şekil No : 2.37
Yayınlar : Yiğitpaşa, 2016: 1006-1007, Figür 7
Tanımı : Bileziğin uç kısımları boğa-buzağı başı şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 8.- 7. yüzyıl

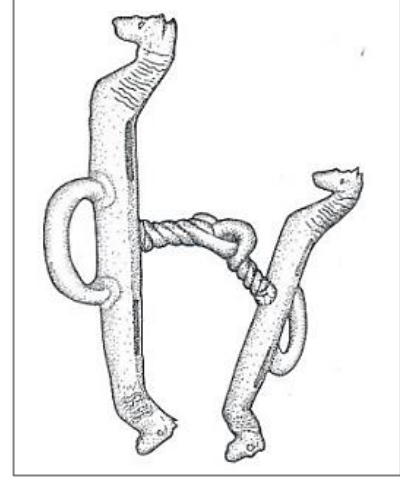
Katalog No : 139
Adı : Miğfer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu Yer : Münih Prahistorische Staatssammlung Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Calmeyer, 1991: Levha 10; Baş, 2008: Levha 42
Tanımı : Miğferin üst kısmı boğa başı şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl

Katalog No : 140
Adı : Miğfer
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : -
Bugün Bulunduğu Yer : Kalsruhe Badisches Landes Museum
Şekil No : -
Yayınlar : Kellner, 1982: 211-212, Lev.XIII; Baş, 2008: Levha44
Tanımı : Miğferin uç kısmında bulunan hayvan figürünün boğa ya da geyik olabileceği düşünülmektedir.
Dönemi : İşpuini Dönemi (MÖ 830-810)

Katalog No : 141
Adı : At gemi
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Altıntepe
Bugün Bulunduğu Yer : Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Özgüç, 1961b: Levha17; Yıldırım, 1987: 456, şek.31; Gökçe, 2011: 249, Çizim172
Tanımı : III no'lu oda mezarda açığa çıkarılan at geminin bir ucu boğa bir ucu at başı şeklindedir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl sonu 7. yüzyıl başı

Katalog No : 142
Adı : Mühür
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Karmir-Blur
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Lehmann-Haupt, 1910: 500; Van Loon, 1966: 160, F2
Tanımı : Mühür üzerinde bir boğa başı işlenmiştir.
Dönemi : -

Katalog No : 143

Adı : Rython

Malzeme : -

Buluntu Yeri : Anzaf

Kalesi

Bugün Bulunduğu

Yer : -

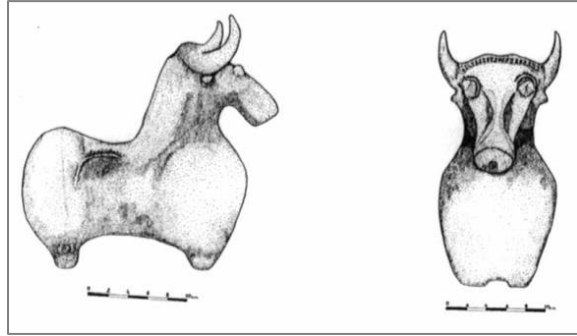
Şekil No : -

Yayınlar : Belli, 2005:

157,Çizim3

Tanımı : Kırmızı astarlı rython boğa şeklindedir.

Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

Katalog No : 144

Adı : Kap

Malzeme : Taş

Buluntu Yeri : Ayanis

Bugün Bulunduğu

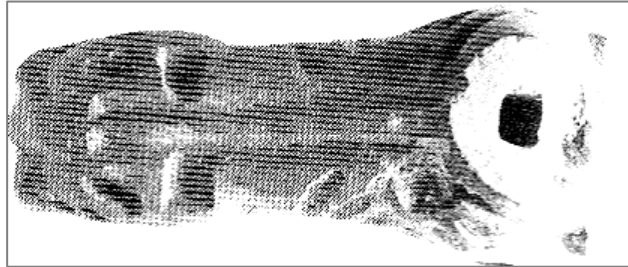
Yeri : -

Şekil No : -

Yayınlar : Çilingiroğlu, 1994: 72, fig.3:5-6:5

Tanımı : Ayanis Kalesi'nden açığa kap boğa şeklindedir

Dönemi : MÖ 7. yüzyıl

Katalog No : 145

Adı : Damga Mühür

Malzeme : Taş

Buluntu Yeri : Karmir-Blur

Bugün Bulunduğu

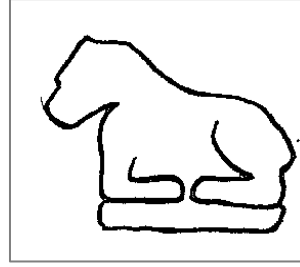
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Van Loon, 1966: 163, Figür 21: I1

Tanımı : Mühür yatar durumdaki bir boğa şeklinde tasarlanmıştır.

Dönemi : -

Katalog No : 146

Adı : Kap

Malzeme : Porfir (Kayaç/Taş)

Buluntu Yeri : Toprakkale

Bugün Bulunduğu

Yer : -

Şekil No : -

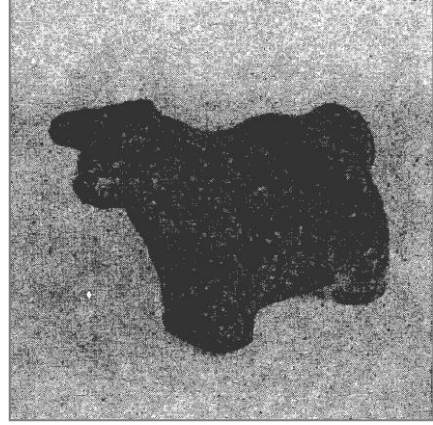
Yayınlar : Van Loon, 1966: 79, Fig.10

Tanımı : Kap parçasının üst kısmına yatar pozisyonda olan bir boğa figürü işlenmiştir.

Dönemi : -

Katalog No : 147
Adı : Heykelcik
Malzeme : Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri :
Bugün Bulunduğu
Yer : Adana Bölge Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Taşyürek, 1976a: 102,
Levha 5; Taşyürek, 1976b: 106, Figure 5;
Yiğitpaşa, 2020: 496

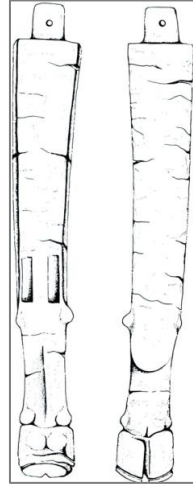
Tanımı : Eser, açık kahverengi-siyah renklidir. İyi pişirilmiştir. Figürün hatları net olarak anlaşılamamaktadır.

Dönemi : MÖ 8. - 7. yüzyıl

Katalog No : 148
Adı : Şamdan
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Toprakkale
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Van Loon, 1966: lev.xvii; Azarpay, 1968:
58-65
Tanımı : Şamdanın ayak kısmı boğa toynağı
şeklindedir.
Dönemi : II. Rusa (MÖ760-650)

Katalog No : 149
Adı : Masa ayağı
Malzeme : Ahşap
Buluntu Yeri : Adilcevaz'da H Kayası
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Işık, 1986: 426, Lev.6; Derin, 1996: 136-137; Atılğan, 2019: 67
Tanımı : Mezar odasında üçayaklı ve ayakları boğa toynağı şeklinde olan masa açığa çıkarılmıştır.
Dönemi : -

Katalog No : 150
Adı : Masa ayağı
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : Kayalidere
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Burney, 1966: 72,96-98
Tanımı : Kayalidere kazılarında bir çift boğa ayağı şeklinde tasarlanmış mobilya parçasına rastlanılmıştır.
Dönemi : -

Katalog No : 151

Adı : Damga Mühür

Malzeme : Bronz

Buluntu Yeri : -

Bugün Bulunduğu

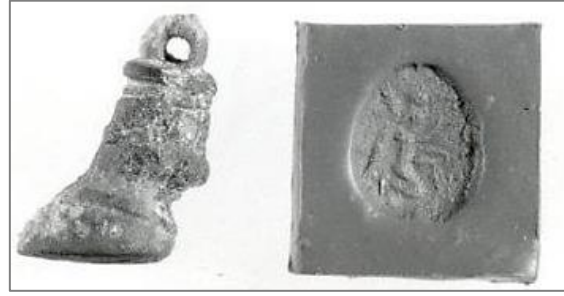
Yer : Metropolitan
Museum

Şekil No : -

Yayınlar : Pittman, 1987: 77, No.88

Tanımı : Damga mühür boğa toynağı şeklindedir. Mührün yüzeyine kanatlı bir cin betimlenmiştir.

Dönemi : MÖ 8.- 7. yüzyıl

Katalog No : 152

Adı : Orthostat
Kabartması

Malzeme : Kireçtaşı

Buluntu Yeri :

Arslanteppe

Bugün Bulunduğu

Yer : Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi

Şekil No : -

Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 40b; Akurgal, 1995: Lev.87b

Tanımı : Üzerinde libasyon sahnesinin anlatıldığı eserin sol köşesinde yer alan boğa, bir görevli tarafından boynuzlarından sürüklenmektedir.

Dönemi : Geleneksel Hitit Sanatı/Geç Hitit 1

Katalog No : 153
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Arslantepe
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi

Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 39e
Tanımı : Eserde Kral Sulumeli Fırtına Tanrısı'na sunu yapmaktadır. Sahnenin sağ köşesinde yer alan boğa ise bir görevli tarafından boynuzlarından sürüklenmektedir.
Dönemi : Geleneksel Hitit Sanatı/Geç Hitit 1

Katalog No : 154
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Arslantepe
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi

Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann,
1971: Levha 40d; Akurgal, 1995: Lev88c

Tanımı : Eserde kraliçe Tanrıça İştara'ya sunu yapmaktadır. Sahnenin sol köşesinde yer alan bir boğa, görevli tarafından boynuzlarından sürüklenmektedir.
Dönemi : Geleneksel Hitit Sanatı/Geç Hitit 1

Katalog No : 155
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Arslantepe
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi

Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 41f; Akurgal, 1995: Levha 87a
Tanımı : Sahnenin sol köşesinde bulunan Fırtına Tanrısı boğaların çektiği bir araba üzerindedir. Sahnenin sağındaysa görevli tarafından boynuzlarından sürüklenen bir boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : Geleneksel Hitit Sanatı/Geç Hitit 1

Katalog No : 156
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Arslantepe
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara Anadolu
Medeniyetler Müzesi

Şekil No : 3.1
Yayınlar : Matthiae, 1963: 35;
Orthmann, 1971: Levha 42f; Naumann,
1983: 28; Akurgal, 1995: Lev.89; Bonatz,
2000: 83

Tanımı : Eserde Fırtına Tanrısı Karhuha/Karhuhas ve Ana Tanrıça Kubaba karşı karşıya betimlenmiştir. Kubaba boğa üzerindeyken, Karhuha/Karhuhas aslan üzerindedir.

Dönemi : Geleneksel Hitit Sanatı/Geç Hitit 1

Katalog No : 157
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Malatya
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 43c
Tanımı : Eserde yürür vaziyette bir boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : Geç Hitit III

Katalog No : 158
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Lev.33g; Gilibert, 2011: 176
Tanımı : Eser üzerine aslan ve boğa mücadelesi kompozisyonu resmedilmiştir.
Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış II

Katalog No : 159
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -

Yayınlar : Hogarth,
1914: B 10a; Akurgal, 1995:
Lev.100a; Orthmann, 1971: Levha 26a, 27a, 27c

Tanımı : Eserde hayvanlar hâkimi konusu işlenmektedir. Sahnenin sağ köşesinde yürü vaziyette bir boğa betimi bulunmaktadır.

Dönemi : Geç Hitit II/ Karkamış IIa

Katalog No : 160
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -

Yayınlar : Hogarth,
1914: B 13a; Orthmann, 1971: Levha 27a

Tanımı : Eserde aslan ve boğa mücadelesi işlenmiştir. Aslanın saldırısına maruz kalan boğa yürür durumdadır.

Dönemi : Geç Hitit II/ Karkamış IIa

Katalog No : 161
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Hogarth,
1914: B 13b; Orthmann, 1971:
Levha 27c

Tanımı : Sahnede antitetik şekilde duran iki boğa figürü vardır.
Dönemi : Geç Hitit II/ Karkamış Ila

Katalog No : 162
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : Buluntu
yerinde (?)

Şekil No : -
Yayınlar : Woolley, 1921: 111-112, Lev. B.30a; Orthmann, 1971: 353,
498, Lev.20d; Gilibert, 2014: Fig.3

Tanımı : Eser bir libasyon törenini konu almaktadır. Sahnenin en sağında boğanın çektiği bir araba üzerinde duran Fırtına Tanrısı bulunmaktadır. Sahnenin ortasında geri kalan tüm figürlerden daha büyük yapılmış bir boğa betimi vardır. Sol köşede ise boynuzlarından sürüklenen başka bir boğa tasviri yer almaktadır.

Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış III

Katalog No : 163
Adı : Heykel
Kaidesi
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetler Müzesi
Şekil No : -

Yayınlar : Woolley,
1952, 168, Lev. B.47; Orthmann, 1971: 503, Levha 25e

Tanımı : Eser yürür vaziyetteki çift boğadan oluşan bir heykel kaidesidir.

Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış III

Katalog No : 164
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Zincirli
Bugün Bulunduğu Yer : Berlin/Vorderas
Şekil No : -

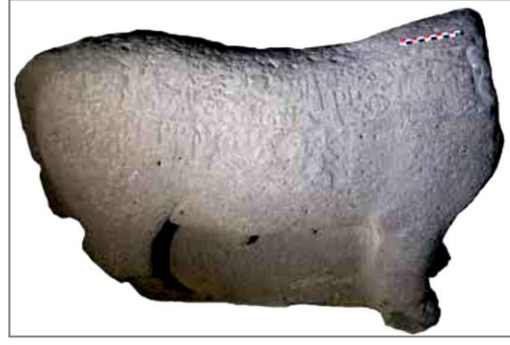
Yayınlar : Luschan, 1902:
227,fig.131-132; Orthmann, 1971: 60e

Tanımı : Burada görülen boğa figürü, iki orthostat üzerine işlenmiştir.

Dönemi : Geç Hitit II/Zincirli II

Katalog No	:	165
Adı	:	Heykel
Malzeme	:	-
Buluntu Yeri	:	Kahramanmaraş
Bugün Bulunduğu Yer	:	Kahramanmaraş Müzesi (?)
Şekil No	:	-
Yayınlar	:	Denizhanoğuları, Güriçin ve Peker, 2018: 59-60, Levha 2
Tanımı	:	Eserde üzerinde yazıt bulunan bir boğa figürü bulunmaktadır.
Dönemi	:	Üzerindeki yazıtın III. Larama'ya ait olduğu düşünülmektedir.

Katalog No	:	166
Adı	:	Stel
Malzeme	:	-
Buluntu Yeri	:	Kahramanmaraş-Pazarcık
Bugün Bulunduğu Yer	:	Kahramanmaraş Müzesi
Şekil No	:	3.2.
Yayınlar	:	Bunnens, Hawkins, Leiren, 2006: 111, figür 57; Çiftçi, 2020: 123-134
Tanımı	:	Eserde yer alan boğa üzerinde Fırtına Tanrısı'nı taşımaktadır.
Dönemi	:	MÖ 8. yüzyıl

Katalog No : 167
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Von Oppenheim,
1931; Levha 8aon Oppenheim, 1933: 99-100, lev.vıııa; Akurgal, 1988: şek.94;
Akurgal, 1997: şek.104c
Tanımı : Eser üzerinde; arkasında bir okçu bulunan yürür vaziyette bir
boğa resmedilmiştir.
Dönemi : MÖ 725-700

Katalog No : 168
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : Vorderasiatisches
Museum/Berlin
Şekil No : -
Yayınlar : Von Oppenheim, 1933:
151, lev.xıxb; Orthmann, 1971. Lev.11c
Tanımı : Eserde bir boğa avı sahnesi
konu alınmıştır.
Dönemi : MÖ 725-700

Katalog No : 169
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Von Oppenheim, 1933: lev. XXVIa; Orthmann,1971: Levha 11e
Tanımı : Eser üzerine aslan ve boğa mücadelesi kompozisyonu işlenmiştir. Aslan boğayı boynundan ısırmaktadır.
Dönemi : MÖ 725-700

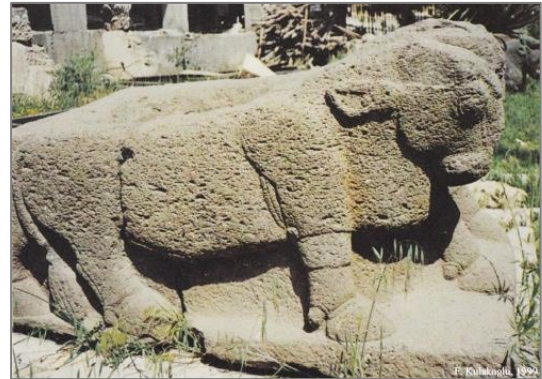
Katalog No : 170
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : Vorderasiatisches Museum/Berlin
Şekil No : -
Yayınlar : Von Oppenheim, 1931: lev. XXVIIb
Tanımı : Eserde aslan ve boğa mücadelesi betimlenmiştir. Boğa boynuzlarını aslanın karın altına doğru uzatmıştır.
Dönemi : MÖ 725-700

Katalog No : 171
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Tell Ahmar/Til Barsip
Bugün Bulunduğu Yer : Aleppo Museum
Şekil No : --
Yayınlar : Thureau-Dangin, 1929: 199, 202; Orthmann, 1971: 236, 534, 535, lev.53d
Tanımı : Stelde boğa sırtında Fırtına Tanrısı'nı taşımaktadır.
Dönemi : Geç Hitit Sanatı II

Katalog No : 172
Adı : Heykel Kaidesi
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Şanlıurfa-Kabahaydar
Bugün Bulunduğu Yer : Şanlıurfa Müzesi
Şekil No : 3.3.
Yayınlar : Kulakoğlu, 1999: 174, Lev.4; Kulakoğlu, 2000: 2; Çelik, 2008: 47, Levha 3-4
Tanımı : Kabahaydar'dan ele geçen bu kaide örneği, yürür vaziyette işlenmiş iki boğadan oluşmaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl

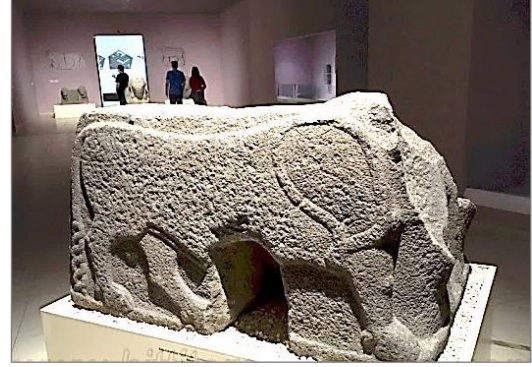
Katalog No : 173
Adı : Köşe Taşı
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Şanlıurfa-
Kabahaydar
Bugün Bulunduğu
Yer : Şanlıurfa Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Kulakoğlu, 1999:
173-174, Levha 7; Kulakoğlu, 2000: 2
Tanımı : Kabahaydar'dan ele geçen köşe taşı örneğinde boğa aşağı
bakar vaziyettedir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyılın sonları

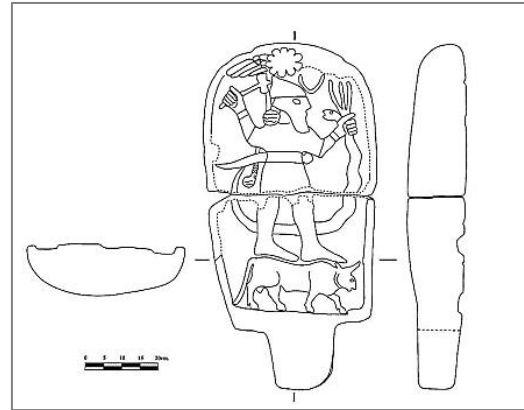
Katalog No : 174
Adı : Heykel Kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Şanlıurfa-
Mehmedihan
Bugün Bulunduğu
Yer : Şanlıurfa Müzesi
Şekil No : 3.4
Yayınlar : Kulakoğlu, 1999:
171-173, Levha 5-6
Tanımı : Heykel kaidesi yürür vaziyetteki iki boğadan meydana
getirilmiştir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyılın sonları

Katalog No : 175
Adı : Heykel kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Şanlıurfa-
Yeşilçat/Haçgöz
Bugün Bulunduğu
Yer : Şanlıurfa Müzesi
Şekil No : 3.5
Yayınlar : Çelik, 2005: 17-
19
Tanımı : Heykel kaidesi yürür pozisyonundaki iki boğadan oluşmaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyılın ikinci çeyreğine

Katalog No : 176
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Hatay-Erzin
Bugün Bulunduğu
Yer : Hatay Arkeoloji
Müzesi
Şekil No : 3.6
Yayınlar : Ensert, Görmüş,
Kara, 2008, 35-46, figür 1-3
Tanımı : Stelde boğa üzerinde duran Fırtına Tanrısı figürü yer
almaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyılın ikinci yarısı - 8. yüzyıl sonu

Katalog No : 177
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Hatay-Arsuz
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 3.7
Yayınlar : Dinçol vd., 2015: 72-73
Tanımı : Stelde fırtına tanrısı ve Manana'nın oğlu Kral Şuppiluliuma, yürür durumdaki boğanın üzerindedir.
Dönemi : MÖ 10. yüzyıl sonları

Katalog No : 178
Adı : Heykel kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Adana-Çineköy
Bugün Bulunduğu Yer : Adana Müzesi
Şekil No : 3.8
Yayınlar : İpek, Tosun ve Tekoğlu, 1998: 174-176
Tanımı : Çineköy'de tespit edilen bu örnekte; Fırtına Tanrısı Tarhunzas boğalardan oluşan bir arabanın üzerinde durmaktadır.
Dönemi : MÖ 8.yüzyıl

Katalog No : 179
Adı : Heykel Kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Domuztepe
Bugün Bulunduğu Yer : Karatepe Müzesi
Şekil No : 3.9
Yayınlar : Falkner vd., 1945-1951:160-161; Alkım, 1952: 234; Orthmann, 1971: 111, 482, Levha 6b; Çambel, 1984: 33
Tanımı : Heykel kaidesi üzerinde Luvice yazıt bulunan iki boğadan oluşmaktadır.
Dönemi : MÖ 9. yüzyıl

Katalog No : 180
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karatepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Alkım, 1948b: 538; Çambel, 1949: 27, Levha2; Bossert, vd.,1950: Lev.XI, XII; Röllig: 2011: 126
Tanımı : Eserde Kral Azatiwatas'ın konuk olduğu bir ziyafet töreni anlatılmaktadır. Sahnede görevliler boynuzlarından tutulan bir boğa betimi yer almaktadır.
Dönemi : Geç Hitit IIb/Karatepe I

Katalog No : 181
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Karatepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Alkım, 1948b, 539, Levha8; Orthmann, 1971: 258
Tanımı : Eserde yürür durumda olan boğanın üzerinde duran iki insan figürü betimlenmiştir.
Dönemi : Geç Hitit IIIb/Karatepe II

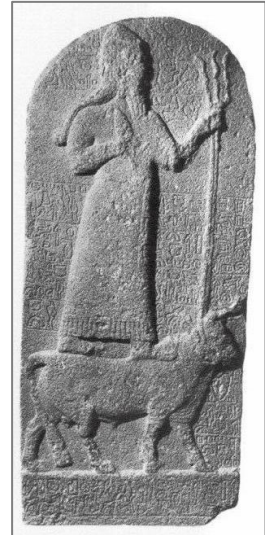
Katalog No : 182
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karatepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Çambel, 1949: 25- 26, 32, Levha12; Bossert vd., 1950: 17; Orthmann, 1971: Lev.17b
Tanımı : Eserde yer alan boğa, bir tanesinin elinde balta olmak üzere 3 görevli tarafından boğanın zapt edilmesi resmedilmiştir
Dönemi : Geç Hitit IIIb/Karatepe II

Katalog No : 183
Adı : Heykel Kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Karatepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 3.10
Yayınlar : Alkım, 1948b, 541, Levha 15a-15b; Çambel, 1956: 23; Ussishkin, 1969: 131; Çambel, 1999: 20-21, Lev.32-33, 50-51
Tanımı : Kaideyi oluşturan boğaların ortasında bir insan figürü bulunmaktadır.
Dönemi : -

Katalog No : 184
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Cekke
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 3.11
Yayınlar : Orthmann, 1971: 234, 482, lev.5d
Tanımı : Eserde yürür vaziyette olan boğa üzerinde Fırtına Tanrısı'nı taşımaktadır. Tanrının elinde boğanın boynuna bağlanmış bir ip vardır.
Dönemi : Geç Hitit III

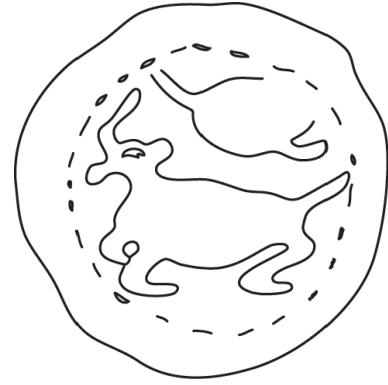
Katalog No : 185
Adı : Damga Mühür
Malzeme : Siyah hematit
Buluntu Yeri : Aleppo/Halep'tan satın alınmış
Bugün Bulunduğu Yer : Ashmolean Museum
Şekil No : -
Yayınlar : Kubala, 2015: No.10
Tanımı : Eserde oturur pozisyonda bir boğa vardır. Boğanın üstünde yırtıcı bir kuş durmaktadır.
Dönemi : MÖ 10. - 8. yüzyıl

Katalog No : 186
Adı : Silindir
Mühür
Malzeme : Steatit
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : İstanbul
Arkeoloji Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Kubala, 2015: No.64
Tanımı : Eserde bir boğa avı sahnesi işlenmiştir.
Dönemi : MÖ 10. - 8. yüzyıl

Katalog No : 187
Adı : Damga Mühür
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Hama
Bugün Bulunduğu Yer : Copenhagen National Museum
Şekil No : -
Yayınlar : Kubala, 2015: No.66
Tanımı : Eserde oturur vaziyette bir boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 10. - 8. yüzyıl

Katalog No : 188
Adı : Pyxis
Malzeme : Taş
Buluntu Yeri : Hatay-Tell Tainat (Kunula)
Bugün Bulunduğu Yer : OIM
Şekil No : 3.12
Yayınlar : Hermann and Schloen 2014: 114-115, Figür c8; Coşkun, 2018: 72
Tanımı : Eser üzerinde bir boğanın kurban edilişi resmedilmektedir. Boğa iki görevli tarafından kurban edilmek amacıyla yere yatırılmıştır.
Dönemi : -

Katalog No : 189
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Hogarth, 1914,
Lev. B,16a; Orthmann, 1972: 429,505
Lev.28d

Tanımı : Sahnenin ortasında yer alan kanatlı boğa solunda bulunan akrep adam ve sağında bulunan eli sopalı figürle mücadele etmektedir.

Dönemi : Geç Hitit II/ Karkamış IIb

Katalog No : 190
Adı : Sütun kaidesi
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell Tainat (Kunula)
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Denel and Harrison,
2017: 147-150, figür 7-7; Harrison, 2017:
285-289, figür 6

Tanımı : Sütun kaidesi
üzerinde kanatlı bir boğa betimi
bulunmaktadır.

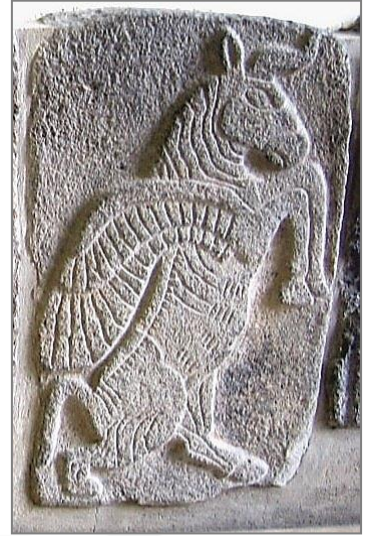
Dönemi : Geç Hitit II

Katalog No : 191
Adı : Orhostat Kabartması
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : Pergamon Museum
Şekil No : -
Yayınlar :

<https://www.hittitemonuments.com/tellhalaf/index-t.htm> Erişim Tarihi 29.11.2022 21:41

Tanımı : Orthostat kabartmasında iki ayağının üzerine kalkmış şekilde duran bir kanatlı bir boğa vardır.

Dönemi : -

Katalog No : 192
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Ain-Dara
Bugün Bulunduğu Yer : Aleppo Museum

Şekil No : -

Yayınlar : Orthmann, 1971: 478, lev.3a; Novák, 2012: 48, lev.11B

Tanımı : Boğa-adamlar kollarını yukarı kaldırmış vaziyettedir. Boğa-adamların ortasında bir dağ tanrısı durmaktadır.

Dönemi : Geç Hitit I/Geleneksel Geç Hitit Sanatı

Katalog No : 193

Adı : Orthostat
Kabartması

Malzeme : Bazalt

Buluntu Yeri : Karkamış

Bugün Bulunduğu

Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Şekil No : -

Yayınlar : Hogarth,
1914: Lev. B 14b; Orthmann,
1971: 505, Lev.27d; Akurgal, 1995: Lev.100b

Tanımı : Orthostat kabartması üzerinde yer alan boğa-adamlar
ellerinde mızrak tutmaktadır.

Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış IIa

Katalog No : 194

Adı : Orthostat
Kabartması

Malzeme : Bazalt

Buluntu Yeri : Karkamış

Bugün Bulunduğu

Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Şekil No : -

Yayınlar : Orthmann,
1971: Levha 35a

Tanımı : Boğa-adam figürü bir nesneyi tutmaktadır.

Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış II

Katalog No : 195
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara
Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann,
1971: Levha 35b
Tanımı : Boğa-adamlar bir nesneyi tutmaktadır.
Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış II

Katalog No : 196
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu
Yer : Ankara Anadolu
Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971:
Levha 35c
Tanımı : Orthostat kabartması üzerindeki boğaların ortalarında bulunan nesneyi tutar vaziyettedir.
Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış II

Katalog No : 197
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karkamış
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 35d
Tanımı : Boğa-adam bir bitkiyi tutar vaziyettedir.
Dönemi : Geç Hitit II/Karkamış II

Katalog No : 198
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: 8h
Tanımı : Birbirine bakar şekilde duran boğa-adamlar ellerinde bir nesne tutmaktadır.
Dönemi : Geç Hitit IIIa

Katalog No : 199
Adı : Orthostat
Kabartması

Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell
Halaf/Guzana
Bugün Bulunduğu
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Orthmann, 1971: 10g

Tanımı : Orthostat kabartması üzerindeki boğa-adamlar kanatlı bir güneş kursu taşımaktadır.

Dönemi : Geç Hitit IIIa

Katalog No : 200
Adı : Orthostat
Kabartması

Malzeme : -
Buluntu Yeri : Tell Halaf
Bugün Bulunduğu
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Von Oppenheim, 1931;100-103,VIIIb; Von Oppenheim, 1932: lev.xlviii; Orthmann, 1971; lev.12b; Akurgal, 1995: Levha 103c

Tanımı : Kanatlı güneş kursunu taşıy durumda olan boğa-adamların ortasında küçük boyutlu bir insan figürü vardır.

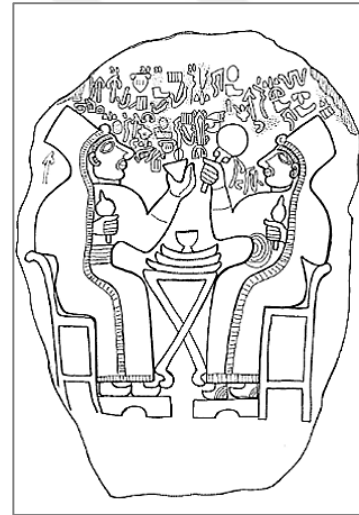
Dönemi : Geç Hitit IIIa

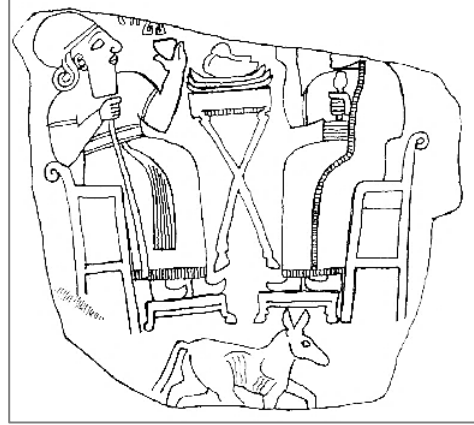
Katalog No : 201
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Karatepe
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Alkım, 1948a; 244;
Alkım, 1948b, 540; Orthmann, 1971: 306),
Levha 19e
Tanımı : Karatepe orthostat
kabartmasında yer alan bu boğa-adamlar
ellerinde mızrak tutmaktadır.
Dönemi : Geç Hitit IIIb/Karatepe II

Katalog No : 202
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Maraş
Bugün Bulunduğu Yer : Maraş Müzesi
Şekil No : 3.13
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 45a;
Coşkun, 2018: Şekil 12
Tanımı : Kabartmada boğa ayaklı masa
tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit II

Katalog No : 203
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Maraş
Bugün Bulunduğu Yer : İstanbul Müzesi
Şekil No : 3.14
Yayınlar : Orthmann, 1971:
Levha 43i
Tanımı : Kabartmada boğa
ayaklı masa tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit II

Katalog No : 204
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Maraş
Bugün Bulunduğu Yer : İstanbul Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971:
Levha 47c
Tanımı : Kabartmada boğa
ayaklı masa tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit III

Katalog No : 205
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Maraş
Bugün Bulunduğu Yer : İstanbul Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 47d
Tanımı : Kabartmada boğa ayaklı masa tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit III

Katalog No : 206
Adı : Orthostat Kabartması
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Zincirli
Bugün Bulunduğu Yer : İstanbul Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 57c
Tanımı : Kabartmada boğa ayaklı masa tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit II

Katalog No : 207
Adı : Stel
Malzeme : Bazalt
Buluntu Yeri : Zincirli
Bugün Bulunduğu Yer : Berlin Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Orthmann, 1971: Levha 66d
Tanımı : Kabartmada boğa ayaklı masa tasviri kullanılmıştır.
Dönemi : Geç Hitit IIIb

Katalog No : 208
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kızıl renkli
Ankara taşı
Buluntu Yeri : Ankara
Bugün Bulunduğu Yer : Ankara Anadolu
Medeniyetleri Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Buluç, 1986: 425,432, Levha 6; Işıklar, 2008: 27; Uçankuş,
2002: 325; Sams, 2012: 52-78
Tanımı : Orthostat kabartması üzerinde ileri yürür durumda
betimlenmiş bir boğa yer almaktadır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl sonları

Katalog No : 209

Adı : Kaya Mezarı

Malzeme : -

Buluntu Yeri : Yapıldak

Bugün Bulunduğu

Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Ramsay, 1882: 256-257;

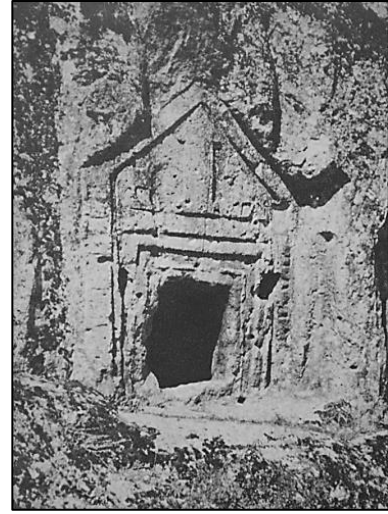
Brandenburg, 1906: 682-685; Barnett, 1953: 79;

Vassileva, 2012a: 244, Figür 3; Şimşek ve

Özdemir, 2019; 153-154

Tanımı : Mezarın üçgen alınlığının yüzeyinde bulunan iki hayvan kabartmasından birinin bir boğaya ait olduğu düşünülmektedir.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın 3. çeyreği

Katalog No : 210

Adı : Sunak

Malzeme : -

Buluntu Yeri : Boğazköy

Bugün Bulunduğu

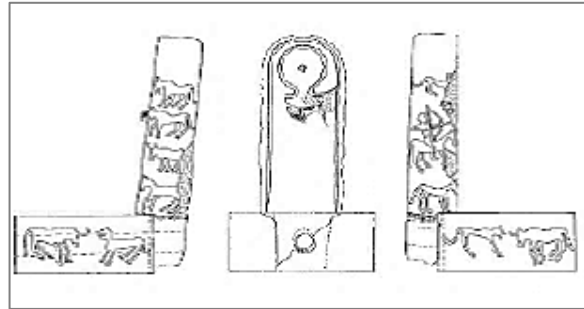
Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Neve, 1969: 156, Figür 9a-d; Erdan, 2015: Levha 5a

Tanımı : Sunak üzerine betimlenmiş hayvanlardan biri yürür durumdaki bir boğadır.

Dönemi : -

Katalog No : 211

Adı : Heykelcik

Malzeme : Ahşap

Buluntu Yeri : Gordion P

Tümülüsü

Bugün Bulunduğu

Yer : -

Şekil No : -

Yayınlar : Young, 1957b: 326-327, Levha 92, Figür 21; Young, 1981: 52, Figür 22 E-C, Levha 23 A-C

Tanımı : Heykelcik birbiri ile mücadele eden aslan ve boğa figürlerinden oluşmaktadır.

Dönemi : MÖ 8.yüzyıl - 7.yüzyıl civarı

Katalog No : 212

Adı : Heykelcik

Malzeme : Ahşap

Buluntu Yeri : Gordion-P

Tümülüsü

Bugün Bulunduğu

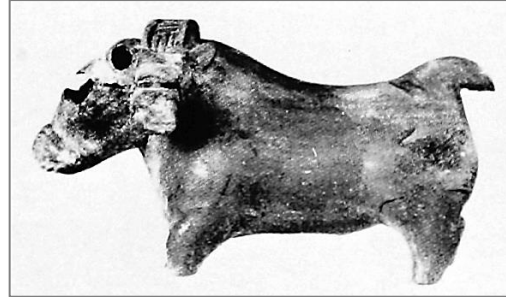
Yer : -

Şekil No : 4.1

Yayınlar : Young, 1957b: 326-327, Levha 92, Figür 21; Young, 1981: 52, Figür 22 E-C, Levha 23 D-G

Tanımı : Heykelcik; boyunduruklu bir boğadan oluşmaktadır.

Dönemi : MÖ 8.yüzyıl - 7.yüzyıl civarı

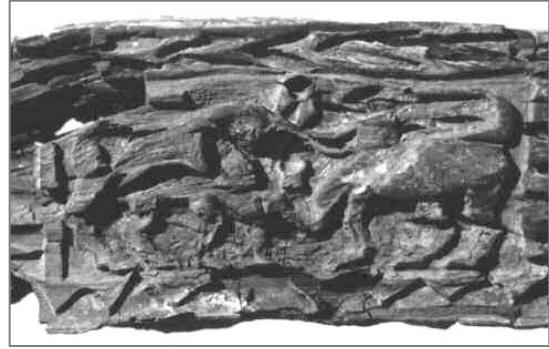
Katalog No : 213
Adı : Heykelcik
Malzeme : Ahşap
Buluntu Yeri : Gordion-P Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 4.2
Yayınlar : Young, 1981: 51-53;
FigürA, Levha 24C-E
Tanımı : Heykelciğin boğa ya da geyik olduğu düşünülmektedir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl- 7. yüzyıl civarı

Katalog No : 214
Adı : Heykelcik
Malzeme : Ahşap
Buluntu Yeri : Gordion-P Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Young, 1981: 51, Figür 22A,
23, Levha 22A,B; Simpson, 2012b: 162-163, Figür
10.19
Tanımı : Heykelciğin boğa ya da at
olduğu düşünülmektedir.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl- 7. yüzyıl civarı

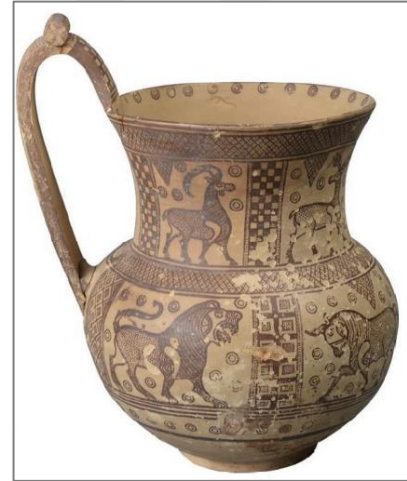

Katalog No : 215
Adı : Mobilya
Parçası
Malzeme : Ahşap
Buluntu Yeri : MM Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 4.3

Yayınlar : Simpson, 2010: 111-112, Levha 104B
Tanımı : Mobilya parçasının üzerinde aslan ve boğa mücadelesinin işlenmiş olduğu bir sahne bulunmaktadır.
Dönemi : Kral Midas Dönemi (MÖ725-695/675)

Katalog No : 216
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Gordion-P Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 4.4
Yayınlar : Young, 1981: Levha 16E-F, 17A-C; Özkaya, 1991: Levha 33a; Pamuk, 2021: Levha 132c

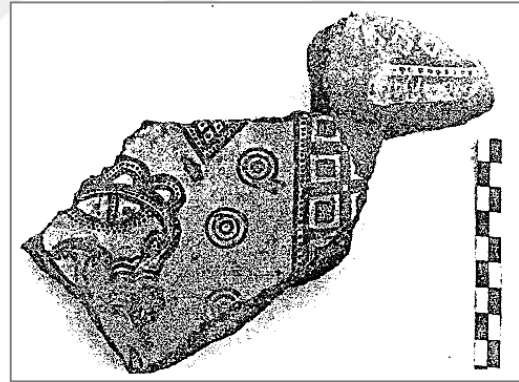

Tanımı : Metoplara ayrılmış olan sahnelere işlenmiş hayvanların arasında yürür vaziyette bir boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 8. yüzyıl- 7. yüzyıl civarı

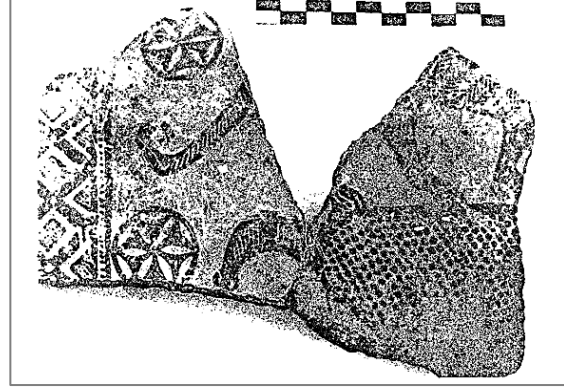
Katalog No : 217
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Gordion-P
Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 4.5
Yayınlar : Young, 1981:
Levha 17F; Özkaya, 1991: Levha 33b; Pamuk, 2021: Levha 143b
Tanımı : Metoplara ayrılmış olan sahnelere işlenmiş hayvanların arasında yürür vaziyette bir boğa betimi bulunmaktadır.
Dönemi : MÖ 8.yüzyıl- 7. yüzyıl civarı

Katalog No : 218
Adı : Pithos
Malzeme : -
Buluntu Yeri : P Tümülüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : --
Yayınlar : Sams, 1974:
Figür 11; Özkaya, 1992: 110, 209-210, Levha 41b
Tanımı : Gordion'dan açığa çıkarılan pithos parçasında aslan ve boğa mücadelesinin işlenmiş olduğu ileri sürülmektedir.
Dönemi : MÖ 8.yüzyıl- 7. yüzyıl civarı

Katalog No : 219
Adı : Pithos
Malzeme : -
Buluntu Yeri : P Tümülüsü
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Yayınlar : Sams, 1974:
Figür 6; Özkaya, 1992: 110, 209-210,
Levha 42b

Tanımı : Gordion'dan açığa çıkarılan pithos parçasında aslan ve boğa mücadelesinin işlenmiş olduğu ileri sürülmektedir.

Dönemi : MÖ 8. yüzyıl- 7.yüzyıl civarı

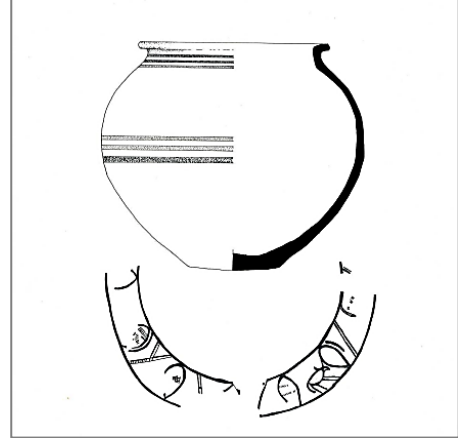
Katalog No : 220
Adı : Tas
Malzeme : -
Buluntu Yeri : ODTÜ Büyük Tümülüs
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Öztekin, 2006: 47-48,
49, Levha 60, Şekil 11

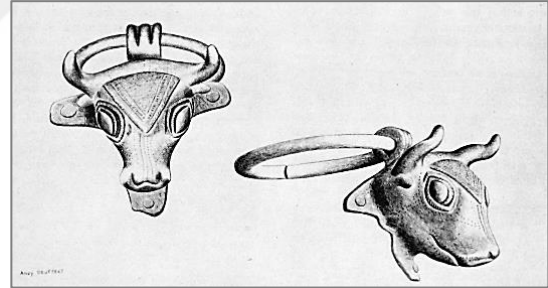
Tanımı : Tasın yüzeyi iç içe geçmiş halkaların içerisinde hayvan tasvirleri yerleştirilmiştir. Dış halkada yürür durumda altı boğa figürü bulunmaktadır.

Dönemi : MÖ 8. yüzyılın son çeyreği

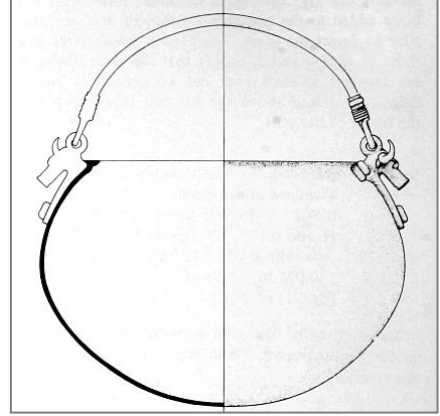
Katalog No : 221
Adı : Çanak-Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Seyitömer Höyüğü
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : 4.6
Yayınlar : Çakalgöz, 2011: IV, V, 60, Levha 75; Yavuz Çakalgöz, 2013: 117; Figür 5
Tanımı : Eserde bir boğa betiminin yer aldığı ileri sürülmektedir.
Dönemi : MÖ 7.-6. yüzyıl

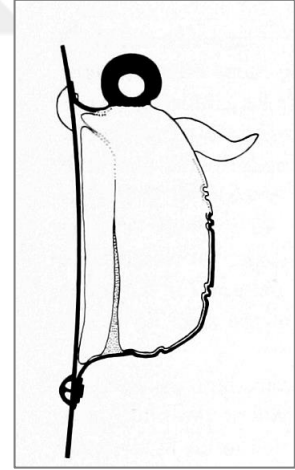
Katalog No : 222
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : MM Tümülüsü
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Young, 1981: Figür 67, 68A-B, Levha47a, 50A-C
Tanımı : Boğa başı şeklindeki kazan eklentisi
Dönemi : Kral Midas Dönemi

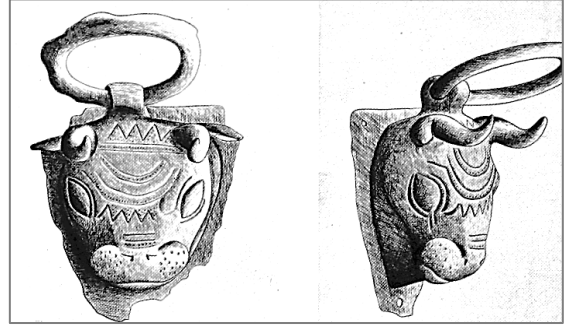
Katalog No : 223
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : MM Tümölüsü
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : 4.7
Yayınlar : Young, 1981: Figür 72,
Levha 59A-B
Tanımı : Boğa başı şeklindeki
kazan eklentisi
Dönemi : Kral Midas Dönemi

Katalog No : 224
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : w Tümölüsü
Bugün Bulunduğu
Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Young, 1981: Figür 117A, Levha
87A-D
Tanımı : Boğa başı şeklindeki kazan
eklentisi
Dönemi : MÖ 9.yüzyıl sonu ya da 8.yüzyıl ortaları

Katalog No : 225
Adı : Eklenti
Malzeme : Bronz
Buluntu Yeri : W Tümölüsü
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : 4.8
Yayınlar : Young, 1981:
Figür 117B-C, Levha 88A
Tanımı : Boğa başı şeklindeki kazan eklentisi
Dönemi : MÖ 9.yüzyıl sonu ya da 8.yüzyıl ortaları

Katalog No : 226
Adı : Boğa başı
Malzeme : Bakır/Bronz
Buluntu Yeri : Alişar
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Oğuz, 1933: 60, Şekil 58
Tanımı : Alişar'ın Frig tabakasında tespit edilen boğa olmasının muhtemel olduğu düşünülen bir hayvan kafası açığa çıkarılmıştır
Dönemi : -

Katalog No : 227
Adı : Çanak-
Çömlek
Malzeme : -
Buluntu Yeri : Eskiyapar
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Bayburtluoğlu,
1976: 299, Levha 21
Tanımı : Çanak-çömleğin kulp kısmı boğa başı şeklindedir.
Dönemi : -

Katalog No : 228
Adı : Sunak
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Daskyleion
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Bakır, 1995:
271-273; Ateşlier, 2006: 132-146
Tanımı : Sunağın
acroteria kısmı boğa boynuzu şeklinde tasarlanmıştır.
Dönemi : MÖ 7.yüzyıl ortaları ya da hemen öncesi

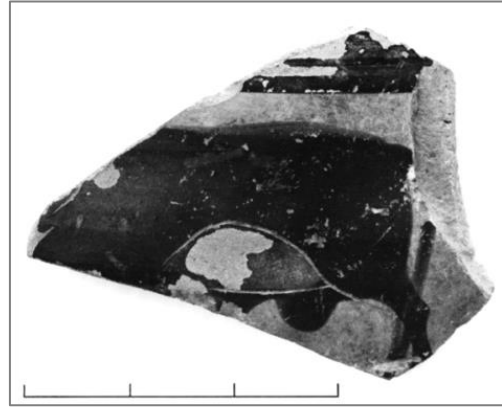
Katalog No : 229
Adı : Levha
Malzeme : Kemik
Buluntu Yeri : Boğazköy
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Otto, 1940: s.62-63, Figür 16
Tanımı : Kemik levhada oturur vaziyette bir boğanın tasvir edilmiştir.
Dönemi : MÖ 7.yüzyıl civarı

Katalog No : 230
Adı : Pendentif/Kolye Ucu
Malzeme : Altın
Buluntu Yeri : Tralleis
Bugün Bulunduğu Yer : Louvre Museum
Şekil No : 5.1
Yayınlar : Perrot and Chipiez, 1890: 295, figür 203; Poulsen, 1912: 146, XXXI; Akurgal, 1961: 216, Figür 186; Duploy, 2015: 87-88, Figür 1; Mazet, 2019: 135; Erdan, 2021: 73-83
Tanımı : Kolye ucu üzerine boğa başları yerleştirilmiştir.
Dönemi : MÖ 7.yüzyılın son çeyreği/ MÖ 6.yüzyıl

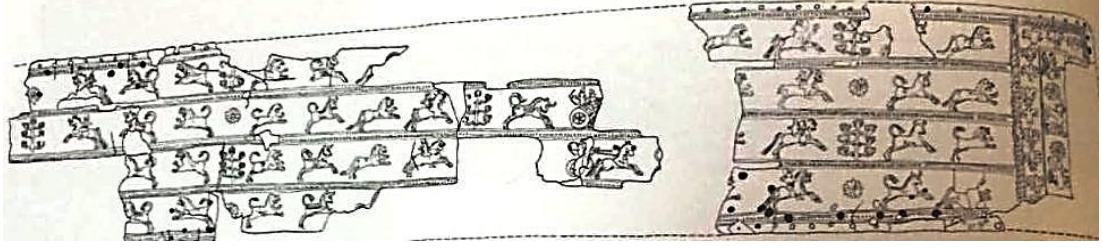
Katalog No : 231
Adı : Seramik
Malzeme : Pişmiş Toprak
Buluntu Yeri : Sardis
Bugün Bulunduğu Yer : -
Şekil No : -
Yayınlar : Schaeffer, Ramage and Greenewalt, 1997: Cor.59, 35
Tanımı : Eserde bir boğa figürünün işlenmiş olduğu ileri sürülmektedir.
Dönemi : MÖ 630-615

Katalog No : 232
Adı : Orthostat
Kabartması
Malzeme : Kireçtaşı
Buluntu Yeri : Ksanthos
Bugün Bulunduğu Yer : Antalya
Müzesi
Şekil No : -
Yayınlar : Des Courtils, 2008:1637, Figür 6; Özudoğru, 2008: 65, Levha 1b
Tanımı : Kabartma üzerindeki boğa yürür pozisyonundadır.
Dönemi : MÖ 7.yüzyılın ikinci yarısı

Ek 2. Şekiller

Şekil 2.1. MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısı kemer (Çavuşoğlu, 2010: Çizim 68)

Şekil 2.2. MÖ 8. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 96)

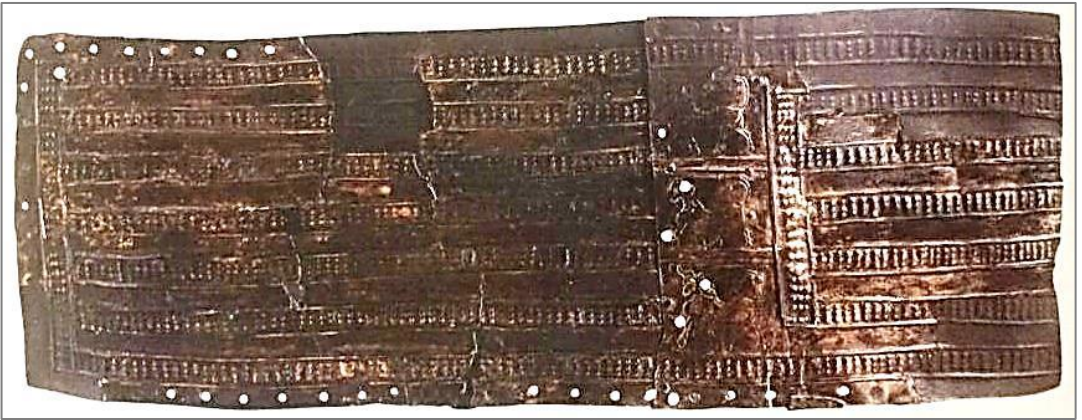
Şekil 2.3. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 76)

Şekil 2.4. MÖ 8.- 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 77)

Şekil 2.5. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 81)

Şekil 2.6. MÖ 8.- 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 112)

Şekil 2.7. MÖ 8.- 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 129)

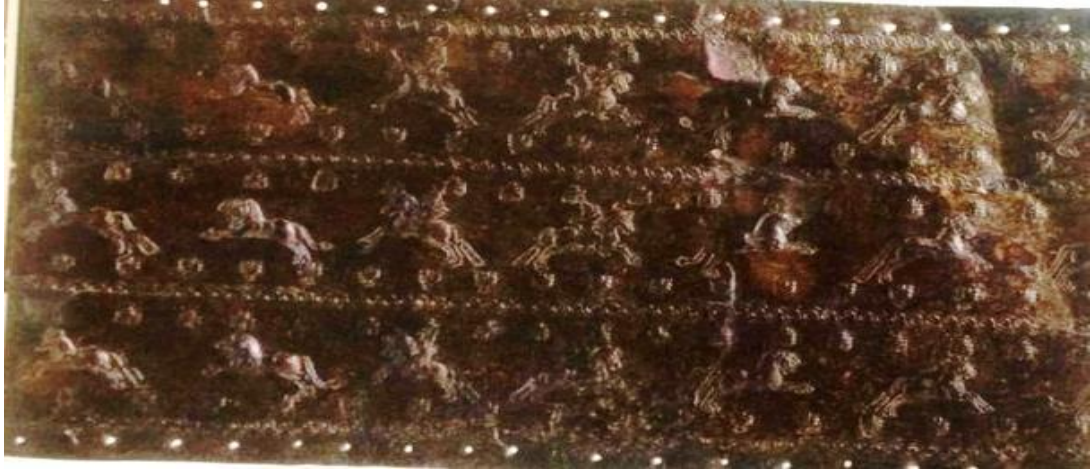
Şekil 2.8. Aydın Müzesi'nden kemer parçası-II. Argishti Dönemi (Özgünel, 1986: Lev.1a)

Şekil 2.9. MÖ 7. yüzyıl son çeyreği kemer (Yiğitpaşa ve Can, 2016: 250)

Şekil 2.10. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 66)

Şekil 2.11. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 80)

Şekil 2.12. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 97)

Şekil 2.13. British Museum-Urartu kemeri
(<https://www.worldhistory.org/uploads/images/9541.jpg?v=1618741809> 02.02.2023)

Şekil 2.14. Yukarı Anzaf Kalkanı (<https://www.urartular.com.tr/alticerik/68/kalkan.html> 02.02.2023)

Şekil 2.15 Karmir Blur II. Sarduri (MÖ764-735) Kalkanı (Baş, 2008: Resim 8)

Şekil 2.16. Toprakkale III. Rusa (MÖ 629-615) kalkanı
(<http://www.britishmuseum.com> 02.02.0-2023)

Şekil 2.17. Ayanis II. Rusa (MÖ 670-650) Kalkanı (Baş, 2008: Resim 10)

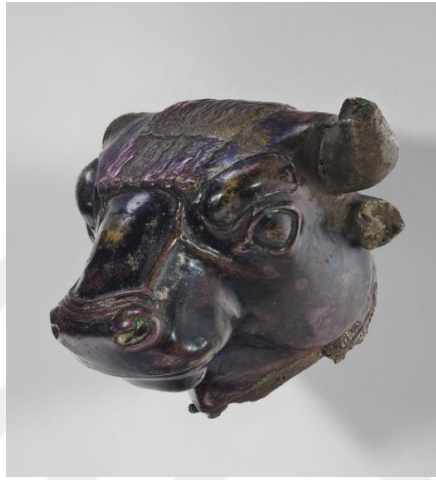
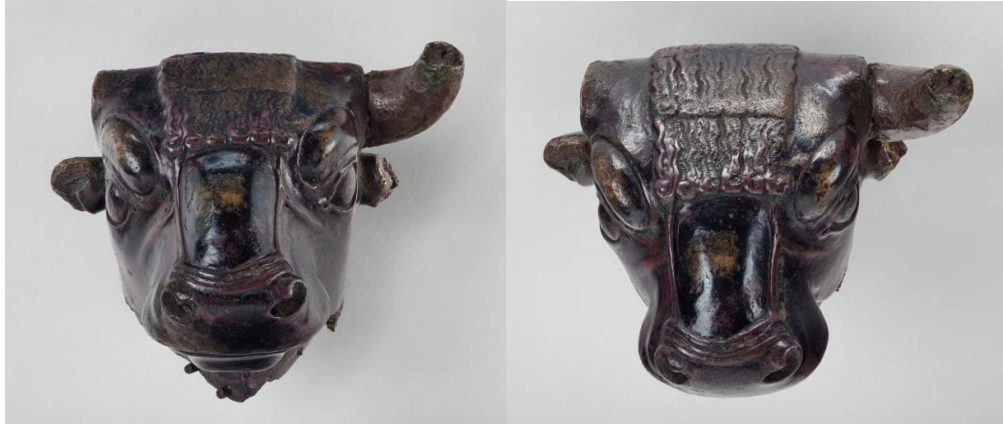
Şekil 2.18. Adilcevaz Kef Kalesi kabartması
(<https://izlerveyansimalar.blogspot.com/2021/11/anadolunun-ilk-kubbeli-camisi-tugrul.html>
02.02.2023)

Şekil 2.19. MÖ 7. yüzyıl kemer (Çavuşoğlu, 2010: 91)

Şekil 2.20. Toprakkale Kazan Eklentisi M. Ö 8.-7.yy
(https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1880-1216-60 02.02.2023)

Şekil 2.21. Guşçi boğa başı
(<https://harvardartmuseums.org/collections/object/304006?position=1> 02.02.2023)

Şekil 2.22: Guşçi boğa başı (<https://www.clevelandart.org/art/1942.204> 02.02.2023)

Şekil 2.23. Ahmet Koroğlu Koleksiyonu boğa başları (Kuvaç, 2018: Çizim 8)

Şekil 2.24. Ahmet Köreoğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları (Kuvanç, 2018: Fotoğraf 8)

Şekil 2.25. Ahmet Köreoğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları (Kuvanç, 2018: Fotoğraf 9)

Şekil 2.26. Ahmet Köroğlu Koleksiyonu'ndan boğa başları(Kuvanç, 2018: Fotoğraf 10)

Şekil 2.27. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.24)

Şekil 2.28. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.17)

Şekil 2.29. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.21)

Şekil 2.30. Van Müzesi'nden eklentili seramik parçası (Yavuz, 2021: Resim Ek 2.22)

Şekil 2.31. Çavuştepe Kalesi-Boğa başı eklentili seramik parçaları
(Çavuşoğlu ve Biber, 2021: Figür 3)

Şekil 2.32. Çavuştepe Kalesi-Boğa başı eklentili seramik parçaları
(Çavuşoğlu ve Biber, 2021: Figür 5)

Şekil 2.33. Tunç ayna (https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_1957-0716-1 06.01.2023)

Şekil 2.34. Van Müzesi boğabuz başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 4)

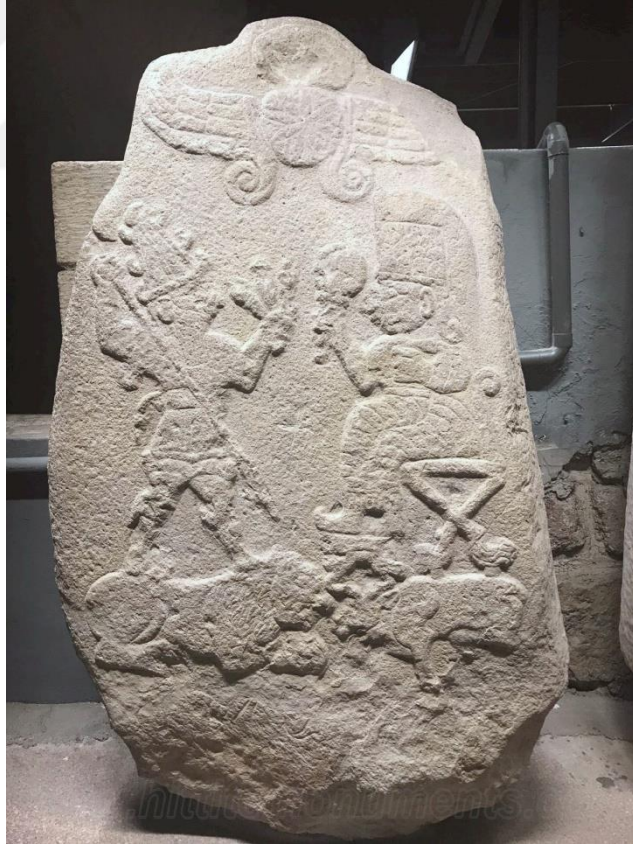
Şekil 2.35. Van Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 5)

Şekil 2.36. Erzurum Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 6)

Şekil 2.37. Erzurum Müzesi boğa-buzağı başlı bilezik (Yiğitpaşa, 2016: Figür 7)

Şekil 3.1. Arslantepe Orthostat Kabartması
(<https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe15a.jpg> 09.01.2023)

Şekil 3.2. Pazarcık/Karaçay Steli (Çiftçi, Figür 2)

Şekil 3.3. Kabahaydar kaidesi (<https://www.hittitemonuments.com/kabahaydar/> 09.01.2023)

Şekil 3.4. Mehmedihan heykel kaidesi
<https://www.hittitemonuments.com/sefali/> 09.01.2023)

Şekil 3.5. Yeşilçat/Hağgöz Heykel Kaidesi
<https://www.hittitemonuments.com/hacgoz/index.htm> 09.01.2023)

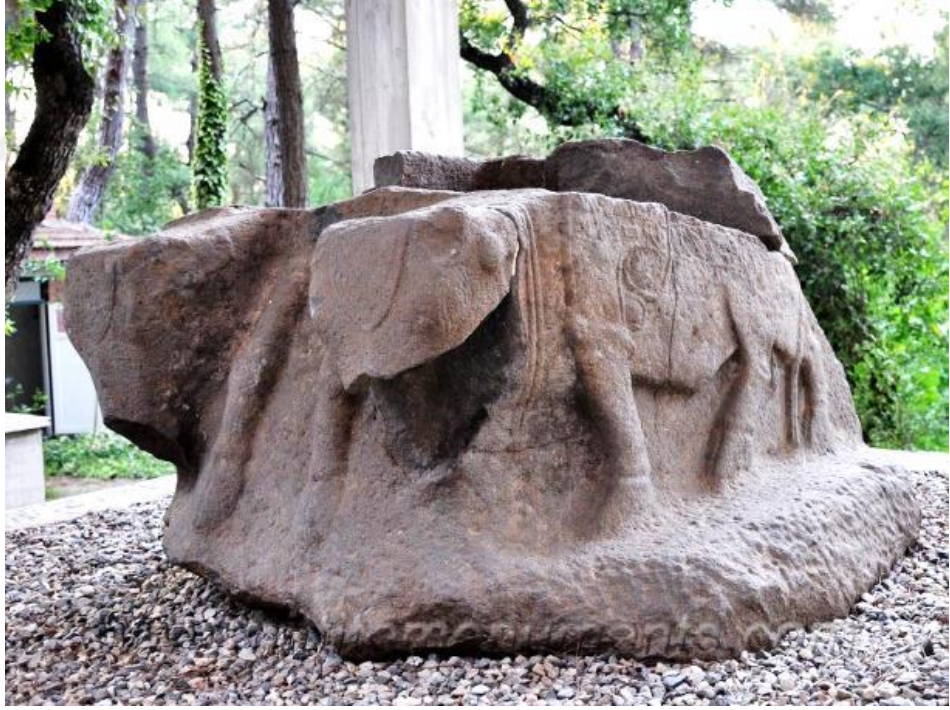
Şekil 3.6. Erzin Steli
(Ensert, Görmüş, Kara, 2008: 35-46, figür 1-2)

Şekil 3.7. Arsuz Steli
(Dinçol vd., 2015: 72-73)

Şekil 3.8. Çineköy heykel kaidesi
(<https://www.hittitemonuments.com/cinekoy/cinekoy03.jpg> 09.01.2023)

Şekil 3.9. Domuztepe heykel kaidesi
(<https://www.hittitemonuments.com/domuztepe/> 09.01.2023)

Şekil 3.10. Karatepe heykel kaidesi
(<https://www.hittitemonuments.com/karatepe/karatepe57.jpg> 09.01.2023)

Şekil 3.11. Cekke steli (Orthmann, 1971: Levha 5d)

Şekil 3.12. Tell Tainat (Kunula) - pysix (Coşkun, 2018: 72)

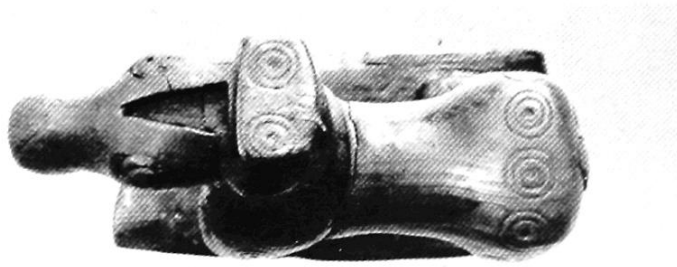
Şekil 3.13. Boğa ayaklı masa (Orthmann, 1971: levha 45a)

Şekil 3.14. Boğa ayaklı masa (Orthmann, 1971: levha 43i)

Şekil 4.1. P Tümlüsü boyunduruklu boğa (Young, 1981: Levha 23D-G)

Şekil 4.2. P Tümlüsü boyunduruklu geyik ya da boğa (Younf, 1981: Levha 24E)

Şekil 4.3. MM Tümlüsü- aslan ve boğa mücadelesinin işlendiği mobilya parçası (Simpson, 2010: 111-112, Levha 104A)

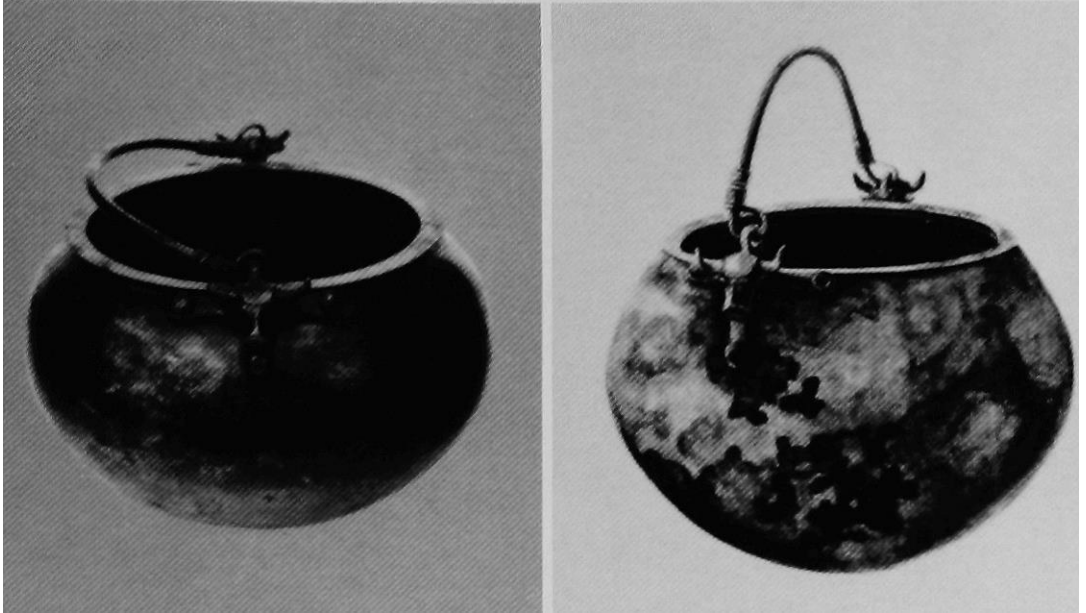
Şekil 4.4. Gordion P Tümlüsü- Çanak-çömlek (Young, 1981: Levha 17A-C)

Şekil 4.5. P Tümlüsü- Çanak-çömlek (Young, 1981: Levha 17F)

Şekil 4.6. Seyitömer'den Çanak-Çömlek (Çakalgöz, 2011: Levha 75)

Şekil 4.7. MM Tömülüsü boğa başlı eklentili kazan (Young, 1981: Levha 59A-B)

Şekil 4.8. W Tümülüsü boğa başı eklentisi (Young, 1981: Levha 88A)

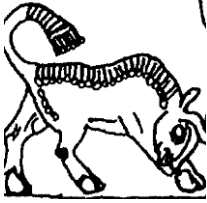
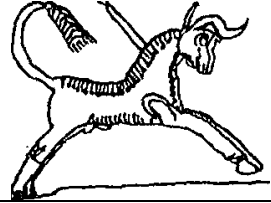
Şekil 5.1. Tralleis altın pendentif/kolye ucu (Erdan, 2021: Fig.3,5)

Ek 3. Tablolar

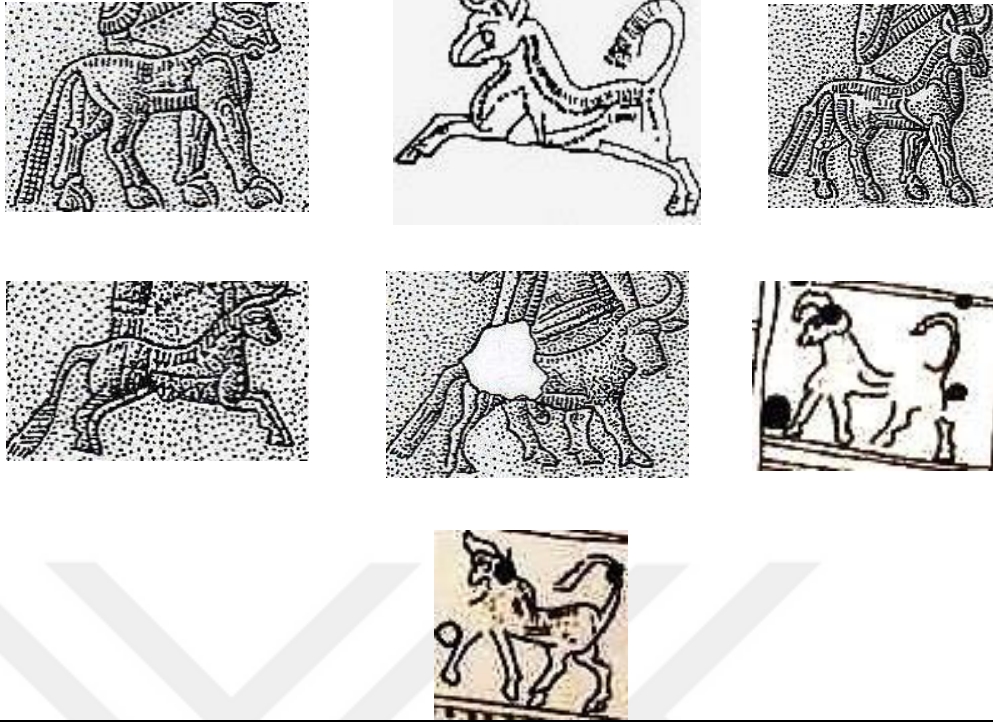
Tablo 2.1. Urartu et koşum takımlarında ve araba aksamalarında betimlenen boğaların tipolojileri

MÖ 9.yüzyıl sonu-8.yüzyıl başı	İşpini Dönemi	M.Ö 8-7.yüzyıl	MÖ 8.yüzyıl	MÖ 7.yüzyıl
				
				
				
				

Tablo 2.2. MÖ 8.yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri

İkinci Çeyrek	Üçüncü Çeyrek	Son Çeyrek
		
		

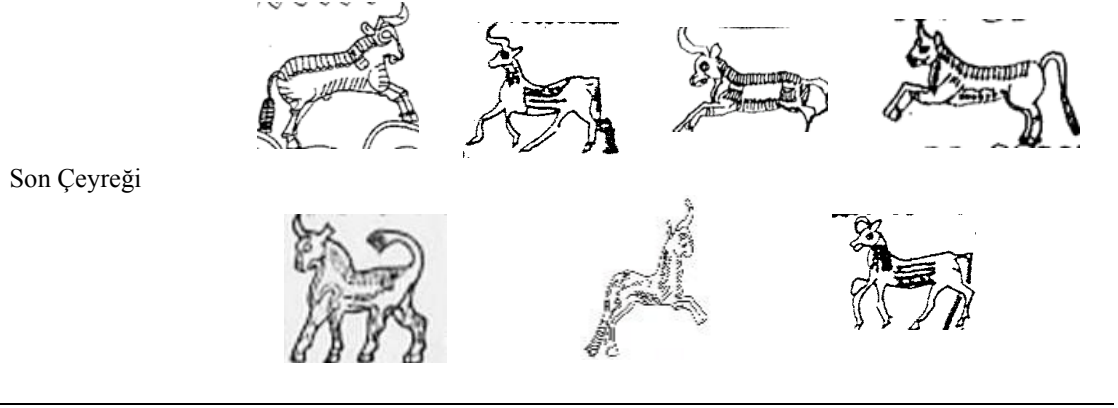
Tablo 2.3. MÖ 8-7. yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri

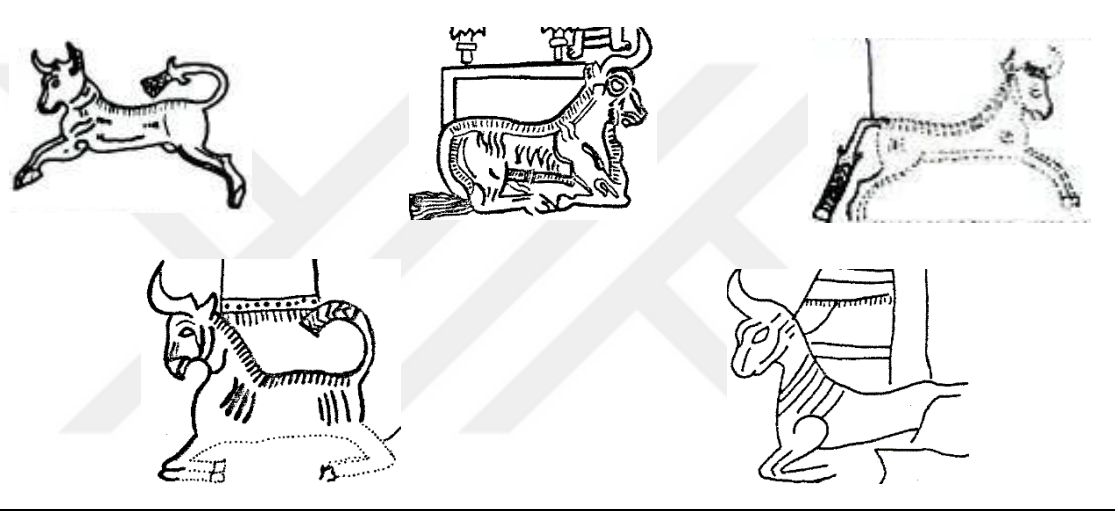
Tablo 2.4. MÖ 7.yüzyıl Urartu kemerlerinde betimlenen boğaların tipolojileri

İlk Çeyrek			
İkinci Çeyrek			
İlk Yarısı			
İkinci Yarısı			
Üçüncü Çeyreği			

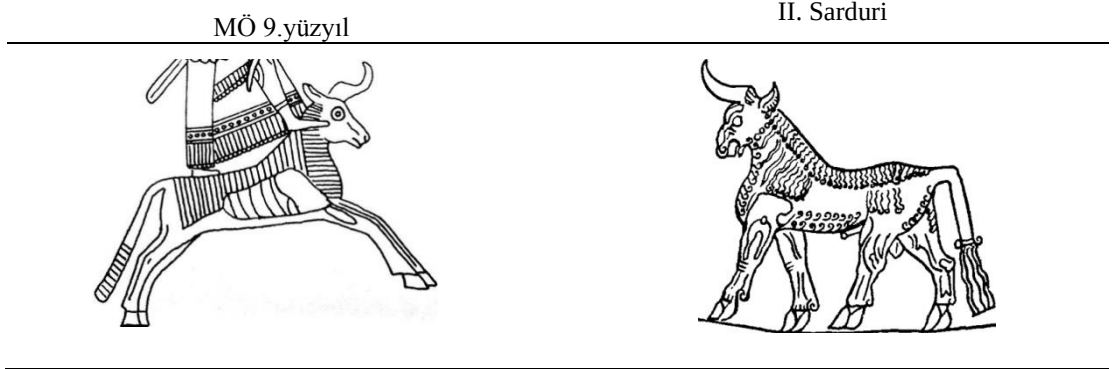
Tablo 2.4 devam

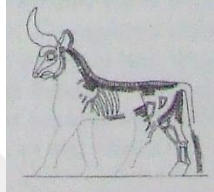
Tablo 2.5. Urartu adak levhalarında betimlenen boğaların tipolojileri

Tablo 2.6. Urartu kalkanlarında betimlenen boğaların tipolojileri

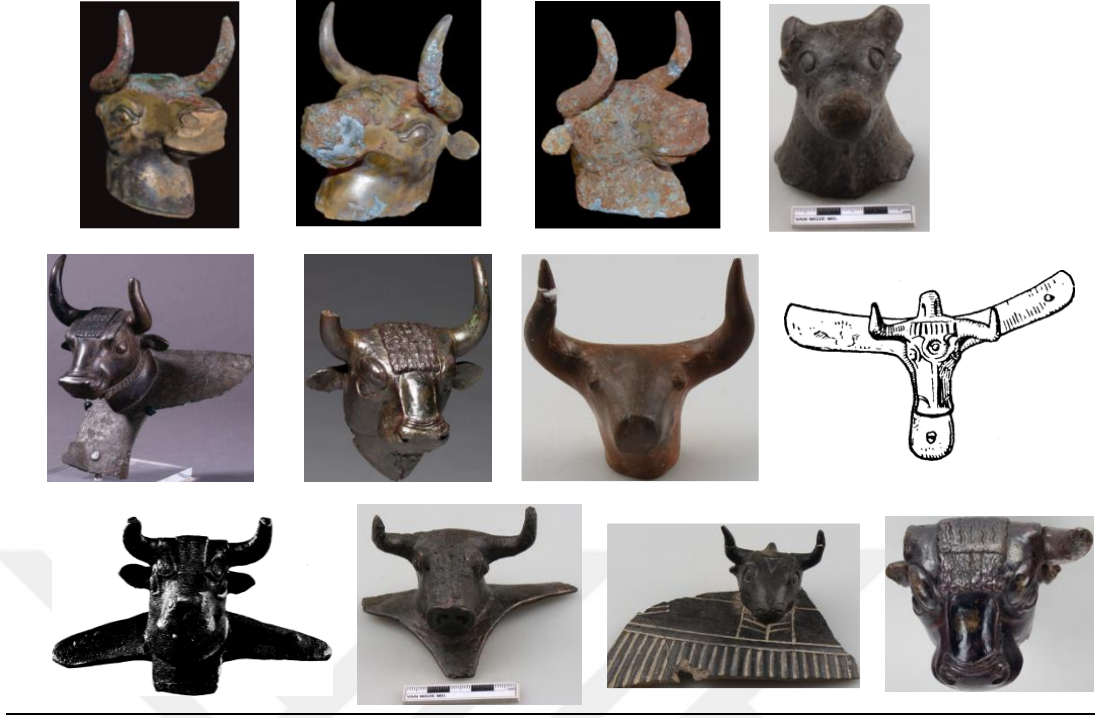
Tablo 2.7. Urartu duvar resimleri ve kabartma eserlerinde betimlenen boğaların tipolojileri

I.Argiṣti		
II.Argiṣti		
II.Rusa		

Tablo 2.8. Urartu kanatlı boğaları

Tablo 2.9. Urartu boğa başı eklentileri

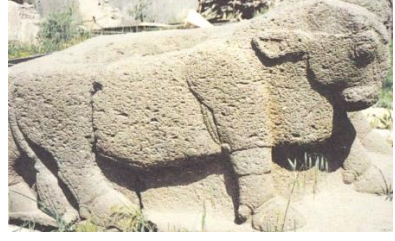

Tablo 3.1. Geç Hitit II stil evresine tarihlendirilen boğa betimlerinin tipolojileri

Tablo 3.2. Geç Hitit boğa kaidelerinin tipolojileri

MÖ 9.yy

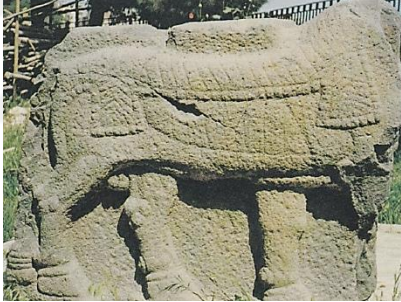
MÖ 9.yy
İkinci
Çeyreği

MÖ 8.yy

MÖ 8.yy
sonları

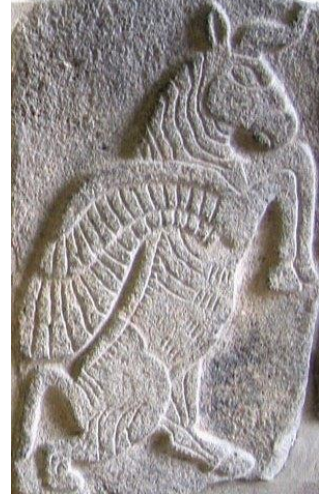
MÖ 850-
800

MÖ 800-
7.yy başı

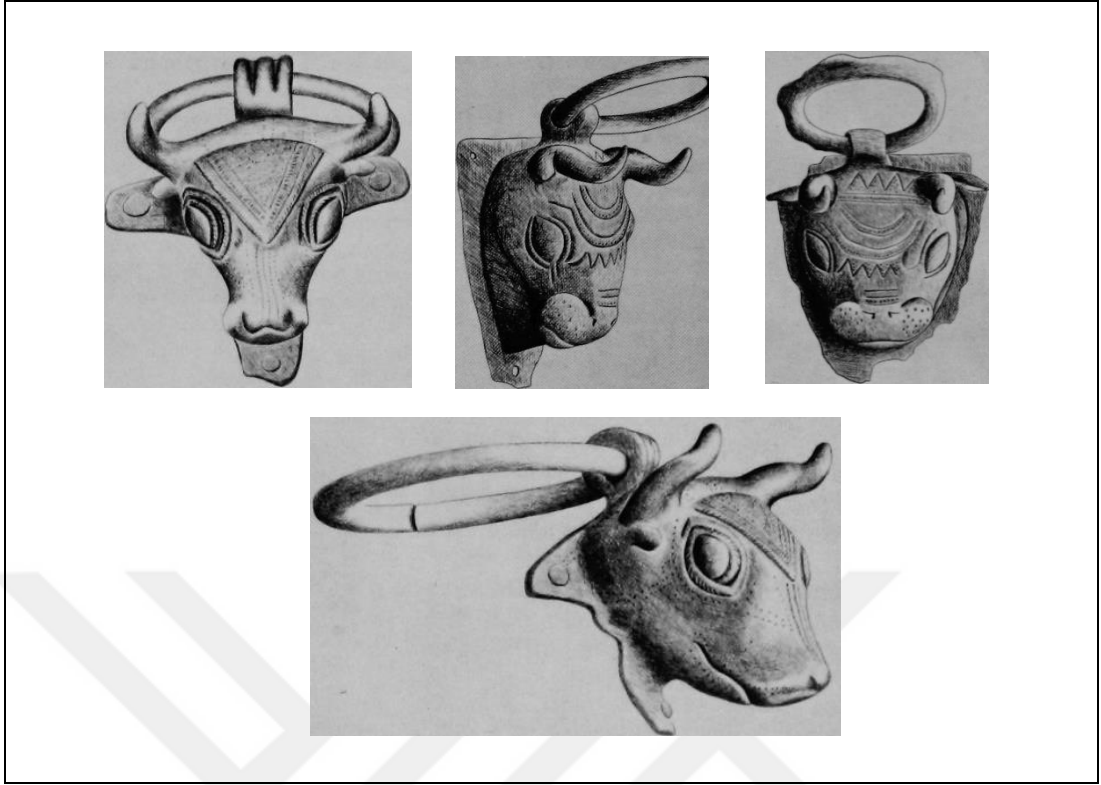
Tablo 3.3. Geç Hitit kanatlı boğalarının tipolojileri

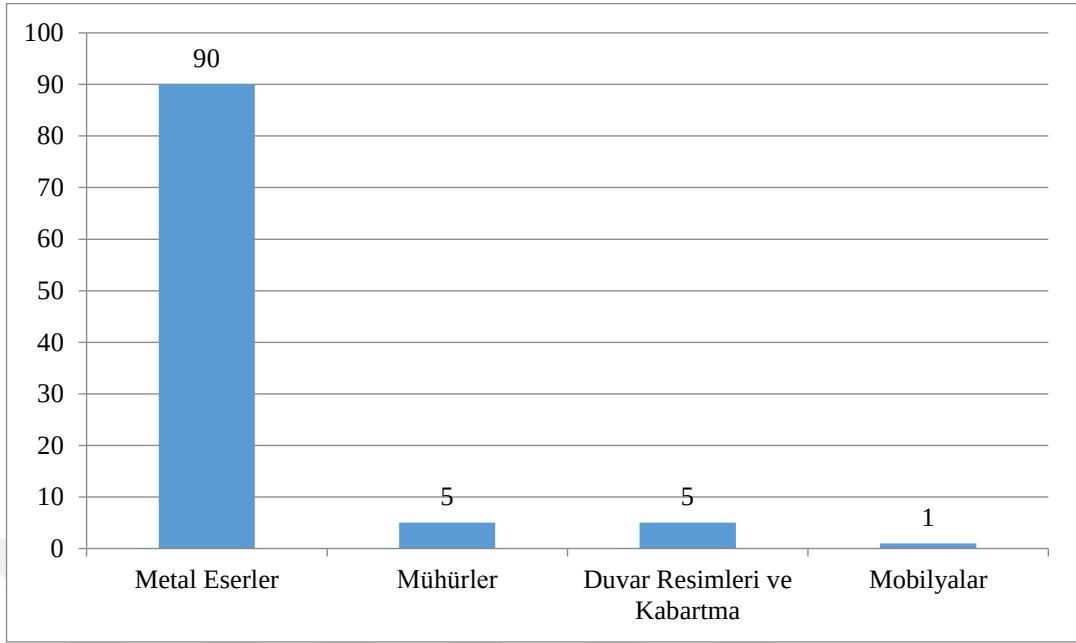
Tablo 3.4. Geç Hitit boğa-adamlarının tipolojileri

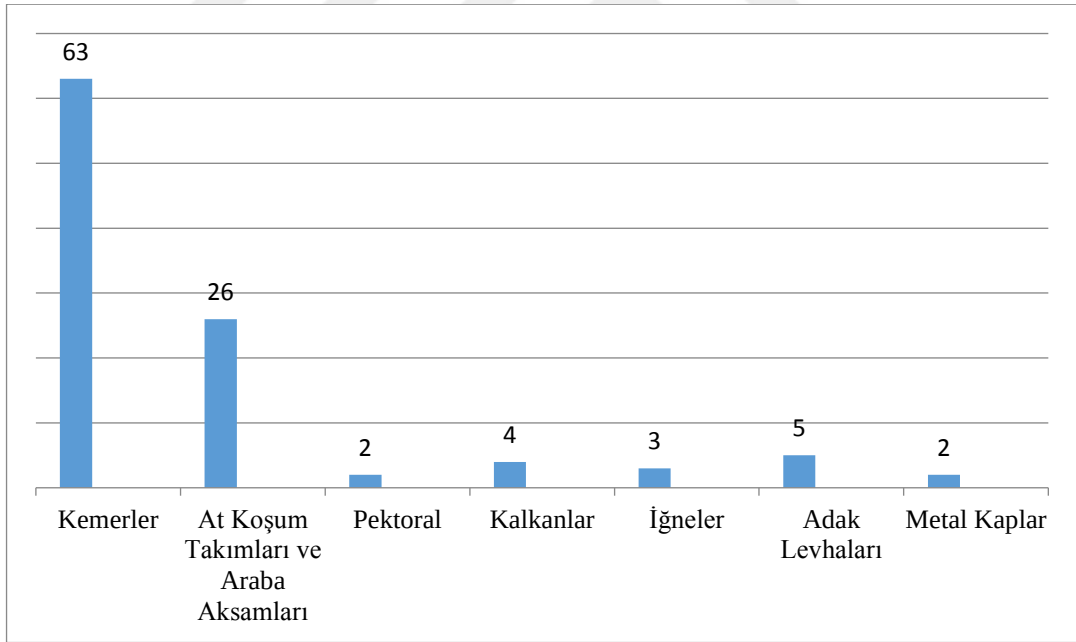
Tablo 4.1. Frig boğa başı eklentileri

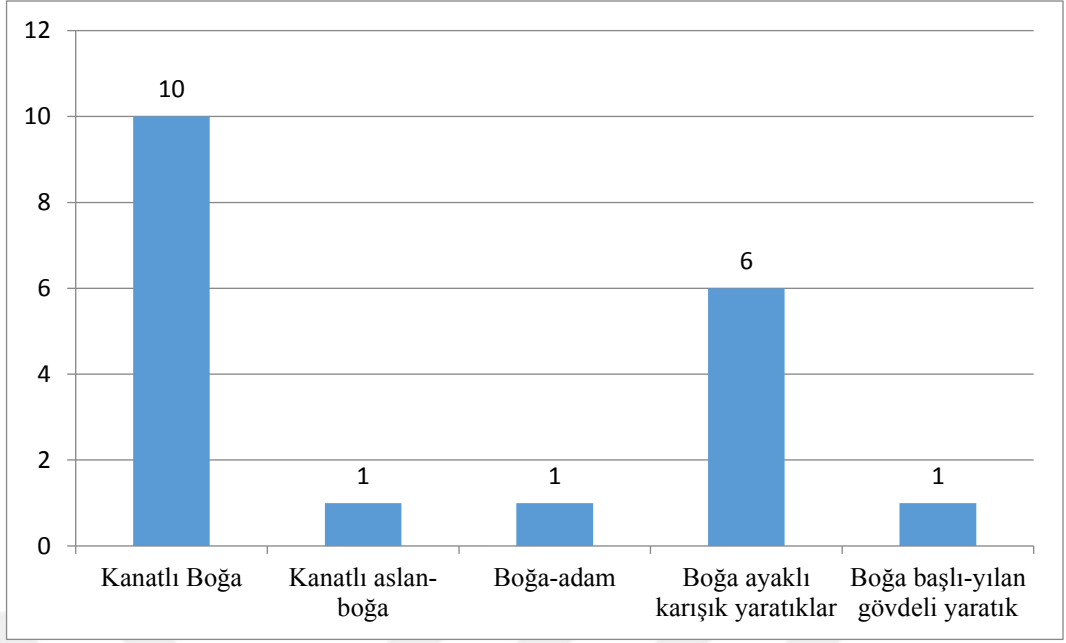
Ek 4. Grafikler

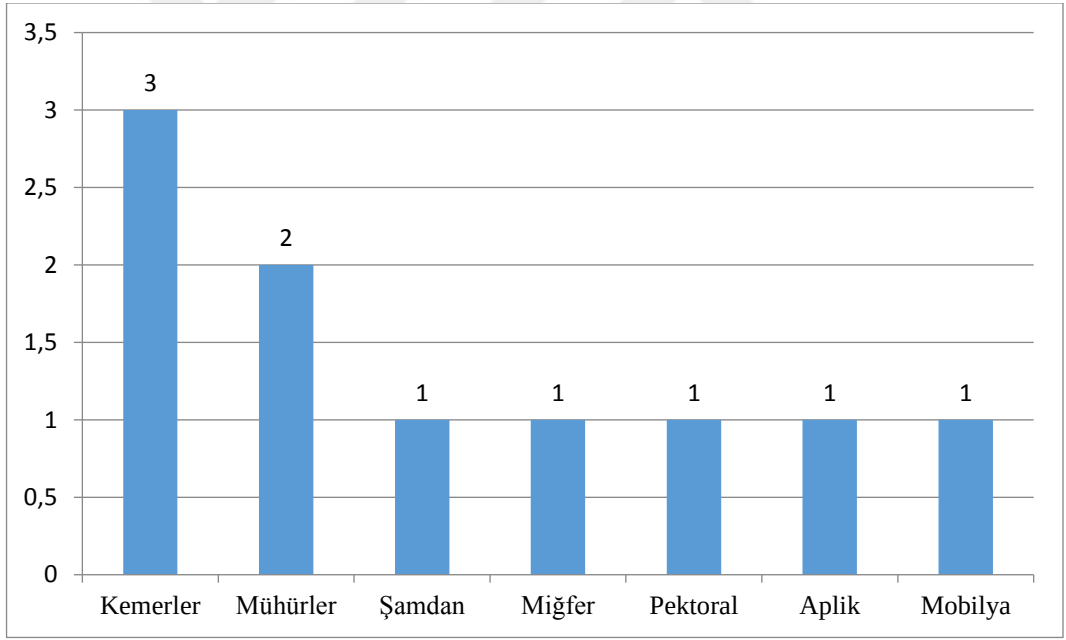
Grafik 2.1. Urartu sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı

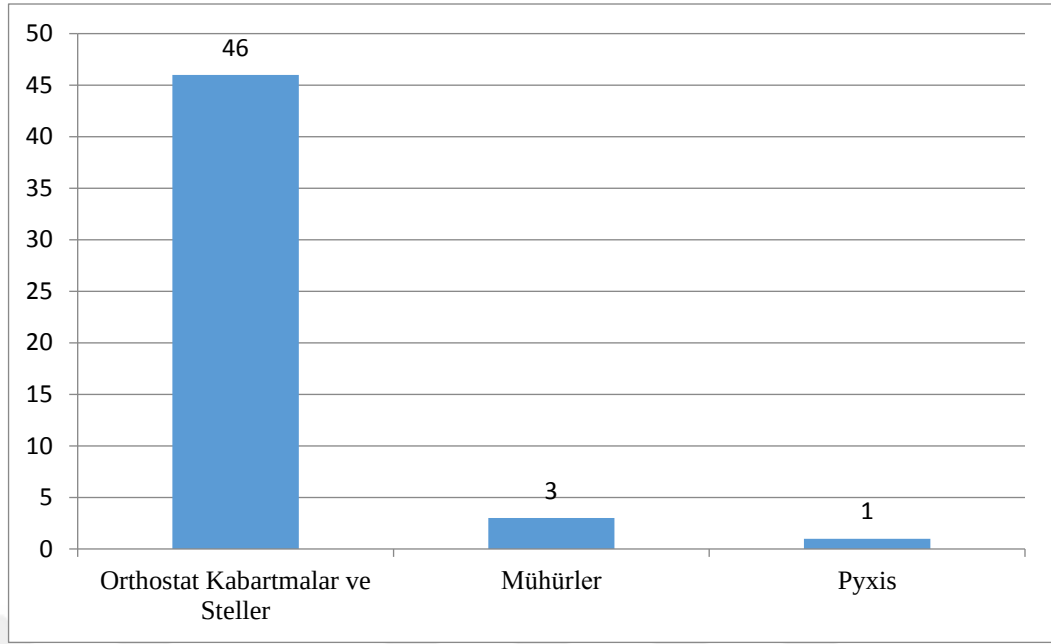
Grafik 2.2. Urartu sanatında boğa betimli metal eserlerin dağılımı

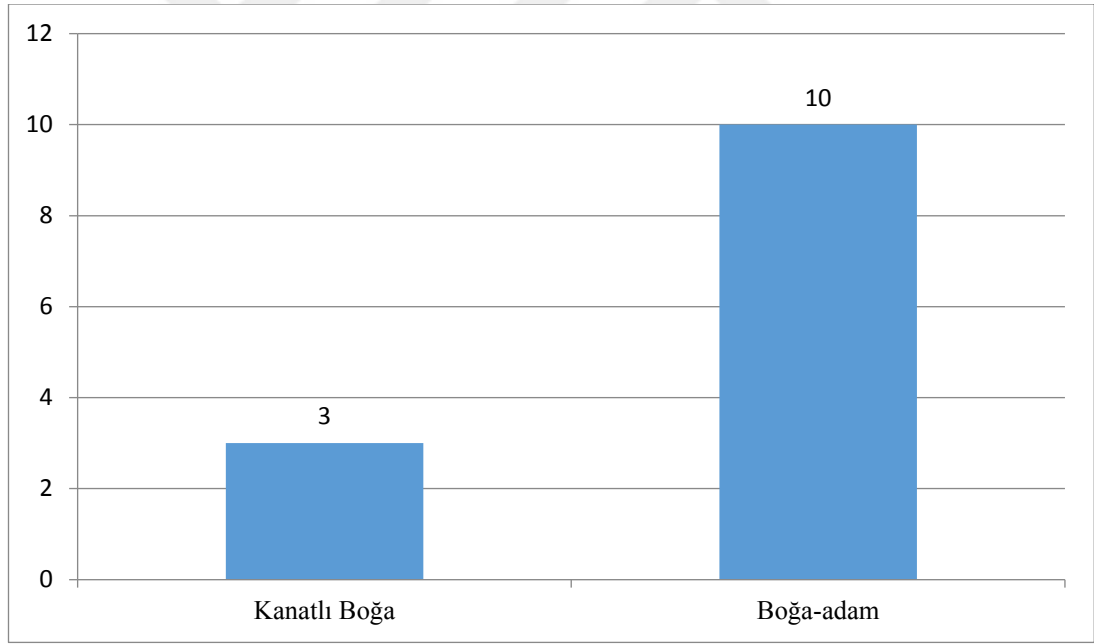
Grafik 2.3. Urartu sanatında boğa uzuvlu karışık yaratıkların dağılımı

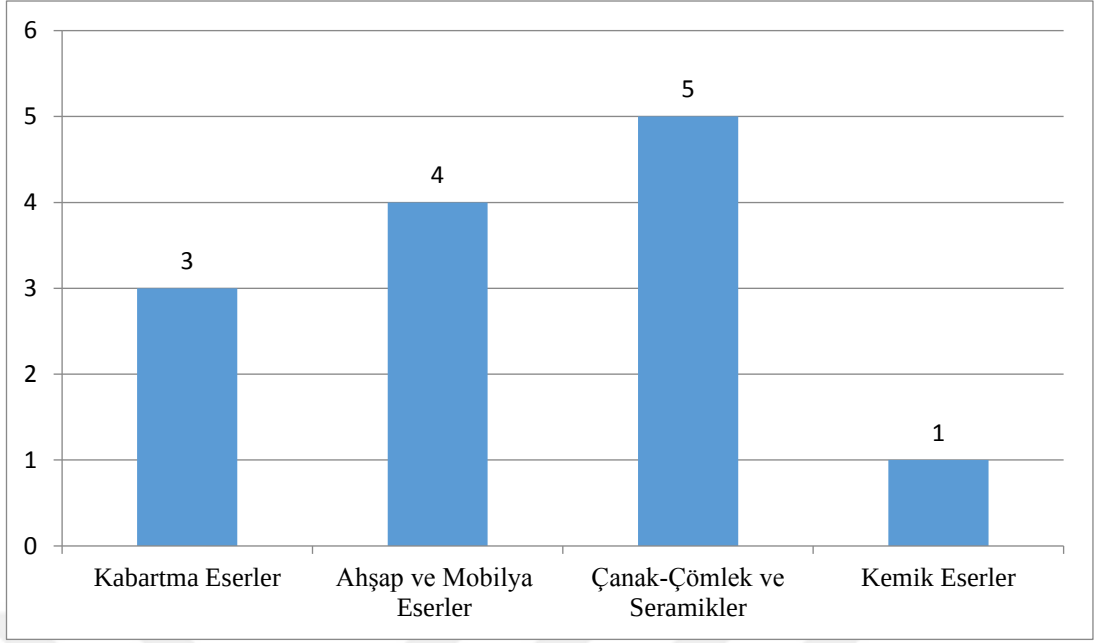
Grafik 2.4. Urartu Sanatında kanatlı boğaların eserler üzerinde dağılımı

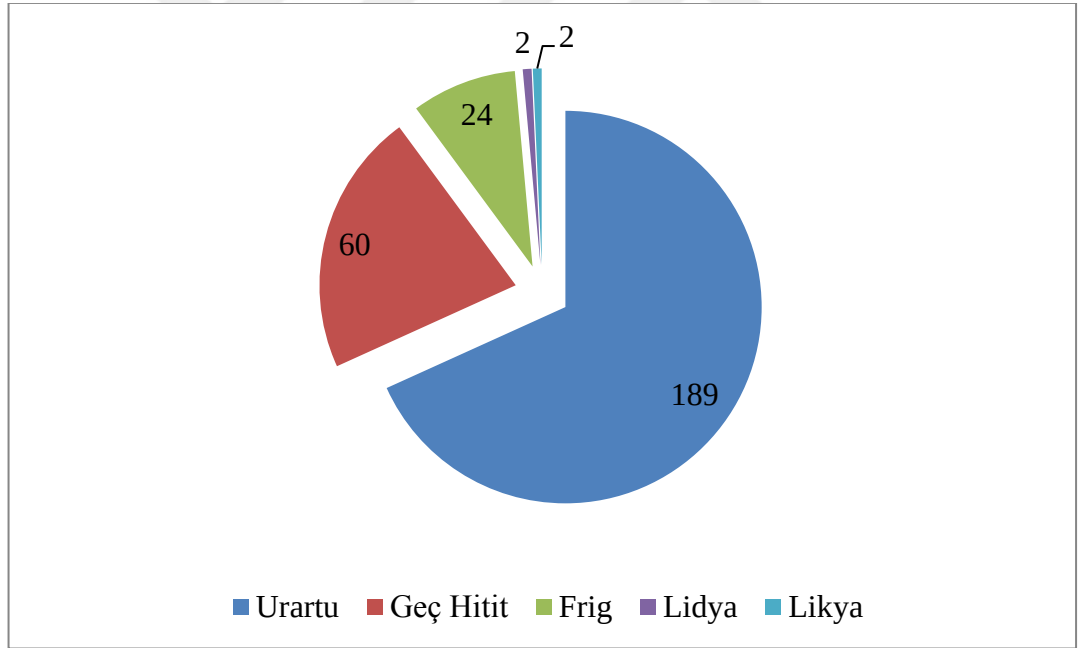
Grafik 3.1. Geç Hitit sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı

Grafik 3.2. Geç Hitit sanatında boğa uzuvlu karışık yaratıkların dağılımı

Grafik 4.1. Frig sanatında boğa betimli eserlerin dağılımı

Grafik 7.1. Orta Demir Çağı Uygarlıklarında eserlerin genel dağılımı

ÖZ GEÇMİŞ

Kübra Elif COŞKUN, Gümüşhane Anadolu Ticaret Meslek Lisesi'ni bitirdikten sonra Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistoria ve Önasya Arkeolojisi bölümünden 05.02.2018 tarihinde mezun oldu. 2019 yılında OMÜ Arkeoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programına girdi. A2 seviyesinde İngilizce bilmektedir. Temel ilgi alanları; sanat, tarih, felsefe, psikolojidir.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-9725-1572

Yayınlar:

- 1.Coşkun, K. E ve Baş, A. (2021). “Urartu Sanatında Boğa Tasvirleri: Köken ve Gelişimi”.O.Belli (edt.). İçinde: *VIII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu Bitlis-23 Haziran 2021 (s.57-58)*. Ankara: Ankara Ofset Matbbaa.
2. Coşkun, K. E ve Baş, A. (2021). Boğa Figürünün Urartu Betimleme Sanatındaki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/123, 142-162.
3. Coşkun, K. E ve Baş, A. (2022). “Geç Hitit İnanç Sisteminde Boğa Kültünün Görsel Sanatlara Yansıması”. İçinde: *10th International Management and Social Sciences Conference,Proceeding Book (s.66-83)*. İstanbul.